

Χάρτες αιχώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ 2
VOLUME 2

ΤΕΥΧΟΣ 2
ISSUE 2

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2003
NOVEMBER 2003

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΚΟΚΚΩΣΗΣ ΧΑΡΗΣ

ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- ΥΠΕΧΩΔΕ
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσημας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- University of London, Queen Mary, UK
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- University of Surrey, UK
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας

και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδιον Άρεως, 38334 ΒΟΛΟΣ

<http://www.prd.uth.gr/aeihoros> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr

τηλ.: 24210 – 74456 fax: 24210 - 74380

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Περιεχόμενα

	Εισαγωγή	4
	Δελλαδέτσιμας Π.	6
Ο σχεδιασμός του χώρου: εξελίξεις και προοπτικές από το παράδειγμα της Ιταλίας	Μιτζάλης Ν.	32
Η εμπειρία πολεοδόμησης της περιφέρειας Westelijke Tuinsteden (Δυτικών κηπουπόλεων) του Άμστερνταμ	Τρασέλα Μ.	46
Αρχιτεκτονική τοπίου και προστατευόμενες φυσικές περιοχές. Προστασία και ανάδειξη του δάσους Δραγουντέλι στη Σιθωνία Χαλκιδικής	Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η.	72
Η "κυριαρχία" της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού σε αναδυόμενα "διεθνο-τοπικο-ποιημένα" αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004	Χαϊνταρλής Μ.	98
Νομικές και διοικητικές προϋποθέσεις εφαρμογής της Οδηγίας 92/43 στην Ελλάδα: εισαγωγικές σκέψεις και παρατηρήσεις		
	ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
	Γοσποδίνη Α., Σκάγιαννης Π.	114
Σπουδές Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης στα Ελληνικά Πανεπιστήμια: προκλήσεις και προοπτικές	Παπαδούλης Α.	140
Η διαχείριση αναπτυξιακών πόρων σε φθίνουσες βιομηχανικές περιοχές		
	ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	
	Ψυχάρης Γ.	160
	ERSA, Jyvaskyla, 2003	
	ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ	
	Χαϊνταρλής Μ.	164
Andreas Papapetropoulos, La prise en compte de l'environnement par les procédures du droit de l'urbanisme en France et en Grèce	Χάλκος Γ.	168
Κ. Μπίθας, Οικονομική Θεώρηση της Περιβαλλοντικής Προστασίας	Βλόντζος Γ., Σούτσας Κ.	172
Λ. Λαμπριανίδης, Η Επιχειρηματικότητα στην Ευρωπαϊκή Ύπαιθρο. Η Περίπτωση της Ελλάδας		
	ΑΠΟΨΕΙΣ	178
Συνέντευξη με τον Andy Thornley		180
Συνέντευξη με τον Thomas Reiner		186

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Στο τεύχος αυτό περιλαμβάνονται πέντε ΑΡΘΡΑ που καλύπτουν ένα φάσμα θεμάτων χωρικού σχεδιασμού.

Το πρώτο άρθρο, αναφέρεται στη διασύνδεση των επιπέδων χωρικού σχεδιασμού στην Ιταλία αναδεικνύοντας τα προβλήματα μετάβασης από τη μια κλίμακα σχεδιασμού στην επόμενη και συσχέτισης.

Το δεύτερο αφορά σε θέματα μετασχηματισμού και χωρικού σχεδιασμού στην ευρύτερη ζώνη (περιαστική ζώνη) μιας μητροπολιτικής περιοχής με έμφαση στο σχεδιασμό οικιστικών μονάδων και ιδιαίτερη αναφορά στην Ολλανδική εμπειρία.

Το τρίτο αναφέρεται σε θέματα "αρχιτεκτονικής τοπίου" σε μεσο-κλίμακα στην Ελλάδα, αναδεικνύοντας την ανάγκη διασύνδεσης της ανάπτυξης του αγροτικού χώρου με τον περιβαλλοντικό σχεδιασμό.

Το τέταρτο άρθρο αναφέρεται στον ρόλο των παρεμβάσεων μεγάλης κλίμακας στον αστικό χώρο και τη συμβολή τους στην ανάδειξη της εικόνας της πόλης στο πλαίσιο του στρατηγικού μητροπολιτικού σχεδιασμού με αναφορά στην Αθήνα.

Το πέμπτο άρθρο αφορά θέματα ερμηνείας και προσαρμογής στη χώρα μας της Ευρωπαϊκής Οδηγίας για τις προστατευόμενες περιοχές συσχετίζοντας το χωρικό σχεδιασμό και την περιβαλλοντική διαχείριση.

Στο τεύχος αυτό περιλαμβάνονται και δύο αναφορές σε ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: α) για τις τάσεις στην οργάνωση των σπουδών πολεοδομίας-χωροταξίας με βάση την ευρωπαϊκή εμπειρία και β) για το χωρικό σχεδιασμό σε φθίνουσες περιοχές στη χώρα μας

Στα ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ περιλαμβάνεται σύντομη αναφορά στο Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρίας Περιφερειακής Επιστήμης

Στις ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ περιλαμβάνονται μια γαλλική έκδοση για τη συσχέτιση του Δικαίου Πολεοδομίας και Περιβάλλοντος, μια ελληνική για τα Οικονομικά του Περιβάλλοντος και μία για την Επιχειρηματικότητα στην Ευρωπαϊκή Ύπαιθρο.

Τέλος στο τεύχος αυτό ολοκληρώνεται ο κύκλος αναφοράς σε ΑΠΟΨΕΙΣ για το παρόν και το μέλλον του σχεδιασμού με δύο βασικές συνεντεύξεις του Thomas Reiner και του Andy Thornley.

Ο σχεδιασμός του χώρου: εξελίξεις και προοπτικές από το παράδειγμα της Ιταλίας

Πάυλος Μαρίνος Δελλαδέτσιμας¹

Επίκουρος Καθηγητής, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Σκοπός αυτού του κειμένου είναι η παρουσίαση και κριτική αξιολόγηση της εξέλιξης του μεταπολεμικού συστήματος σχεδιασμού στην Ιταλία, εντοπίζοντας τα κρίσιμα εκείνα στοιχεία –που ανεξάρτητα από τη θετική ή αρνητική τους επιρροή– μπορούν να συμβάλλουν στο γενικότερο προβληματισμό αναφορικά με το σχεδιασμό του χώρου στην Ευρώπη. Ακόμα περισσότερο, μπορούν να συμβάλλουν στη συζήτηση που αναπτύσσεται ως προς τις ιδιομορφίες της πολεοδομικής-χωροταξικής πολιτικής των χωρών της Νότιας Ευρώπης και ειδικότερα της Ελλάδας. Το κείμενο εξετάζει αρχικά τη διοικητική δομή και στο σύστημα διακυβέρνησης στην Ιταλία και στη συνέχεια –ως αναπόσπαστο τμήμα του τελευταίου– το σύστημα σχεδιασμού του χώρου. Έμφαση δίδεται στην ανάλυση των συμβατικών σε αντιδιαστολή με τις καινοτόμες πτυχές του συστήματος. Τέλος το κείμενο επικεντρώνεται στις πρόσφατες εξελίξεις όπως αυτές διαμορφώνονται από τη διαπλοκή θεσμικών-νομοθετικών πρωτοβουλιών σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.

Λέξεις κλειδιά

Σχεδιασμός χώρου, Ιταλία.

¹ Το ερέθισμα για τη συγγραφή του κειμένου δόθηκε στον γράφοντα από την εκπαιδευτική εκδρομή που πραγματοποίησε το Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου στην Ιταλία και συγκεκριμένα στις περιφέρειες: *Le Marche* και *Umbria*, τον Ιούνιο 2003.

Spatial Planning: Prospects and Developments from the Italian Paradigm

The aim of this paper is to present and critically evaluate the making of the post-war planning system in Italy, in view of identifying those key elements that (irrespective of their positive or negative impact) can contribute to the broader European planning debate and even more to the one in a Southern context as in Greece. The paper examines first the administrative and governance system in Italy and secondly as an integral part of the latter: the planning system. At a third stage the emphasis is given on the analysis of the conventional versus innovative facets of the Italian planning system. Finally the paper focuses on the recent developments stipulated by the interplay between central and regional institutional-legislative initiatives.

Keywords

Spatial planning, Italy.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κείμενο αυτό ίσως και να ήταν περιττό να γραφεί με τη συγκεκριμένη μορφή του αν τα δεδομένα και η δυναμική της πολιτικής του χώρου στην Ελλάδα ήταν έστω και στοιχειωδώς διαφορετικά. Δηλαδή ένα ανάλογο κείμενο θα μπορούσε να ήταν μία απόπειρα συγκριτικής θεώρησης των εξελίξεων στο σχεδιασμό του χώρου μεταξύ δύο γειτονικών χωρών, μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης: της Ελλάδας και της Ιταλίας, υπό το πρίσμα κάποιων κοινών προβλημάτων ή της προσαρμογής τους σε ευρύτερες ευρωπαϊκές αρχές πολιτικής (π.χ. Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου). Δυστυχώς, μια τέτοια συγκριτική δυνατότητα δεν υπάρχει στο βαθμό που η Ελληνική πραγματικότητα παραμένει σχετικά αδρανής και σε τελευταία ανάλυση ασφυκτικά προσκολλημένη στη λογική του φυσικού σχεδιασμού και των κανονιστικών όρων ελέγχου της ανάπτυξης. Με άλλα λόγια, η όλη κατάσταση στην Ελλάδα (υπό την κυριαρχία της "εκτός και εντός σχεδίου" διάστασης, της λογικής των προτύπων που διέπει τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια και τα ελλείμματα σε επίπεδο χωροταξικού και στρατηγικού σχεδιασμού) αφήνει περιορισμένα περιθώρια συγκριτικής ανάλυσης. Θεωρώ, ότι η χώρα μας έχει πολύ λίγα πράγματα να επιδείξει ως τις σύγχρονες εκδοχές του σχεδιασμού που απορρέουν από το συνδυασμό φυσικών, κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων της πόλης και της περιφέρειας. Αναμφίβολα τα τελευταία χρόνια κάτι αποτυπώνεται ως μεταρρυθμιστική πρόθεση, η οποία όμως περιορίζεται σε επίπεδο ρητορείας², σε κάποιες πτυχές του θεσμικού πλαισίου (Ν.2508/13-6-1997, Ν.2742/07-10-1999), σε δράσεις που

² Π.χ. η γενικευμένη αναφορά στον όρο της βιώσιμης ανάπτυξης σε όλο το φάσμα της πολιτικής και επιμέρους δράσεων σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

έχουν ως αφετηρία προγράμματα και πρωτοβουλίες της Ε.Ε.³, καθώς και σε ορισμένες ολοκληρωμένες προτάσεις που δεν έχουν βρει ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής⁴. Σε γενικές γραμμές η δυναμική του χώρου στην Ελλάδα, φαίνεται ακόμα να υπακούει σε μία δική της λογική που λίγο επηρεάζεται από πολεοδομικά, χωροταξικά ή άλλα σχέδια και προγράμματα. Η όλη κατάσταση περιπλέκεται ακόμα περισσότερο από την πολυδιάσπαση και τη σύγχυση των αρμοδιοτήτων που έχει επέλθει μετά τη διοικητική μεταρρύθμιση και τη σύσταση των ερετών νομαρχιακών αυτοδιοικήσεων και των περιφερειών (Betimes και Helps, 2004). Το δεδομένο άλλωστε ότι μόλις πρόσφατα σε προεκλογική περίοδο ήλθαν στο προσκήνιο τα "πατροπαράδοτα ζητήματα" της νομιμοποίησης αυθαιρέτων, ή/και της προστασίας του αιγιαλού και των δασών, καταδεικνύει την αδυναμία της όποιας συγκριτικής θεώρησης της Ελλάδας με άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Αρκεί απλά να ειπωθεί ότι σε άλλα εθνικά πλαίσια, τα εν λόγω ζητήματα έχουν διευθετηθεί ή αποτελέσει αντικείμενο ρύθμισης κατά τη διάρκεια προγενέστερων ιστορικών περιόδων.

Αντίθετα με την Ελληνική, η Ιταλική εμπειρία σήμερα, έχει πολλά να επιδείξει στο γίγνεσθαι του Ευρωπαϊκού σχεδιασμού του χώρου. Είναι ήδη ευρύτερα γνωστή η μεγάλη παράδοση της Ιταλίας σε ότι έχει να κάνει με την προστασία - αποκατάσταση οικιστικών συνόλων και ιστορικών κέντρων πόλεων. Επίσης αξιοσημείωτη είναι η πολιτική περιβάλλοντος και των προστατευόμενων φυσικών περιοχών (Newman και Thornley, 1996: 51' Gambino, 2003:1). Πιο συγκεκριμένα, η εμπειρία του σχεδιασμού εθνικών πάρκων και δρυμών έχει φέρει την Ιταλία στο εξής εντυπωσιακό (τουλάχιστον ποσοτικά) επίπεδο όπου: περισσότερο από το 11% της έκτασης του εθνικού χώρου καλύπτεται από προστατευόμενες περιοχές. Αν δε ληφθούν υπόψη και οι περιοχές SIC και ZPS⁵ τότε οι προστατευόμενες φθάνουν έως και το 19% της συνολικής έκτασης. (Viola et al, 2002: 10-19' Gambino, 2003:2)⁶. Επιπλέον, πεποίθηση είναι ότι τρέχουσες εξελίξεις στην Ιταλία αναδεικνύουν νέα καινοτόμα δεδομένα σε διάφορα πεδία του σχεδιασμού. Δεδομένα, που έχουν να κάνουν με την υιοθέτηση νέων συστημάτων διακυβέρνησης και άσκησης πολιτικής, νέων προτύπων κοινωνικής συμμετοχής, μεθοδολογιών προγραμματισμού, σχεδίων και συστημάτων εφαρμογής. Σήμερα, στην περίπτωση της Ιταλίας οι παράμετροι που κατά βάση προσδιορίζουν την όλη δυναμική της πολιτικής του χώρου είναι:

3 URBAN, Recite, Interreg κ.ά.

4 Όπως: Στρατηγικό Σχέδιο Χωρικής Ανάπτυξης για την Αθήνα-Αττική, Στρατηγικό Σχέδιο Βιώσιμης Ανάπτυξης Θεσσαλονίκης, Αναδιάρθρωση της Διοίκησης/ Αυτοδιοίκησης στη Μητροπολιτική Περιοχή της Αττικής-Θεσσαλονίκης.

5 SIC: Siti di Importanza Communitaria (Περιοχές Ευρωπαϊκής Σημασίας
ZPS: Zone di Protezione Speciale per gli Uccelli (Ζώνες Εδικής Προστασίας για Πτηνά).

6 Σύμφωνα με σχετική έρευνα σε 33 χώρες της Ευρώπης (Gambino, 2003) οι προστατευόμενες περιοχές καλύπτουν κατά μέσο όρο 14,1% της συνολικής επιφάνειας. Από αυτές το 5,5% ορίζονται ως φυσικά πάρκα (εθνικά ή περιφερειακά), το 6,3%, "ως προστατευόμενες περιοχές ειδικού κάλους", το 2,3% ως φυσικά αποθέματα και το 0,1% ως άλλα φυσικά μνημεία ή διάφορες περιοχές προστασίας.

- ♦ Η αποκεντρωτική διαδικασία που εν πολλοίς ενισχύθηκε από την κρίση του κεντρικού πολιτικού συστήματος των κομμάτων. Μία κρίση, που εκτός των άλλων, έφερε στο προσκήνιο την περιφέρεια και την πόλη ως αυτόνομους και αμιγώς πολιτικούς θεσμούς (Ceccarelli, 2000).
- ♦ Οι μεγάλες κοινωνικοοικονομικές μεταβολές που εντάθηκαν τα τελευταία χρόνια και τα νέα χωρικά πρότυπα που τις συνοδεύουν (Sernini, 1996 και 2000).
- ♦ Ο εντεινόμενος ρόλος υπερεθνικών θεσμών-πολιτικών και κυρίως της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.).

Σκοπός επομένως του συγκεκριμένου κειμένου είναι να παρουσιασθεί αξιολογικά η όλη πορεία του συστήματος σχεδιασμού στην Ιταλία με κύριο άξονα την ανάδειξη στοιχείων, από την πρόσφατη εμπειρία, τα οποία ανεξάρτητα από τη θετική ή αρνητική τους διάσταση μπορούν να εμπλουτίσουν έναν γενικότερο προβληματισμό που (σε κάποιο βαθμό) μπορεί να έχει αξία και για τη χώρα μας. Ως εκ τούτου θα προχωρήσουμε αρχικά με την παρουσίαση του διοικητικού πλαισίου και του συστήματος διακυβέρνησης στην Ιταλία, μέσα στο οποίο εντάσσεται ως βασική λειτουργία του και ο σχεδιασμός. Στη συνέχεια θα αναλυθεί η εξέλιξη του καθεαυτού συστήματος σχεδιασμού σε ότι αφορά τις συμβατικές ή κυρίαρχες πτυχές του. Τέλος το κείμενο θα επικεντρωθεί στην παρουσίαση και ανάλυση των πρόσφατων εξελίξεων και των καινοτόμων πτυχών του συστήματος.

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Το διοικητικό σύστημα στην Ιταλία αποτελείται από τις είκοσι συνολικά περιφέρειες (*Regioni*) –από τις οποίες πέντε με αυτόνομο καθεστώς⁷– τις επαρχίες (*Province*) και τους Δήμους. Οι περιφέρειες σήμερα λειτουργούν ως πλήρως αυτοδιοικούμενοι τοπικοί θεσμοί με ειδικές εξουσίες και αρμοδιότητες. Σε γενικές γραμμές οι συμβατικές αρμοδιότητές των περιφερειών καλύπτουν τα εξής πεδία: γεωργία, τουρισμός, εμπόριο, βιοτεχνία, επικοινωνίες και υποδομές περιφερειακής εμβέλειας, μεταφορές περιφερειακής εμβέλειας, επιμόρφωση-κατάρτιση, βιβλιοθήκες και μουσεία, υγεία πρόνοια, περιβαλλοντική πολιτική, χωροταξικός και πολεοδομικός σχεδιασμός (με άξονες δράσης το συντονισμό, έγκριση, έλεγχο σχεδίων και προγραμμάτων που εκπονούνται από την τοπική αυτοδιοίκηση, βλ. ενότητα που ακολουθεί). Επιπλέον, αν και μέχρι πρόσφατα οι αρμοδιότητες των περιφερειών στο πεδίο του οικονομικού σχεδιασμού ήταν καθαρά ενδεικτικού χαρακτήρα (*indicative*), κατά τα τελευταία χρόνια καταγράφονται –κυρίως στη βόρεια και κεντρική Ιταλία– σαφείς τάσεις υπέρβασης. Το κυριότερο δε είναι, ότι περιφέρειες έχουν πλέον αποκτήσει και ασκούν τις δικές τους νομοθετικές αρμοδιότητες, στα όρια των αρχών που καθορίζονται από το κεντρικό κράτος. Μέσα σε

⁷ Σικελία, Σαρδηνία, Trentino-Alto Adige, Vale d' Aosta, Friuli-Venezia-Giulia.

αυτή τη θεσμική δομή πολλές περιφέρειες⁸ φαίνεται να ενδυναμώνουν τον αναπτυξιακό τους ρόλο και να παρεμβαίνουν ενεργά στη βιομηχανική πολιτική, στην παροχή πιστωτικών και οικονομικών κινήτρων σε επιχειρήσεις και στην πολιτική απασχόλησης. Πρόκειται για ένα ρόλο που μέχρι πρόσφατα, θεσμικά τουλάχιστον, κατείχαν μόνον οι περιφέρειες με αυτόνομο καθεστώς.

Σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο μεταξύ περιφερειών και δήμων εντάσσονται οι επαρχίες (*Province*) οι αρμοδιότητες των οποίων αφορούν κυρίως σε τοπικές επικοινωνίες, υποδομές κοινής ωφελείας και στον έλεγχο-αδειοδότηση δραστηριοτήτων εξόρυξης. Στην πλέον πρόσφατη εκδοχή τους οι αρμοδιότητες των επαρχιών επεκτείνονται στο πεδίο της διαχείρισης διαδημοτικών έργων υποδομής, κοινωνικών υπηρεσιών, καθώς και στο συντονισμό δράσεων στα πεδία του αστικού και μητροπολιτικού σχεδιασμού. Τέλος οι δήμοι, που υπό τα σημερινά δεδομένα χαρακτηρίζονται από την ενδυνάμωση του ρόλου τους σε συμβατικά πεδία παροχής υπηρεσιών (όπως έλεγχος της ανάπτυξης, πολεοδομικός σχεδιασμός, κοινωνικές υπηρεσίες, διαχείριση απορριμμάτων, ύδρευση κ.ο.κ.) όσο και από την ενεργοποίησή τους σε νέα πεδία περισσότερο αναπτυξιακού ή επιχειρηματικού περιεχομένου (Fera, 2002).

Το όλο σύστημα συμπληρώνεται από έναν αυξανόμενο αριθμό νέων τοπικών φορέων και θεσμών που εισήχθησαν είτε άτυπα (κοινοπραξίες δήμων για την παροχή υπηρεσιών και τη διαχείριση βιομηχανικών-επιχειρηματικών περιοχών κ.ά.) είτε τυπικά βάσει ειδικών εθνικών νόμων (όπως η σύσταση των Ορεινών Κοινοτήτων "*Comunità Montane*", Τοπικών Μονάδων Παροχής υγείας "*Unita Sanitarie Locali*", τοπικών θεσμών εκπαίδευσης κ.ά.). Όλοι αυτοί οι τοπικοί φορείς έχουν αυξημένες δικαιοδοσίες αναφορικά με την παροχή υπηρεσιών, τη χωρική οργάνωση δραστηριοτήτων και την τοπική ανάπτυξη. Επιπλέον, ήδη από τη δεκαετία του 1990 δημιουργήθηκαν μικτές (*joint-stock*) εταιρείες στη μετοχική σύνθεση των οποίων μετέχουν: οι περιφέρειες (που ελέγχουν συνήθως και την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου), τοπικά εμπορικά και πιστωτικά ιδρύματα, επιχειρηματικές ενώσεις και εμπορικά-βιομηχανικά επιμελητήρια. Οι σκοποί των εν λόγω εταιρειών ποικίλουν από την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης της περιφέρειας, την οργάνωση και διαχείριση επιχειρηματικών ζωνών, μέχρι την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών τεχνικο-οικονομικού περιεχομένου σε δίκτυα επιχειρήσεων. Τέλος θα πρέπει να σταθούμε και στον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν στην αναπτυξιακή πορεία των περιφερειών τα εμπορικά-βιομηχανικά επιμελητήρια. Τα τελευταία χρόνια ενεργοποιούνται σε επίπεδο επαρχίας και αναπτύσσουν μια σειρά καινοτομικών δράσεων όπως: η προώθηση-*marketing* προϊόντων, η στήριξη της τοπικής παραγωγής και η παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών σε τοπικές επιχειρήσεις.

Εν κατακλείδι, έχουμε να κάνουμε με ένα ιδιαίτερα σύνθετο, αποκεντρωμένο σύστημα περιφερειακής διακυβέρνησης που κατά τον Marcou (2003:3) αποτελεί "παράδειγμα μιας εν

⁸ Όπως η Lombardia, Toscana, Emilia Romagna, Le Marche, Umbria κ.ά..

τη γενέσει της διαδικασίας περιφερειακής αυτονομίας και η οποία επιδρά στη συνολική δομή και οργάνωση του κράτους". Η μέχρι στιγμής επιτυχία της διαδικασίας αυτής εντοπίζεται κυρίως ως προς τη σχετική ισορροπία που έχει εξασφαλισθεί μεταξύ του ρόλου του κεντρικού κράτους, των δήμων και των περιφερειών⁹. Ο ρόλος του κεντρικού κράτους είναι βέβαια διςτάμενος, και εκδηλώνεται θεσμικά από τη μια πλευρά με τη δράση των υπουργείων που συστάθηκαν ειδικά για τη στήριξη της αποκεντρωτικής διαδικασίας¹⁰. Από την άλλη, ορισμένα "παραδοσιακά υπουργεία"¹¹ συντηρούν εν πολλοίς τον ρόλο του κεντρικού κράτους κυρίως μέσω της οικονομικής πολιτικής, των μεγάλων έργων υποδομής και της πολιτικής για την αντιμετώπιση εκτάκτων καταστάσεων (Sernini, 1978)¹². Μέσα σε αυτό το διςτάμενο ρόλο του κεντρικού κράτους οι περιφερειακές και τοπικές αυτοδιοικήσεις δεν είναι (ακόμα) αυτόνομες ως προς το σκέλος των δαπανών (τουλάχιστον μέχρι συγκεκριμένο ύψος δαπανών) και εξαρτώνται από υψηλότερου κεντρικού επιπέδου αποφάσεις. Δεν είναι εύκολο να εντοπισθούν με ακρίβεια σαφείς διασυνδέσεις μεταξύ τύπων εσόδων και δαπανών των περιφερειών και των δήμων. Όμως η ωρίμανση της αποκεντρωτικής πολιτικής, παρέχει σήμερα τη δυνατότητα αντιστοίχισης συγκεκριμένων τύπων φορολογίας με τύπους δαπανών. Εξετάζοντας δε, την κατανομή των αρμοδιοτήτων και των δαπανών μεταξύ των αποκεντρωμένων θεσμών της Ιταλίας (ISAE 2002), προβάλλει μία αυξημένη συμμετοχή των περιφερειών στους τομείς πρόνοιας και υγείας (73%), οικονομικών παρεμβάσεων (78%) και κατοικίας (50%). Αντίστοιχα οι δήμοι φαίνεται να διαδραματίζουν αυξημένο ρόλο στους τομείς των μεταφορών (57%), πολιτισμού και παιδείας (66%), κατοικίας (47%). Τέλος οι επαρχίες αποκτούν σχετική βαρύτητα στους τομείς πολιτισμού και παιδείας (15%) και μεταφορών-επικοινωνιών (13%).

Δεν είναι φυσικά στις επιδιώξεις μας η ανάλυση και αξιολόγηση του όλου συστήματος διακυβέρνησης, αλλά η θεώρηση της εξέλιξης του σχεδιασμού του χώρου που αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του. Οι διεργασίες που οδήγησαν στη διαμόρφωση του σημερινού συστήματος διακυβέρνησης στην Ιταλία –και κατ' επέκταση της πολεοδομικής/χωροταξικής πολιτικής– συντελέστηκαν σταδιακά κατά τρεις βασικές περιόδους:

- ♦ Η πρώτη έλαβε χώρα την περίοδο 1970-72, και οδήγησε στη μερική μεταφορά αρμοδιοτήτων από το κεντρικό κράτος στις περιφερειακές και τοπικές αυτοδιοικήσεις. Μέσα σε αυτές τις αρμοδιότητες συμπεριλαμβάνονταν για πρώτη φορά και αυτές του σχεδιασμού του χώρου, που μέχρι τότε ήταν αντικείμενο των περιφερειακών οργάνων του κεντρικού

⁹ Σε άλλες περιπτώσεις για παράδειγμα όπως το Βέλγιο ο ρόλος των ΟΤΑ παρουσιάζεται σαφώς πιο αποδυναμωμένος σε σχέση με αυτόν των περιφερειών (Del Martino, 1991· Marcou 2003).

¹⁰ Riforme Istituzionali e Devoluzione, Affari Regionali, Politiche Comunitarie.

¹¹ Interno, Economia e Finanze, Funzione Pubblica, Innovazione e Tecnologie, Ambiente e Tutela del Territorio, Lavoro e Politiche Sociali, Infrastrutture e Trasporti, Salute, Beni e Attività Culturali, Comunicazioni.

¹² Αν και η πολιτική για την ανασυγκρότηση της περιφέρειας Umbria μετά το σεισμό της 26/9/1997, σηματοδότησε μια πλήρη ανατροπή του ρόλου του κεντρικού κράτους ως προς το συγκεκριμένο αυτό πεδίο δράσης.

- κράτους. Ο Νόμος 281/1970 αποτέλεσε την απαρχή της αποκεντρωτικής διαδικασίας στη χώρα.
- ♦ Η δεύτερη φάση οδήγησε στην αποκέντρωση αρμοδιοτήτων για την δημιουργία περιφερειακών συστημάτων και πραγματοποιήθηκε μέσω του Ν.382/1975 και του Προεδρικού Διατάγματος 616/1977. Με τις εν λόγω νομοθετικές ρυθμίσεις καθορίστηκαν στην ουσία με ακρίβεια οι αποκεντρωτικές διαδικασίες και οι αρμοδιότητες του κεντρικού κράτους, των περιφερειών και των τοπικών διοικήσεων (Garofoli, 1993).
 - ♦ Η τρίτη φάση αποκέντρωσης ξεκίνησε το 1997 έχοντας ως κατευθυντήρια αρχή την επικουρικότητα –σε όλα τα διοικητικά επίπεδα– και εκχωρώντας ακόμα περισσότερες εξουσίες στις περιφερειακές και τοπικές κοινωνίες. Πολύ λίγες λειτουργίες παρέμειναν στο κεντρικό κράτος καθώς το κύριο βάρος μετατοπίστηκε στις περιφέρειες και στους δήμους (στο σύνολο τους δε οι αρμοδιότητες του σχεδιασμού). Βασικό θεσμικό πλαίσιο στην προκειμένη περίπτωση υπήρξε ο Ν.142/1990.

Υπό το πρίσμα των αποκεντρωτικών διεργασιών που προαναφέρθηκαν θα πρέπει να προσεγγισθεί και η ανάπτυξη των θεσμών και σχεδιασμού του χώρου. Μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι η εξέλιξη του σχεδιασμού στην Ιταλία, παρακολούθησε σχεδόν επακριβώς τις φάσεις της μεταρρυθμιστικής αποκεντρωτικής διαδικασίας των τελευταίων 30 ετών.

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Το μεταπολεμικό Ιταλικό πολεοδομικό σύστημα, έχει ως αφετηρία τον από του 1942 "Νόμο περί Πολεοδομίας" (*Legge Urbanistica 1150/17-8-1942*) της φασιστικής περιόδου. Η σημασία του Νόμου δεν θα πρέπει να ισοπεδωθεί από το χαρακτηρισμό του ως φασιστικού, καθότι εμπειρείχε πολλά στοιχεία τα οποία είχαν τεθεί κατά τις προγενέστερες περιόδους δημοκρατικής διακυβέρνησης. Η όλη του φιλοσοφία δομείται με άξονα την "ανάγκη προστασίας της υπαίθρου από μεταναστευτικές εκροές και τον περιορισμό της αστικοποίησης" (Majoli, 2003: 2). Ο "Νόμος περί Πολεοδομίας", στην ουσία καθόρισε ένα ιεραρχικό σύστημα σχεδιασμού που στηρίζεται στην άμεση παρέμβαση της κεντρικής διοίκησης για την άσκηση αυστηρού ελέγχου στον αστικό και περιφερειακό χώρο (Samona, 1971' Benevolo, 1972' Detti, 1975). Ο Νόμος εισήγαγε δύο τύπους σχεδίων το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (*Piano Regolatore Generale*) και ένα σχέδιο "στρατηγικής υφής" (για τα δεδομένα της εποχής) το αποκαλούμενο Σχέδιο Χωρικού Συντονισμού (*Piano di Co-ordinamento Territoriale*). Οι δύο τύποι σχεδίων αντιστοιχούν και σε δύο ξεχωριστά επίπεδα διοίκησης: στους δήμους και στο κεντρικό κράτος. Εκτός αυτών, ο νόμος έθεσε το γενικό πλαίσιο πολιτικής του χώρου, καθόρισε με λεπτομέρεια τη λογική των ζωνών χρήσεων γης, εισήγαγε επίσης μηχανισμούς ελέγχου της φυσικής ανάπτυξης, εξειδικευμένο κατασκευαστικό κώδικα και διαδικασίες απαλλοτρίωσης.

Ως προς το τελευταίες, αξίζει να επισημανθεί η καινοτομία του νόμου, που επιτρέπει για τις περιοχές επέκτασης τη δυνατότητα απαλλοτριώσης σε τιμή που δεν περιλαμβάνει την αύξηση από τις προβλεπόμενες (κατά κανόνα ακριβότερες) χρήσεις του σχεδίου (άρθρο 18).

Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (*PRG*) αποτέλεσε το βασικό εργαλείο σχεδιασμού ολόκληρης τη μεταπολεμικής περιόδου. Ουσιαστικά ακόμα και στις μέρες μας ο πολεοδομικός σχεδιασμός των δήμων της Ιταλίας (8.103 συνολικά) αποτελεί αντικείμενο ενός θεσμικού πλαισίου που έχει ως υπόβαθρο το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (*PRG*). Είναι το *PRG* που μέσω των ζωνών ρυθμίζει τις χρήσεις γης σε όλη την έκταση του δήμων. Είναι αυτό που επιβάλλει όρια ως προς την ένταση της ανάπτυξης (ύψη κτηρίων, τυπολογίες δόμησης, πυκνότητες), ρυθμίσεις αναφορικά με την προστασία ιστορικών κτηρίων, "λεπτομερειακά σχέδια" (*piani particolareggiati*) ή τα "σχέδια ρυμοτόμησης" (*piani di lotizzazione convenzionata*), καθώς και ρυθμίσεις αναφορικά με θέματα χωροθέτησης υπηρεσιών και υποδομών. Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο, υπόκειται μόνο σε περιοδικές διαδικασίες αναθεώρησης και τροποποίησης. Το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο προβλέπει την αναθεώρηση του σχεδίου κάθε 10 χρόνια.

Ο Νόμος του 1942, όπως επισήμανε ο Salzano (1978: 9-10), ουδέποτε αντικαταστάθηκε ολοκληρωτικά κατά τη μεταπολεμική περίοδο από κάποιο νέο οργανικό σύνολο ρυθμίσεων, αλλά μεταβλήθηκε από αναρίθμητες προσθήκες και τροποποιήσεις τομεακού ή ειδικού τύπου, μέσω διαταγμάτων και μεταβατικών νόμων. Κατά αυτόν τον τρόπο, το 1951 ψηφίζεται ο Ν.1402 προβλέπει, για συγκεκριμένους –πληγέντες κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο– δήμους, την εκπόνηση ενός σχεδίου ανασυγκρότησης το οποίο συνοδεύεται από ειδικά πιστωτικά προγράμματα και ευεργετικές διατάξεις για την προώθηση της πολιτικής αστικών επεκτάσεων. Το πρώτο πάντως Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο εγκρίθηκε το 1950 εν μέσω των πλέον ακραίων φαινομένων αστικοποίησης και αποτέλεσε μία "αρχική μηδαμινή ένδειξη για την πρόθεση άσκησης ελέγχου" στην ανάπτυξη των πόλεων (Detti, 1975:7). Εκτοτε μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι αναπτύσσεται μια διαπάλη μεταξύ του κατασκευαστικού κυκλώματος παραγωγής στέγης (ιδιωτικής εκμετάλλευσης) και του σχεδιασμού του χώρου, που θα διατηρηθεί καθ' όλη σχεδόν τη μεταπολεμική περίοδο μέχρι σχεδόν τη δεκαετία του 1970. Ο σχεδιασμός καταφέρνει να εδραιωθεί και να νομιμοποιηθεί τελικά ως κρατική λειτουργία, "στο βαθμό που αποτέλεσε προϋπόθεση ή εγγενές στοιχείο της βιομηχανικής ανάπτυξης και κυρίως κλάδων του βιομηχανικού κεφαλαίου που ενεργοποιούνται στη βόρεια και κεντρική Ιταλία" (Detti, 1975:9). Όπως παρατηρεί ο Majoli (2003:3) "...όσο περισσότερο ενισχύεται η βιομηχανική βάση της χώρας, τόσο αναδεικνύεται η πρωταρχική αντίθεση μεταξύ του κατασκευαστικού κλάδου ιδιωτικής κατοικίας (που ευνοείται από τη συνθήκη μη-σχεδιασμού και συνεχών αστικών επεκτάσεων) και των πιο προηγμένων βιομηχανικών κλάδων, οι οποίοι επιδιώκουν μία ορθολογικότερη χρήση του χώρου, ώστε να διασφαλίζονται οι οικονομίες κλίμακας και να περιορίζεται ο ανταγωνισμός για την εκμετάλλευση του χώρου από διάφορες άλλες κατηγορίες κεφαλαίου".

Ως πρώτη έκφραση της ενδυνάμωσης του ρόλου του σχεδιασμού στο Ιταλικό κοινωνικοπολιτικό σύστημα είναι η ψήφιση του Ν.167/1962¹³. Ο Νόμος αυτός για πρώτη φορά συνδέει την πολιτική κατοικίας με το πολεοδομικό σχεδιασμό, ενισχύοντας τις δυνατότητες απόκτησης γης από πλευράς δημοσίου, σε ζώνες επέκτασης για τη δημιουργία συγκροτημάτων λαϊκής στέγης. Αμέσως μετά το 1964 όμως εκδηλώνεται ίσως η πρώτη μεγάλη στεγαστική κρίση που αποδυναμώνει την αποτελεσματικότητα του Νόμου. Όπως επισημαίνει ο Majoli (2003: 5) "Απο έρευνα του Υπουργείου Δημοσίων Έργων προκύπτουν ορισμένα εντυπωσιακά στοιχεία σε 2000 δήμους της Ιταλίας –ένα τέταρτο περίπου του συνόλου– καταγράφονται οργανωμένες επεκτάσεις 115.000 εκταρίων, που αντιστοιχούν σε 18.000.000 μονάδες κατοικίας, ικανές να καλύψουν τις στεγαστικές ανάγκες της χώρας μέχρι το 1980. Είναι περιττό να τονισθεί ότι οι εν λόγω επεκτάσεις δεν ανταποκρίνονται σε κάποιες συγκεκριμένες ανάγκες αλλά επιδεινώνουν τις υφιστάμενες ανισορροπίες της εποχής. "Οι περιοχές που πλήττονται περισσότερο είναι οι μεγάλες αστικές συγκεντρώσεις και αυτές με τη μεγαλύτερη "φυσική αξία: τις ακτές". Οι εξελίξεις πλέζουν σε τέτοιο βαθμό ώστε το 1967 λαμβάνει χώρα η πρώτη ουσιαστική τροποποίηση του από 1942 Νόμου, με τον μεταβατικό Νόμο 765/1967 (γνωστό ως "Νόμος Γέφυρα" *Legge Ponte*). Ο μεταβατικός Νόμος αποσκοπεί να διευρύνει την ισχύ του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου και επιβάλλει αυστηρότερο έλεγχο στη δόμηση, μέσω της υιοθέτησης νέων προτύπων και όρων δόμησης (*standards urbanistici*). Η εφαρμογή του Νόμου εξειδικεύεται το 1968 με τα διαδοχικά Υπουργικά Διατάγματα, που εκτός των άλλων οδήγησαν και στη δυνατότητα επιβολής φορολογίας με σκοπό τη δημιουργία εγγείου αποθέματος για χρήσεις κοινής ωφελείας. Η αυστηρότητα του μεταβατικού νόμου προκαλεί τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιπτώσεις, καθότι ενώ σε πολλές περιπτώσεις πόλεων εδραιώνεται μια αυστηρή πρακτική, σε άλλες οι αντιδράσεις που προκαλούν οι διαδικασίες απαλλοτρίωσης φέρνουν σε αδιέξοδο την όλη πορεία εφαρμογής των σχεδίων (Erba, 1978:79). Σε μία προσπάθεια "θεσμικού κλεισίματος" αυτής της αντιφατικότητας ψηφίζεται ο Νόμος 1187/13-11-1967 {για αυτό μάλιστα και αποκαλείται και "Νόμος Πώμα" (*Legge Tappo*)} οποίος ορίζει ότι το σκέλος των πολεοδομικών σχεδίων που εμπεριέχει διαδικασίες απαλλοτρίωσης χάνει την ισχύ του, εφόσον εντός πέντε ετών από την έγκριση του σχεδίου δεν έχουν γίνει αποδεκτά τα "λεπτομερειακά σχέδια" (*piani particolareggiati*) ή τα "συμβατικά σχέδια ρυμοτόμησης" (*piani di lotizzazione convenzionata*).

Η όλη αυτή πορεία έφερε τελικά ένα αρκετά σημαντικό αποτέλεσμα, που έδωσε μεγάλη ώθηση στο ρόλο του σχεδιασμού του χώρου (Indovina, 1988). Πρόκειται για το Νόμο 865/1971 ο οποίος αναθεώρησε καθοριστικά –θέτοντας σε άμεση συνάρτηση– τη σχέση της απαλλοτρίωσης για λόγους δημοσίου συμφέροντος με τα προγράμματα και διαδικασίες πολιτικής κατοικίας (Erba 1978, Indovina 1992). Με τον εν λόγω Νόμο¹⁴: "Το αντικείμενο της

¹³ Που αποτελεί προέκταση του βασικού νόμου του 1942.

¹⁴ Που στην ουσία τροποποιεί τόσο το βασικό Νόμο του 1942 όσο και τον Ν. 167/1962.

απαλλοτριώσης διευρύνεται καταλυτικά, περιλαμβάνοντας δυνατότητες για την απόκτηση γης και ακινήτων σχετικά με: α) την πραγματοποίηση προγραμμάτων επιδοτούμενης στέγης, β) προγραμμάτων οργανωμένης δόμησης με βάση το Ν.167/1962, γ) την δημιουργία πρωτογενούς και δευτερογενούς υποδομής, καθώς και δ) για την αποκατάσταση-συντήρηση του κυρίως αστικού ιστού". Επιπλέον δίδεται και το δικαίωμα στους ΟΤΑ "να απαλλοτριώνουν (εκτός από τις εκτάσεις προς εφαρμογή του Ν.167/1962) και το 20% των προς επέκταση ζωνών, χωρίς περιορισμό ως προς την προβλεπόμενη χρήση (βιομηχανική, εμπορική, τουριστική). Το κυριότερο δε είναι, ότι το τίμημα της απαλλοτριώσης δεν καθορίζεται με βάση την αξία αγοράς αλλά –ανάλογα με τη θέση των εκτάσεων εντός ή εκτός των δομημένων ζωνών– με τη μέση αξία της αγροτικής γης πολλαπλασιαζόμενης με διάφορους συντελεστές" (Majoli, 2003: 21). Η σχέση της έγγειας ιδιοκτησίας επαναπροσδιορίζεται εκ νέου (Ν.10/28-1-1997 γνωστός ως Νόμος *Bucalossi*) σε συνάρτηση με τη δυναμική χρήση του ακινήτου. Με άλλα λόγια διαφοροποιείται το δικαίωμα της ανάπτυξης/κατασκευής από το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Η διάκριση αυτή πραγματοποιείται μέσω της δικαιοδοσίας που αποκτά η δημόσια και τοπική διοίκηση να εκχωρεί στον ιδιοκτήτη το δικαίωμα της ανάπτυξης της χρήσης (*concessione edilizia onerosa*). Η εκχώρηση στην ουσία πραγματοποιείται με την καταβολή τιμήματος (και όχι πλέον μέσω της οικοδομικής άδειας) που αποτελεί ποσοστό του κόστους κατασκευής (από 5 έως 20%) και ενός επιπλέον ποσού τα οποία καταβάλλεται ως αποζημίωση για το κόστος της υποδομής. Επίσης, ειδική αναφορά θα πρέπει να γίνει τέλος σε δύο Νόμους, που εν πολλοίς καθόρισαν τη δυναμική της αστικής ανάπτυξης και της κτηματαγοράς των Ιταλικών αστικών κέντρων για περίπου δεκαπέντε έτη: Ο Νόμος 392/1978 "Περί Κανονισμού της Χωροθετικής Αξίας των Αστικών Ακινήτων" (*Disciplina delle Locazione degli Immobili, ή Equo Canone*) και ο Ν.457/5-8-1978 "Περί Κανόνων Στεγαστικής Πολιτικής". Ο πρώτος αποτελεί μία συστηματική προσπάθεια αποδυνάμωσης των ενοικιοστασιακών ρυθμίσεων (που ίσχυαν από την αμέσως μεταπολεμική περίοδο), εισάγοντας ορθολογικό σύστημα προσδιορισμού των ενοικίων. Εν πολλοίς αποτελεί μια μηχανιστική μεταφορά στην πράξη (Indovina, 1977:15-35) της θεωρίας του "πλειοδοτικού τιμήματος" του Alonso (1971). Ο δεύτερος Νόμος αποτελεί μια απόπειρα προγραμματισμού της παραγωγής κατοικίας καθώς και της διαδικασίας αποκατάστασης-επανάχρησης του υφιστάμενου κτηριακού αποθέματος.

Εν συντομία, όλα τα προαναφερθέντα καταδεικνύουν μία σύνθετη –με σωρεία αντιξοοτήτων και εμποδίων– πορεία εδραίωσης του σχεδιασμού του χώρου. Κατά τον Indovina (1992) μόνο στα τέλη της δεκαετίας του 1970 η πολεοδομία-χωροταξία προβάλλουν ως μια ανώτατη μορφή δημόσιας παρέμβασης, αποκτούν μεγάλη νομιμοποιητική ισχύ και γίνονται αποδεκτές από ένα ευρύτατο φάσμα κοινωνικών δυνάμεων. Αμέσως μετά όμως, ακολουθεί μία ιδιαίτερα αρνητική δυναμική που από απορρέει από τις τότε υιοθετούμενες οικονομικές πολιτικές της προσφοράς ή/και "απορύθμισης". Οι πολιτικές αυτές στοχεύουν και στην αποδυνάμωση "όλων των θεσμικών κατακτήσεων αναφορικά με την πολεοδομική πολιτική"

(Sernini 1996) και εκφράζονται μέσω νομοθεσιών που επιδιώκουν τη χαλάρωση των υφιστάμενων ρυθμίσεων (N.47/28-2-1984), αλλά και μέσω της προώθησης μεγάλων επεμβάσεων στις πόλεις¹⁵. Οι εν λόγω επεμβάσεις αποτελούν ένα είδος απόκρισης στη βιομηχανική αναδιάρθρωση και αποσκοπούν στον επαναπροσδιορισμό της αστικής οικονομίας μέσω της εξειδίκευσης σε νέους κλάδους υπηρεσιών. Συντελούν όμως και στη διαμόρφωση ενός αρνητικού κλίματος για την πολεοδομική πρακτική, καθότι η δυνατότητα εφαρμογής τους συνοδεύεται από το αίτημα για απελευθέρωση των πόλεων από τους περιορισμούς του σχεδίου. Κατά πολλούς (Indovina 1992, Sernini 1996) η προστασία της ισχύος του *PRG* αποτέλεσε και τον ακρογωνιαίο λίθο της αμυντικής στρατηγικής για την αντιμετώπιση των πολιτικών απορύθμισης στον αστικό χώρο.

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΣΗ

Ως απόκριση στις πολιτικές απορύθμισης και στην κρίση του κεντρικού πολιτικού συστήματος εντείνονται, σχεδόν ως φυσική συνέπεια, οι διαδικασίες μεταβίβασης των σχετικών με την πολεοδομία - χωροταξία αρμοδιοτήτων στις περιφέρειες¹⁶. Η συνθήκη αυτή κατά πρώτο λόγο φέρνει στο προσκήνιο και αναβαθμίζει τα Σχέδια Χωρικού Συντονισμού (*Piani di Coordinamento Territoriale*)¹⁷ λόγω της δικαιοδοσίας που αποκτούν οι περιφέρειες σχετικά με την έγκριση των χωρικών σχεδίων που εκπονούν οι δήμοι. Διαμορφώνεται δηλαδή ένα ευνοϊκό κλίμα για τη στήριξη νέων πρωτοβουλιών που δεν προέρχονται από το κεντρικό κράτος, καθώς και ένα πλαίσιο συναίνεσης που ευνοεί τη συνεργατικότητα των δύο επιπέδων. Επιπλέον, η αποκέντρωση στην Ιταλία στηρίχθηκε πολύ και σε ένα έκτατο στοιχείο που είχε να κάνει με την "ανάγκη προστασίας" των τοπικών κοινωνιών από την κρίση του κεντρικού πολιτικού συστήματος. Το στοιχείο αυτό οδήγησε τις περιφέρειες και του δήμους σε μία διαδικασία αναζήτησης μίας νέας σχέσης με τον τοπικό πληθυσμό η οποία συνοδεύθηκε με την ανάπτυξη συμμετοχικών διαδικασιών και συστημάτων λήψης αποφάσεων (Franz, 2001).

Από τέλος της δεκαετίας του 1980 το θεσμικό πλαίσιο εμπλουτίζεται περαιτέρω και εντείνονται οι πρωτοβουλίες διαδημοτικού επιπέδου (Fera, 2002:97). Ενδεικτικό της εν λόγω εξέλιξης είναι το Διάταγμα 26/11/1985 (γνωστό ως Διάταγμα Galasso) που επικεντρώνεται στο χαρακτηρισμό και προστασία των φυσικών περιοχών ειδικής σημασίας (ακτές, ποταμοί, εθνικά πάρκα, δάση κ.ά.). Στην ίδια κατεύθυνση –ως προσαρμογή των ρυθμίσεων του διατάγματος στις τοπικές ανάγκες– ακολουθεί ο Ν.431/8-1985, ο οποίος επιβάλλει σε όλες τις περιφέρειες την εκπόνηση "Σχεδίων Προστασίας Τοπίου" (*Piani Paesistici*). Τέλος ο

¹⁵ Όπως του προγράμματος ανάπλασης του Lingotto στο Τορίνο, στην περιοχή Novoli στη Φλωρεντία, του προγράμματος Pirelli-Bicocca στο Μιλάνο, τις ιδέες για το Montecity στο Μιλάνο, του Centro Direzionale στη Napoli κ.ά.

¹⁶ Εντατικοποιείται δηλαδή η εφαρμογή των διατάξεων του Διατάγματος 616/76

¹⁷ Πρόκειται για τα σχέδια που προέβλεπε ο αρχικός Ν. 1150-17/8/1942.

N.183/25-5-1989 αποτελεί ίσως την πλέον σημαντική καμπή στον χωροταξικό-περιβαλλοντικό σχεδιασμό, εισάγοντας το "Σχέδιο Προστασίας των Λεκανών Απορροής" (*Piano di Bacino*)¹⁸. Τα παρεπόμενα αυτής της αρχικής διαδικασίας αποκέντρωσης αποτυπώνονται σήμερα με την ύπαρξη διαπεριφερειακών φορέων για τη διαχείριση ποταμών και υδάτινων πόρων (Autorita di Bacino) και περιοχών εξόρυξης {*Ambiti Territoriali Ottimali* (ATO)}.

Την καθοριστική όμως ώθηση για τη μεταβολή του συστήματος σχεδιασμού στην Ιταλία δίνει, όπως επισημάνθηκε, ο Ν.142/1990. Ο εν λόγω νόμος αποτελεί το προοίμιο για τη θεσμοθέτηση της περιφερειακής νομοθεσίας και τη στήριξη τοπικών πρωτοβουλιών σχεδιασμού. Το προηγούμενο πρότυπο μίας ανελαστικής θεσμικής και πολιτικής ιεραρχίας μεταλλάσσεται τώρα σε κάτι νέο, το οποίο αν μη τι άλλο συνδυάζεται με μία αυξημένη αυτονομία και ποικιλία παραγόντων περιφερειακής πολιτικής. Ένα νέο ρυθμιστικό πλαίσιο αρχίζει να κάνει τώρα την εμφάνισή του, που συνοδεύεται και από έντονες αναζητήσεις (ή/και πιέσεις) για τη μεταρρύθμιση του συστήματος σχεδιασμού του χώρου. Μετά την ψήφιση του Νόμου πολλά πράγματα αρχίζουν να αλλάζουν, μία *de facto* μεταρρύθμιση λαμβάνει χώρα μέσω των περιφερειακών νομοθεσιών και των διαφοροποιημένων εφαρμογών των Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων, υιοθετώντας κριτήρια βιώσιμης ανάπτυξης, αντισταθμιστικών αποζημιώσεων αλλά και κριτήρια αμιγώς ιδιωτικο-οικονομικού περιεχομένου. Η μεταρρύθμιση βέβαια ενέχει και στοιχεία αβεβαιότητας, κυρίως εξ αιτίας των θεσμικών αγκυλώσεων και καθυστερήσεων σε εθνικό νομοθετικό επίπεδο, σε ότι αφορά θέματα διευθέτησης του καθεστώτος χρήσεων γης, φορολογίας και αποζημιώσεων της έγγειας ιδιοκτησίας ως αντιστάθμισμα απωλειών από πολεοδομικού περιεχομένου πράξεις.

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΥΠΑ ΧΩΡΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Παράλληλα με την αποκεντρωτική διαδικασία, η ίδια η κοινωνικοοικονομική δυναμική –που αρχίζει να αναπτύσσεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1990– συντελεί στη μεταβολή του πολεοδομικού-χωροταξικού συστήματος. Οι περιφέρειες και οι πόλεις της Ιταλίας υφίστανται στην πλειονότητα τους φαινόμενα αποβιομηχάνισης, τη μερική κατάρρευση συστημάτων μικρομεσαίων επιχειρήσεων, τη ραγδαία μεταστροφή τους σε οικονομίες των υπηρεσιών και τις επιπτώσεις της τεχνολογίας στην παραγωγή και κατανάλωση, καθώς και τις μεγάλες μεταναστευτικές ροές από τον Τρίτο Κόσμο και από πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Ευρώπης. Πρόκειται για μία κοινωνικοοικονομική δυναμική που συνοδεύεται και με νέα πρότυπα αστικής ανάπτυξης (Cavola και Martinelli, 2002).

¹⁸ Η λεκάνη απορροής ορίζεται ως οργανική ενότητα και ως εκ τούτου υιοθετούνται για την προστασία της ειδικά σχέδια με τους εξής στόχους: 1) προστασία και αποκατάσταση του εδάφους σε λεκάνες απορροής, 2) καθαρισμός των επιφανειακών υδάτων και προστασία της ποιότητας 3) διαχείριση των υδάτινων πόρων για χρήσεις συμβατές με ορθολογική κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη 4) αντιπλημμυρική προστασία (Άρθρο 1).

Ειδικότερα, μέσα σε αυτές την κοινωνικοοικονομικές ανακατάξεις, αποτυπώθηκε και μία μεγάλη ύφεση της κατασκευαστικής δραστηριότητας, μετά από μία παρατεταμένη περίοδο εντατικών ρυθμών ανοικοδόμησης. Η εν λόγω ύφεση οφείλονταν κυρίως στην υπερπαραγωγή της προηγούμενης δεκαετίας του 1980 (Bentivegna, 1985) και η οποία είχε ως κινητήριο μοχλό τη ζήτηση στον τομέα της κατοικίας. Η υπερπαραγωγή επηρέασε ιδιαίτερα αρνητικά την ενοικιαζόμενη στέγη (με χαμηλά μισθώματα) και τις κατηγορίες επιδοτούμενης κατοικίας (Bellicini και Toso, 1995· Cavola και Vicari, 2000)¹⁹. Ως αλυσιδωτή επίπτωση της ύφεσης ήταν και η στροφή του κατασκευαστικού κλάδου σε νέους τομείς της κτηματαγοράς όπως: μεγάλοι χώροι στάθμευσης, εμπορικά κέντρα, εκθεσιακά κέντρα κ.ο.κ. Αυτοί οι νέοι επενδυτικοί τομείς, συνδυάζονται όμως με κτηριακά αποθέματα που πρέπει να παραχθούν με πολύ ταχύτερους ρυθμούς από ότι οι συμβατικές κατασκευές του παρελθόντος. Στις περισσότερες δε των περιπτώσεων το θεσμικά επιτρεπόμενο διάστημα τροποποίησης των σχεδίων, υπερέβαινε κατά πολύ τις πιεστικές χρονικά απαιτήσεις υλοποίησης των νέων επενδύσεων. Εκτός όλων αυτών, οι νέες επενδύσεις επέβαλαν και τη δημιουργία πρόσθετων έργων υποδομής που δεν ήταν συμβατά με τις οικονομικές δυνατότητες των δημοτικών και περιφερειακών αρχών. Άρχισε με αυτό τον τρόπο να επανέρχεται η προβληματική αναφορικά με το ρόλο και τους στόχους του σχεδιασμού του χώρου, που εντάθηκε περαιτέρω κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Ως επιστέγασμα αυτής της προβληματικής ήταν η αναγνώριση της περιορισμένης βιωσιμότητας και διαχειριστικής ικανότητας των παραδοσιακών σχεδίων, στο βαθμό που ήταν προσδεμένα σε ποσοτικές αντιλήψεις και πρότυπα "εκτατικής" ανάπτυξης προηγούμενων δεκαετιών. Ακολουθεί ως εκ τούτου μία περίοδος συστηματικής ενασχόλησης των τοπικών διοικήσεων σχετικά με το χρόνο επεξεργασίας και τη διαμόρφωση του πολεοδομικού σχεδίου σε σχέση με τις απαιτήσεις της αγοράς και τη δυνατότητα άσκησης μίας πιο ευέλικτης πολιτικής (Mazza, 1997: 118-19). Το πρόβλημα πλέον δεν είναι ο έλεγχος της ανάπτυξης, αλλά οι τρόποι προσέλκυσης επενδύσεων, η εξεύρεση πόρων και συνακόλουθα, η ευελιξία της υιοθετούμενης χωρικής πολιτικής.

¹⁹ Τη δεκαετία του 1980 ο κατασκευαστικός κλάδος είχε βρει και νέα πεδία της αγοράς κυρίως σε ακίνητα για χρήση υπηρεσιών, που εκείνη την περίοδο γνώριζαν μεγάλη ανάπτυξη σε όλες τις μεγάλες Ιταλικές πόλεις. Μέσα σε αυτή δυναμική της αγοράς αναδεικνύεται και "έκτακτη ή συγκυριακή λογική" των μεγάλων σημειακών αστικών επεμβάσεων. Η ανάπτυξη όμως των υπηρεσιών σύντομα αντιμετώπισε καταστάσεις ύφεσης λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων και της γενικότερης οικονομικής κρίσης.

ΤΟ ΝΕΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Η πίεση επομένως από την πολιτική της αποκέντρωσης²⁰ σε συνδυασμό με τις κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες, είχε ως συνέπεια την μεταρρύθμιση της πολεοδομικής και χωροταξικής νομοθεσίας και κατ' επέκταση την ενδυνάμωση της θεσμικής ισχύος των περιφερειών στο εν λόγω πεδίο. Σύμφωνα με τον Ceccarelli (2000:16) "Η πολεοδομική και χωροταξική πολιτική αποτελεί πλέον τμήμα της περιφερειακής ταυτότητας που σφυρηλατείται...μέσα σε ένα διάστημα μικρότερο των δέκα χρόνων έχει λάβει χώρα μία βαθιά μεταβολή, η οποία επηρεάζει σοβαρά τα πολεοδομικά δρώμενα και συγχρόνως τη νοοτροπία που οι τοπικές αρχές προσεγγίζουν τα προβλήματα του χώρου αλλά και υιοθετούν τα διαθέσιμα εργαλεία και μηχανισμούς". Υπό αυτές τις συνθήκες έχει αναδειχθεί ένα ευρύτατο φάσμα δράσεων και πρωτοβουλιών που περιλαμβάνει:

- ♦ Συνολικού περιεχομένου ρυθμίσεις που καλύπτουν ευρύτερες χωρικές ενότητες και συνδυάζουν τα νέα στοιχεία που εισήγαγε ο Ν.142/1990 με την παράλληλη εφαρμογή μίας ποικιλίας από τυπολογίες σχεδίων.
- ♦ Συμβατικές πολεοδομικές πρωτοβουλίες, που στην ουσία περιορίζονται στην τροποποίηση-βελτίωση του υφιστάμενου πλαισίου χωρίς να εισαγάγουν κάποια στοιχεία ριζοσπαστικής ανατροπής.
- ♦ Έναν αριθμό ειδικού περιεχομένου νόμων που εστιάζουν στον αστικό ιστό και σε συγκεκριμένες πτυχές του σχεδιασμού του χώρου. Σε πολλές περιπτώσεις εισάγουν νεωτεριστικά στοιχεία τόσο σε επίπεδο περιεχομένου όσο και διαδικασιών εφαρμογής.

Γενικά στο σύνολο της επικράτειας οι περιφέρειες ενεργοποιούνται {έχοντας ως πλαίσιο τα δικά τους σχέδια δομής (riani quadro)} για την ανάπτυξη νέων οργανικών νομοθεσιών προσαρμοσμένων στην τοπική πραγματικότητα (*Leggi Urbanistiche Regionali*)²¹. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα κριτήρια και οι αφορμές για την προώθηση των περιφερειακών νομοθεσιών διαφέρουν κατά πολύ από περιφέρεια σε περιφέρεια. Η περιφέρεια της *Umbria* για παράδειγμα "εκμεταλλεύθηκε" τη διαδικασία ανασυγκρότησης μετά σεισμό της 26-9-1997 για προωθήσει ένα συνολικά διαφοροποιημένο σύστημα διακυβέρνησης και σχεδιασμού (Avanello 2002:247), με σαφώς μεγαλύτερο βαθμό αυτονομίας από αυτόν που ίσχυε κατά την προ της καταστροφής περίοδο.

²⁰ Με άξονα τον Ν.142/1990.

²¹ Από την ποικιλία των πρόσφατων περιφερειακών πολεοδομικών νομοθεσιών ειδική αναφορά μπορεί να γίνει σε αυτές των περιφερειών: Friuli-Vezia-Giulia, Veneto, Lombardia, Emilia-Romagna, Toscana, Lazio, Campania, κ.ά..

Ρυθμίσεις Συνολικού Περιεχομένου σε Ευρύτερες Χωρικές Ενότητες

Οι αρχές που διέπουν τις νέες ρυθμίσεις σε ευρύτερες χωρικές ενότητες είναι δύο: α) η αρχή της επικουρικότητας και β) το κεντρικό κράτος ορίζει τους κανόνες και οι περιφέρειες εξειδικεύουν τους στόχους και διαχειρίζονται τα κεφάλαια-πόρους για την εφαρμογή τους. Αξίζει στο σημείο αυτό να δούμε τις τέσσερις βασικές κατηγορίες συνολικών ρυθμίσεων που εφαρμόστηκαν.

- A.** Η πρώτη κατηγορία διαμορφώθηκε, σε συνάρτηση με αυτό που αποκαλείται "Περιφερειοποίηση των Περιβαλλοντικών Πολιτικών". Το 1999 μία επιτροπή εμπειρογνομόνων του Υπουργείου Δημοσίων Έργων συνέταξε έκθεση αναφορικά με την χάραξη κατευθύνσεων για την "Περιβαλλοντική και Χωρική Πολιτική", έχοντας ως πεδίο αναφοράς την προϋπάρχουσα εμπειρία με: τα "Σχέδια Προστασίας Τοπίου", τα "Σχέδια Προστασίας των Λεκανών Απορροής" κ.ά.. Η έκθεση εντόπισε μερικά από τα εμπόδια και τις προοπτικές για μία ολοκληρωμένη προώθηση του ζητήματος της περιβαλλοντικής προστασίας. Οι κατευθύνσεις που διατυπώθηκαν στόχευαν στην ενσωμάτωση περιβαλλοντικών και χωρικών πολιτικών με μία παράλληλη προσπάθεια υπέρβασης εδραιωμένων πολιτικών συμπεριφορών και πολιτισμικών παραδόσεων. Έκτοτε άρχισε να συγκροτείται σε διάφορες περιφέρειες μία νέα φιλοσοφία αναφορικά με τη διαχείριση-προστασία των φυσικών πόρων σε άμεση συνάρτηση με τη χωροταξική πολιτική (Franz, 2001)²².
- B.** Η δεύτερη κατηγορία ρυθμίσεων αφορά στη διακυβέρνηση και σχεδιασμό Μητροπολιτικών περιοχών. Πρόκειται για ρύθμιση που εισήγαγε ο Ν.142/1990 με τη θεσμοθέτηση των Σχεδίων Μητροπολιτικής Εμβέλειας (*Piani di Area Metropolitana*). Τα Σχέδια Μητροπολιτικής Εμβέλειας είναι το αποτέλεσμα προγενέστερων αναλύσεων και θέσεων που ενσωματώθηκαν στο Νόμο. Ήδη από το 1986 μία στατιστική έρευνα αναφορικά με τις διαδημοτικές ροές και τις τοπικές αγορές εργασίας στις Ιταλικές πόλεις (Sernini, 2000), κατέληξε στον προσδιορισμό του ειδικού χαρακτήρα ορισμένων μεγάλων αστικών συγκεντρώσεων. Αργότερα, ως μητροπολιτικές περιοχές ορίστηκαν οι: "λειτουργικές αστικές περιοχές", με ένα μεγάλο κεντρικό δήμο και με πληθυσμό που υπερβαίνει τους 200.000 κατοίκους. Κύριο χαρακτηριστικό μητροπολιτικών περιοχών είναι η "αστική τους ωριμότητα" (που ορίζεται ως η τάση του αστικού πυρήνα να χάνει πληθυσμό και απασχόληση σε αντίθεση με τις αυξητική δυναμική των περιφερειακών περιοχών). Στο Ν.142/90 γίνεται αναφορά σε έντεκα 11 μητροπολιτικές περιοχές, με σκοπό την ενοποίηση των συστημάτων διακυβέρνησης και την εισαγωγή ενιαίων σχεδίων διαχείρισης²³.

²² Αναφορά εδώ θα πρέπει να γίνει και σε νέα σχετικά προγράμματα της κεντρικής κυβέρνησης όπως το "Γενικό Σχέδιο Μεταφορών" και Ο Χάρτης της Φύσης.

²³ Ως μητροπολιτικές περιοχές ορίστηκαν: το Τορίνο, το Μιλάνο, η Γένοβα, η Βενετία, η Ρώμη, η Νάπολη, το Μπάρι, η Μπολόνια, η Φλωρεντία, το Παλέρμο και η Κατάνια.

Οι πρωτοβουλίες με βάση το Ν.142/1990 δεν οδήγησαν άμεσα σε κάποιο απτό αποτέλεσμα, καθώς καμία από αυτές τις πόλεις δεν απέκτησε ουσιαστικές μητροπολιτικές αρμοδιότητες και λειτουργίες. Δεν θα πρέπει να αγνοηθεί όμως ο έντονος προβληματισμός που αναπτύχθηκε και που έφερε στο προσκήνιο ζητήματα όπως: της μητροπολιτικής διακυβέρνησης και της προώθησης στρατηγικών σχεδίων για τις μεγάλες αστικές συγκεντρώσεις. Η μητροπολιτική διάσταση εδραιώθηκε, μερικώς, ως βασική πτυχή του σχεδιασμού του χώρου με την επόμενη κατηγορία ρυθμίσεων.

- Γ. Η τρίτη κατηγορία ρυθμίσεων απορρέουν και αυτές από το Ν.142/1990 και ειδικότερα από τη θεσμοθέτηση των Συντονιστικών Χωρικών Σχεδίων Επαρχιών (Piani Territoriali di Coordinamento Provinciale). Δέκα χρόνια μετά την ψήφιση του Νόμου 142/1990 ακολούθησε η εφαρμογή των Συντονιστικών Χωρικών Σχεδίων Επαρχιών. Μέχρι σήμερα περίπου 80 επαρχίες έχουν συντάξει και υιοθετήσει τέτοια σχέδια. Η εικόνα βέβαια είναι ακόμα συγκεχυμένη αντιστακώνοντας τις διαφορετικές τοπικές πολιτικές νοοτροπίες και προθέσεις. Σε μερικές περιπτώσεις τα επαρχιακά σχέδια ήλθαν να συνδυασθούν με την εκφρασμένη πρόθεση ανανέωσης της πολεοδομικής πρακτικής, στοιχείο που προσέδωσε μια μεγαλύτερη καινοτομική δυναμική στην όλη κατάσταση. Επίσης, μέσω των εν λόγω σχεδίων πολλές επαρχίες άρχισαν να αποκτούν και αρμοδιότητες μητροπολιτικών φορέων σχεδιασμού, παράλληλα με μία προσπάθεια εναρμόνισης χωρικών και οικονομικών μέτρων²⁴.
- Δ. Τέλος η τελευταία κατηγορία και ίσως με τη μεγαλύτερη σημασία ως συνολική καινοτομική χωρική δράση, έχει να κάνει με τις συμβάσεις προγραμματισμού. Το 1996 ως αποτέλεσμα μίας κοινής θέσης των δήμων περιφερειών και κεντρικής διοίκησης προωθήθηκε η Συμφωνία για τη Απασχόληση η (*Accordo per il Lavoro*), εδραιώνοντας ένα νέο εργαλείο προγραμματισμού στα πλαίσια του οποίου προβλέπεται ως προϋπόθεση πολιτικής: η σύναψη συμφωνίας μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων μερών. Μετά από μια έντονη πολιτική και κοινωνική αντιπαράθεση, ακολούθησε ο Νόμος 662/96 (άρθρο 2) ο οποίος ρυθμίζει όλα αναγκαία ζητήματα για την προώθηση της σύμβασης, μεταβιβάζοντας στην Διυπουργική Επιτροπή Οικονομικών (*CIPE*)²⁵ την αρμοδιότητα για τον καθορισμό των αναγκαίων εξειδικεύσεων. Η επιτροπή οριστικοποίησε τις απαραίτητες εξειδικεύσεις του Νόμου μέσω υπουργικής απόφασης (21-3-97), που καθόρισε τα βασικά εργαλεία και μηχανισμούς συμβάσεων για την τοπική ανάπτυξης. Τα εργαλεία αυτά είναι:
- ♦ Η Θεσμική Συναπόφαση Προγράμματος (*Intesa Istituzionale di Programma*)
 - ♦ Η Χωρική Σύμβαση (*Patto Territoriale*) και
 - ♦ Το Συμβόλαιο Περιοχής (*Contratto d'Area*)²⁶.

²⁴ π.χ. το σχέδιο της επαρχίας του Lecce (Franz, 2001)

²⁵ Comitato Interministeriale per la Programmazione Economica

²⁶ Patti territoriali e Contratti d'Area: N. 662/1997 και Del. Cipe 21.3.1997).

Τα τρία αυτά εργαλεία σηματοδοτούν μία πολλή σημαντική καμπή για τον αναπτυξιακό-χωρικό σχεδιασμό καθότι αποτελούν τη θεσμική έκφραση μιας πολυδιάστατης μεθόδου προγραμματισμού, ανοίγοντας παράλληλα και την προοπτική για την ενδυνάμωση μιας εκτεταμένης κοινωνικής σύμπραξης για την προώθηση αναπτυξιακών πρωτοβουλιών.

Ειδικότερα, το εργαλείο της "Θεσμικής Συναπόφασης. Προγράμματος", συνιστά έναν κώδικα λειτουργίας για κοινή δράση, μεταξύ της κεντρικής κυβέρνησης και των περιφερειών για την ενίσχυση της περιφερειακής ανάπτυξης (στη λογική του Γαλλικού *Contrat de Plan*): με τη συναπόφαση προσδιορίζονται οι στόχοι και οι τομείς για του οποίους κρίνεται αναγκαία η κοινή δράση των δύο επιπέδων διοίκησης. Κάθε συναπόφαση πρέπει να συνοδεύεται από προτάσεις ως προς τα προγράμματα εφαρμογής, τα όργανα συντονισμού και ελέγχου. Οι προτάσεις εγκρίνονται από τη Διυπουργική Επιτροπή Οικονομικών.

Το δεύτερο εργαλείο: η Χωρική Σύμβαση (*Patto Territoriale*), αποτελεί μια προσπάθεια συγκρότησης κοινωνικών εταίρων, στη βάση μίας πολυμερούς συμφωνίας, για την προώθηση και πραγματοποίηση προγραμμάτων τοπικής ανάπτυξης. Τα προγράμματα εστιάζουν στους τομείς της βιομηχανίας, των υπηρεσιών, των ολοκληρωμένων υποδομών και καλύπτουν ολόκληρο τον εθνικό χώρο. Τον κύριο άξονα όμως των Χωρικών Συμβάσεων αποτελούν οι προβληματικές περιοχές της χώρας για τις οποίες και μόνο διατίθενται τα ειδικά κονδύλια της Διυπουργική Επιτροπή Οικονομικών (*CIPE*). Η κάθε πρόταση για τη προώθηση Χωρικής Σύμβασης διαμορφώνεται από τοπικούς οικονομικούς, κοινωνικούς και θεσμικούς παράγοντες, οι οποίοι και δεσμεύονται για την εφαρμογή της. Οι ίδιοι ορίζουν και τον φορέα υλοποίησης ο οποίος με τη σειρά του ενημερώνει το Υπουργείο Οικονομικών και την Περιφέρεια για τη πρόοδο του προγράμματος. Το πρωτόκολλο που συνυπογράφεται από όλα τα μέλη περιλαμβάνει: το πρόγραμμα "συνάφειας" με τον περιφερειακό προγραμματισμό, τις επιμέρους υποχρεώσεις και δεσμεύσεις των μερών, καθώς και τη χρονική διάρκεια και τα συστήματα παρέμβασης. Η καινοτομία δε εδώ έγκειται, στο ότι σε περίπτωση που στην πορεία προκύψουν νέες επενδυτικές προοπτικές, παρέχεται η δυνατότητα υποβολής συμπληρωματικών πρωτοκόλλων, αποφεύγοντας με αυτόν τον τρόπο να αποκτήσει η Χωρική Σύμβαση έναν έκτακτο ή περιορισμένης διάρκειας χαρακτήρα.

Το τρίτο εργαλείο είναι το Συμβόλαιο Περιοχής (*Contratto d'Area*) με το οποίο εκφράζεται μία άλλη εκδοχή της αρχής της "κοινωνικής εταιρείας". Αποσκοπεί στη διαμόρφωση "ενός τοπικού οικονομικού περιβάλλοντος που να ευνοεί τις νέες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης". Οι περιοχές που έχουν τη δυνατότητα να συνάπτουν συμβόλαια είναι: "περιοχές σε κρίση απασχόλησης", "κρίση βιομηχανίας" και "βιομηχανικοί θύλακες των Στόχων 1 (*Mezzogiorno*) 2 και 5b της Ε.Ε.". Τα συνδικάτα και οι εργοδοτικοί οργανισμοί αναλαμβάνουν από κοινού την πρωτοβουλία σύναψης του Συμβολαίου Περιοχής και ενημερώνουν σχετικά την Περιφέρεια, αφού έχουν προηγουμένως καλύψει κάποιες προϋποθέσεις αναφορικά με προτεινόμενα επενδυτικά προγράμματα. Τα περιεχό-

μενα των Συμβολαίων Περιοχής δεν διαφέρουν κατά πολύ από αυτά των Χωρικών Συμβάσεων, ενυπάρχει ίσως μία μεγαλύτερη έμφαση τους κοινωνικούς φορείς που συμμετέχουν και για αυτό άλλωστε προβλέπεται και η σύναψη μίας ειδικής συμφωνίας μεταξύ τους. Το Συμβόλαιο Περιοχής παρέχει ακόμα τη δυνατότητα (στα πλαίσια της εφαρμογής του Ν.662/11996) να συμπεριλάβει αποφάσεις πολεοδομικού, διοικητικού και διαχειριστικού περιεχομένου.

Πρωτοβουλίες Τροποποίησης-Βελτίωσης του Υφιστάμενου Πλαισίου

Το γενικότερο κλίμα αλλαγής στο πεδίο του σχεδιασμού του χώρου συμπίπτει με μία περίοδο (από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 μέχρι σήμερα) όπου στις μεγάλες πόλεις της Ιταλίας, βρίσκεται εξέλιξη η διαδικασία αναθεώρησης των πολεοδομικών σχεδίων τους.²⁷ Οι διαδικασίες αναθεώρησης όμως έφεραν στο προσκήνιο και κρίσιμες αναζητήσεις που καλύπτουν το σύνολο του τοπικού και περιφερειακού πολιτικού φάσματος. Κοινός άξονας των αναζητήσεων –υπό διαφορετικές απόψεις και οπτικές– ήταν η αναγνώριση της δυσκαμψίας του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου και η αδυναμία του να ανταποκριθεί στη συνθετότητα του σύγχρονου αστικού και περιφερειακού χώρου, αλλά και στα νέα επενδυτικά πρότυπα. Στην κατεύθυνση αυτή ψηφίζεται αρχικά ο Ν.203/1991 που αντιμετωπίζει ζητήματα επιτάχυνσης και βελτίωσης των διαδικασιών λήψης αποφάσεων στα πλαίσια του *PRG*. Αμέσως μετά ακολουθεί ο Ν.179/1992 που προσδιορίζει τους βασικούς άξονες ενός νέου πολεοδομικού εργαλείου του "ενιαίου σχεδίου" (*Piano Integrato*), που σύμφωνα με το νόμο εξειδικεύεται από τις επιμέρους περιφέρειες ως προς τις διάφορες μορφές και στόχους του.

Όπως επισημαίνει ο Ceccarelli (2000), από τέλη της δεκαετίας του 1990, είναι διάχυτη η άποψη ότι το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (*PRG*) έχει εξαντλήσει τα όριά του. Πολλοί μάλιστα δήμοι εισάγουν τόσο ακραίες μεταβολές, στο περιεχόμενο και στους στόχους των *PRG*, που τους κάνουν να κινούνται στα όρια των θεσμικών δυνατοτήτων τους. Οι μεταβολές αυτές γίνονται κατά κανόνα αποδεκτές λόγω "της ανεκτικότητας" που διέπει τη σχέση των δήμων με τις εποπτεύουσες αρχές τους: τις περιφέρειες (Franz, 2001). Στην πόλη του Μιλάνο, για παράδειγμα, το *PRG* συνοδεύθηκε με την εισαγωγή ενός "Πλαισίου Πολεοδομικών Πολιτικών" με σκοπό να συγκροτηθούν κοινές "στρατηγικές δράσης" και σχέδια δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, καθώς και κοινών μηχανισμών αξιολόγησης αναπτυξιακών προτάσεων. Το προτεινόμενο γενικό πλαίσιο διασφαλίζει την ευελιξία εκείνη ως προς τις χρήσεις γης, ώστε τα εγκριμένα ολοκληρωμένα προγράμματα να μπορούν να πραγματοποιηθούν από ιδιωτικούς θεσμικούς επενδυτές (Comune di Milano, 2001). Επιπλέον, έχοντας αναγνωρίσει την αναγκαιότητα συνδυασμού του φυσικού με τον οικονομικό σχεδιασμό, το σύνολο σχεδόν

²⁷ Ήδη οι περισσότερες πόλεις έχουν ολοκληρώσει τις διαδικασίες αυτές π.χ. Τορίνο, Μιλάνο, Γένοβα, Μπάρι, Φλωρεντία, Τεργέστη, Πίζα, Ρώμη, Νάπολη, Βενετία, Μπλόνια Παλέρμιο Κατάνια κ.ά..

των μεγάλων και μεσαιών Ιταλικών δημοτικών αρχών διαμορφώνουν Στρατηγικά Σχέδια τόσο για την προώθηση συγκεκριμένων επενδυτικών πρωτοβουλιών, τόσο και ως απόκριση σε έκτακτα γεγονότα (π.χ. το στρατηγικό σχέδιο του Τορίνο αποσκοπεί να λειτουργήσει και ως "οδηγός" για τους Χειμερινούς Ολυμπιακούς Αγώνες του 2006). Στο σύνολό τους στρατηγικά σχέδια συνοδεύονται και από εκτεταμένες προσαρμογές των αντίστοιχων PRG.

Καινοτόμες Πρωτοβουλίες Ειδικού Περιεχομένου στον κυρίως Αστικό Ιστό

Το 1993 μετά από την ψήφιση ενός μεγάλου αριθμού περιφερειακών νόμων για την λαϊκή στέγη, η Βουλή καθόρισε τελικά σε εθνικό επίπεδο το "Ενιαίο Στεγαστικό Πρόγραμμα". Η εφαρμογή του όμως γρήγορα ανεστάλη, καθώς συνάντησε μεγάλες δυσκολίες στην πράξη. Μόνο στα πλαίσια μερικών περιφερειακών δράσεων, ως προέκταση αυτού του εθνικού νόμου, εφαρμόστηκαν πιλοτικά –και υπό το πρίσμα μίας έκτακτης λογικής– μερικά στεγαστικά προγράμματα που συντονίστηκαν κυρίως από το κεντρικό κράτος. Μέσα σε αυτό το πνεύμα ακολουθεί η ψήφιση τεσσάρων σημαντικών ρυθμίσεων που γνωρίζουν εντελώς διαφορετική εφαρμογή στην κάθε πόλη, αφήνοντας παράλληλα και τεράστια περιθώρια ευελιξίας ως προς του υιοθετούμενους στόχους.

- A.** Η πρώτη (Ν.493/1993) αφορά στην προώθηση των Προγραμμάτων Αστικής Αποκατάστασης (*Programmi di Recupero Urbano*), που εστιάζουν στην αποκατάσταση/ανάπλαση περιοχών εργατικής κατοικίας. Πρόκειται για τη θεσμοθέτηση μίας σειράς παρεμβάσεων αποκατάστασης περιοχών εργατικής κατοικίας που στοχεύουν στη συντήρηση του υφιστάμενου αποθέματος αλλά και στην εισαγωγή διαφορετικών λειτουργιών και χρήσεων (κατοικίας, υπηρεσιών, συλλογικού εξοπλισμού και υποδομών), καθώς και στη διαμόρφωση συνεργιών μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών φορέων.
- B.** Το Δεκέμβριο του 1994 εκδίδεται το Υπουργικό Διάταγμα (D.M. 21-12-1994) που καθορίζει το περιεχόμενο και τις διαδικασίες εφαρμογής για τα Προγράμματα Αστικής Αναβάθμισης (*Programmi di Riqualificazione Urbana*). Τα Προγράμματα Αστικής Αναβάθμισης αποτελούν εργαλεία που αποσκοπούν να επηρεάσουν θετικά τις διαδικασίες μεταβολής αστικών περιοχών που αντιμετωπίζουν φαινόμενα παρακμής. Τα προγράμματα έχουν ως βασικό στόχο την ενεργοποίηση πόρων από τον ιδιωτικό και δημόσιο φορέα και την διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ της δημοσίου συμφέροντος και της αγοράς.
- Γ.** Κατά τα τέλη του 1997 εισάγονται (Ν.Δ.22-10-1997) τα Συμβόλαια Γειτονιάς: (*Contratti di Quartiere*), αποτελούν μια διαφορετική κατηγορία ρυθμίσεων από τις προηγούμενες. Τα συμβόλαια αυτά μπορούν να πραγματοποιηθούν στα πλαίσια της ευρύτερης πολιτικής κατοικίας και αστικής αποκατάστασης. Αφορούν σε περιοχές (γειτονιές) των πόλεων που χαρακτηρίζονται από "συνθήκες διάχυτης υποβάθμισης του αστικού περιβάλλοντος και των κελυφών, έλλειψη αστικής και κοινωνικής υποδομής, ελλιπή κοινωνική συνοχή

και προβληματικές συνθήκες κατοικίας". Τα Συμβόλαια Γειτονιάς μπορούν να πραγματοποιηθούν μεταξύ κεντρικών φορέων, τοπικών φορέων αλλά και του ιδιωτικού τομέα. Η πολιτική των Συμβολαίων Γειτονιάς έχει πρόσφατα ανανεωθεί και συνεχίζεται η εφαρμογή τους²⁸.

Δ. Τέλος το 1998, η κεντρική κυβέρνηση άρχισε να επεξεργάζεται τα "Προγράμματα Αστικής Αναβάθμισης και Βιώσιμης Ανάπτυξης του Χώρου" (*Programma di Riqualificazione Urbana e Sviluppo Sostenibile del Territorio*). Τα συγκεκριμένα προγράμματα PRUSST²⁹ αποτελούν στην ουσία προέκταση αν όχι εξειδίκευση των Χωρικών Συμβάσεων (*Patti Territoriali*). Η λογική εδώ είναι ότι –με δεδομένη τη γεωγραφική διάσταση των προγραμμάτων– οι πόροι που θα χρησιμοποιούνται για την στήριξή τους αποτελούν στην ουσία πεδίο διαμεσολάβησης για τη σύμπραξη: παραγόντων του κεντρικού κράτους, της ΕΕ, του τοπικού κράτους, αλλά και του ιδιωτικού τομέα. Η άποψη εδώ είναι (*Bando Nazionale del Ministero dei Lavori Pubblici DM 8-10-98*) ότι διαμεσολαβητικές διεργασίες θα εμψυχήσουν:

- ♦ Την αντίληψη ότι τα χωρικά ζητήματα, πρέπει να συνδυάζονται με άλλα, τόσο σε τοπικό όσο και σε ευρύτερο περιφερειακό επίπεδο.
- ♦ Μια νέα αντίληψη της έννοιας του δημόσιου συμφέροντος.
- ♦ Την εδραίωση της συνάφειας μεταξύ του οικονομικού με το κοινωνικό και τον φυσικό σχεδιασμό.
- ♦ Την υιοθέτηση νέων συμμετοχικών και συνεργατικών διεργασιών.

Οι στόχοι των PRUSST έχουν να κάνουν κυρίως με περιβαλλοντική αναβάθμιση και τοπική ανάπτυξη. Προτάθηκαν 316 προγράμματα από ολόκληρη τη χώρα και αξιολογήθηκαν, βάσει κριτηρίων που προσδιορίστηκαν σε εθνικού επιπέδου προκήρυξη εκδήλωσης ενδιαφέροντος (Ministero dei Lavori Pubblici, 1998). Εγκρίθηκαν τελικά οι μισές περίπου από τις υποβληθείσες προτάσεις. Η κεντρική κυβέρνηση χρηματοδότησε το σχεδιασμό και την τεχνική στήριξη 48 προγραμμάτων (ένα σε καθεμία από τις 21 περιφέρειες). Τα παρακάτω είναι μερικά από τα βασικά ζητήματα στα οποία επικεντρώθηκαν οι στόχοι των προτάσεων που υποβλήθηκαν:

²⁸ Τα Contratti di quartiere (Del. CER 5-6-1997) αποτελούν μικρογραφία του συστήματος των συμβάσεων η προέκταση της όλης λογικής. Οι δημοτικές αρχές υποβάλλουν αίτημα προς την περιφέρεια ή οποία, βάσει ειδικής διαδικασίας με το κεντρικό κράτος οδηγείται στην επιλογή της πρότασης προς χρηματοδότηση. Όσον αφορά στην αμιγώς πολεοδομική-οικιστική διάσταση τα Συμβόλαια Γειτονιάς έχουν ως στόχους: 1) την ανανέωση του οικιστικού αποθέματος, την αύξηση της λειτουργικότητας των αστικών περιοχών, 2) την εξοικονόμηση των φυσικών όρων και κυρίως ενέργειας 3) την αύξηση των διαθέσιμων υπηρεσιών, του πρασίνου και των υποδομών στις γειτονίες. 4) τη βελτίωση της ποιότητας κατοικίας με την υιοθέτηση καλύτερων προτύπων που εμπεριέχουν και στοιχεία περιβαλλοντικής ποιότητας.

²⁹ Prusst, Dm LL.PP. 8-10-1998.

- ♦ Περιβαλλοντικές πολιτικές (αποκατάσταση και βελτίωση βιομηχανικών περιοχών μείωση της βιομηχανικής μόλυνσης, έργα υδρογεωλογικής αποκατάστασης, πολιτιστικό περιβάλλον).
- ♦ Κοινωνική πολιτική (παραγωγικές δραστηριότητες που διασφαλίζουν την απασχόληση).
- ♦ Συντονισμός με (ή συμμετοχή σε) άλλες πρωτοβουλίες³⁰ (Ceccarelli, 2000).

Από τις πρώτες αξιολογήσεις των *PRUSST* (Franz, 2004) προβάλλει η έμφαση που δόθηκε από τους συμμετέχοντες δήμους σε σύνθετα δίκτυα υποδομών (σε συντονισμό με άλλες πρωτοβουλίες) όπως: διαμετακομιστικά κέντρα, μητροπολιτικοί σταθμοί και ενιαίες μεταφορικές συνδέσεις. Ένα μεγάλο δε ποσοστό των επενδύσεων που πραγματοποιήθηκε αφορά και στην εργασιακή κινητικότητα, ενώ μικρότερα ποσά απορρόφησαν συμβατικοί τομείς όπως η κοινωνική πολιτική και ειδικότερα η κατοικία.

Σε συνάρτηση με τα προηγούμενα θα πρέπει να γίνει αναφορά και σε μερικά άλλα προγράμματα τα οποία εφαρμόζονται στα περισσότερα αστικά συγκροτήματα, αναπαράγοντας τη λογική των συμβάσεων αλλά και των ολοκληρωμένων παρεμβάσεων. Τα προγράμματα αυτά αφορούν στην εργασιακή κινητικότητα, σε εφαρμογές της *Local Agenda 21*, αλλά και σε πρωτοβουλίες με έντονη χωρική-αστική διάσταση που απορρέουν άμεσα τόσο από την πολιτική της ΕΕ (όπως τα προγράμματα *URBAN* και η υιοθέτηση στόχων του Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου κ.ά.). Συνολικά όλες οι νέες Ειδικού Περιεχομένου Καινοτόμες Πρωτοβουλίες αντιμετωπίζονται σε πολλές πόλεις είτε ως μια μεταβλητή "προσαρμογής" της συμβατικής πολιτικής σε κάτι νέο, είτε ως "αυθύπαρκτα" στρατηγικά εργαλεία (Franz, 2001). Ανεξάρτητα όμως από αυτό, οι εν λόγω πρωτοβουλίες, έχουν σίγουρα ανανεώσει τη πρακτική του σχεδιασμού σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο αλλά και συντελέσει στη διαμόρφωση μίας σύνθετης δυναμικής σχεδιασμού του χώρου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως τονίσθηκε και στη εισαγωγική ενότητα, το παράδειγμα της Ιταλίας δύσκολα μπορεί να τεθεί σε συγκριτική θεώρηση με τα δεδομένα μίας άλλης εμπειρίας. Κάτι τέτοιο θα ήταν εφικτό μόνο στην περίπτωση που προταχθεί ως ουσιαστικό ζητούμενο η ριζική μεταβολή ενός συστήματος σχεδιασμού –π.χ. όπως αυτού της Ελλάδας– και η οποία θα είχε ανάγκη να υποστηριχθεί από την αφομοιωμένη γνώση που αντλείται από ένα ολοκληρωμένο μεταρρυθμιστικό εγχείρημα. Η Ιταλία, έχει οδηγηθεί σε μία μεταρρυθμιστική ολοκλήρωση (ή για να το πούμε διαφορετικά, η χώρα διανύει μία ενδιαφέρουσα κομβική περίοδο) που της προσδίδει μοναδικότητα ως προς τα σημερινά Ευρωπαϊκά δρώμενα του σχεδιασμού του χώρου.

³⁰ Κυρίως με Χωρικές Συμβάσεις (*Patti Territoriali*) και το Συμβόλαιο Περιοχής (*Contratti d'Area*).

Αποτυπώνεται, πάνω από όλα μία δραστική μεταβολή του ρόλου του σχεδιασμού και των αντίστοιχων θεσμών. Πεποίθηση επομένως είναι, ότι το Ιταλικό παράδειγμα θα άξιζε ίσως μεγαλύτερης προσοχής, καθότι πολλές πλευρές του μπορούν να αποτελέσουν πεδίο αναφοράς μέσα στη γενικότερη προβληματική σχετικά με το σχεδιασμό του χώρου στην Ευρώπη. Αν για παράδειγμα σήμερα η Ισπανική εμπειρία αφήνει πολλά σημαντικά στοιχεία σε επίπεδο πολιτικής γης και αστικής διαχείρισης, η Ιταλία φαίνεται να ανοίγει νέα πεδία στην πολιτική των μητροπολιτικών περιοχών, στην πολιτική για το περιβάλλον και στην εδραίωση συμμετοχικών διαδικασιών (Franz, 2001). Ως εκ τούτου, αυτό που μπορούμε να κάνουμε εδώ, είναι να σκιαγραφήσουμε μερικά από τα θετικά (ή/και αρνητικά) στοιχεία της πρόσφατης εμπειρίας, τα οποία κατά τη γνώμη μας, αποτελούν και ουσιαστικές συνεισφορές σε αυτή τη γενικότερη προβληματική.

Η ιδιομορφία της Ιταλίας ως προς σχεδιασμό του χώρου σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης (CEC, 1997) έγκειται κατ' αρχήν στον τρόπο με τον οποίο ένα παραδοσιακό –και ίσως δύσκαμπτο– σύστημα μεταλλάχθηκε χωρίς κάποια γενικότερη θεσμική ρήξη. Το βασικό δεδομένο που εισήγαγε τα "ανατρεπτικά" στοιχεία στην πορεία εξέλιξης, δεν ήταν μια καθαυτή μεταρρύθμιση του συστήματος σχεδιασμού του χώρου αλλά η διαδικασία αποκέντρωσης. Με αλλά λόγια, χωρίς να υπάρξουν ανατροπές στη όλη φιλοσοφία των νόμων και του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου, ο τρόπος άσκησης πολιτικής και τα υιοθετούμενα συστήματα άλλαξαν. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην αναγκαστική προσαρμογή του εθνικού πολεοδομικού πλαισίου –που εκ των πραγμάτων επέβαλε η αποκέντρωση– στα σύνθετα δεδομένα και στη δυναμική των περιφερειών και των τοπικών κοινοτήτων της Ιταλίας. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων ο σχεδιασμός του χώρου εμπλουτίστηκε σε επιμέρους πεδία και γεωγραφικές περιοχές με νέα συστήματα και εργαλεία, αντανακλώντας μία προσπάθεια να δοθούν άμεσες λύσεις σε νέα προβλήματα ή να αντιμετωπισθούν οριστικά μακροχρόνια προβλήματα για τα οποία οι παραδοσιακοί τρόποι αποδείχθηκαν αναποτελεσματικοί. Οι τοπικοί και περιφερειακοί θεσμοί μετατοπίζουν τους άξονες των δραστηριοτήτων τους από το παραδοσιακό πεδίο "της λήψης αποφάσεων" σε ένα νέο "της διαχείρισης των τοπικών δρώμενων" (Sernini, 2000).

Κατά τον Ceccarelli (2000), στην Ιταλία είναι υπό διαμόρφωση μία νέα κουλτούρα σχεδιασμού και διακυβέρνησης που λίγο έχει να κάνει με την προηγούμενη των δεκαετιών του 1980-90. Ως αποτέλεσμα, αρχίζει να συγκροτείται ένα νέο τεχνικό-επαγγελματικό δυναμικό (τόσο σε επίπεδο ανθρώπινων πόρων και υποδομών) που μεταβάλλουν και εκ των έσω τα δεδομένα της πολεοδομικής και χωροταξικής πρακτικής. Καταγράφονται επιπλέον, πολυποικίλες πρωτοβουλίες και σύνθετα προγράμματα, που συμβάλλουν στη διάδοση μίας νέας παρεμβατικής λογικής στο χώρο. Τα συμβατικά εργαλεία και κυρίως το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο μεταλλάσσονται συνεχώς, από τη δυναμική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των δήμων και των περιφερειών. Βασικοί παράμετροι αποτελεσματικότητας, λειτουργικότητας,

καινοτομίας έχουν πλέον ενσωματωθεί στην πρακτική του σχεδιασμού. Παράλληλα δε έχουν τεθεί σε διαρκή πορεία εφαρμογής πρωτοβουλίες όπως: διαχείριση σύνθετων προγραμμάτων (*multiproject management*) προγράμματα κοινωνικής συγκρότησης (*community building*) και αξιοποίησης κοινωνικού κεφαλαίου (Franz, 2001). Σε μεγάλο βαθμό –και ανάλογα με τις επιμέρους περιφέρειες– επικρατεί ένα κλίμα εκσυγχρονισμού και αναδιοργάνωσης της όλης πρακτικής, το οποίο είναι έκδηλο πλέον ακόμα και σε πολλές περιοχές ή πόλεις της Νότιας Ιταλίας³¹. Είναι άγνωστο όμως το πότε και πως ένα τέτοιο νεωτεριστικό κλίμα θα αποτυπωθεί και σε μία εθνικού επιπέδου θεσμική μεταρρύθμιση. Πιο συγκεκριμένα το ερώτημα είναι αν οι καινοτομικές τάσεις οδηγήσουν τελικά μια "κανονικότητα πολιτικής" υπερβαίνοντας τον καθαρά μεταβατικό ή συγκυριακό χαρακτήρα που έχουν μέχρι τώρα (Sernini, 2000).

Αναμφίβολα το Ιταλικό παράδειγμα, αποπνέει το μία θετική πορεία εξέλιξης, η οποία όμως εμπεριέχει και πολλές αντιφατικές καταστάσεις που μπορούν να την ανατρέψουν. Πιο συγκεκριμένα, ένα πρώτο ερώτημα που προκύπτει έχει να κάνει με το ρόλο του κεντρικού κράτους. Ο ρόλος αυτός συντηρείται έχοντας ως άξονα την αρχή επικουρικότητας και εκδηλώνεται σε συνάρτηση τόσο με "Συνολικού Περιεχομένου Ρυθμίσεις σε Ευρύτερες Χωρικές Ενότητες" (Περιφερειοποίηση των Περιβαλλοντικών Πολιτικών, Σχέδια Μητροπολιτικής Εμβέλειας, Συντονιστικά Χωρικά Σχέδια Επαρχιών), όσο και με "Ειδικού Περιεχομένου Καινοτόμες Πρωτοβουλίες στον κυρίως Αστικό Ιστό" (Προγράμματα Αστικής Αποκατάστασης, Αστικής Αναβάθμισης, Αστικής Αναβάθμισης και Βιώσιμης Ανάπτυξης του Χώρου)³². Η πολιτική όμως του κεντρικού κράτους έχει ιστορικά λειτουργήσει και ως εξισορροπητικός μηχανισμός αναφορικά με την κατανομή των πόρων μεταξύ των πλουσίων και πτωχότερων περιφερειών και πόλεων του βορρά και του νότου αντίστοιχα (όπως και το παρελθόν με την εμπειρία της "*Cassa per il Mezzogiorno*"). Η λειτουργία μάλιστα αυτή φαίνεται να ανατρέπεται πλήρως από την τρέχουσα κυβερνητική πολιτική (Franz, 2001). Ο αναπτυξιακός ρόλος των τελευταίων κυβερνήσεων σε περιφερειακό επίπεδο, περιορίζεται κυρίως στα μεγάλα τεχνικά έργα υποδομής (De Mateis, 2001). Πώς επομένως πολλές από τις νότιες περιφέρειες και πόλεις (αλλά και μικροί δήμοι της κεντρικής και βόρειας Ιταλίας) θα κατορθώσουν να υπερβούν σύντομα τις αγκυλώσεις από το υφιστάμενο πλαίσιο πολιτικής; Πόσο μάλλον, όταν πολλές από αυτές δεν έχουν ούτε καν προχωρήσει στην αναθεώρηση των συμβατικών δομών και απέχουν πολύ από τη νέα δυναμική;

³¹ Όπως: *Cosenza, Salerno*, δήμους της μητροπολιτικής περιοχής του *Palermo* όπως ο δήμος *Pianta deli Albanesi* κ.ά. (Franz, 2001).

³² Εκτός βέβαια και από τα συμβατικά πεδία πολιτικής που ακόμα διατηρεί όπως οικονομική-φορολογική πολιτική, μεγάλες υποδομές και πολιτική έκτακτων καταστάσεων.

Ένα δεύτερο στοιχείο σε άμεση συνάρτηση με το προηγούμενο, που περιπλέκει την κατάσταση –ως προς πιθανές αρνητικές επιπτώσεις και κατά συνέπεια να προκαλέσει την όξυνση ανισοροπιών– έχει να κάνει με την νομιμοποιημένη πλέον εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα. Πρόκειται για μια εμπλοκή που δεν περιορίζεται σε κάποιο αμιγώς πιστωτικό-οικονομικό πλαίσιο, καθώς ο ιδιωτικός τομέας συμμετέχει πλέον ενεργά στις αποφάσεις των τοπικών διοικήσεων για αναπτυξιακές πρωτοβουλίες αστικής και περιφερειακής εμβέλειας. Προβάλλει και εδώ το ερώτημα του κατά πόσο μία τέτοια εξέλιξη δεν θα περιορίσει η σφαίρα της δημόσιας παρέμβασης και δεν θα ευνοήσει τις περιοχές εκείνες με σαφώς πιο πλεονεκτικό επενδυτικό δυναμικό ή/και ενδιαφέρον από άλλες;

Κάποια σαφή εκτίμηση αναφορικά με τις μελλοντικές εξελίξεις δεν είναι εύκολο να διατυπωθεί στα πλαίσια αυτού του κειμένου. Πόσο μάλλον που από τη φύση τους τέτοιες εξελίξεις δεν μπορούν να ακολουθήσουν μία γραμμική και μονοδιάστατη πορεία. Εκείνο που εδώ συγκρατούμε είναι το γεγονός ότι στη γειτονική χώρα αποτυπώνεται μία πολυ-επίπεδη τάση ανατροπής των συμβατικών προτύπων. Επίσης οφείλουμε ένα τονίσουμε ότι η Ιταλία συγκεντρώνει καινοτομικά χαρακτηριστικά που –υπό τα σημερινά δεδομένα– την αναδεικνύουν ως ένα ξεχωριστό Ευρωπαϊκό παράδειγμα. Αναφερόμαστε σε χαρακτηριστικά που έχουν να κάνουν με τη σχέση: του κράτους με την αγορά, του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα και της αστικής ανάπτυξης με τη κτηματαγορά. Χαρακτηριστικά, τα οποία ο σχεδιασμός του χώρου και το σύστημα διακυβέρνησης ενσωματώνουν κατά εντεινόμενο τρόπο σε αναπτυξιακές-στρατηγικές επιλογές. Είναι βέβαια πιθανό όλα αυτά να αποδυναμωθούν από ακραίους τοπικισμούς, την επικυριαρχία της ιδιωτικής σφαίρας ή ακόμα από φαινόμενα διαφθοράς όπως κατά το παρελθόν. Σίγουρα όμως η πιθανότητα αυτή περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό, από την παράδοση που έχει πλέον κτισθεί γύρω από την προστασία του τοπικού, την προσοχή που συγκεντρώνουν σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο τοπικές αποφάσεις και από όλες τις θεσμικές ρυθμίσεις που πλέον επιβάλλουν λογιστική πληρότητα και διαφάνεια.

Βιβλιογραφία

- Avanello P. (2002), "Ricostruzione e problemi complessi", στο Regione Umbria (επ.), *Ricostruire la Comlessita*, Firenze: Alinea, 245-287.
- Bellicini L. και Toso F. (1995), "Rome" στο J. Berry και S. Mc Greal (επ.), *European Planning Systems and Property Markets*, London: E&FN Spon.
- Benevolo L. (1972), *Le Origini dell' Urbanistica Moderna*, Bari: Universale la Terza.
- Bentivegna V. (1985), "Theory of Urban land Rent and the Working Class Movement: The Case of Italy", στο M. Ball κ.ά. (επ.), *Land Rent Housing and Urban Planning*, London: Croom Helm.

- Cavola - Martinelli (2002), "Italy" στο P. Wood (επ.), *Consultancy and Innovation: The Business Service Revolution in Europe*, London: Routledge.
- Cavola L. και Vicari S. (2000), "Napoli: The Business Center Project (Centro Direzionale-CDN)", στο *Urban Redevelopment and Social Polarisation in the City*, CEC Report, Targeted Socio-Economic Research (DG XII, Framework IV), Lille: IFRESI.
- Ceccarelli P. (2000), "Nuove Strategie, Nuove Politiche e Nuovi Strumenti per la Riqualificazione delle Citta Italiane: Un Tentativo Bilancio", στο *La Città di Domani*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Bologna, 24-25/1, 13-19.
- CEC (1997), *The Compendium of Spatial Planning Systems and Policies*, Brussels: CEC.
- Comune di Milano (2001), "*Settore Urbanistica - Pinao Regolatore*", Norme Tecniche di Attuazione del P.R.G. Vigente, Approvato Il 26/2/1980, con le modifiche apportate dalla Varea in approvata, Giunta Regionale Lombardia in data 5/7/1988, Deliberazione n. 35625.
- Comune di Torino (2000), "Torino Internazionale: I Piano Strategico della Città", Comune di Torino.
- Delmartino F. (1991), "Local Government In Belgium: Decentralizing the State", στο J. J. Hesse (επ.), *Local Government and Urban Affairs in International Perspective*, Baden-Baden: Nomos Verlag Gesellschaft.
- Dematteis G (2001), "Tema, Atricolazione e Risultati della Ricerca", στο G. Dematteis και F. Governa (επ.) *Contesti Locali e Grandi Infrastrutture*, Milano: Franco Angeli, 11-22.
- Detti E. (1975), "Prefazione", στο M. Zoppi (επ.) *Servizi e Gestione Urbanistica*, Firenze: Coop. Editrice Universitaria, 5-9.
- Erba V. (1978), *L' Attuazione dei Piani Urbanistici*, Roma: Edizioni delle Autonomie.
- Fera G. (2002), *Urbanistica Teorie e Storia*, Roma: Gangemi Editore.
- Franz G. (2001), "Riqualificazione urbana fra difficoltà politiche e difficoltà tecniche" και "Le politiche urbane e territoriali nel quadro delle policies della Regione Emilia-Romagna: Elementi di continuità nelle pratiche e di discontinuità nei costrutti politici", στο IDEM (επ.), *La città: riqualificare, trasformare, rinnovare. Strumenti e recenti politiche di riqualificazione urbana*, "Archivio di Studi Urbani e Regionali", n. 70, 69-92.
- Gambino R. (2003), "Parchi e Paesaggio: L' Applicazione della Convenzione Europea del Paesaggio nelle Politiche dei Parchi", Πρακτικά Συνεδρίου: *Parchi Italiani: Le Sfide di Qualità*, Roma 26/11/2003, 1-5.
- Garofoli (1993), "Localities in Italy: Meduna-Cellina, Ostiglia/Oltero-Destra Secchia, Urbania Vigevano/Lommelina" στο *Local Development Strategies in Economically Disintegrated Areas; A proactive Strategy Against Poverty*, Research Program European Commission, DG V - Poverty III, GEIE Animation et Recherche.

- Getimis P. και Ηλεpas N. (προσεχώς), "The Emergence of Metropolitan Governance in Athens" στο H. Heinelt και D. Kubber (επ.), *Metropolitan Governance in Europe*, Palgrave.
- Indovina F. (1977), "Equo Canone e Meccanismo Edilizio" στο F. Indovina (επ.) *Dal Blocco dei Fitti al Equo Canone*, Milano: Marsilio Editori, 15-35.
- Indovina F. (1992), "Strategie e Soggetti per la Trasformazione Urbana", στο F. Indovina (επ.), *La Citta Occasionale: Firenze-Napoli -Torino -Venezia*, Milano: Franco Angeli.
- ISAE (2002), "Annual Report on Monitoring Italy", Institute for Studies and Economic Analyses, Paris.
- Marcou G. (2003), "Regionalisation in Europe To day: Models and Lessons", Working Paper, IFRESI, Lille.
- Martinelli F. (1991), "Producer Services Location and Regional Development" στο P. Daniels και F. Moulaert (επ.), *The Changing Geography of Advanced Producer Services*, London: Belhaven.
- Mazza L. (1997), *Trasformazioni del Piano*, Milano: Franco Angeli.
- Ministero dei Lavori Pubblici (1998), Bando Nazionale del DM 8/10/98, GU, Roma.
- Newman P. και Thornley A. (1996), *Urban Planning in Europe*, London: Routledge.
- Salzano E. (1978), "Prefazione", στο V. Erba (επ.), *L' Attuazione dei Piani Urbanistici*, Roma, Edizione delle Autonomie, 9-10.
- Samona G. (1971), *L'Urbanistica e I' Avvenire della Citta*, Bari: Universale la Terza
- Sernini M. (1978), "Stato Produzione ed Ambiente Urbano", Venezia: School of Architecture.
- Sernini M. (1996), *Terre Sconfinate. Città, Limiti, Localismo*, Milano: Franco Angeli.
- Sernini M. (2000), "I Processi Metropolitan: Scenari", *Controspazio*, no2.
- Viola F., Ferrari C., Semenzano P., Sitizia T., (2002), "La Ricerca nei Parchi e la Ricerca per i parchi", *Economia Montana*, 4(37): 10-19.

Παύλος Μαρίνος Δελλαδέτσιμας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Ελ. Βενιζέλου 70, 17671, Αθήνα,
e-mail: p.delladetsimas@hua.gr

Η εμπειρία πολεοδόμησης της περιφέρειας Westelijke Tuinsteden (Δυτικών κηπουπόλεων) του Άμστερνταμ

Νίκος Μιτζάλης

Υποψήφιος Διδάκτορας, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Περίληψη

Οι αστικές περιφέρειες, όπως και οι πόλεις, έχουν αλλάξει. Αυτή η αλλαγή δεν συσχετίζεται μονάχα με τις μεταβολές που επιφέρει ο χρόνος, αλλά κυρίως με μια γενική μετάλλαξη της σύγχρονης πόλης. Η αστική περιφέρεια μοιάζει σήμερα με ένα σύνολο "...κεντρικών τόπων, χωροθετημένων μεταξύ των ιστορικών κέντρων και των οριζόντιων επεκτάσεων της διάσπαρτης πόλης." Η περιφέρεια, παραδοσιακά θεωρείται ως η μεταβατική εικόνα μεταξύ της συμπαγούς πόλης και της υπαίθρου. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η περιφέρεια δεν είναι ούτε πόλη ούτε υπαίθρος. Είναι απλά, ο ενδιάμεσος χώρος, χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Βέβαια, καθώς μεταβάλλονται τα δύο άκρα διαφοροποιείται και ο ενδιάμεσος χώρος της περιφέρειας, για αυτό ίσως θα έπρεπε να αναρωτηθούμε σήμερα για το κατά πόσο έχει αλλάξει η έννοια της περιφέρειας. Η διαδικασία μετάλλαξης, όμως της περιφέρειας ήταν μια αυτόνομη διαδικασία που συνδυάστηκε με την ταυτόχρονη μετάλλαξη της πόλης. Μιλώντας λοιπόν για την περιφέρεια και την αστική ανάπτυξη, μιλάμε για ένα καινούργιο τρόπο προσέγγισης της πόλης. Η προβληματική του αστικού χώρου σήμερα, συχνά συσχετίζεται με την αστική

περιφέρεια. Βέβαια, η ευρωπαϊκή έρευνα PIC Urban¹, που έγινε μεταξύ 1994 και 1999, έδειξε ότι οι "αρνητικοί" τόποι² παρουσιάζουν μια σημαντική μορφολογική και χωροθετική διαφοροποίηση. Αυτή η ετερογένεια και η διαφορετικότητα δεν πρέπει να μειώνουν την περιφέρεια στην τοπολογική της διάσταση. Η δυναμική της περιφέρειας οδηγεί σε μια νέα αστικότητα. Το κείμενο που ακολουθεί είναι μια κριτική αναφορά των πολιτικών και πρακτικών που υιοθετήθηκαν για την ανάπτυξη μιας προβληματικής περιοχής των Westelijke Tuinsteden, στην περιφέρεια του Άμστερνταμ που βρίσκεται και πάλι στο προσκήνιο.

Λέξεις κλειδιά

Πόλη, πολεοδομία, Άμστερνταμ, κηπουπόλεις, σχέδιο ανάπτυξης, στεγαστικοί συνεταιρισμοί.

The experience of the suburb Westelijke Tuinsteden (of the Western Garden Cities) of Amsterdam

The urban peripheries, like the cities, have been changed. This change is not correlated only with the mutations that time brings, but principally with a general transformation of the contemporary city. The urban periphery nowadays seems to be an aggregation of "...central places, localized between the historical centers and the horizontal expansions of the diffused city". Traditionally, periphery is regarded as the transition between the compact city and the countryside. According to this point of view, the periphery is neither city nor countryside. It is simply the space in - between, without special characteristics. Of course, while the two extremes are changing, the "space" of the periphery is changing too. This makes us consider how much the means of periphery have been altered. The process of this mutation was autonomous and was combined with the contemporary alteration of the city. Speaking, therefore, of the periphery and the urban alteration is like talking about a new way of approaching the city. The text that follows is a critical report of the policy and the methods that were adopted for the development of the problematic area of the Westelijke Tuinsteden at the periphery of Amsterdam that is again in focus.

Key words

Urban, urbanization, Amsterdam, garden cities, development plan, housing corporations.

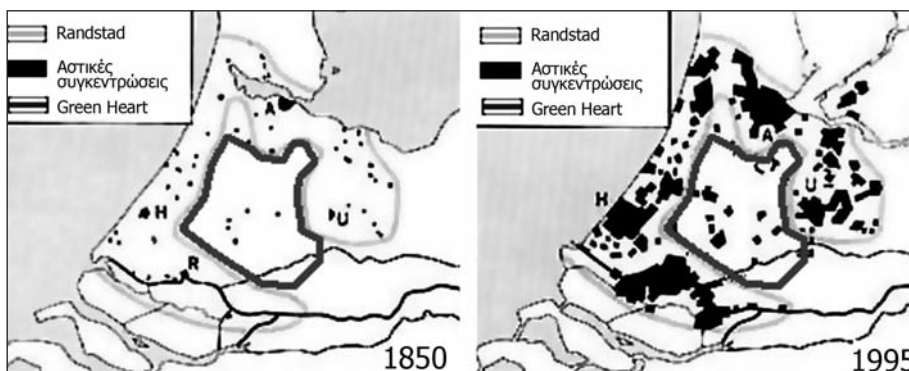
¹ (Programme Initiative Community). Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας που συνχρηματοδοτεί την υλοποίηση μελετών πολύχρονης διάρκειας που στοχεύουν με μια συνολική προσέγγιση στην αντιμετώπιση των προβλημάτων των αστικών περιοχών (Sampaolo, 2000).

² Η έννοια της αρνητικότητας δεν πρέπει να παρερμηνευτεί με την υιοθέτηση της έννοιας της "καταστροφής του τόπου" (Miralles) που προσδιορίζει την περιφέρεια σαν κάτι που παρεμβάλεται σε ένα τόπο προκαθορισμένο ιστορικά και το οποίο πρέπει να απαλειφθεί. Βλέπε αφιέρωμα Lotus Manuel de Solá, 1999, 104.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ολλανδία είναι μια χώρα που χαρακτηρίζεται από ευρείας κλίμακας αλλοιώσεις του φυσικού της περιβάλλοντος. Από τον Μεσαίωνα και μετά οι κάτοικοι διεκδικώντας κομμάτια γης από την θάλασσα, εγκαθίστανται στις πιο στεγνές πλευρές του δέλτα που αποτελούνταν κυρίως από βάλτους. Με φράγματα, συστηματική αποξήρανση και καλλιέργειες καταφέρνουν να διαμορφώσουν τη γη δημιουργώντας τα περίφημα *polders* τα οποία θα αποτελέσουν στη συνέχεια τους πόλους της αστικής ανάπτυξης.

Σήμερα, αντίθετα με πολλές ευρωπαϊκές χώρες η Ολλανδία δεν διαθέτει ένα μητροπολιτικό κέντρο που να ξεχωρίζει. Αντίθετα με το Παρίσι ή την Βιέννη, οι πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές λειτουργίες είναι κατανεμημένες στις αστικές περιοχές του Άμστερνταμ, της Χάγης, του Ρότερνταμ και της Ουτρέχτης (Riley και Ashworth, 1975). Αυτές οι τέσσερις πόλεις βρίσκονται στην περιοχή που αποκαλείται Randstad (Εικόνα 1), που είναι ουσιαστικά μια αστική ζώνη. Επειδή η αστική ανάπτυξη πάντα γινόταν κατά μήκος των μεταφορικών διαδρομών μεταξύ των μεγαλύτερων πόλεων, το Randsrad μοιάζει σήμερα πιο πολύ με μια Μεγαλόπολη που περιλαμβάνει και μικρότερες πόλεις όπως η Leiden και η Delft. Η εν λόγω αστική ζώνη περικλείει και την προστατευόμενη περιοχή "Green Heart" (Εικόνα 1) την οποία ο προσεκτικός αστικός σχεδιασμός μπόρεσε να διαφυλάξει μόνο για καλλιέργεια και για αναψυχή. Ο συνειδητός διαχωρισμός Randstad - Green Heart³ είναι μόνο μια όψη του Ολλανδικού αστικού σχεδιασμού.

Εικόνα 1. Επεξεργασία εικόνας από το άρθρο του John Worthington "Learning from abroad" στο περιοδικό Urban Design, Άνοιξη 2001, σ.21. Φαίνεται καθαρά η πύκνωση των αστικών κέντρων του Randstad με την πάροδο των χρόνων, καθώς και η διατήρηση της περιοχής "Green Heart".

³ Πρόκειται για ένα διαχωρισμό που αφορά κυρίως τις αστικές πυκνότητες και την χρήση γης.

Από το 1960 και μετά, λόγω της πληθυσμιακής αύξησης, εφαρμόζεται το δόγμα της "ελεγχόμενης αποκέντρωσης" και η πολιτική της αστικής ανάπτυξης εστιάζεται στην δημιουργία νέων πόλεων όπως η Almere, οι οποίες θα αποτελούσαν ανάχωμα στην περαιτέρω επέκταση των μητροπολιτικών περιοχών όπως το Άμστερνταμ και ταυτόχρονα θα είχαν βοηθητικό ρόλο ως προς τα μεγάλα αστικά κέντρα (Nozeman, 1990: 150-2), από τα οποία απείχαν 15 - 30 χιλιόμετρα. Σχεδιάζονται 15 νέες πόλεις –οι 13 μέσα στο Randstad– με την προοπτική της αυτάρκειας όπως οι κηπουπόλεις του Ebenezer Howard. Στα μέσα όμως της δεκαετίας του 1970, η παρακμή του όλου εγχειρήματος είναι εμφανής. Τα διοικητικά και οργανωτικά προβλήματα είναι αζεπέραστα.

Μεταξύ 1975 και 1984 αυξάνονται οι κρατικές επιχορηγήσεις και σε συνδυασμό με την αποτελεσματικότερη διαχείριση εκ μέρους της δημοτικής αρχής αυξάνονται οι θέσεις εργασίας και η στέγαση. Οι μεγάλες πόλεις όπως το Άμστερνταμ χάνουν αγοραστική δύναμη καθώς οι πιο ευκατάστατοι πολίτες μετακινούνται προς τα προάστια και τις νέες πόλεις.

Από το 1985, ταυτόχρονα με μια οικονομική κάμψη η τάση αυτή ανακόπτεται και η προοπτική ανάπτυξης επικεντρώνεται στην κατασκευή κατοικιών στις κεντρικές πόλεις (Corboz, 1990: 101), με στόχο μια αποδοτικότερη διαχείριση του αστικού χώρου, με το επικρατούν "σύνθημα" να είναι: *De Stad Centraal*, δηλαδή *Εστιάζοντας στην πόλη*.

Στην 4^η Έκθεση Φυσικού Σχεδιασμού το 1988, δίνεται έμφαση στην σημασία του Randstad για την Ολλανδική οικονομία και στην "συμπαγή" πόλη ενώ και το 1997, η στρατηγική χωρικής εξέλιξης θέτει ως προϋπόθεση την διαφύλαξη της περιοχής Green Heart (Πράσινη Καρδιά) η οποία θα εξελίσσεται ταυτόχρονα και σε συνάρτηση με το Randstad.

Η κυβερνητική πολιτική για την Ολλανδική αστική εξέλιξη έτσι όπως διαμορφώθηκε με την 5^η Έκθεση Εθνικής Πολιτικής Χωροταξικού Σχεδιασμού (Fifth National Spatial Planning Policy Document) στοχεύει στη δημιουργία ελκυστικών και βιώσιμων πόλεων, δίνοντας σημασία και στο εθνικό και στο τοπικό επίπεδο⁴. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην αστική ανάπτυξη ως μέσο επίτευξης αυτών των στόχων και αυτό σημαίνει: 1) συνδυασμό και συντονισμό λειτουργιών, 2) επικοινωνία των αστικών κέντρων με σύγχρονα μέσα και ενίσχυση του Randstad, 3) διατήρηση της περιοχής Green Heart και μείωση των αστικών πυκνοτήτων, 4) ενθάρρυνση επενδύσεων σε σταθμούς τρένων υψηλής ταχύτητας και 5) ανανέωση και ποιοτική αναβάθμιση των αστικών περιοχών που βρίσκονται σε ύφεση.

Αυτή η κατάσταση θέτει την περιοχή των *Westelijke Tuinsteden* (Δυτικών κηπουπόλεων) και την επικείμενη αναβάθμισή της στο προσκήνιο καθώς υπάρχει μια γενικότερη προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του ρόλου της περιφέρειας και της δυναμικής της. Από το 2001 έχει ξεκινήσει το Πρόγραμμα Αστικής Ανανέωσης (Innovation Programme City

4 Ομιλία της Γενικής Γραμματέας του Υπουργείου Στέγασης, Χωρικού Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος, Marjanne Sint, στο Συνέδριο της Διεθνούς Ομοσπονδίας για την Στέγαση και τον Σχεδιασμό που έγινε στην πόλη του Ρότερνταμ στις 11/09/2000.

Renewal) στο Άμστερνταμ, με σκοπό την ενθάρρυνση μελετών που στοχεύουν στην ποιοτική και αποτελεσματική επίλυση προβλημάτων που σχετίζονται με την αστική ανάπτυξη και στο οποίο εντάσσεται η περιοχή των *Westelijke Tuinsteden*.

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ALGEMEEN UITBREIDINGSPLAN

Η πόλη του Άμστερνταμ, στο τέλος του 17^{ου} αιώνα είναι η τέταρτη μεγαλύτερη αστική περιοχή της Ευρώπης. Στις επόμενες δεκαετίες αντιμετωπίζει μια έντονη διαδικασία παρακμής που τοποθετείται σε μια περίοδο που η οικονομική κρίση της χώρας είναι ιδιαίτερα επιβαρημένη από τους πολέμους.

Το Άμστερνταμ συνεχίζει να αναπτύσσεται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στηριζόμενο κυρίως στην αρχή της αστικής ανάπτυξης στο νερό με ημικυκλικά και ομόκεντρα κανάλια. Η επέκταση του 1875-1877 από τον αρχιτέκτονα J. Kalff, διακόπτει την συνέχεια αυτού του ομόκεντρου συστήματος, υιοθετώντας έναν ορθογώνιο κάναβο εδραζόμενο στα προϋπάρχοντα *polders*. Η ανάπτυξη της πόλης ακολουθεί, έως το τέλος του 19^{ου} αιώνα, μίαν αυθόρμητη δυναμική στέγασης που οδηγεί στην δημιουργία slums και συνοικιών χαρακτηριζόμενων από εμφανή έλλειψη κατάλληλων συνθηκών διαβίωσης, υγιεινής και υποδομών. Ο Hendrik Petrus Berlage από το 1900 έως το 1917, εκπονεί το Σχέδιο Επέκτασης στην νότια πλευρά της πόλης (Plan Zuid), με μια συνολική θεώρηση του χώρου και στις τρεις του διαστάσεις, δημιουργώντας ένα είδος κηπούπολης με ιδιαίτερη έμφαση στους πράσινους χώρους.

Το "Γενικό Σχέδιο Επέκτασης", του αρχιτέκτονα Cornelius Van Eesteren, που εγκρίνεται το 1935, ήταν ένα επαναστατικό παράδειγμα φονξιοναλιστικού χωροταξικού σχεδιασμού, με το οποίο η δημόσια διοίκηση προσπάθησε να κατευθύνει την αστική εξέλιξη στα πρότυπα της πρώτης Χάρτας της Αθήνας. Το σχέδιο βασίστηκε (Εικόνα 2) σε δημογραφική πρόβλεψη που έφτανε μέχρι το έτος 2000. Οι κοινωνικές αναλύσεις και οι στατιστικοί υπολογισμοί προέβλεπαν την ελάχιστη αύξηση του πληθυσμού σε ποσοστό 135% έως το τέλος του 20^{ου} αιώνα, με στόχο τον προγραμματισμό υλοποίησης κατοικιών για 250.000 κατοίκους μέσα σε 70 χρόνια (Gravagnuolo, 1994: 190). Σύμφωνα με την ιδέα του CIAM της Αθήνας για τις τέσσερις πρωτεύουσες αστικές "λειτουργίες" (κατοικία, εργασία, αναψυχή και κίνηση), σε κάθε συνοικία προγραμματίστηκε η δημιουργία δημόσιων υπηρεσιών (σχολεία, νοσοκομεία, αθλοπαιδιές) σε ακτίνα πρόσβασης για πεζούς και η κάθε περιοχή του αστικού χώρου προβλεπόταν να έχει μια συγκεκριμένη λειτουργική χρήση (zoning).

Το χαρακτηριστικό της πολεοδόμησης των κηπουπόλεων⁵ του δυτικού Άμστερνταμ ήταν το απλό, αλλά ακριβές μοντέλο μιας ομόκεντρης πόλης με ένα ακτινωτό, δακτυλιοειδές σύστη-

⁵ Όπως προανέφερα και στην εισαγωγή, η ρασιοναλιστική πολεοδόμηση με κριτήρια που είχε θέσει η πρώτη Χάρτα της Αθήνας δημιούργησε μέχρι το 1960 αρκετές κηπουπόλεις στα περίχωρα του Άμστερνταμ χαρακτηριζόμενες από χαμηλή πυκνότητα δόμησης και μικρό ύψος κτιρίων μέσα σε τεράστιες εκτάσεις πρασίνου.

Εικόνα 2. Επεξεργασία εικόνας από το περιοδικό *Quaderns d'arquitectura i urbanisme* v.228, Ιανουάριος 2001: 61.

κατοικίες περίπου, σε μια καινούργια περιφέρεια της πόλης. Το σχέδιο αυτό ισχύει μέχρι τις μέρες μας και παραμένει επίκαιρο για το Άμστερνταμ.

ΥΛΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ

Δυστυχώς, με την υλοποίηση του πρώτου μέρους του σχεδίου στα χρόνια που έπονται του Δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, η διαφορά μεταξύ επιθυμητού και πραγματικότητας αρχίζει να διευρύνεται. Ήδη από την δεκαετία του 1930 η συντηρητική πολιτική της κυβέρνησης μειώνει την κρατική συνεισφορά για κοινωνική κατοικία ενώ παράλληλα περιορίζει δραστικά τα εργατικά ημερομίσθια.

Για να αντιμετωπιστούν οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι και η πίεση εκ μέρους της κοινωνίας (τη δεκαετία του 1950 το πρόβλημα της στέγασης ήταν ιδιαίτερα οξύμμενο), το αρχικό σχέδιο αλλοιώθηκε. Η ελαστικότητα του σχεδίου, που ήταν βασισμένη στην ελευθερία της σύνταξης των ρυθμιστικών σχεδίων και στην συνεργασία για την υλοποίηση με ιδιωτικές επιχειρήσεις ή συνεταιρισμούς, κατέληξε να ευνοήσει εξολοκλήρου την ιδιωτική πρωτοβουλία. Αντί να ακολουθηθούν οι προαναφερθείσες κατευθυντήριες αρχές, δημιουργήθηκαν συγκροτήματα κατοικιών επαναλαμβανόμενης τυπολογίας, (33.000 σπίτια ανεγέρθηκαν στην δυτική πλευρά της πόλης) αρκετά μονότονα και ασύνδετα εξαιτίας του οδικού δικτύου

μα δρόμων, καναλιών και πρασίνου, που δημιουργούσαν δικτυωτό πλέγμα. Οι καινούργιες συνοικίες διαχωρίζονταν μεταξύ τους με ένα δίκτυο πρασίνου που κατέληγε σε ένα σύστημα μεγάλων πάρκων (όπως το Amsterdam Bosch).

Ο διαχωρισμός των λειτουργιών είχε να κάνει με την γενική αντίληψη ότι η πόλη είχε φτάσει σε μια τέτοια χαώδη κατάσταση ώστε δεν μπορούσε να δώσει λύσεις στα προβλήματα της πλειονότητας του πληθυσμού (Fanelli, 1978: 31). Οι κατευθυντήριες αρχές του σχεδίου ήταν *φως, αέρας και χώρος*, έτσι ώστε η δυνατότητα της ζωής εκτός πόλης να γίνει εφικτή για όλους: ένας μεγάλος σχεδιασμός για 55.000 καινούργιες

(Healey, 1997). Οι σχεδιαστικές προτάσεις δε των αρχιτεκτόνων Charles J.F. Merkelbach και Benjamin Karsten δεν ήταν τόσο επιτυχημένες⁶.

Οι κηπουπόλεις του δυτικού Άμστερνταμ μπαίνουν από το 1960 σε μια διαδικασία παρακμής, που χαρακτηρίζεται από αυξανούσα ανεργία προερχόμενη από την αδυναμία της εκπαίδευσης να αντεπεξέλθει στις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Δημιουργούνται προβλήματα κοινωνικής συνοχής, η αγορά κατοικίας εισέρχεται σε περίοδο κρίσης και η ανασφάλεια μεγαλώνει.

Τα προβλήματα διογκώνονται. Το 15% των κατοίκων είναι ιδιοκτήτες κατοικιών, ενώ το 75% ενοικιαστές. Η παρακμή της δυτικής περιφέρειας όμως, δεν αντιμετωπίστηκε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Η συστηματική αξιολόγηση των μελετών για την περιοχή των δυτικών κηπουπόλεων του Άμστερνταμ έπαιζε μικρό ρόλο στις πολιτικές συζητήσεις ενώ οι εναλλακτικές απόψεις εκτός των άμεσα αναμειγμένων δεν είχαν καμία τύχη στην τελική λήψη των αποφάσεων.

Τα τελευταία χρόνια, η τοπική αυτοδιοίκηση και οι συνεταιρισμοί κατοικίας που κατείχαν το 75% του συνολικού αριθμού ακινήτων, δηλαδή περίπου 40.000 κατοικίες, συμφωνούν να εργαστούν σε μια καινούργια προοπτική εξέλιξης για το σύνολο των δυτικών κηπουπόλεων, μέσω της επεξεργασίας παραδειγμάτων ανάπλασης στην κλίμακα του συνόλου της περιφέρειας και της προώθησης εργαλείων προγραμματισμού που στόχευαν στην αναγκαία ανάπλαση.

Αυτή η πρωτοβουλία είχε επιτυχία. Οι συσσωρευμένες εμπειρίες των περασμένων ετών συνετέλεσαν σε αυτή την διαδικασία ανανέωσης, η οποία δεν χρειάστηκε να αντιμετωπίσει δραστικά τα προβλήματα όπως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μια σειρά από προτάσεις έγιναν από το Συμβούλιο της Περιφέρειας⁷. Παρόλαυτά, η πρόοδος της πρωτοβουλίας ήταν πολύ αργή, με ελάχιστα αποτελέσματα βελτίωσης της περιοχής. Επίσης, τα εργαλεία προγραμματισμού που στόχευαν στη διαχείριση της κτιριακής ανάπλασης δεν αναπτύχθηκαν. Ορισμένες περιοχές των δυτικών κηπουπόλεων παρέμειναν "περιοχές ακατάλληλες" (*no-go-areas*), με την αρνητική εικόνα της μονοτονίας και της εθνικής αντιπαλότητας⁸. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού που έμενε ήταν χαμηλών εισοδημάτων

⁶ Οι σχεδιαστικές προτάσεις των C.J.F. Karsten και B.Merkelbach το 1937 για συγκροτήματα οικονομικών κατοικιών στην περιοχή Het Westen, ήταν μια επανάληψη φονξιοναλιστικών μοντέλων που δρούσαν αρνητικά στην αστική μορφολογία καθώς το μεγάλο ύψος των εν λόγω πολυκατοικιών ήταν σε αντίθεση με την χαμηλή δόμηση που χαρακτήριζε μέχρι τότε το Άμστερνταμ. Ήταν το αποτέλεσμα της λογικής της "ελαστικότητας" του γενικού πολεοδομικού σχεδίου που έδινε χώρο για τις κατασκευαστικές εταιρίες στο στάδιο της υλοποίησης.

⁷ Τα περιφερειακά συμβούλια της πόλης που ήταν στο σύνολο τους 18, επεξεργάζονται και εγκρίνουν το πολεοδομικό σχέδιο (*zoning plan*), λαμβάνοντας υπ' όψιν τις προγραμματικές κατευθύνσεις, για όλη την αστική περιοχή που έχουν καθοριστεί από την κεντρική διοίκηση.

⁸ Η έντονη παρουσία Τούρκων και Μαροκινών "υποβάθμιζε", για τους Ολλανδούς, την περιοχή. Επισημαίνεται ότι η μετανάστευση άρχισε το 1981, ενώ το 1989 οι μετανάστες αποτελούσαν το 23,8% του συνολικού πληθυσμού του Άμστερνταμ (Sampaolo, 2003).

και αλλοδαπής προέλευσης. Σε ορισμένες συνοικίες μάλιστα το ποσοστό έφτανε το 80%. Παράλληλα οι κατοικίες μη εκπληρώνοντας τα σημερινά πρότυπα διαβίωσης και βιωσιμότητας γίνονται όλο και λιγότερο ελκυστικές.

Τα τελευταία χρόνια, αυτή η αντίληψη αλλάζει ριζικά, και σε θεωρητικό και σε επιχειρησιακό επίπεδο, με την συνεργασία μεταξύ της τοπικής αυτοδιοίκησης και των συνεταιρισμών κατοικίας. Από το Φθινόπωρο του 1995 ξεκινά μια σειρά από ανοιχτές συζητήσεις με όλους τους πιθανούς συμμετέχοντες, γύρω από τα προβλήματα και τις προοπτικές της περιοχής Green Heart. Άρχισε η αλλαγή της πολιτικής προσέγγισης από τα πάνω σε μια προσέγγιση πιο συναινετική που επεδίωκε περισσότερες συμμετοχικές διαδικασίες και αναγνώριζε την δυναμική της περιφέρειας και τις κοινωνικο-οικονομικές της προοπτικές.

Το 1995 πραγματοποιείται μια πιλοτική μελέτη⁹ με βάση μια συνοικία (τη συνοικία 9) στην περιοχή Geuzenveld/Slotermeer (βλ. εικόνα 2), που θα αποτελούσε πρότυπο για την ανάπλαση όλων των κηπουπόλεων στον δυτικό τομέα (Van Diggelen, 2000: 23-31). Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν η συμμετοχή των κατοίκων, καθώς και η ολοκληρωμένη προσέγγιση οικονομικών, διοικητικών και χωροταξικών μέτρων. Η δημοτική αρχή, οι στεγαστικοί συνεταιρισμοί και οι κάτοικοι, οργανωμένοι σε ομάδες εργασίας, συνοψίζουν τα θετικά και τα αρνητικά της περιοχής με τον συντονισμό ενός εξωτερικού συνεργάτη ειδικού σε θέματα χωροταξίας. Υπήρξε μάλιστα και μια εορταστική εκδήλωση για την έναρξη των διαδικασιών που σκοπό είχε να παρακινήσει την συμμετοχή από την πλευρά των πολιτών. Στο τέλος των διαδικασιών αποφασίζεται από κοινού με την δημοτική αρχή, ότι υπάρχει ανάγκη για κάτι περισσότερο από μια συμπληρωματική συντήρηση.

Το 1996, η δημοτική αρχή, οι στεγαστικοί συνεταιρισμοί και οι κάτοικοι καταρτίζουν ένα σχέδιο δράσης. Αυτό το σχέδιο δράσης περιείχε μια σειρά προτάσεων για μια ριζική ανανέωση στον τομέα της διαφοροποίησης των κατοικιών, της διαχείρισης, της εδαφικής δομής και της οικονομίας. Δημιουργήθηκε μια ομάδα συνεύρεσης των κατοίκων που ενδιαφέρονταν για τις διαδικασίες και η οποία συνεδρίαζε τακτικά συζητώντας τις διάφορες προτεινόμενες μελέτες.

Το 1998, εγκρίνεται από το δημοτικό συμβούλιο το επόμενο στάδιο. Στα γραφεία μελετών, προσεκτικά, μαζί με τους κατοίκους αναζητήθηκε ο πιο κατάλληλος τρόπος αναβάθμισης των κτιρίων. Ο καλύτερος τρόπος αποφασίστηκε ότι ήταν η κατεδάφιση και η δημιουργία καινούργιων κτιρίων που θα ανταποκρίνονταν στις μελλοντικές ανάγκες.

⁹ Για τις κατευθυντήριες γραμμές της πολιτικής για το Άμστερνταμ και ιδιαίτερα για την ανάπτυξη με βάση τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης μίλησε εκτεταμένα ο A. W. Oskam στο συνέδριο "The European City Sustainable Urban Quality" που έγινε τον Απρίλη του 1995 στην Κοπεγχάγη.

Η ΣΥΜΠΡΑΞΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ

Η κατασκευή των κτιρίων στις κηπουπόλεις του δυτικού Άμστερνταμ ανατίθεται σε 11 κατασκευαστικούς συνεταιρισμούς¹⁰. Περίπου τα τρία τέταρτα των κτιρίων που είχαν υλοποιηθεί μεταξύ 1945 και 1970, ήταν ιδιοκτησία των κτιριακών συνεταιρισμών και λόγω της μονοτονίας και της κακής κατάστασης χρειάζονταν ανάπλαση. Ακόμα και όταν οι συνεταιρισμοί δούλευαν μαζί για τον σχεδιασμό και τον προγραμματισμό των επεμβάσεων, σπάνια η συνεργασία δεν είχε προβλήματα. Τα τελευταία χρόνια, νέες επεκτάσεις δημιουργούνται (όπως το IJMeer, σε παλιά μέρη της βόρειας πόλης) και εκπονούνται όλο και περισσότερες μελέτες στο πλαίσιο της ελεγχόμενης πολυκεντρικότητας..

Τέσσερις από τους έντεκα συνεταιρισμούς, συπτωματικά οι πιο προοδευτικοί, παίρνουν μια επαναστατική απόφαση. Κατανοώντας τον κίνδυνο των βραχυπρόθεσμων προγραμμάτων, το 1999, κάνουν μια σύμπραξη, ονομαζόμενη Far West, με σκοπό την διαχείριση της διαδικασίας αναβάθμισης των ιδιοκτησιών. Αυτή η πρωτοβουλία βασίστηκε στο όραμα ενός βιώσιμου μέλλοντος όχι πια στο κέντρο πόλης, αλλά στην περιφέρεια. Η νέα οργάνωση θα επικεντρωνόταν αποκλειστικά στον αναπτυξιακό σχεδιασμό της περιοχής και στην διαχείριση της αρχιτεκτονικής κτιριακής κληρονομιάς κατά την διάρκεια της ανανέωσης.

Από την στιγμή που δημοσιοποιείται η πρωτοβουλία, η αίσθηση που δημιουργείται είναι μεγάλη: η ενοποίηση των δυνατοτήτων των τεσσάρων συνεταιρισμών των δυτικών κηπουπόλεων σε γενικές γραμμές καθορίζει μια ριζική αλλαγή στις σύγχρονες πρακτικές, εστιάζοντας στη συνεργασία, ενώ ταυτόχρονα κάθε μελέτη ανάπλασης εκπονείται ξεχωριστά. Έξι μήνες αργότερα, οι υπόλοιποι συνεταιρισμοί που λειτουργούσαν ανεξάρτητα ενώνουν τις δυνάμεις τους δημιουργώντας άλλες δυο συμπράξεις: *Prospect Amsterdam* που διαχειρίζονταν το 40% του στεγαστικού αποθέματος και *Westwards* αντίστοιχα με 20%.

Κάθε σύμπραξη επεξεργάζεται ένα σενάριο για το μέλλον των δυτικών κηπουπόλεων και οι σχέσεις συναλλαγής και συνεργασίας μεταξύ τους αποκτούν μια σημαντική δυναμική. Χρειάστηκαν παραπάνω από έξι μήνες για να ολοκληρώσουν αυτές οι τρεις συμπράξεις τις αναλύσεις και να αναπτύξουν τις προτάσεις ανάπλασης. Παρόλα αυτά, από την στιγμή που τα τρία σχέδια ολοκληρώθηκαν, παρουσιάστηκαν και συζητήθηκαν, οι τρεις ενώσεις συνεταιρισμών αποφάσισαν να διατυπώσουν μια ενιαία άποψη για την πολεοδομία της περιοχής. Τα βασικά σημεία ήταν:

1. Μελέτη προσανατολισμένη στην περιβαλλοντολογική δυναμική¹¹.
2. Μελέτη υποδομών, κυκλοφορίας, τοπίου, υγρού στοιχείου.

¹⁰ Στην Ολλανδία οι συνεταιρισμοί (Woningbouw - corporaties) τομέα είναι αφιλοκερδείς οργανώσεις που δρουν μονάχα στον κατασκευαστικό τομέα και χρηματοδοτούνται αποκλειστικά από το κράτος.

¹¹ Οι Εθνικές κατευθυντήριες γραμμές για την βιώσιμη ανάπτυξη (NPDS), εισήχθησαν σε όλους τους τομείς στην Ολλανδία το 1999 (Simonds, 1994).

3. Οικονομική μελέτη, έρευνα αγοράς, προσανατολισμός αγοράς, *lifestyle* καταναλωτή.

Η πρωτοβουλία των ενώσεων αιφνιδιάζει την κυβέρνηση, η οποία έχει αποφασιστικό λόγο στον καθορισμό των προοπτικών στρατηγικής της εξέλιξης. Η πρόταση της τοπικής αυτοδιοίκησης για το μέλλον αφορά ολόκληρο τον περιφερειακό αστικό χώρο, ενώ πρόσφατα, τα τρία συνδικάτα και η τοπική αυτοδιοίκηση επεξεργάστηκαν και υιοθέτησαν ένα σενάριο για το μέλλον των δυτικών κηπουπόλεων που λέγεται *Parkstad 2015*.

PARKSTAD

Για την υλοποίηση του συγκεκριμένου σχεδίου έγινε ανάλυση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της περιοχής αυτής που βρίσκεται μεταξύ του αεροδρομίου Schiphol και του λιμανιού του Άμστερνταμ:

Τα πλεονεκτήματα είναι:

- ♦ Το σχέδιο "Parkstad" δεν εξαρτά μονοδιάστατα την περιοχή από το κέντρο της πόλης του Άμστερνταμ, ως μια αναπτυσσόμενη συνοικία, αλλά την τοποθετεί στρατηγικά ως μια δυναμική επαρχία που περικλείεται από το αεροδρόμιο, ένα καινούργιο οδικό άξονα, το ιστορικό κέντρο και την περιοχή του λιμανιού.
- ♦ Το "Γενικό Σχέδιο Επέκτασης" του Cornelius Van Eesteren είχε κληροδοτήσει ορισμένα πολύτιμα στοιχεία στην πόλη όπως η εγκατάσταση του Sloterplass, τα κανάλια, το πάρκο Amsterdamse Bosch.
- ♦ Οι 130.000 κάτοικοι που προβλέφθηκαν για το "Parkstad" δημιουργούν μια έντονη ζήτηση για την εγκατάσταση καινούργιων εμπορικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων, υπηρεσιών και υποδομών που σήμερα παρουσιάζουν ελλείψεις.
- ♦ Οι περιοχές που αποτελούν τα τέσσερα όρια των δυτικών κηπουπόλεων αποκτούν σημαντική εμπορική εξέλιξη, με την εγκατάσταση επιχειρήσεων και την επέκταση της αστικής περιοχής γύρω από το αεροδρόμιο Schiphol, με την νέα σιδηροδρομική γραμμή υψηλής ταχύτητας που συνδέει το αεροδρόμιο με το κέντρο του Άμστερνταμ και με τον νέο άξονα Westrandweg που συνδέει την περιοχή με το δυτικό λιμάνι του Άμστερνταμ.
- ♦ Το "Parkstad" αποτελεί μια από τις επαρχίες "κλειδιά" της ανανέωσης.

Τα μειονεκτήματα αντιθέτως συνίστανται:

- ♦ Στην χαμηλή ποιότητα και την μονοτονία του κτιριακού αποθέματος που ανήκει στο δημόσιο και αποτελείται από διαμερίσματα μικρών διαστάσεων (περίπου 65 τμ.).
- ♦ σε μια γενική έλλειψη αρχιτεκτονικής ταυτότητας χαρακτηριζόμενη από μονότονες κτιριακές τυπολογίες (κυρίως πολυκατοικίες με διαμερίσματα).
- ♦ στους δημόσιους χώρους που έχουν μεν μεγάλη έκταση, αλλά όχι κατάλληλη διαχείριση
- ♦ στις πράσινες ζώνες του "Parkstad" που χαρακτηρίζονται από χαμηλή ποιότητα και αποσπασματικότητα εξαιτίας του δικτύου των μεταφορών.

- ♦ στις συγκοινωνιακές υποδομές που, συγκλίνοντας όλες στο κέντρο της πόλης, δεν επιτρέπουν στις δυτικές κηπουπόλεις να έχουν εύκολη πρόσβαση στο υπόλοιπο της επαρχίας.
Οι επιδιώξεις της μελέτης όμως, βασίστηκαν περισσότερο στις δυνατότητες και λιγότερο στα προβλήματα. Για την επεξεργασία των ενοποιημένων σχεδίων ανάπλασης των μεμονωμένων περιοχών, επιτεύχθηκαν ορισμένες στρατηγικές επιλογές σχετικές με τα παρακάτω ζητήματα (Governna και Saccomani, 2002: 109):
- ♦ ανάπτυξη του "Parkstad" σε μια τοπική βάση, με έμφαση στις δυνατότητες της περιοχής δια μέσου της βελτίωσης των δημόσιων συγκοινωνιών –σε στενή σχέση με το εθνικό δίκτυο συγκοινωνιών– και του δικτύου μεταφοράς με την υλοποίηση ενός δευτέρου δακτυλίου εφαπτόμενου στην πόλη,
- ♦ βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος και της κατοικίας του Sloterplass, μεταμορφώνοντάς το σε μια πόλη-πάρκο με ένα καινούργιο κέντρο,
- ♦ προώθηση της υλοποίησης ενός διαφορετικού περιβάλλοντος κατοικίας και για τους παλιούς και για τους καινούργιους κατοίκους,
- ♦ προώθηση της υλοποίησης χώρων κατοικίας υψηλής ποιότητας, διαρθρωμένων μεταξύ δυναμικών χώρων (χαρακτηριζόμενων από μια υψηλή πυκνότητα) και ζωνών με μικρότερη συγκέντρωση κατοικιών (χαρακτηριζόμενες από μεγάλους ελεύθερους χώρους), προσφέροντας έτσι μια ευρεία δυνατότητα επιλογής,
- ♦ υλοποίηση περίπου 15.000 επιπλέον κατοικιών, παράλληλα με την πραγματοποίηση των μελετών κτιριακής αναβάθμισης,
- ♦ χωροθέτηση αυτών των κατοικιών στο εσωτερικό του αστικού ιστού, αλλά και σε περιοχές προς πολεοδόμηση κατά μήκος των ορίων της δυτικής περιφέρειας,
- ♦ ενίσχυση του δικτύου των καναλιών, των πράσινων ζωνών, των υποδομών και των περιοχών κατοικίας, με έμφαση στον λειτουργικό χαρακτήρα των διαφορετικών περιοχών·
- ♦ αύξηση του ποιοτικού επιπέδου της δυτικής περιφέρειας, που τώρα βρίσκεται σε κατάσταση αταξίας, προωθώντας ενέργειες οικολογικής αναβάθμισης σε τοπική κλίμακα,
- ♦ προώθηση πολιτικής οικονομικής αναβάθμισης που μπορεί να προσφέρει δυνατότητες τοπικής ανάπτυξης,
- ♦ συνδυασμό των ενεργειών εδαφικής και οικονομικής ανανέωσης με ενέργειες ανανέωσης της κοινωνικής δομής,
- ♦ επενδύσεις, εκ μέρους της τοπικής αυτοδιοίκησης, στον τομέα της οικονομίας, της εκπαίδευσης και στην ενίσχυση των συμμετοχικών κοινωνικών δραστηριοτήτων.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Το σχέδιο αναβάθμισης των δυτικών κηπουπόλεων προχώρησε σε ένα υψηλότερο επίπεδο. Στο παρελθόν, οι στρατηγικές ανάπτυξης επικεντρωμένες κυρίως στην φυσική ανάπτυξη ασχολήθηκαν μερικά με την οικονομική αναβάθμιση της περιοχής.

Σήμερα, η ανάπτυξη των δυτικών κηπουπόλεων κινείται με μια δυναμική που επικεντρώνεται στις ευκαιρίες που προσφέρει η συνολική θεώρηση της περιφέρειας. Αυτή η προσέγγιση θεωρείται ως κίνητρο για τις επενδύσεις.

Ενώ κάποτε αυτή η περιοχή είχε την εικόνα ενός περιθωριακού χώρου ανάπτυξης και η προσοχή εστιαζόταν στα κεντρικά μέρη του Άμστερνταμ, ο προσανατολισμός της ανάπτυξης στην τοπική κλίμακα οδήγησε στην δημιουργία, σήμερα, μιας στρατηγικής περιοχής με έντονη οικονομική δραστηριότητα. Δεν υπάρχει όμως σχέση μεταξύ της οικονομικής εξέλιξης των γειτονικών περιοχών (αεροδρόμιο του Schiphol, λιμάνι) και της ανάπτυξης της περιοχής *Westelijke Tuinsteden*.

Οι καινούργιες κατευθυντήριες γραμμές ανάπτυξης μέχρι στιγμής δεν έχουν ουσιαστικά αποτελέσματα (Governor και Saccomani, 2002: 110): η παλιά, ομόκεντρη επέκταση, κατευθυνόμενη κυρίως προς το ιστορικό κέντρο της πόλης όπως προβλεπόταν από το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Επέκτασης του 1935 ήταν πιο ισχυρή από ό,τι αρχικά προβλέφθηκε.

Παρ' όλες τις φιλοδοξίες της ανάπτυξης η πραγματικότητα δείχνει πως χρειάζεται περισσότερος χρόνος. Τα εργοτάξια καθυστερούν: χωρίς την δυνατότητα ανακατανομής των κατοίκων δεν υπάρχουν οι βάσεις για την έναρξη των κατεδαφίσεων και των κατασκευών παρόλη την οικονομική ενίσχυση από το Investment Budget Urban Renewal (Επενδυτικό Κεφάλαιο Αστικής Ανάπτυξης) που ήταν αποκλειστικά για τις οικονομικές δραστηριότητες και το περιβάλλον.

Η μείωση του αριθμού των οικονομικών παραγόντων που έχουν μακροπρόθεσμα συμφέροντα, προωθεί την αποτελεσματικότητα της πολιτικής αναβάθμισης που έχει ξεκινήσει¹².

Η αστική αναβάθμιση γίνεται σε επίπεδο συνοικίας, αλλά οι επενδύσεις έχουν μια ουσιαστική αξία μόνο όταν οι επιλογές σχετίζονται με ολόκληρη την τοπική κλίμακα, όταν, δηλαδή, έχει γίνει πρώτα ένα συνολικό πλαίσιο αναβάθμισης. Στην πράξη όμως, η μέθοδος εργασίας δεν φαίνεται να άλλαξε πολύ: οι διάφοροι παράγοντες, είτε οι κυβερνητικοί, είτε οι στεγαστικοί συνεταιρισμοί, συνεχίζουν να λειτουργούν όπως πριν.

Το πολύ καλό δίκτυο υποδομών που έγινε και η συνεπαγόμενη προσβασιμότητα των περιοχών που αποτελούν τα όρια της δυτικής περιφέρειας, αποτελούν ένα σημαντικό παράγοντα προώθησης της οικονομικής αναβάθμισης της περιοχής. Η στρατηγική ανάπτυξης για την δυτική περιφέρεια έχει δύο κατευθύνσεις: από το εσωτερικό με την ανάπτυξη του

¹² Έχει ειπωθεί ότι αν και αυτή η αρχή εισάχθηκε στο στάδιο του πολεοδομικού σχεδιασμού, σπανίως ενεργοποιήθηκε κατά την πρόοδο των μελετών.

Sloterplas και του κέντρου του και από το εξωτερικό με την ανάπτυξη των περιοχών πρασί-
νου. Φαίνεται ότι αυτή η αρχή βρίσκεται σε εξέλιξη. Ο εξωτερικός δακτύλιος των δυτικών κη-
πουπόλεων κοντά στους οδικούς κόμβους όπου συγκλίνουν τα δίκτυα των δημόσιων μεταφο-
ρών δείχνει ήδη εμφανή σημάδια ανάπτυξης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης και της αναδιάρθρωσης της οικονομίας, πέρα από την αυξανόμενη πολιτισμική διαφοροποίηση και την μετανάστευση, είναι η αλλαγή της χωρικής μορφολογίας. Ενώ στο παρελθόν η προσοχή του αστικού σχεδιασμού δινόταν στις κεντρικές πόλεις, σήμερα, οι ευρύτερες πολυκεντρικές αστικές περιοχές βρίσκονται στο προσκήνιο και μαζί οι περιφέρειές τους (Chicco και Falco, 2002: 111-41). Πρώην περιφέρειες αναβαθμίζονται, αναπτύσσονται και συμβάλλουν στην κατάργηση των ορίων της πόλης, δημιουργώντας νέους αστικούς πόλους σε ένα πολύπλοκο αστικό δίκτυο.

Το δίλημμα για την πόλη του Άμστερνταμ, που αφορούσε τις αναγκαίες νέες επεκτάσεις για την στέγαση κυρίως του εργατικού δυναμικού, ήταν για το αν θα έπρεπε να γίνουν στις υπάρχουσες κηπουπόλεις στη δυτική περιφέρεια της πόλης ή μακρύτερα στα αγροτικά περιχώρα. Τελικά αποφασίστηκε το πρώτο. Η περιοχή των *Westelijke Tuinsteden* (Δυτικών κηπουπόλεων) ήταν κοντά στους χώρους εργασίας του λιμανιού ενώ οι υποδομές της ήταν επαρκείς. Η αναγκαία ανάπτυξη καθυστέρησε τα πρώτα χρόνια κυρίως λόγω έλλειψης συντονισμού μεταξύ των τριών επιπέδων διακυβέρνησης. Τα τελευταία χρόνια όμως με τις πρωτοβουλίες της τοπικής αυτοδιοίκησης, με τις συναινετικές και συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού οι διαδικασίες προχωράνε καλύτερα. Αποτέλεσμα το Parkstad, ένα νέο σενάριο για τις δυτικές συνοικίες.

Το έβδομο Europan, με θέμα την "περιαστική πρόκληση", θέτει την προβληματική του μετασχηματισμού των περιφερειών σε βιώσιμες αστικές συνοικίες, με ταυτόχρονη ενθάρρυνση νέων τυπολογιών και μείωση των πυκνοτήτων (Pavia, 2002: 34). Μια από τις περιοχές επέμβασης είναι το Geuzenveld Zuid - Bakemabuurt στις δυτικές κηπουπόλεις του Άμστερνταμ. Τα ζητούμενα είναι: Κατοικία με περισσότερα ποιοτικά κριτήρια, αναβάθμιση των προσφερόμενων υπηρεσιών με ταυτόχρονη κοινωνική ανανέωση και επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων δια μέσου της δημιουργίας καινούργιων θέσεων εργασίας, και τέλος επανάκτηση της συλλογικής μνήμης με ταυτόχρονη οικονομική ενδυνάμωση. Ουσιαστικά, το πρόγραμμα του Europan ενισχύει και αυτό σε βάθος τη συστηματική προσέγγιση της περιοχής και τις γενικές αρχές που είχε θέσει το Parkstad.

Έτσι λοιπόν έπεται από μια δεκαετία, η ελπίδα για μια ουσιαστική αναβάθμιση εναπόκειται στην υλοποίηση αυτών των αρχών τα επόμενα χρόνια.

Βιβλιογραφία

- Bellicini L. και Ingersoll R. (2001), *Periferie Italiane*, Ρώμη: Meltemi, 3-6.
- Corboz A. (1990), "L'urbanistica del XX secolo: un bilancio", *Urbanistica*: 101.
- Chicco P. και Falco L. (2002), "Rigenerazione urbana delle periferie: alcune considerazioni a partire da una ricerca", *Scienze Regionali*, 1: 111-141.
- Fanelli G. (1978), *Architettura Edilizia Urbanistica Olanda 1917-1940*, Firenze: Giovanni Fanelli: 31.
- Governa F. και Saccomani S. (2002), *Periferie tra Riqualificazione e Sviluppo Locale*, Alinea Editrice, 36-46, 105-112.
- Gravagnuolo B. (1994), *La Progettazione Urbana in Europa. 1750-1960*, Laterza, 190, 173-175.
- Healey P. (1997), *Collaborative Planning. Shaping Places in Fragmented Societies*, Λονδίνο: Macmillan.
- Nozeman E. F. (1990), "Dutch New Towns: Triumph or Disaster?", *TESG, Journal for Economic and Social Geography*, 81: 150-2.
- Paba G. (1999), *Luoghi Comuni. La Città Come Laboratorio di Progetti Collettivi*, Μιλάνο: Franco Angeli, 38.
- Pavia R. (2002), *Programmi Urbani Complessi*, Sala Editori, 34.
- Πρακτικά ESDP (31-03-2000), "Study Programme on European Spatial Planning" και στο <http://europa.eu.int/scadplus/leg/it/lvd/g24401.htm>.
- Riley R.C. και Ashworth G. J. (1975), *Benelux: An Economic Geography of Belgium, the Netherlands and Luxembourg*, σ.119.
- Sampaolo S. (2000), *Introduzione alle esperienze europee*, Ρώμη: Inu, 128-9.
- Sampaolo S. (2003), *Crisi Urbana e Politiche di Piano*, Franco Angeli, 29.
- Simonds J. Ormsbee (1994), *Garden Cities 21: Creating a Livable Urban Environment*, New York: McGraw-Hill.
- Van Diggelen M. (2000), "Il processo di progettazione aperto ad Amsterdam", *Comunicare l'Urbanistica*, Alinea Editrice, 23-31.

Νίκος Β. Μιτζάλης

Λαζαρίμου 8, 11524, Νέα Φιλοθέη, Αθήνα, e-mail: architetus@yahoo.com

Μελέτη Τοπίου: Πρόταση για την προστασία και ανάδειξη του δάσους Δραγουντέλι στη Σιθωνία Χαλκιδικής

Μαρία Τρατσέλα

Αρχιτέκτων Μηχανικός, Master Αρχιτεκτονικής Τοπίου MLa,
Υποψήφια Διδάκτωρ Α.Π.Θ., Διδάσκουσα (407) Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια ερευνητικής δραστηριότητας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και αναφέρεται σε θέματα ανάπτυξης, προστασίας του περιβάλλοντος, αξιοποίησης του φυσικού πλούτου και πολιτισμικής αναβάθμισης φυσικών τοπίων με ιδιαίτερη αισθητική ή οικολογική σημασία. Πρόκειται για μία Μελέτη Αρχιτεκτονικής Τοπίου κατά την οποία διερευνάται το δυναμικό και οι προοπτικές για αξιοποίηση και ανάδειξη του δασικού τοπίου της περιοχής "Δραγουντέλι" που βρίσκεται σε ζώνη υψηλής τουριστικής κίνησης στη Σιθωνία Χαλκιδικής. Η κορεσμένη τουριστικά ευρύτερη περιοχή στην οποία εντάσσεται το υπό μελέτη τοπίο, επιζητά την καθιέρωση νέων μορφών τουριστικής ανάπτυξης, τα οποία μπορούν να εξασφαλίσουν μία ισόρροπη σχέση ανάμεσα στο περιβάλλον, την οικονομία και τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας. Στα πλαίσια μιας αειφόρου ανάπτυξης, ιδιαίτερα των περιοχών που έχουν περάσει στην κατηγορία των προστατευόμενων, η ανάγκη εκπόνησης Μελετών Αρχιτεκτονικής Τοπίου κατά τις οποίες λαμβάνεται υπόψη, πέρα από την οικολογική και αισθητική αξία και η κοινωνική διάστασή τους, είναι μεγάλη. Στην εν λόγω μελέτη, το τοπίο αντιμετωπίζεται ως χώρος βιούμενος, χώρος απόλαυσης και κοινωνικής πρακτικής. Ακολουθείται μία προσέγγιση κοινωνικο-οικο-

λογική και αντιληπτική, στην οποία βασίζεται η Ανάλυση του Τοπίου, δηλαδή η αποτίμηση των παραγόντων και δυνάμεων που το παράγουν και το διαμορφώνουν, ώστε να προσδιοριστούν οι προοπτικές, οι δυνατότητες, η καταλληλότητα και η ικανοχωρητικότητά του, ως προς την αξιοποίησή του μέσω μιας μορφής εναλλακτικού τουρισμού. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης αποτυπώνονται σε σχέδια, σκίτσα, φωτογραφίες, διαγράμματα και αποτελούν τη βάση για τις προτάσεις ανάδειξης της περιοχής του δάσους συνολικά και αξιοποίησης επιμέρους τοποθεσιών για τη δημιουργία υποδομής, ώστε να μπορούν να φιλοξενήσουν συγκεκριμένες δραστηριότητες.

Λέξεις κλειδιά

Τοπίο, προστατευόμενες φυσικές περιοχές, βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, εναλλακτικός τουρισμός, ανάλυση του τοπίου, δυναμικό, ικανοχωρητικότητα, διαμόρφωση, ανάδειξη, αξιοποίηση, προστασία.

Landscape Architecture and protected natural areas. Protection and enhancement of the forest "Dragoudeli" in Sithonia Halkidiki

The present Landscape Architecture study which was conducted during research activities in Aristotle University of Thessaloniki is dealing with issues of development, environmental protection and cultural enhancement of natural landscapes distinguished for their aesthetical or ecological value. In particular, it is concerned with the investigation of the potential and the prospects for development and enhancement of the forest Dragoudeli, located in a high touristic zone in north Greece, Sithonia, Halkidiki. The touristically saturated wider area seeks for new types of tourism development in order to ensure the establishment of a balance among all aspects of local society-environment, economy and culture. Within the context of a sustainable development, especially as concerns the natural protected areas, the necessity for landscape studies, during which the ecological, aesthetical and social values are equally taken into account, is crucial. In the present study, landscape is seen as a "living" space, a space of enjoyment and of social practice. Landscape analysis is based on a socio-ecological and perceptual approach in order to specify the potential, suitability, capacity and the capabilities for development of the area through alternative tourism (eco-tourism). The results of the analysis are presented in drawings, sketches, photographs and diagrams and form the basis of the design proposals which are focusing on the protection and enhancement of the forest as a whole as well as of areas of special interest destined to accommodate specific activities.

Key words

Landscape, natural protected areas, sustainable tourism development, alternative tourism, Landscape Analysis, potential capacity, intervention, enhancement, development, protection.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟΠΙΟ - ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ

Τοποθεσίες ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και τοπία με αξία ιστορική, πολιτισμική, φυσιογραφική, γεωμορφολογική ή βιοτοπική, προστατευόμενα ή αξία προστασίας, απαντώνται συχνά σε ορεινές ή παράκτιες περιοχές της χώρας. Συχνά εντάσσονται σε περιαστικές ζώνες αστικών κέντρων (π.χ. το περιαστικό δάσος Σέιχ - Σου της πόλης της Θεσσαλονίκης), ζώνες υψηλής τουριστικής κίνησης ή γειτνιάζουν άμεσα με παραδοσιακούς οικισμούς που αποτελούν ανερχόμενους τουριστικούς προορισμούς για Έλληνες και ξένους.

Πολλά από αυτά τα τοπία θεωρούνται ιδιαίτερης οικολογικής, αισθητικής ή πολιτισμικής σημασίας και είναι χαρακτηρισμένα ως Εθνικοί Δρυμοί, Αισθητικά Δάση, Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης, Περιοχές Ειδικής Προστασίας, όπως Υγροβιότοποι, Θηραματικά Αποθέματα, Θαλάσσια Πάρκα κ.ά.. Στο σύνολό τους καλύπτουν το 2,72% της συνολικής έκτασης της χώρας (Χατζηστάθης και Ισπικούδης, 1995: 11) και προστατεύονται με την αντίστοιχη νομοθεσία¹, ενώ πολλά είναι ήδη ενταγμένα σε Προγράμματα Προστασίας διεθνούς εμβέλειας². Η διαχειριστική πολιτική που ακολουθείται από τους αρμόδιους φορείς, Διευθύνσεις Δασών, Δασαρχεία, Ε.Κ.Β.Υ.³ κ.ά., σχεδόν για το σύνολο αυτών, εστιάζεται κυρίως στην προστασία του φυσικού πλούτου –χλωρίδα, πανίδα και γεωμορφολογία– από φυσικές καταστροφές ή ανθρωπογενείς παράγοντες, τη βελτίωση των συντελεστών παραγωγής και τον περιορισμό της αλόγιστης εκμετάλλευσης, τον έλεγχο της καταπάτησης, καθώς και την ανάπτυξη υποτυπώδους υπαίθριας αναψυχής κυρίως στα αισθητικά δάση, επιδιώκοντας έτσι τη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας και την υπό έλεγχο ανάπτυξη της περιοχής.

Η κοινωνική και αντιληπτική διάσταση συχνά παραμερίζεται, παρόλο που οι δυνατότητες των χώρων αυτών να συνεισφέρουν δυναμικά, όχι μόνο στη σωματική, αλλά και τη ψυχική υγεία των επισκεπτών τους ή την πολιτισμική αναβάθμιση της ευρύτερης περιοχής στην οποία εντάσσονται, είναι σημαντικές. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η δυνατότητα την οποία, κάτω από ειδικές προϋποθέσεις, οι χώροι αυτοί μπορούν να παρέχουν για την εκπόνηση οργανωμένης έρευνας σε ποικίλα επιστημονικά πεδία (δασοκομία, γεωλογία, υδρολογία, βιολογία, βοτανολογία, χημεία κ.ά.) και κατ' επέκταση οι ευκαιρίες τις οποίες προσφέρουν για άσκηση περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, στα πλαίσια τόσο της σχολικής ή πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, όσο και της άμεσης ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου για ζητήματα που αφορούν στο περιβάλλον.

Η σύγχρονη πολιτική για την προστασία του περιβάλλοντος, τόσο σε διεθνές, όσο και σε εθνικό επίπεδο, διαφέρει πλέον σημαντικά από παλαιότερα, όχι μόνο ως προς τους λόγους

¹ Εκτός από το νόμο Ν. 1650/1986 για το περιβάλλον, υπάρχουν πολλοί νόμοι, Προεδρικά Διατάγματα, Κώδικες και Οδηγίες της Ε.Ο.Κ. που στοιχειοθετούν το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος.

² Natura 2000, Συνθήκη Ramsar κ.ά.

³ Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων Υγροτόπων.

που επιβάλλουν την προστασία, αλλά και ως προς το αντικείμενο και χαρακτήρα της προστασίας (Κοκκώσης, 1993: 361-82). Κατά ένα μεγάλο μέρος, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η έννοια του περιβάλλοντος έχει διευρυνθεί, συμπεριλαμβάνοντας, εκτός από τα φυσικά στοιχεία, την κοινωνική και πολιτισμική διάσταση, καθώς και το δομημένο περιβάλλον (πόλεις ή οικισμοί). Το ίδιο το οικοσύστημα δεν νοείται πλέον παρά μόνο σε σχέση με το κοινωνικό-πολιτισμικό "περιβάλλον" του (Στεφάνου, 2001: 27-8).

Κάτω από το ίδιο πρίσμα αντιμετωπίζεται και η έννοια του τοπίου στην παρούσα μελέτη. Επομένως, κάθε τοπίο θεωρείται μοναδικό και αποτελεί τη χωρική έκφραση των υφιστάμενων κάθε φορά κοινωνικοοικονομικών σχέσεων και οικολογικών παραγόντων, την έκφραση των παλιότερων και σύγχρονων συνθηκών ζωής και δεν υφίσταται παρά στο μέτρο που αυτό γίνεται αντιληπτό από τον άνθρωπο (Ανανιάδου-Τζημοπούλου, 1984: 160).

Για το λόγο αυτό, παράλληλα με την γενική παραδοχή ότι η εξέλιξη στο τοπίο λόγω ανάπτυξης, ιδιαίτερα των προστατευόμενων φυσικών περιοχών, πρέπει να γίνεται κάτω από όρους ελέγχου της φυσικής λειτουργίας του, δηλαδή με τους όρους του οικολογικού σχεδιασμού (McHarg, 1969), ισοδύναμα αναγνωρίζεται η ποιότητα του τοπίου με σχέσεις ως προς την αντίληψη (PAYSA/OREALM, 1975) καθώς και η κοινωνική του διάσταση. Η ανάγκη γνώσης και κατανόησης των ιδιαιτεροτήτων, του χαρακτήρα και της φυσιογνωμίας αυτών ειδικά των τοπίων, με στόχο την ανάδειξη και αξιοποίησή τους, ώστε να μη καταλήγουμε στην άνευ όρων διατήρηση και τη μνημειακή αντιμετώπισή τους είναι μεγάλη.

Μελέτες Τοπίου κατά τις οποίες διερευνάται το δυναμικό, η ικανοχωρητικότητα και οι προοπτικές εξέλιξης προστατευόμενων ή άξιων προστασίας περιοχών, είναι ήδη γνωστές στον ελληνικό επιστημονικό χώρο. Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονται η έρευνα για το Τοπίο του ποταμού Αξιού και τα Υδροβιοτεχνικά Τοπία στο Βελεστίνο (Ανανιάδου-Τζημοπούλου, 1998), το Τοπίο της Θεσσαλονίκης και το Δέλτα του Αξιού (Hoek van den και M. Spaans, 1985) κ.ά..

ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΜΕΣΩ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ήδη από το 1980 εμφανίζεται διεθνώς, σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους, έντονη κινητικότητα σε ότι αφορά τη μελέτη των επιπτώσεων του τουρισμού στην κοινωνικο-οικονομική δομή, τον πολιτισμό και το περιβάλλον των περιοχών, οι οποίες αποτελούν αναγνωρισμένους τουριστικούς προορισμούς. Από την ανάλυση των επιπτώσεων, καθώς και την καταγραφή των νέων χαρακτηριστικών της ζήτησης, όπως αυτή διαμορφώθηκε ήδη από το 1970 - 80, προέβλεψε η ανάγκη για αναζήτηση νέων προτύπων τουριστικής ανάπτυξης, προκειμένου να εξασφαλιστεί μία βιώσιμη ανάπτυξη για τον τουρισμό, δηλαδή "έναν τύπο τουριστικής ανάπτυξης που δραστηριοποιείται ισόρροπα στην τοπική, κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και

περιβαλλοντική δομή της κάθε περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για τη συνεχή ανατροφοδότησή της" (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001:35).

Είναι γενικά αποδεκτό ότι, όσον αφορά τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος (φυσικό και δομημένο), μπορεί να αποτελέσει αρνητικό παράγοντα στην περαιτέρω ανάπτυξη ή και διατήρηση της ίδιας της τουριστικής δραστηριότητας. Ιδιαίτερα στην περίπτωση που το τουριστικό προϊόν είναι το ίδιο το φυσικό τοπίο, το ζήτημα της προστασίας του και της διατήρησης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του έχει πρωτεύουσα σημασία, ενώ για τα ήδη υποβαθμισμένα τοπία η άσκηση πολιτικής με στόχο την αποκατάστασή τους είναι απολύτως αναγκαία.

Παρόλο που στο παρελθόν η πολιτική για την προστασία του περιβάλλοντος φαινόταν ασύμβατη με την πολιτική της τουριστικής ανάπτυξης, σταδιακά αναγνωρίστηκε η αλληλεξάρτηση της οικονομικής διάστασης του τουρισμού από τη διατήρηση της ποιότητας του περιβάλλοντος (Briassoulis, 2000: 21-37). Από την πλευρά της οικονομικής πολιτικής στη διαχείριση των τουριστικών προϊόντων –στην προκειμένη περίπτωση το τοπίο– παρ' όλο που η συντήρηση του φυσικού περιβάλλοντος αντιπροσωπεύει ένα μεγάλο μέρος του κόστους της επιχείρησης του τουρισμού, τα μακροπρόθεσμα οικονομικά οφέλη δικαιώνουν την επένδυση αυτή (Hough, 1990).

Όσον αφορά στον έλεγχο των επιπτώσεων του τουρισμού στο τοπίο, παράγοντες που δημιουργούν συνθήκες αειφορίας για τον τουρισμό είναι, μεταξύ άλλων, η μικρή κλίμακα του τοπίου αναψυχής, οι περιορισμοί στους αριθμούς των επισκεπτών, η μακρόπνοη αξιολόγηση και διευθέτηση των τουριστικών προτεραιοτήτων από τους ίδιους τους κατοίκους κ.ά. (Τερκενλή, 1996: 126). Οι αρχές της αειφόρου ανάπτυξης αποτελούν ήδη τη βάση της περιβαλλοντικής και τουριστικής πολιτικής σε διεθνές, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Ανάμεσα στους σημαντικότερους τουριστικούς πόρους στην ελληνική επικράτεια, συμπεριλαμβάνονται περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (που δεν είναι παραλιακές), οι οποίες, παρόλη την αυξημένη τουριστική ζήτηση, έχουν ελάχιστα αξιοποιηθεί σε σχέση με τις παράκτιες ζώνες (Αγγελίδης, 1995: 63-4). Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται έντονα σε δασικά τοπία της χώρας, των οποίων οι δυνατότητες για αξιοποίηση είναι μεγάλες, ενώ παράλληλα, η ανάγκη ενίσχυσης της βιωματικής σχέσης του ανθρώπου με αυτές, τόσο για λόγους αναψυχής όσο και ευαισθητοποίησης του ανθρώπου σε θέματα περιβάλλοντος, είναι απαραίτητη. Χαρακτηριστικά είναι τα αποτελέσματα έρευνας, σχετικής με τον τουρισμό στη ζώνη των παραλιακών πευκοδασών στις περιοχές της Σιθωνίας και Κασσάνδρας Χαλκιδικής, Θάσου και Β. Εύβοιας (Ελευθεριάδης και Τσαλικίδης, 1989: 8), σύμφωνα με τα οποία, ένας από τους κύριους λόγους επίσκεψης για δεύτερη και πλέον φορά, τουριστών στις περιοχές μελέτης, είναι "ο συνδυασμός θάλασσα - δάσος" (26,9%).

Σύμφωνα με τη νομοθεσία, η ανάπτυξη ορισμένων μορφών τουρισμού ή αναψυχής επιτρέπεται σε προστατευόμενες περιοχές για τις οποίες δεν προβλέπεται η αυστηρή και

απόλυτη προστασία των φυσικών συνθηκών τους. Η αναψυχή και κάποιες μορφές τουρισμού αποτελούν μάλιστα πρωταρχικούς σκοπούς στην διαχείριση και προστασία πολλών τύπων προστατευόμενων περιοχών (π.χ. για τα Εθνικά Πάρκα).

Το πρότυπο του εναλλακτικού τουρισμού (οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, πολιτιστικός κ.ά.) που αναπτύχθηκε με στόχο "την ένταξη του στην κοινωνική παραγωγική δομή της περιοχής, με παράλληλη προστασία του φυσικού περιβάλλοντος" (Κοκκώσης και Τσάρτας, 2001: 87) βρίσκει διεθνώς μεγάλη εφαρμογή σε τοπία με ιδιαίτερο οικολογικό, αισθητικό ή πολιτιστικό ενδιαφέρον.

Προκειμένου όμως για την επίτευξη του στόχου αυτού, απαραίτητος φαίνεται ο ορθολογικός προγραμματισμός σε χωροταξικό και πολιτικό επίπεδο, καθώς και ο σχεδιασμός των υπό μελέτη περιοχών σε επίπεδο Μελετών Τοπίου, ώστε να λαμβάνονται υπόψη, πέρα από το κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο, οι οικολογικές ιδιαιτερότητες και τα αντιληπτικά χαρακτηριστικά του τοπίου.

Πολυάριθμα παραδείγματα οργανωμένων "πάρκων" σε περιοχές που διακρίνονται για την αισθητική ή οικολογική αξία τους, εμφανίζονται στον ευρωπαϊκό χώρο εδώ και τρεις δεκαετίες. Ωστόσο, η ελληνική πραγματικότητα, παρόλη τη διαθεσιμότητα της χώρας σε ποσότητα και ποιότητα τοπίων κατάλληλων για τέτοιου είδους αξιοποίηση, στερείται, με ελάχιστες εξαιρέσεις, παρόμοιων εφαρμογών, γεγονός που οφείλεται στην έλλειψη τόσο της θεομοθέτησης των αντίστοιχων μελετών, όσο και της πολιτικής τοπίου.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Το δάσος "Δραγουντέλι", έκτασης 16.570 εκταρίων, βρίσκεται στη Χερσόνησο της Σιθωνίας Χαλκιδικής (Σχήμα 1), σε απόσταση μόλις 5 χιλιομέτρων από τον κοντινότερο παραθαλάσσιο οικισμό του Νέου Μαρμαρά και τη μεγάλη ξενοδοχειακή μονάδα του "Porto Carras".

Σχήμα 1. Περιοχή μελέτης.

Τα όρια του είναι σαφή, ασφαλή και σταθερά. Από τις τρεις πλευρές του, βορινή, ανατολική και δυτική, συνορεύει με μοναστηριακά, κοινοτικά και ιδιωτικά δάση, ενώ νότια συνορεύει με δημόσιο βοσκότοπο. Στις παρυφές του, στο νοτιοδυτικό άκρο σε υψόμετρο 250μ., βρίσκεται ο οικισμός του Παρθενώνα, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί παραδοσιακός (ΦΕΚ 594/Δ/78). Την τελευταία δεκαετία, μετά από μία μεγάλη περίοδο πλήρους εγκατάλειψης από τους μόνιμους κατοίκους του, επαναφέρεται η ζωή στον οικισμό, καθώς εξελίσσεται σε θερινό και χειμερινό τουριστικό προορισμό.

Το δάσος "Δραγουντέλι" είναι ιδιοκτησία των Δήμων Σιθωνίας και Τορώνης. Εξαιρούνται οι αγροί εντός των ορίων του δάσους που διεκδικούνται από τους κατοίκους των Δήμων και έχουν προέλθει από καταπατήσεις, εκχερσώσεις ή επεκτάσεις προϋφιστάμενων αγρών κατά την εμπόλεμη περίοδο 1941-44. Αποτελεί μέρος του συμπλέγματος Δασών Σιθωνίας που καταλαμβάνει το βόρειο και δυτικό κεντρικό μέρος του ορεινού συγκροτήματος "Λόγγος" της χερσονήσου, το οποίο είναι συνέχεια του όρους Χολομώντα. Δασοπολιτικά ανήκει στο Δασαρχείο Πολυγύρου, τη Διεύθυνση Δασών Νομού Χαλκιδικής και την Επιθεώρηση Δασών Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας.

Το υπό μελέτη τοπίο είναι ενταγμένο στο πρόγραμμα προστασίας Natura 2000, λόγω της μεγάλης αισθητικής και οικολογικής αξίας του.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Η παρούσα μελέτη Αρχιτεκτονικής Τοπίου που εκπονείται στα πλαίσια της αειφόρου ανάπτυξης του δάσους "Δραγουντέλι" Σιθωνίας και της ευρύτερης περιοχής, βασίζεται σε μία προσέγγιση κοινωνικο-οικολογική και αντιληπτική (Ανανιάδου-Τζημοπούλου, 1984). Γίνεται με στόχο να διερευνηθεί το δυναμικό και οι προοπτικές για ανάπτυξη της δασικής περιοχής, καθώς επίσης και η καταλληλότητα και ικανοχωρητικότητα του τοπίου ως προς ενδεχόμενες διαμορφώσεις για την αξιοποίησή του. Δίνεται έμφαση στην κοινωνική χρήση του χώρου για αναψυχή, σωματική άσκηση, περιβαλλοντική εκπαίδευση και απόλαυση της ιδιαίτερης αισθητικής αξίας του.

Βασικό εργαλείο για τη διερεύνηση αυτή αποτελεί η Ανάλυση του Τοπίου, στάδιο κατά το οποίο καταγράφονται και συγκριτικά μελετώνται τα ιδιαίτερα οικολογικά χαρακτηριστικά (γεωμορφολογία, μικροκλίμα, υδρολογία, εδαφολογία, χλωρίδα, πανίδα), τα αντιληπτικά δεδομένα, καθώς και το ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο, μέσω έρευνας δεδομένων και στοιχείων από βιβλιογραφικές πηγές και αρχεία, καθώς και με δουλειά πεδίου. Επικαιροποιείται ο προσδιορισμός της ταυτότητας του τοπίου και αποτυπώνεται ο χαρακτήρας, η φυσιογνωμία και οι ιδιαιτερότητες του σε σχέδια, σκίτσα, και φωτογραφίες.

Κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο

Το κύριο εισόδημα των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής προέρχεται από τη γεωργία και τον τουρισμό. Σε ορισμένα Δημοτικά Διαμερίσματα, μέρος του εισοδήματος προέρχεται από τη μελισσοτροφία και την κτηνοτροφία όπως στο Δημοτικό Διαμέρισμα Συκιάς, ενώ περιορισμένος αριθμός των κατοίκων ασχολείται με τη ρητινοσυλλογή και την υλοτομία, κυρίως στο Δημοτικό Διαμέρισμα Νέου Μαρμαρά.

Το σύμπλεγμα βαρύνεται με περιορισμένα δικαιώματα βοσκής και ξύλευσης υπέρ των κατοίκων των Δήμων. Τα δικαιώματα αυτά αποκτήθηκαν κατά το παρελθόν και διατηρούνται μέχρι σήμερα με τους περιορισμούς του δασικού κώδικα. Η ρητίνευση του δάσους Χαλεπίου Πεύκης από τους κατοίκους γίνεται με την έγκριση και τους περιορισμούς του Δασαρχείου Πολυγύρου και δεν αποτελεί αναγνωρισμένο δικαίωμα υπέρ των κατοίκων.

Τα παραγόμενα προϊόντα του δάσους είναι κυρίως τεχνική ξυλεία Μαύρης Πεύκης με τη μορφή στρογγυλής και βιομηχανικής, καθώς και καυσόξυλα Μαύρης και Χαλεπίου Πεύκης. Επίσης παράγει ρητίνη ποσότητας περίπου 50 τόννων το χρόνο (Παπαγεωργίου και Παπαδόπουλος, 1992).

Το Δραγουντέλι, όπως και όλα τα δάση του συμπλέγματος, διαθέτει ικανοποιητικές συνθήκες μεταφοράς των δασικών προϊόντων, μετά από τη συμπλήρωση του οδικού δικτύου για την αντιπυρική προστασία και την εκμετάλλευση των δασών.

Στις περιοχές των δύο Δήμων ήδη από το 1960 εμφανίζεται έντονη τουριστική δραστηριότητα κυρίως κατά τους θερινούς μήνες και ιδιαίτερα στην παράκτια ζώνη. Κατά το διάστημα αυτό σημειώνεται εντυπωσιακή αύξηση του πληθυσμού στην περιοχή. Ενδεικτικά είναι τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος⁴ σύμφωνα με τα οποία, ο μόνιμος πληθυσμός στους δύο Δήμους είναι 8.891 για το Δήμο Σιθωνίας και 4.036 κάτοικοι για το Δήμο Τορώνης, ενώ κατά την περίοδο του καλοκαιριού ο πληθυσμός φθάνει μέχρι και τους 60.000 κατοίκους συνολικά. Για το ίδιο έτος, τα στοιχεία της Διεύθυνσης Τουρισμού ΠΚΜ δίνουν μία ξεκάθαρη εικόνα για την τουριστική κίνηση στην περιοχή: από τους 366.330 επισκέπτες του 2001, το 35% διέμεινε κατά το πρώτο εξάμηνο του έτους, ενώ η πλειοψηφία (65%) προτίμησε να την επισκεφτεί κατά το δεύτερο εξάμηνο, στο οποίο περιλαμβάνονται και οι δύο μήνες –Ιούλιος και Αύγουστος– που είναι οι κατεξοχήν μήνες των θερινών διακοπών.

Η έντονη εποχικότητα που χαρακτηρίζει την τουριστική δραστηριότητα οφείλεται στο γεγονός ότι η περιοχή είναι γνωστή κυρίως για τη φυσική ομορφιά των ακτών της, με συνέπεια να είναι αναπτυγμένη τουριστικά ιδιαίτερα η παραθαλάσσια ζώνη. Όπως συμβαίνει και στις περισσότερες περιοχές της Ελλάδας με παρόμοια μορφή τουριστικής ανάπτυξης, έτσι και στην περιοχή μελέτης η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού ατόμων σε δεδομένη έκταση για

⁴ Απογραφή 2001 (<http://www.statistics.gr>)

περιορισμένο χρονικό διάστημα έχει ως αποτέλεσμα την επιβάρυνση των δημόσιων τεχνικών υποδομών, την υποβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών και του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.

Παρά το γεγονός της συγκέντρωσης του μεγαλύτερου μέρους της τουριστικής δραστηριότητας κατά μήκος των ακτών της χερσονήσου, καταγράφονται σημαντικοί αριθμοί επισκεπτών για την απόλαυση του δασικού τοπίου και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, ιδιαίτερα στην παραλιακή ζώνη των δασών, ενώ μειώνονται σταδιακά όσο απομακρυνόμαστε από αυτήν. Η σχέση της συχνότητας των επισκεπτών του δάσους ως προς την απόσταση από τα παράλια είναι αντιστρόφως ανάλογη, πράγμα που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην έλλειψη οργανωμένης υποδομής του δασικού τοπίου. Παρόλα αυτά, λόγω του μεγάλου αριθμού των επισκεπτών, θεωρείται σημαντική ακόμη και σε περιοχές που απέχουν αρκετά από τα τουριστικά θέρετρα. Οι δραστηριότητες για την απόλαυση του δασικού τοπίου επικεντρώνονται κυρίως σε περιπάτους, ποδηλασίες, jogging, αναζήτηση θέσεων ανάπαυσης, πικ-νικ και κατασκήνωσης.

Κατά την υπόλοιπη διάρκεια του έτους, το ενδιαφέρον και η βιωματική σχέση με το δάσος εκδηλώνεται κυρίως από τους κατοίκους των γειτονικών οικισμών, ιδιαίτερα συγκεκριμένες ημέρες του έτους, όπως γιορτές ή αργίες π.χ. Πρωτομαγιά, Καθαρή Δευτέρα κ.ά.. Οι τοποθεσίες που εντοπίζονται να προσελκύουν το μεγαλύτερο αριθμό επισκεπτών είναι η θέση "Ψαριά" και ο χώρος γύρω από τη μικρή εκκλησία του Προφήτη Ηλία στην ανατολική πλευρά, η πρώτη λόγω της πηγής που διαθέτει και της μικρής εγκατάστασης πικ-νικ με πρωτοβουλία του Δασαρχείου Πολυγύρου και η δεύτερη, κυρίως λόγω της πανήγυρης που οργανώνεται στο πλάτωμα γύρω από την εκκλησία την ημέρα της ονομαστικής εορτής του Προφήτη Ηλία.

Τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται μεγάλη κινητικότητα από φορείς του Νομού Χαλκιδικής και της Περιφέρειας, προς την κατεύθυνση μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης για την περιοχή με συγκεκριμένες προτάσεις για εναλλακτικό τουρισμό, με έμφαση στον οικοτουρισμό. Η Αναπτυξιακή Εταιρεία Χαλκιδικής έχει ήδη συντάξει την Α' Φάση του "Επιχειρησιακού Σχεδίου Εναλλακτικής Διαχείρισης του Μαζικού Τουρισμού στο Νομό Χαλκιδικής", με στόχο " την αποφόρτιση, αναβάθμιση, προστασία και διαφοροποίηση των κορεσμένων τουριστικά τμημάτων του νομού και την εφαρμογή προτεραιοτήτων ανάπτυξης που θα αξιοποιούν ορθολογικά και ισόρροπα τους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους με ταυτόχρονη άμβλυνση της εποχικής ζήτησης" (Αν.Ετ.Χα., 2003: 3).

Οικολογικά χαρακτηριστικά

Γεωμορφολογικά

Η ορειογραφική διαμόρφωση του εδάφους στο δάσος Δραγουντέλι χαρακτηρίζεται μέτρια έως έντονη και σε ορισμένες κλιτείες απότομη με κλίσεις άνω του 60%. Μόνο κατά θέσεις εμφανίζονται ήπιες κλίσεις. Το υψόμετρο κυμαίνεται μεταξύ 200 - 827 μ. Οι υψηλότερες κορυφές είναι ο "Πολυέλαιος" (827 μ.) και το "Σημείο" (808 μ.), όπου είναι εγκατεστημένο το Πυροφυλάκιο του Δασαρχείου Πολυγύρου, απ' το οποίο είναι δυνατή η πανοραμική εποπτεία του συνόλου της έκτασης του δάσους.

Υδρολογικά - Υδρογραφικά

Στο σύμπλεγμα υπάρχουν άφθονα ρέματα με μικρές λεκάνες απορροής, από τα οποία ελάχιστα είναι υδροφόρα την καλοκαιρινή περίοδο. Το μικρό μήκος των περισσοτέρων από αυτά, καθώς και η ύπαρξη δάσους στις λεκάνες απορροής τους, αποτρέπουν την εμφάνιση χειμαρρικών φαινομένων, οπότε και αποτρέπεται ο κίνδυνος πλημμυρογένεσης στις αγροτικές καλλιέργειες και τους οικισμούς κατάντη του δάσους. Από τις πηγές που εντοπίστηκαν ξεχωρίζουν κυρίως δύο, λόγω της ποσότητας νερού και του περιβάλλοντος χώρου που προσφέρεται για στάση, ξεκούραση, αναψυχή. Μία από αυτές βρίσκεται στη θέση "Ψαριά" που, όπως προαναφέρθηκε, έχει ήδη αξιοποιηθεί με πρόχειρες διαμορφώσεις πικ-νικ και ελκύει πλήθος επισκεπτών.

Γεωλογικά - Εδαφολογικά

Στο ΒΔ άκρο της δασικής έκτασης και συγκεκριμένα στην αγροτική περιοχή του παραδοσιακού οικισμού Παρθενώνας, εντοπίζονται ημιμεταμορφωμένα πετρώματα από φυλλίτες, χαλαζίτες και ψαμμιτικούς χαλαζίτες. Η υπόλοιπη έκταση του δάσους περιέχει γρανίτες οι οποίοι εμφανίζουν βραχώδεις εξάρσεις και είναι κατακερματισμένοι. Κατά θέσεις εμφανίζονται μεταμορφωμένοι μιγματίτες. Τα πετρώματα αποσαθρώνονται και εμφανίζουν σαθρή μορφή, ενώ περιέχουν λευκόχρωμους χαλαζίτες επίσης αποσαθρωμένους (Παπαγεωργίου και Παπαδόπουλος, 1992).

Το έδαφος στην περιοχή μελέτης είναι χονδρόκοκκο έως αδρομερές με μικρή ικανότητα συγκράτησης του ύδατος. Ευνοείται από τις τοπικές γεωμορφολογικές συνθήκες η παράσυρση των εδαφών από την επιφανειακή απορροή. Είναι φανερός, επομένως, ο σοβαρός υδρογεωνομικός ρόλος της βλάστησης και η υδρολογική επίδραση που ασκεί στη διαίτα των χειμαρωδών ρεμάτων προστατεύοντας έτσι το έδαφος από διάβρωση.

Κλιματολογικά

Το κλίμα στην περιοχή είναι τυπικά μεσογειακό. Κλίμα δροσερό, με ξηρή θερινή περίοδο που διαρκεί για τέσσερις μήνες, από τον Ιούνιο έως και το Σεπτέμβριο. Η μέση σχετική υγρασία κατά τη διάρκεια της ξηροθερμικής περιόδου είναι υψηλή, 63,9 - 69,2%, λόγω του γεγονότος ότι το δάσος περιβάλλεται από θάλασσα.

Οι ομβροφόροι Β και ΒΑ άνεμοι αποδεικνύονται ευνοϊκοί για την περιοχή, καθώς κρατούν το επίπεδο της υγρασίας σε ικανοποιητικό βαθμό, ώστε να αναπτύσσεται φυσική βλάστηση, η οποία επιβιώνει και διατηρείται κατά τη θερινή περίοδο, λόγω της υψηλής σχετικής υγρασίας. Το πευκοδάσος φιλτράρει τους ανέμους αυτούς, προστατεύοντας έτσι τις οικιστικές περιοχές κατάντη του δάσους, στις οποίες πνέουν ανεμπόδιστα δυτικοί και νοτιοανατολικοί άνεμοι, ο μαΐστρος και η μπουκαδούρα, άνεμοι ευεργετικοί για την περιοχή.

Στο κλίμα οφείλεται η ύπαρξη ενός τυπικά μεσογειακού οικοσυστήματος. Είναι ευμενέστερο στις δυτικές κλιτείες του ορεινού όγκου της χερσονήσου απ' ότι στις ανατολικές, λόγω προσανατολισμού, της προφύλαξης από τον ορεινό όγκο και της ευμενούς επιρροής του μαΐστρου και της μπουκαδούρας.

Το μέσο ύψος βροχής στην περιοχή είναι 470,6 mm, ενώ οι τιμές της θερμοκρασίας κυμαίνονται από 24,62 °C max τον Αύγουστο, έως 7,86 °C min τον Ιανουάριο⁵.

Βιοτοπικά

Ιδιαίτερα πλούσια είναι η χλωρίδα και η πανίδα της περιοχής. Το τοπίο υπάγεται στην παραμεσογειακή ζώνη βλάστησης, QUERCETALIA PUBESCENTIS - λοφώδης ημιορεινή. Τα κυριότερα είδη βλάστησης που εμφανίζονται στο πευκοδάσος Δραγουντέλι είναι τα εξής: Μαύρη Πεύκη (*Pinus nigra*), Χαλέπιος Πεύκη (*Pinus halepensis*), αναδασωτές εκτάσεις από Θαλάσσια Πεύκη (*Pinus pinna*) και είδη ξενικών ειδών Πεύκης. Στο μεγαλύτερο μέρος του καλύπτεται από ανώροφο Μαύρης και Χαλεπίου Πεύκης και από θαμνώδη υπόροφο αείφυλλων πλατύφυλλων (ΜΑΚΙ) όπως πουνάρι (*Quercus coccifera*), Κουτσουπιά ή δέντρο του Ιούδα (*Cercis* sp.), άτομα Χνωόδους Δρυός, Φράξος (*Fraxinus* sp.), Αριά (*Quercus ilex*), Φυλλίκι (*Phillyrea* sp.).

Ο συνδυασμός της κορμοστέγης της δασικής βλάστησης παρέχει τη μεγαλύτερη δυνατή για την περιοχή υδατοσυγκρατητική χωρητικότητα έναντι της βροχής. Επίσης παρέχει τη μεγαλύτερη δυνατή χιονοσυγκράτηση και επιμηκύνει την περίοδο τήξης του χιονιού, αν και οι χιονοπτώσεις στη περιοχή μελέτης είναι λιγοστές. Τέλος, βελτιώνει κατά το δυνατόν το πορώδες του εδάφους και αυξάνεται έτσι το ποσό του διηθούμενου νερού που εμπλουτίζει τα υδροφόρα στρώματα. Εξίσου ικανοποιητική είναι η προστασία που παρέχει η βλάστηση στις περιοχές όπου ο ανώροφος της Πεύκης είναι αραιός ή λείπει, αλλά ο υπόροφος που σχηματίζεται από θαμνώδες αείφυλλων πλατύφυλλων είναι σύμπυκνος.

⁵ Μ. Σ. ΠΟΡΤΟ ΚΑΡΡΑ (1970-1975).

Η επίδραση του δάσους στο κλίμα γενικότερα, ιδιαίτερα κατά την ξηρή θερινή περίοδο, είναι πολύτιμη και καθιστά την περιοχή ιδανική για τουρισμό.

Ορισμένες περιοχές του συμπλέγματος καλύπτονται από αραιή βλάστηση ή είναι γυμνές λόγω πυρκαγιών ή έντονων ανθρώπινων δραστηριοτήτων κατά το παρελθόν. Στις περιοχές αυτές η βλάστηση αναγεννάται φυσικά και βρίσκεται στο στάδιο αρτιφύτων ή είναι αραιή με αποτέλεσμα να μην παρέχει την απαιτούμενη προστασία και να υπάρχει κίνδυνος να εμφανιστούν χειμαρρικά φαινόμενα. Για το λόγο αυτό, κατά τόπους απαιτείται αποκατάσταση της βλάστησης.

Όσον αφορά στην πανίδα της περιοχής, συναντάται πλήθος θηλαστικών (αγριόχοιρος, τσακάλι, αλεπού, λύκος, ασβός, σκίουρος κ.ά.), πτηνών (κουκουβάγια, τρυγόνι, κούκος, καρακάξα, μπεκατσίνι κ.ά.), ερπετών (φίδια, χελώνα, σαύρα κ.ά.) και πολλά είδη εντόμων (Αν.Ετ.Χα, 2003: 26).

Αντιληπτικά χαρακτηριστικά

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του τοπίου της χερσονήσου γενικότερα αποτελεί η συνύπαρξη και γειννίαση δάσους και θάλασσας, καθώς το πρώτο εκτείνεται μέχρι τα παράλια. Οι μακρινές οπτικές φυγές, τόσο δυτικά –Τορωναίος Κόλπος– όσο και ανατολικά –Σιγγιτικός Κόλπος– αλλά και ακόμη μακρύτερα μέχρι τις απέναντι χερσονήσους της Κασσάνδρας και του Αγίου Όρους αντίστοιχα, είναι μοναδικές. Ο συνδυασμός του πράσινου με το γαλάζιο, η ποικιλία και η αντίθεση των χρωμάτων, η ύπαρξη μικροτοπίων άγριας ομορφιάς και η πληθώρα τοπίων χαρακτηριστικών μορφών, εφήμερων, κλειστών, ανοικτών ή πανοραμικών, καθώς και η συνεχής εναλλαγή αυτών, λόγω του έντονου ανάγλυφου, καθιστούν το τοπίο ανυπολόγιστης αισθητικής αξίας, που ήδη, παρά την έλλειψη της απαραίτητης υποδομής στην περιοχή, ελκύει πλήθος επισκεπτών.

Η ύπαρξη των αντιπυρικών ζωνών σε όλη την έκταση του δάσους, η οποία ωστόσο θεωρείται απολύτως απαραίτητη για την προστασία του από πυρκαγιές, διακόπτει τη συνέχεια του τοπίου με την αφαίρεση της βλάστησης, υψηλής και χαμηλής, σε όλο το μήκος των ζωνών, όπως απαιτούν οι κανόνες πυροπροστασίας.

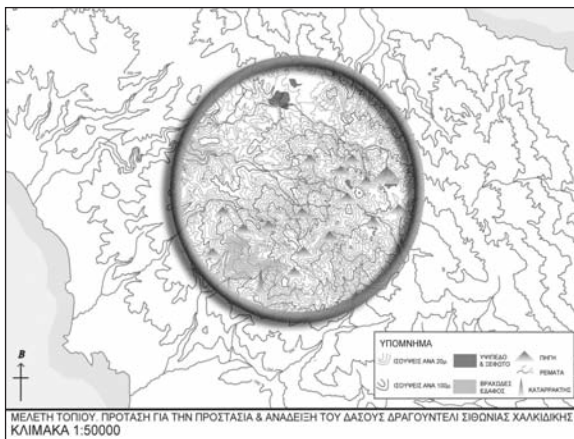
Ο κατάλληλος χειρισμός των νέων χαράξεων στα όρια του δάσους, μονοπατιών-διαδρομών ή τοποθεσιών με συγκεκριμένες δραστηριότητες, μπορεί να μειώσει την οπτική επιβολή τους στο τοπίο και τη θέαση από γειτονικούς οικισμούς και το οδικό δίκτυο εκτός του δάσους.

Τα μέτρα διασφάλισης της αισθητικής αξίας του δάσους που έχουν ήδη ληφθεί από το Δασαρχείο αφορούν αποκλειστικά και μόνο τον τρόπο διαχείρισης της βλάστησης και αντιμετώπισης των προβλημάτων που προκύπτουν από τις εργασίες υλοτομίας και ρητίνευσης. Ανάμεσα σε άλλα, προτείνονται:

- ♦ η απαγόρευση των αποφιλωτικών υλοτομιών που, λόγω των μεγάλης έκτασης ψιλών υλοτομιών, γίνονται αμέσως αισθητές και η αντικατάστασή τους από κρασπεδικές υλοτομίες που, όχι μόνο δεν υποβαθμίζουν την αισθητική εικόνα των δασών, αλλά αντίθετα αναμένεται να τη βελτιώσουν,
- ♦ η απομάκρυνση του υπορόφου σημειακά, ώστε να αυξηθεί η ορατότητα εντός των συστάδων,
- ♦ η εξαίρεση από τις υλοτομίες των χαρακτηριστικών ατόμων έως 50 μέτρα από τους δρόμους και ορισμένων γηραιών (κουφαλερών κ.λπ.) που με την παρουσία τους συμβάλλουν στη δημιουργία τοπίων χαρακτηριστικών μορφών και διακόπτουν τη μονοτονία των συστάδων, όταν αυτές βρίσκονται στο στάδιο των νεοφυτείων-κορμιδίων,
- ♦ η διεξαγωγή της ρητίνευσης σε ζώνη πλάτους 20μ. εκατέρωθεν των κεντρικών δασικών δρόμων, λόγω της αντιαισθητικής εικόνας των ρητινευόμενων ατόμων,
- ♦ η εισαγωγή πλατύφυλλων ειδών ώστε, αυξάνοντας την ποικιλότητα των ειδών βλάστησης, να βελτιωθεί και η εικόνα του δάσους συνολικά.

Συμπεράσματα

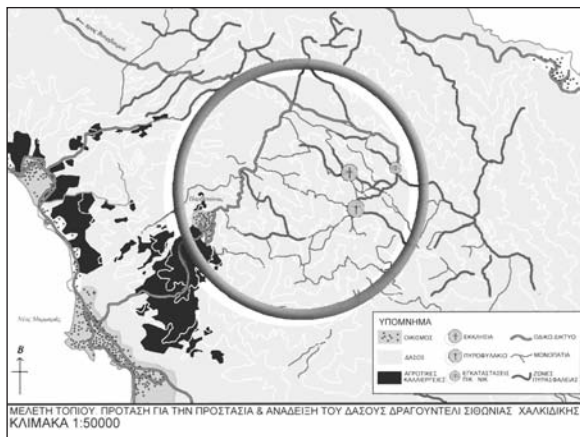
Τα αποτελέσματα της Ανάλυσης του Τοπίου που αποτυπώνονται σε χάρτες, σχέδια και διαγράμματα αφορούν στις εξής ενότητες:

Σχήμα 2. Ανάλυση τοπίου. Οικολογικά χαρακτηριστικά.

1. Οικολογικά (Σχήμα 2):

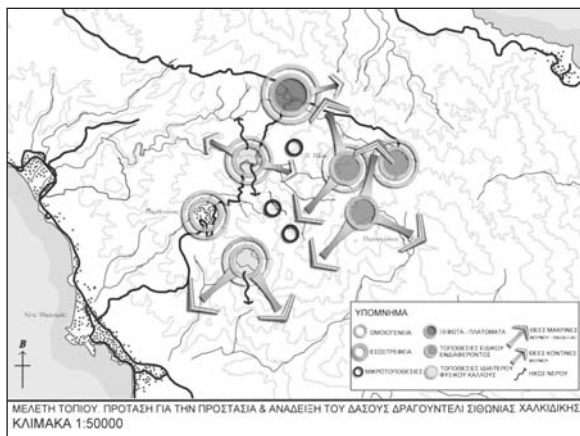
- ♦ ανάγλυφο (καταγράφονται υψίπεδα, έντονες βραχώδεις εξάρσεις και εντοπίζονται νέες πιθανές διαδρομές/μονοπάτια με βάση το βαθμό δυσκολίας ανάβασης ή κατάβασης, την εγγύτητα μεταξύ τους και το υφιστάμενο οδικό δίκτυο)
- ♦ υγρό στοιχείο (ρέματα, πηγές, υδατοπτώσεις)
- ♦ μικροκλίμα

Σχήμα 3. Ανάλυση τοπίου. Κοινωνικά χαρακτηριστικά.

2. Κοινωνικά (Σχήμα 3):

- ♦ περιοχές που χρησιμοποιούνται ήδη ως χώροι πολιτιστικού/θρησκευτικού ενδιαφέροντος ή για αναψυχή
- ♦ χρήσεις γης
- ♦ υφιστάμενο οδικό δίκτυο, μονοπάτια, ζώνες πυρασφάλειας
- ♦ προοπτικές, δυνατότητες ανάπτυξης της περιοχής τουριστικά (εγγύτητα με τουριστικούς οικισμούς, δυνατότητες πρόσβασης σε αυτούς)

Σχήμα 4. Ανάλυση τοπίου. Αντιληπτικά χαρακτηριστικά.

3. Αντιληπτικά (Σχήμα 4):

- ♦ θέες βουνού ή θάλασσας, μακρινές, κοντινές, πανοραμικές, εφήμερες
- ♦ ομοιογένεια
- ♦ εσωστρέφεια, κλίμακα
- ♦ ήχος
- ♦ περιοχές ειδικού ενδιαφέροντος, πλατώματα ή ξέφωτα που προσφέρονται για στάση ή εγκατάσταση συγκεκριμένης δραστηριότητας
- ♦ τοποθεσίες ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

Από τη συγκριτική ανάγνωση των πορισμάτων της Ανάλυσης διαπιστώνεται ότι το εν λόγω δασικό τοπίο διαθέτει τα παρακάτω ιδιαίτερα χαρακτηριστικά:

1. Ιδιαίτερη αισθητική και οικολογική αξία - αξιόλογες μακρινές θέες, έντονο ανάγλυφο, πληθώρα μικροτοπίων, ποικιλομορφία, κινητικότητα στο τοπίο, πλούσια πανίδα και χλωρίδα κ.ά..
2. Πλεονεκτική θέση χωροταξικά, λόγω κεντρικότητας ως προς την ευρύτερη περιοχή της χερσονήσου και εγγύτητας με τους παραθαλάσσιους οικισμούς υψηλής τουριστικής κίνησης. Ενισχύεται με την άμεση γειτνίαση του δάσους με τουριστικό παραδοσιακό οικισμό.

3. "Κορεσμένη" τουριστικά ευρύτερη περιοχή κατά τους θερινούς μήνες με όλες τις αρνητικές συνέπειες που αυτή επιφέρει. Ανάγκη για μείωση της εποχικότητας της τουριστικής δραστηριότητας, μέσω της ανάπτυξη της τελευταίας σε όλη τη διάρκεια του έτους, με την προώθηση νέων μορφών τουρισμού στα πλαίσια της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης για την περιοχή συνολικά. Παρατηρούνται ήδη κινητικότητα και πρωτοβουλίες εκ μέρους των τοπικών φορέων προς την κατεύθυνση του εναλλακτικού τουρισμού.
4. Αυξημένη ζήτηση για δασική αναψυχή τόσο από τουρίστες όσο και από μόνιμους κατοίκους της περιοχής, αλλά και ταυτόχρονη απουσία οργανωμένων "πάρκων" σε όλη την έκταση του Νομού Χαλκιδικής και ευρύτερα.
5. Προσβασιμότητα του δασικού τοπίου γενικά, καθώς και των περιοχών ειδικού ενδιαφέροντος, η οποία εξασφαλίζεται είτε μέσω του υπάρχοντος οδικού δικτύου, είτε με την εκμετάλλευση των υφιστάμενων ζωνών πυρασφάλειας.
6. Ύπαρξη στοιχείων πολιτιστικού ή θρησκευτικού ενδιαφέροντος.
7. Πληθώρα τοποθεσιών, κατάλληλων για την υποστήριξη υπαίθριων δραστηριοτήτων συγκεκριμένων χρήσεων και απαιτήσεων για δασική αναψυχή ή περιβαλλοντική εκπαίδευση.

ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΔΙΚΤΥΟΥ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΔΑΣΟΥΣ

Μέσα από τα συμπεράσματα της Ανάλυσης του Τοπίου φαίνεται η ανάγκη για προστασία και ανάδειξη του δασικού τοπίου της περιοχής "Δραγουντέλι", καθώς και οι δυνατότητες για αξιοποίησή του μέσω μιας εναλλακτικής μορφής τουρισμού, του οικοτουρισμού. Ειδικότερα προτείνονται τα παρακάτω:

- ♦ Η δημιουργία μέσα στα όρια του δάσους ενός κλειστού Δικτύου Διαδρομών και Στάσεων, με στόχο την παροχή της δυνατότητας σε επισκέπτες-πεζοπόρους, ποδηλάτες ή οχήματα - να κινηθούν στο χώρο του δάσους με ασφάλεια και να απολαύσουν το μέγιστο της αισθητικής και οικολογικής αξίας του τοπίου του δάσους και της γύρω περιοχής, χωρίς να διαταράσσεται η οικολογική ισορροπία του περιβάλλοντος.
- ♦ Η εγκατάσταση Κέντρου Ενημέρωσης με στόχους εκπαιδευτικούς και αναψυχής. Στα πλαίσια μιας προσπάθειας ευαισθητοποίησης των πολιτών σε ζητήματα που αφορούν στο περιβάλλον γενικότερα, ώστε να γίνει περισσότερο συνειδητή η ανάγκη για την προστασία του, προτείνεται μια οργανωμένη και σύγχρονη μορφή πληροφόρησης σχετικά με το περιβάλλον, μέσα στον ίδιο το "φυσικό" χώρο. Η κατανόηση της ίδιας της φύσης και των κινδύνων που την απειλούν, η άμεση επαφή με αυτή τόσο σε φυσικό, όσο και σε εργαστηριακό επίπεδο, καθώς και η ενασχόληση/πειραματισμός με τα προ-

Ίοντα της σε καλλιτεχνικό επίπεδο είναι μερικά από τα βασικότερα οφέλη που προσφέρει το Κέντρο.

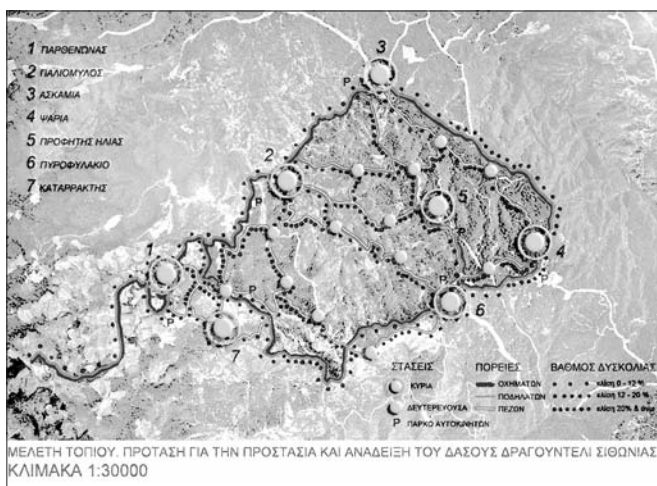
Απευθύνεται τόσο σε μεμονωμένους επισκέπτες/τουρίστες κάθε ηλικίας, όσο και σε οργανωμένες ομάδες (σχολεία, πανεπιστημιακές σχολές, συλλόγους κ.ά.).

Το δίκτυο διαδρομών

Περιφερειακά, το προτεινόμενο δίκτυο μήκους 15,7 χιλιομέτρων, το οποίο συμπίπτει στο μεγαλύτερο τμήμα του με το υπάρχον οδικό δίκτυο, είναι προσπελάσιμο από κάθε είδους οχήματα (Ι.Χ., λεωφορεία, ποδήλατα και άλλα δίκυκλα), ενώ εσωτερικά, καθορίζεται αυστηρά ο χαρακτήρας των πορειών, ώστε να αποφεύγεται κατά το δυνατόν η συμπόρευση οχημάτων και πεζών, με στόχο την ασφαλέστερη και πιο ευχάριστη περιήγηση μέσα στο δάσος. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην κίνηση των πεζών και των ποδηλάτων στα πλαίσια μιας προσπάθειας παρακίνησης των φίλων του βουνού για απόλαυση των αγαθών του με ήπια μέσα μετακίνησης. Έτσι, διακρίνονται οι εξής κατηγορίες (Σχήμα 5):

1. Πορείες προσπελάσιμες από οχήματα, ποδηλάτες και πεζούς, 15,7 χλμ. συνολικά.
2. Πορείες προσπελάσιμες από ποδηλάτες και πεζούς, 9 χλμ. συνολικά.
3. Πορείες προσπελάσιμες αποκλειστικά από πεζούς, 18 χλμ. συνολικά.

Εσωτερικά του δικτύου οργανώνεται ένας μεγάλος αριθμός "κλειστών" διαδρομών που μπορεί να επιλέξει ο πεζός ή ο ποδηλάτης, ανάλογα με το σημείο εκκίνησης, τις φυσικές δυνάμεις του –ορίζεται ο βαθμός δυσκολίας για όλες τις διαδρομές και οι χιλιομετρικές αποστάσεις μεταξύ των στάσεων– τη διάθεση για βάρδη ή την επιθυμία του να επισκεφτεί συγκεκριμένες τοποθεσίες-σημεία ενδιαφέροντος.

Σχήμα 5. Πρόταση δικτύου επεμβάσεων.

Επιπλέον, σε ειδικά επιλεγμένες τοποθεσίες, κυρίως σε άμεση σχέση με τις κύριες στάσεις, προτείνεται η εγκατάσταση μικρών και εναρμονισμένων στο τοπίο χώρων στάθμευσης για οχήματα, ποδήλατα ή εκδρομικά λεωφορεία, ώστε να μην υποχρεώνονται οι πεζοπόροι ή οι ποδηλάτες να ξεκινούν πάντα από την αφετηρία, δηλαδή την πλατεία του Παρθενώνα. Τόσο κατά την επιλογή και διαμόρφωση των πάρκων στάθμευσης, όσο και τη

χάραξη του δικτύου διαδρομών, έγινε προσπάθεια εκμετάλλευσης της υπάρχουσας κατάστασης, των πλατωμάτων σε συνδυασμό με το υφιστάμενο οδικό δίκτυο, ώστε να γίνει η ελάχιστη δυνατή επέμβαση στο φυσικό τοπίο.

Για τη διευκόλυνση και τον προσανατολισμό στο χώρο έχει προβλεφθεί η εγκατάσταση Πινακίδων Πληροφόρησης σε όλες σχεδόν τις διασταυρώσεις και χώρους στάσης, ώστε να μπορεί ο επισκέπτης να γνωρίζει το σημείο στο οποίο βρίσκεται, το βαθμό δυσκολίας των διαδρομών που πρόκειται να ακολουθήσει, καθώς και την εγγύτητα του σημείου από τις παρεχόμενες υπηρεσίες και εξυπηρετήσεις στο χώρο του δάσους όπως, τηλεφωνικοί θάλαμοι, Πρώτες Βοήθειες, χώροι στάθμευσης, κέντρο ενημέρωσης, καφέ κ.τ.λ..

Οι στάσεις

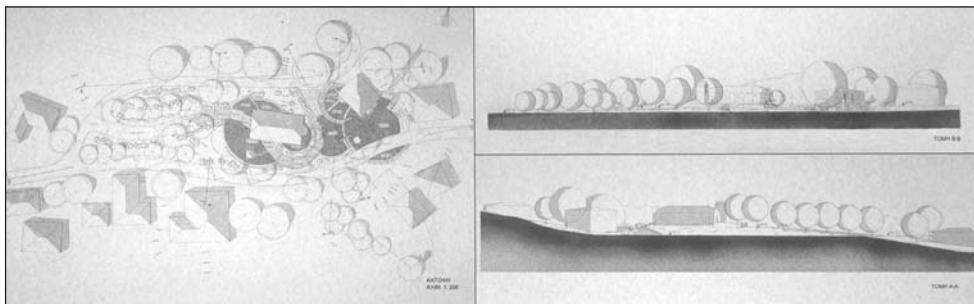
Τοποθεσίες ειδικά διαμορφωμένες αποτελούν τις Στάσεις του Δικτύου. Καθορίζονται βάσει επιλογής, ως προς τη διαφορετικότητα του χαρακτήρα και την πολυμορφία του τοπίου. Διακρίνονται σε δύο τύπους: τις κύριες και τις δευτερεύουσες (Σχήμα 5).

Οι **Κύριες Στάσεις** είναι 7 σε αριθμό. Πρόκειται για *τοποθεσίες* που υποστηρίζουν βασικές προτεινόμενες δραστηριότητες, ως σημεία ειδικού ενδιαφέροντος. Κάποιες από αυτές είναι ήδη καθιερωμένες ως στάσεις εκδρομικών. Τα κριτήρια επιλογής σχετίζονται με:

- ♦ τη θέση τους στο χώρο του δάσους: όρια, χιλιομετρικές αποστάσεις μεταξύ τους και με άλλα σημεία ενδιαφέροντος, ισοκατανομή
- ♦ την ικανοχωρητικότητα: δυνατότητα υποδοχής των προτεινόμενων εγκαταστάσεων και μαζικής προσέλευσης επισκεπτών
- ♦ την καταλληλότητα κατασκευής κτιριακών εγκαταστάσεων χωρίς να διαταράσσεται η οικολογική ισορροπία ή να μειώνεται η αισθητική αξία τους π.χ. τοποθεσία "Ασκαμιά", όπου προτείνεται η κατασκευή του Κέντρου Ενημέρωσης
- ♦ τη δυνατότητα πρόσβασης με όχημα, Ι.Χ. και λεωφορείο
- ♦ την αισθητική αξία: θέες, οπτικές φυγές, πυκνότητα δάσους, υγρό στοιχείο, πιθανές ιδιαιτερότητες του τοπίου, μοναδικότητα

Οι περισσότερες Κύριες Στάσεις αναπτύσσονται κατά μήκος του περιφερειακού δακτυλίου και είναι οι εξής:

- **Τοποθεσία 1:** Αφετηρία - Χωριό Παρθενώνας (Σχήμα 6)
Σε υψόμετρο 250 μ. περίπου βρίσκεται αμφιθεατρικά χτισμένος ο παραδοσιακός οικισμός στις πλαγιές του ορεινού όγκου με προσανατολισμό ΝΔ και πανοραμική άποψη μεγάλου τμήματος της δυτικής ακτής της χερσονήσου. Αποτελεί φυσικό όριο της περιοχής από άποψη μορφής του τοπίου, κλίματος και βλάστησης, καθώς αναπτύσσεται στην μεταβατική ζώνη μεταξύ της παραθαλάσσιας ζώνης που χαρακτηρίζεται από

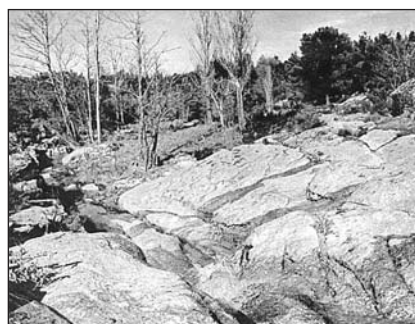

Σχήμα 6. Τοποθεσία 1. Αφεταιρία - Χωριό Παρθενώνας

ήπιο σχετικά ανάγλυφο και αγροτικές καλλιέργειες –κυρίως ελαιώνες– και της περιοχής του πευκοδάσους "Δραγουντέλι" ανάντι του οικισμού. Τόσο η τουριστική ανάπτυξη που σημειώνει τα τελευταία χρόνια όσο και η άμεση γειτνίασή του με το δάσος αποτέλεσαν τις βασικές αιτίες επιλογής του ως αφεταιρία για το δίκτυο διαδρομών του δάσους. Προτείνονται τα παρακάτω:

- ◆ Διαμόρφωση της πλατείας στο κέντρο του οικισμού και γύρω από την Εκκλησία και το πρώην Δημοτικό Σχολείο –το οποίο προβλέπεται από το Δήμο, να μετατραπεί σε Λαογραφικό Μουσείο– με στόχο να αποτελέσει η πλατεία την αφεταιρία του δικτύου διαδρομών.
- ◆ Δημιουργία παρακαμπτηρίου οδού για τους επισκέπτες του δάσους προκειμένου να αποφευχθεί η διαταραχή της ζωής στον οικισμό.
- ◆ Ειδικός χώρος στάθμευσης για 30 οχήματα και 2 εκδρομικά λεωφορεία, στο ανατολικό άκρο του οικισμού, στα όριά του με το δάσος, προσβάσιμος από την παρακαμπτήριο οδό. Ο πυκνός ιστός του παραδοσιακού οικισμού καθορίζει την εγκατάσταση μεγάλου χώρου στάθμευσης για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών του οικισμού ή του δάσους, εκτός των ορίων του πρώτου, εφάπτομενικά και όχι περίοπτα.

- **Τοποθεσία 2:** Παλιόμυλος (Φωτογραφία 1)
Αμέσως μετά την αφεταιρία και ΒΑ του δάσους βρίσκεται η περιοχή του Παλιόμυλου. Το σπάνιο σε ομορφιά μικροπεριβάλλον που δημιουργείται γύρω από το ρέμα με την υγρόφιλη βλάστηση και τους βραχώδεις σχηματισμούς του εδάφους συνθέτουν ένα τοπίο μοναδικό. Είναι προσεγγίσιμη από οχήματα, πεζούς και ποδήλατα και προτείνονται:

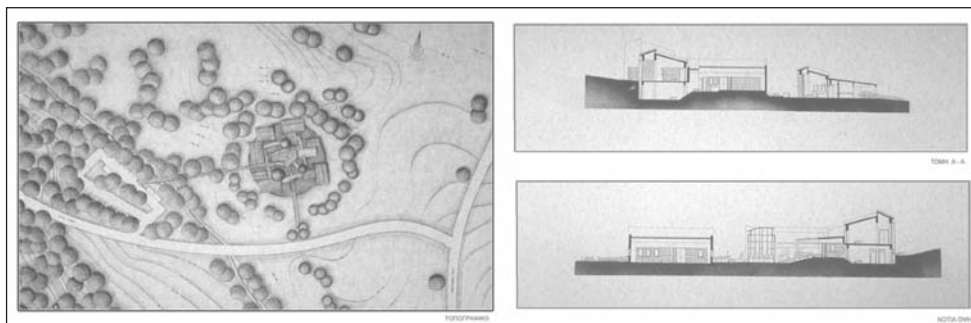
Φωτογραφία 1. Τοποθεσία 2 - Παλιόμυλος.

- ♦ Άτυπες διαμορφώσεις-καθιστικά, προσαρμοσμένες στις βραχώδεις όχθες του ρέματος για ανάπαυση και απόλαυση του μικροτοπίου της περιοχής.
- ♦ Αναχώρηση-άφιξη πεζών και ποδηλάτων από και προς τις "εσωτερικές" διαδρομές.
- ♦ Χώρος στάθμευσης σε μικρή απόσταση, σε σημείο μη ορατό από το χώρο ανάπαυσης.

■ **Τοποθεσία 3:** Ασκαμιά (Σχήμα 7)

Πρόκειται για το μεγαλύτερο πλάτωμα και ξέφωτο της δασικής έκτασης στο βορειότερο όριο του δάσους. Χαρακτηρίζεται από εσωστρέφεια λόγω του πυκνού πευκοδάσους που το περιβάλλει. Το ανάγλυφο είναι ήπιο με μικρή υπερύψωση προς βορρά, ενώ οι μοναδικές μακρινές οπτικές φυγές προς το βουνό και το υπόλοιπο δάσος αναπτύσσονται προς το νότο. Το υφιστάμενο οδικό δίκτυο διέρχεται από το κέντρο του και διασταυρώνεται με δασικό δρόμο, με κατεύθυνση τον παραθαλάσσιο οικισμό της Βουρβουρούς, στην ανατολική ακτή της χερσονήσου. Προτείνονται τα ακόλουθα:

- ♦ Εγκατάσταση Κέντρου Ενημέρωσης για το δάσος.
Σχεδιάζεται κτιριακό συγκρότημα 600m² (Ξενοδοχίδου και Τρατσέλα, 1995) που περιλαμβάνει εκθεσιακό χώρο, ηλεκτρονική βιβλιοθήκη, χώρο προβολών, θερμοκήπιο, καλλιτεχνικό εργαστήριο, υπαίθριο αμφιθέατρο και μικρό καφέ. Η κεντρική ιδέα βασίζεται στην ενεργοποίηση των αισθήσεων του επισκέπτη διαδοχικά (όραση, ακοή, όσφρηση, αφή) κατά την πορεία του μέσα από τις διαφορετικές αίθουσες του Κέντρου, προκειμένου να γνωρίσει και να κατανοήσει καλύτερα το αντικείμενο, με στόχο την ολοκληρωμένη πληροφόρηση/μάθηση. Τα αντιληπτικά χαρακτηριστικά της τοποθεσίας των Ασκαμιών –περίκλειστο υψίπεδο με μικρή υπερύψωση προς βορρά, στροφή και θέα προς νότο– απομειώνονται στην οργάνωση των μικρών κτιριακών ορθογωνικών όγκων, σε μια

Σχήμα 7. Τοποθεσία 3 - Ασκαμιά. Κέντρο Ενημέρωσης.

κυκλική διάταξη με νότιο προσανατολισμό. Οι όγκοι συνδέονται μεταξύ τους με μία διαδρομή, επιτυγχάνοντας έτσι τη διαδοχική μεταφορά από τον ένα χώρο στον άλλον.

- ♦ Διαμόρφωση πάρκου στάθμευσης για ποδήλατα, Ι.Χ. και εκδρομικά λεωφορεία.
- ♦ Σύνδεση με το δίκτυο των "εσωτερικών" διαδρομών, πεζών και ποδηλάτων.
- ♦ Πρόβλεψη τοποθεσίας για μελλοντική εγκατάσταση ξενώνων.

■ **Τοποθεσία 4:** Ψαριά (Φωτογραφία 2)

Πρόκειται για το ανατολικότερο σημείο του δάσους πάνω στη περιφερειακή διαδρομή που ήδη χρησιμοποιείται με πρόχειρες εγκαταστάσεις για πικ-νικ. Η έντονη αίσθηση του υγρού στοιχείου της πηγής, η πολύ πυκνή βλάστηση και το παλιό ρέμα, δημιουργούν ιδιαίτερο μικροκλίμα και προσδίδουν μυστηριακό χαρακτήρα στη περιοχή. Προτείνεται:

Φωτογραφία 2. Τοποθεσία 4 - Ψαριά.

- ♦ Διαμόρφωση για ανάπαυση και πικ-νικ, με οργάνωση χώρων φαγητού και μαγειρέματος.
- ♦ Ανάπτυξη κατά μήκος του παλιού ρέματος επεισοδίων –παιχνιδιών σε κλειστή διαδρομή, για παρότρυνση προς εξερεύνηση– ανακάλυψη και καλλιέργεια της φαντασίας στο παιχνίδι.
- ♦ Διαμόρφωση πάρκου στάθμευσης σε μικρή απόσταση.

■ **Τοποθεσία 5:** Προφήτης Ηλίας (Φωτογραφία 3)

Πρόκειται για μικρό υψίπεδο εσωτερικά του δάσους όπου είναι χτισμένη η μικρή εκκλησία του Προφήτη Ηλία. Οι μακρινές οπτικές φυγές περιμετρικά που φτάνουν μέχρι τη θάλασσα και το απότομο ανάγλυφο σημειακά είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της περιοχής. Προτείνονται:

Φωτογραφία 3. Τοποθεσία 5 - Προφήτης Ηλίας.

- ♦ Αξιοποίηση του πλατώματος γύρω από την εκκλησία με ελαφρές κατασκευές για την φιλοξενία της πανήγυρης και τη δημιουργία χώρων ανάπαυσης κατά το υπόλοιπο διάστημα του έτους.
- ♦ Εκμετάλλευση της απότομης κλίσης του εδάφους και τη δημιουργία ελεύθερης αμφιθεατρικής διαμόρφωσης με βορειοανατολικό προσανατολισμό, προσαρμο-

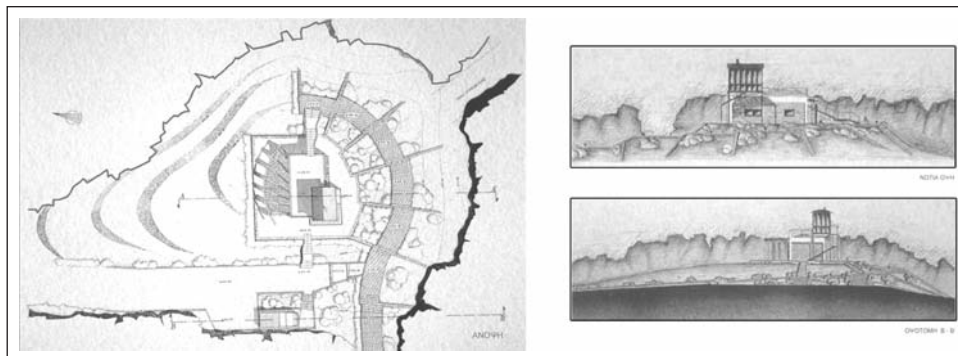
σμένη στο τοπίο και στραμμένη προς τις αξιόλογες οπτικές φυγές για απόλαυση της θέας.

- ♦ Δυνατότητα πρόσβασης με όχημα και δημιουργία θέσεων στάθμευσης για Ι.Χ. και εκδρομικά λεωφορεία, σε μικρή απόσταση.

■ **Τοποθεσία 6: Πυροφυλάκιο (Σχήμα 8)**

Σε απόσταση 300μ. από τη βασική περιφερειακή διαδρομή, στη νοτιοδυτική πλευρά, βρίσκεται η δεύτερη σε υψόμετρο κορυφή (808 μ.), η οποία είναι εύκολα προσβάσιμη και προσφέρει πλήρη εποπτεία του χώρου του δάσους. Η περίοπτη θέση που κατέχει και οι πολύ μακρινές οπτικές φυγές σε γωνία 360° που φτάνουν μέχρι και τις απέναντι χερσονήσους –της Κασσάνδρας στα δυτικά και του Αγίου Όρους ανατολικά– αποτέλεσαν τους λόγους για την εγκατάσταση σε αυτή του παλιού και ακατάλληλου για το χώρο, κτίσματος του Πυροφυλακίου, όπου φιλοξενούνται κατά τους καλοκαιρινούς και φθινοπωρινούς μήνες, ένας έως δύο πυροφύλακες. Προτείνεται:

- ♦ Κατασκευή νέου ισόγειου κτίσματος Πυροφυλακίου 35 m², με το στοιχειώδη εξοπλισμό για την ολιγόμηνη φιλοξενία των φυλάκων (Ξενοδοχίδου και Τρατσέλα, 1995).
- ♦ Δυνατότητα προσέγγισης στο σημείο αυτό πεζών και ποδηλάτων, μέσω του υπάρχοντος βασικού δρόμου και του υφιστάμενου μονοπατιού που αξιοποιήθηκε ως μία από τις "εσωτερικές" διαδρομές της πρότασης, για απόλαυση της μοναδικής θέας που προσφέρει. Για τα οχήματα των επισκεπτών προβλέπεται θέση στάθμευσης σε απόσταση 300 μ., προς αποφυγή συνωστισμού και παρεμπόδισης του έργου του φύλακα. Για τον ίδιο λόγο, ο πεζός με την είσοδό του στο χώρο υποχρεώνεται να ακολουθήσει μία ημικυκλική πορεία νοτιοανατολικά του κτίσματος, ώστε να εξερευνήσει πρώτα το χώρο από χαμηλά. η πορεία καταλήγει στο δώμα του κτιρίου για απόλαυση της θέας πανοραμικά.

Σχήμα 8. Τοποθεσία 6 - Πυροφυλάκιο.

- ♦ Διαμόρφωση του αναξιοποίητου σήμερα περιβάλλοντος χώρου, με στόχο την εύκολη και ευχάριστη διαμονή του φύλακα και την ταυτόχρονη υποδοχή επισκεπτών.
- ♦ Θέση στάθμευσης για το όχημα του Πυροφυλακίου, χαμηλότερα, σε κρυμμένη οπτική σχέση με το γύρω χώρο.

■ **Τοποθεσία 7:** Καταρράκτης (Φωτογραφία 4)

Βρίσκεται σε απόσταση 400 μ. από την περιφερειακή διαδρομή και αποτελεί την νοτιότερη και τελευταία Κύρια Στάση στο χώρο του δάσους. Ξεχωρίζει για την παρουσία μικρού καταρράκτη που είναι ορατός και από το οδικό δίκτυο χαμηλότερα, τις πανοραμικές θέες προς νότο και το σπάνιο μικροτοπίο που δημιουργείται από το συνδυασμό του έντονα βραχώδους εδάφους με τις φυσικές αγκαλιές και τα μικρά πλατώματα.

Φωτογραφία 4. Τοποθεσία 7 - Καταρράκτης.

Προτείνεται:

- ♦ Στάση για πικ-νικ και αξιοποίηση των πλατωμάτων για παιχνίδι, ενώ οι απότομες βραχώδεις πλαγιές διαμορφώνονται ως φυσικές κερκίδες.
- ♦ Προσεγγίσιμο μόνο από πεζούς λόγω του βραχώδους εδάφους της περιοχής.
- ♦ Δημιουργία θέσης στάθμευσης στο κοντινότερο σημείο της περιφερειακής διαδρομής σε απόσταση 400 μ.

Οι δευτερεύουσες στάσεις είναι *μικροτοποθεσίες* περισσότερες σε αριθμό και αποτελούν σημεία ανάπαυσης των πεζοπόρων ή ποδηλάτων εντός του Δικτύου. Πρόκειται για μικρής κλίμακας διαμορφώσεις καθιστικών χώρων, σκιασμένοι από δέντρο ή μικρό στέγαστρο και ισότιμα καταναμημένοι στο χώρο του δάσους, κυρίως σε διασταυρώσεις διαδρομών ή σε σημεία με αξιόλογη θέα. Τα κριτήρια επιλογής των σημείων σχετίζονται με:

- ♦ το βαθμό δυσκολίας ανάβασης ή κατάβασης των "εσωτερικών" διαδρομών, οπότε και ενδείκνυται στάση για ανάπαυση στην αρχή ή το τέλος της κάθε διαδρομής
- ♦ την καταλληλότητα για διαμόρφωση
- ♦ την αισθητική αξία

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα έρευνα και πρόταση δημιουργίας ενός δικτύου επεμβάσεων στο δάσος "Δραγουντέλι" στη Σιθωνία Χαλκιδικής αποτελεί ένα παράδειγμα αξιοποίησης και ανάδειξης δασικού τοπίου με ιδιαίτερη οικολογική και αισθητική αξία, ενταγμένο σε μία κορεσμένη τουριστικά ευρύτερη περιοχή. Μέσα στα πλαίσια της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης προτείνεται μια εναλλακτική μορφή τουρισμού, ο οικοτουρισμός, με στόχους την αναψυχή, την ενημέρωση και εκπαίδευση σε θέματα που αφορούν στο φυσικό περιβάλλον. Ο τύπος αυτός ανάπτυξης στοχεύει, παράλληλα με τη μείωση της εποχικότητας που χαρακτηρίζει την τουριστική δραστηριότητα της περιοχής, στην προστασία και ανάδειξη του "ευαίσθητου", οικολογικά και αισθητικά, δασικού τοπίου, καθώς και στην πολιτισμική και περιβαλλοντική αναβάθμιση της ευρύτερης περιοχής.

Η προσέγγιση που ακολουθείται στηρίζεται στην ανάλυση του υπό μελέτη τοπίου, κατά την οποία καταγράφονται και αξιολογούνται τα κοινωνικο-οικολογικά και αντιληπτικά χαρακτηριστικά του ως οι παράγοντες που το παράγουν και το διαμορφώνουν, αποτυπώνεται η φυσιογνωμία και η ταυτότητα του τόπου και διερευνάται το δυναμικό, η καταλληλότητα και η ικανοχωρητικότητά του για την προτεινόμενη διαμόρφωση.

Η ανάγκη προσέγγισης του τοπίου, όχι μεμονωμένα ως θέαμα ή ως οικο-τόπος, αλλά λαμβάνοντας υπόψη τη μοναδικότητα και την πολύπλευρη υπόστασή του επιβάλλει την εκπόνηση Μελετών Αρχιτεκτονικής Τοπίου σε κάθε περίπτωση προστασίας, αποκατάστασης, ανάπλασης ή διαμόρφωσης μιας περιοχής, προκειμένου να διερευνηθεί η φέρουσα ικανότητα του τοπίου ως προς την προτεινόμενη διαμόρφωση ή επέμβαση. Είτε πρόκειται για φυσικές περιοχές, αγροτικά, δασικά, παραθαλάσσια, οδικά τοπία, υγροβιότοπους κ.ά., είτε για περιοχές αστικών κέντρων, η συμβολή των Μελετών Τοπίου ή και σε συνεργασία με τους συγγενείς σχεδιαστικούς κλάδους, τη χωροταξία, την πολεοδομία, τον αρχιτεκτονικό και αστικό σχεδιασμό, είναι εξίσου σημαντική. Στην περίπτωση μάλιστα των προστατευόμενων ή άξιων προστασίας φυσικών περιοχών, πολιτισμικών ή ιστορικών τοπίων, οι οποίες στερούνται ενός ολοκληρωμένου τεχνικού, οργανωτικού και θεσμικού πλαισίου για την προστασία και διαχείρισή τους, επιβάλλεται η θεσμοθέτηση της Μελέτης Αρχιτεκτονικής Τοπίου, ως βασική προϋπόθεση για οποιαδήποτε επέμβαση, ώστε σε συνδυασμό με τη σύνταξη χωροταξικών σχεδίων ανάπτυξης του φυσικού, δασικού ή βιοτοπικού περιβάλλοντος της χώρας συνολικά, να εξασφαλιστεί η σωστή και προγραμματισμένη προστασία και αξιοποίηση του φυσικού πλούτου της.

Βιβλιογραφία

- Ανανιάδου-Τζημοπούλου Μ. (1984), "Η ανάλυση του τοπίου στη μελέτη των προστατευόμενων φυσικών περιοχών. Προσέγγιση κοινωνικο-οικολογικής και αντιληπτικής διερεύνησης του χώρου", Πρακτικά, *Διεθνές Συνέδριο για τις Προστατευόμενες Φυσικές Περιοχές*, Υπουργείο Γεωργίας, Διεύθυνση Προστασίας Δασών και Δασικού Περιβάλλοντος, Αθήνα.
- Ανανιάδου-Τζημοπούλου Μ. (1998), "Υδροβιοτεχνικά Τοπία στο Βελεστίνο. Πολιτισμικό τοπίο υδρόμυλων και νεροτριβών: Μία Πρόταση", στο *Όριον, Τιμητικός Τόμος Καθηγήτρη Δ.Α. Φατούρου*, τεύχος Α', Επιστημονική Επετηρίδα, Τόμος ΙΕ', Θεσσαλονίκη.
- Αν.Ετ.Χα (Αναπτυξιακή Εταιρεία Χαλκιδικής), Οικοσχεδιασμός (2003), *Επιχειρησιακό Σχέδιο Εναλλακτικής Διαχείρισης του Μαζικού Τουρισμού στο Νομό Χαλκιδικής: Α' Φάση*, Αν. Ετ. Χα.: Πολύγυρος.
- Αγγελίδης Μ., (1995), "Η χωροθέτηση του τουρισμού στην Ελλάδα. Προβλήματα ανάπτυξης, χωροθέτησης και περιβάλλοντος", *Τεχνικά Χρονικά*, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος, 63-68.
- Austin L. R. (1984), *Designing the Natural Landscape*, New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- Βλάμη Β. και Ζόγκαρης Σ. (1997), "Οικοτουριστική ανάπτυξη στη Σκόπελο: μελέτη μονοπατιών και πεζοπορικών διαδρομών", Δήμος Σκοπέλου.
- Briassoulis H. (2000), "Environmental Impacts of Tourism: a framework for analysis and evaluation", στο H. Briassoulis και J. van der Straaten (επ.) *Tourism and the Environment*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 21-37.
- Chiotis G. και Coccossis H. (2000), "Tourist development and environmental protection in Greece: problems and policies", στο H. Briassoulis και J. van der Straaten (επ.), *Tourism and the Environment*, Kluwer Academic Publishers: Dordrecht, 331-343.
- C.N.E.R.P. (1976), *Paysage et Aménagement*, Seminaire à Cabourg, Complerendus, Centre National d' Etudes et de Recherches du Paysage, Trappes.
- Δέφνερ Α. (1999), "Πολιτιστικός τουρισμός και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου: Η επίδραση στη λειτουργία των πόλεων", στο Δ. Οικονόμου και Γ. Πετράκος (επ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας - Gutenberg, 117-155.
- Ελευθεριάδης Ν. και Τσαλικίδης Ι. (1989), "Τουρισμός στη ζώνη των παραλιακών πευκοδασών", Τμήμα Γεωπονίας Α.Π.Θ., Τμήμα Δασοπονίας ΤΕΙ Καβάλας, Θεσσαλονίκη.
- Hough M. (1990), *Out of Place: Restoring Identity to the Regional Landscape*, New Haven: Yale University Press.
- Κασσιός Κ. (1992), "Οι Οπτικοί Πόροι στα Προγράμματα Ανάπτυξης - Τεχνικές Σπουδής", στο Κ. Κουτσόπουλος (επ.), *Ανάπτυξη και Σχεδιασμός: Διεπιστημονική Προσέγγιση*, Αθήνα: Τ.Α.Τ.Μ., Ε.Μ.Π., Παπαζήσης, 213-221.

- Κασσιός Κ. (1993), "Ολοκληρωμένη θεώρηση στη διαχείριση των φυσικών πόρων", στο Κ. Κουτσόπουλος (επ.), *Περιφερειακή Επιστήμη στην Ελλάδα: Ανασκόπηση και Προοπτικές*, 1^ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικού Τμήματος, Αθήνα, 141-151.
- Κίνηση Πολιτών, Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών, Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση -WWF ΕΛΛΑΣ Παπασπηλιόπουλος Σ., Παπαγιάννης Θ., Κουβέλης Σ., (επ.), (1996), *Το Περιβάλλον στην Ελλάδα 1991-1996*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Κοκκώσης Χ., (1993), "Πολιτική περιβάλλοντος, κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική: Η σύγχρονη προβληματική", στο Π. Γεμίτης και Δ., Γράβαρης (επ.), *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα: Θεμέλιο, 361-382.
- Κοκκώσης Χ. και Τσάρτας Π. (2001), *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*, Αθήνα: Κριτική.
- Konsola D. (επ.) (1993), *Culture, Environment and Regional Development*, Regional Development Institute, Athens.
- Mc Harg I. (1969), *Design with Nature*, New York: Natural History Press.
- Ξενοδοχίδου Α., Τρατσέλα Μ. (1995), "Δραγουντέλι Σιθωνίας - Δίκτυο Επεμβάσεων για την Προστασία και Ανάδειξη του Δάσους", Διπλωματική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Π.Σ. Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Παπαγεωργίου Ε. και Παπαδόπουλος Σ. (1992), "Δασοπονική Μελέτη Συμπλέγματος Δημοσίων Δασών Σιθωνίας", Υπουργείο Γεωργίας, Γενική Διεύθυνση Δασών & Δασικού Περιβάλλοντος, Δασαρχείο Πολυγύρου, Πολύγυρος.
- PAYSA / OREALM (1975), *Le Paysage Rural et Régional. Contribution à la Méthodologie des Etudes d'Aménagement*, Minist. de l' Equipement, Minist. de la qualité de la vie Environnement, La Documentation Française, Paris.
- Priestley G., Edwards A. και Coccossis H., (επ.) (1996), *Sustainable Tourism? European Experience*, CAB International: Wallingforel.
- Στεφάνου Ι. (2001), *Η φυσιογνωμία ενός τόπου. Ο χαρακτήρας της ελληνικής πόλης τον 21^ο αιώνα*, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης ΕΜΠ: Αθήνα.
- Stefanou J. (2000), "The contribution of the analysis of the image of a place to the formulation of tourism policy", στο Η. Briassoulis και J. van der Straaten (επ.), *Tourism and the Environment*, Kluwer Academic Publishers: Dordrecht, 229-237.
- Τερκενλή Θ. (1996), *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Terkenli T. (2000), "Landscapes of tourism: a cultural geographic perspective", στο Η. Briassoulis και J. van der Straaten (επ.), *Tourism and the Environment*, Kluwer Academic Publishers: Dordrecht, 179-202.
- Τσάρτας Π. (1996), "Αειφορική ανάπτυξη και τουρισμός: προβληματισμοί και προτάσεις για ένα διαφορετικό τύπο τουριστικής ανάπτυξης", στο Κ. Λάσκαρις (επ.), *Sustainable Development: Θεωρητικές προσεγγίσεις μιας κρίσιμης έννοιας*, Αθήνα: Παπασωτηρίου.

Υ.Π.Ε.Χ.Ω.Δ.Ε., Διεύθυνση Χωροταξίας (2000), "Ειδική χωροταξική μελέτη Νομού Χαλκιδικής, για τον καθορισμό χρήσεων γης, με στόχο την ανάπτυξη και την προστασία στα πλαίσια Κοινοτικού Προγράμματος Enpireg", Γραφείο 12 ΕΠΕ, Εταιρεία για Οικιστική Ανάπτυξη, Αθήνα.

Van den Bergh J. (2000), "Tourism development and the natural environment: an economic-ecological model for the Sporades islands", στο Η. Briassoulis και J. van der Straaten (επ.), *Tourism and the Environment*, Kluwer Academic Publishers: Dordrecht, 39-58.

Χατζηστάθης Α. και Ισπικούδης Ι. (1995), *Προστασία της φύσης και Αρχιτεκτονική Τοπίου*, Β' έκδοση, Θεσσαλονίκη: Γιαχούδης - Γιαπούλης.

<http://www.statistics.gr>

<http://www.dimos-sithonias.gr>

Μαρία Τρατσέλα

Ακριτίδου 19, 55236, Θεσσαλονίκη, e-mail: tratsela@tee.gr

Η "κυριαρχία" της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού στα αναδυόμενα "διεθνο-τοπικο-ποιημένα" αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004

Άσπα Γοσποδίνη

Επίκουρος Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ηλίας Μπεριάτος

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αφορά στην διερεύνηση των μετασχηματισμών του αστικού τοπίου στην εποχή της οικονομικής διεθνοποίησης και του ανταγωνισμού των πόλεων. Πρώτον, επιχειρεί να περιγράψει και να κατανοήσει πώς η αρχιτεκτονική κληρονομιά (built heritage) και ο καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου (innovative design) έχουν μετατραπεί σε ανταγωνιστικές αιχμές του σύγχρονου αστικού τοπίου. Αναπτύσσεται το επιχείρημα ότι οι μεγάλες δυνατότητές τους για ενίσχυση: α) της τουριστικής οικονομικής ανάπτυξης των πόλεων και β) της ταυτότητας του τόπου, έχουν αναδείξει την αρχιτεκτονική κληρονομιά και τον καινοτόμο σχεδιασμό του χώρου σε βασικά "εργαλεία" στο στρατηγικό ανασχεδιασμό των πόλεων με στόχο το μετασχηματισμό και βελτίωση του αστικού τοπίου. Το επιχείρημα εξειδικεύεται με την περιπτωσιολογική μελέτη της Αθήνας και τους μετασχηματισμούς του αστικού τοπίου ενόψει της προετοιμασίας της πόλης για την φιλοξενία των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004.

Λέξεις κλειδιά

Μετασχηματισμός αστικών τοπίων, παγκοσμιοποίηση, αρχιτεκτονική κληρονομιά, καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου, Αθήνα 2004.

The power of built heritage and innovative design in the emerging "globalized" urban landscapes: the case of Athens

This paper deals with urban landscape transformations in the era of globalisation. First, it attempts to describe and understand how built heritage and innovative design of space have become competitive edge of cities in terms of landscape transformations. Second, it develops the argument that on the basis of their great potential for a) promoting urban economic growth and b) enhancing place identity of cities, both built heritage and innovative design of space appear to be intensely used as key-instruments of strategic plans of cities concerning the transformation and improvement of urban landscape. As case study, Athens and its landscape transformations for Olympic Games 2004 are analysed.

Keywords

Urban landscape transformations, globalisation, built heritage, innovative design of space, Athens 2004.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗ, Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Την τελευταία δεκαετία, ένας μεγάλος αριθμός μελετών διαφορετικού επιστημονικού αντικείμενου φαίνεται να συγκλίνει στο γεγονός ότι οι δυναμικές των αστικών δικτύων έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την οικονομική διεθνοποίηση στα τέλη του εικοστού αιώνα (Castells, 1989 και 1993· King, 1990· Sachar, 1990· Sassen 1994 και 2001· Amin και Thrift, 1995· Duffy, 1995· Savitch, 1996· Hall, 1998 και Short et al., 1999). Περισσότερο από ποτέ, οι αγορές υπερβαίνουν τα σύνορα και τα συμφέροντα των εθνικών κρατών ενώ φθίνει η ικανότητα κάθε κράτους να διαμορφώνει την εθνική του οικονομία και τον τρόπο αλληλεπίδρασης των εξωτερικών δυνάμεων και δομών. Οι αλλαγές αυτές αναδιοργανώνουν τα αστικά δίκτυα και αναδιατάσσουν την κατανομή των ευκαιριών και των εισοδημάτων των πόλεων ανεξαρτήτως του βαθμού συμμετοχής της κάθε πόλης στην παγκόσμια οικονομία. Έξάλλου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Shaw (2001), όλες οι πόλεις σε όλα σχεδόν τα κράτη έχουν δεχτεί επιρροή ως ένα βαθμό. Οι αλλαγές αυτές αφορούν *α) στο σχηματισμό και την αναδιάρθρωση των αστικών δικτύων και τις ιεραρχίες των πόλεων, και β) στην χωρική οργάνωση και μορφολογία κάθε πόλης* (Shaw, 2001· Sassen, 2001). Στο πλαίσιο αυτό, ο Kantor ήδη από το 1987 αναφέρθηκε στις μεταβιομηχανικές πόλεις ως "δέσμιες οντότητες" ενός λίαν ανταγωνιστικού περιβάλλοντος όπου παραδοσιακοί παράγοντες όπως γεωγραφική θέση, υποδομές κ.λπ. που κάποτε έπαιζαν πρωταρχικό ρόλο στην χωροθέτηση μιας επιχείρησης τώρα έχουν μικρότερη σημασία από ποτέ (Kantor, 1987). Εξαιτίας της ικανότητας του κεφαλαίου να μετακινείται, όλες οι πόλεις –με εξαίρεση της "παγκοσμιοπόλης" (global cities)

[Sassen, 2001] οι οποίες διαθέτουν επαρκή δύναμη στη διαχείριση της αστάθειας του κεφαλαίου— γίνονται τελικά εναλλακτικές οντότητες που στρέφονται η μία ενάντια στην άλλη εξαναγκασμένες να ανταγωνίζονται από θέσεις συγκριτικής αδυναμίας για την επένδυση κεφαλαίων (Kantor, 1987).

Στο νέο οικονομικό περιβάλλον, σύμφωνα με τους Boyle και Rogerson (2001), βασικό αντικείμενο της αστικής διακυβέρνησης και στόχος των τοπικών κυβερνήσεων γίνεται όλο και περισσότερο η δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών που είναι ικανοποιητικά ελκυστικές για την εγκατάσταση νέων επιχειρήσεων. Αυτό άλλαξε τις καθιερωμένες αστικές πολιτικές και γέννησε αυτό που ο Cox (1993 και 1995) αποκαλεί "*Νέες Αστικές Πολιτικές*" ("*New Urban Politics*" - NUP) και ο Nichols Clark (1997, 1998 και 2002) ονομάζει "*Νέα Πολιτική Κουλτούρα*" ("*New Political Culture*" - NUP). Για να διασφαλιστεί η οικονομική ανάπτυξη, κάθε "περιοχή" ("locality") ή κάθε πόλη θα πρέπει τώρα να προσφέρει ακόμα περισσότερα κίνητρα στο κεφάλαιο –είτε αυτό αφορά στον εκσυγχρονισμό της οικονομικής ελκυστικότητας της πόλης και των υποδομών της (π.χ. φορολογικές απαλλαγές, διαθέσιμοι σύγχρονοι χώροι εγκατάστασης επιχειρήσεων, μεταφορικές υποδομές) είτε στην βελτίωση της εικόνας της πόλης και στην προσθήκη νέων πολιτιστικών υποδομών και χώρων ελεύθερου χρόνου (Boyle και Rogerson, 2001). Σε αυτές τις νέες συνθήκες ο αστικός σχεδιασμός εμφανίζεται να αναλαμβάνει για όλες τις κατηγορίες και ομάδες πόλεων έναν νέο σημαντικό ρόλο ως "*εργαλείο*" οικονομικής ανάπτυξης. Μια σημαντική σχέση μεταξύ του σχεδιασμού και της οικονομίας του χώρου που διατηρήθηκε για αιώνες φαίνεται να αντιστρέφεται στην εποχή μας: ενώ στην μακροχρόνια ιστορία των πόλεων η υψηλή ποιότητα του σχεδιασμένου χώρου καθώς και οι σχεδιαστικές καινοτομίες εμφανιζόταν πάντα ως αποτέλεσμα της οικονομικής άνθισης συγκεκριμένων πόλεων και περιοχών σε μια χρονική περίοδο, στην νέα εποχή ο αστικός σχεδιασμός και η ποιότητα του σχεδιασμένου χώρου χρησιμοποιούνται συνειδητά ως μέσον οικονομικής ανάπτυξης των πόλεων (Gosproini, 2002). Οι πόλεις αναδιοργανώνονται και τα αστικά τοπία μετασχηματίζονται με γοργό ρυθμό ως απόρροια της παγκοσμιοποίησης και του ανταγωνισμού των πόλεων. Αυτό εγείρει σημαντικά ερωτήματα: *Τι είδους μετασχηματισμούς του αστικού τοπίου προάγει το νέο οικονομικό περιβάλλον; Ποια είναι τα πρωτεύοντα μορφολογικά στοιχεία των αναδυόμενων αστικών τοπίων;*

ΟΙ ΝΕΕΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ, ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ

Το νέο μεταβιομηχανικό οικονομικό περιβάλλον των τελευταίων δύο δεκαετιών έδωσε ώθηση στις λεγόμενες "*νέες αστικές οικονομίες*" μεταξύ των οποίων οι *πολιτιστικές οικονομίες* και οι *οικονομίες του ελεύθερου χρόνου* είναι οι πιο διαδεδομένες και ίσως οι πιο εμφανείς

¹ Ως "*νέες αστικές οικονομίες*" οι McNeill και While (2001) προτείνουν την τετραπλή τυπολογία: α) οικονομίες συσ-

εκδηλώσεις καινοτομίας των πόλεων (Zukin, 1991 και 1995· Bianchini, 1993· Griffiths, 1995· O'Connor και Wynne, 1996· Hannigan, 1998· Jude και Fainstein, 1999· Evans, 1998, 2001 και 2003· Crewe και Beaverstock, 1998· Hall, 2000· Farrell, 2000· Sassen και Roost, 2000· Scott, 2000· McNeill και While, 2001). Στις ακμάζουσες νέες πολιτιστικές οικονομίες² της μεταβιομηχανικής πόλης, εμφανίζονται ως ανταγωνιστικές αιχμές των πόλεων: α) η αρχιτεκτονική κληρονομιά (built heritage) και β) ο καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου (innovative design). Εξίσου και τα δύο μπορεί να θεωρηθούν ότι αντιπροσωπεύουν "αντιθετικές δομές" στο οικείο περιβάλλον – "*antistructures*"³ (Turner, 1973· Cohen 1979), "*counterstructures*"⁴ (Lengkeek, 1995)– και κατά συνέπεια σημαντικούς πόρους αστικού τουρισμού (Gospodini, 2001) καθώς εναρμονίζονται με τις αναζητήσεις του μεταμοντέρνου "*επισκέπτη-περιηγητή*" (the spirit of "flaneur", βλ. Bauman, 1993· Tester, 1994· Wilson, 1995· Clarke, 1997) στην νέα εποχή της "*διαφοροποίησης*" ("diversity") και της "*εξατομίκευσης*" ("individualization") των αναφορών (βλ. Featherstone, 1991· Auge, 1992· Fainstein και Gladstone, 1997· Gospodini, 2001a). Ειδικότερα:

- ♦ *Η αρχιτεκτονική κληρονομιά* η οποία αντιπροσωπεύει σήμερα για κάθε πόλη στοιχεία-αποσπάσματα της χωρικής μορφολογίας του παρελθόντος που διατηρούνται και επιβιώνουν για αιώνες, αποτελεί "αντιθετική δομή" στο "*εφήμερον*" των σύγχρονων μορφολογιών, των τάσεων της μόδας, των κοινωνικών αξιών, κ.λπ.. Αποτελεί "αντιθετική δομή" στο φαινόμενο της συμπίεσης του χωρο-χρόνου (time-space compression) και της αυξανόμενης ροής των γεγονότων στο χρόνο (επιτάχυνση της ιστορίας) που χαρακτηρίζει την εποχή της νέας μοντερνικότητας (Auge, 1992). Ως "μακροβιότατα αποσπάσματα χωρικής μορφολογίας που διασώζονται από το παρελθόν", η αρχιτεκτονική κληρονομιά αποτελεί οντότητα πλούσια σε νόημα η οποία μπορεί να ερμηνευτεί ξανά και ξανά επιτρέποντας αποκλίνουσες ερμηνείες. Αυτή ακριβώς η ιδιότητα της αρχιτε-

σώρευσης, β) οικονομίες της πληροφορίας και της γνώσης, γ) τεχνολόγεις και δ) πολιτιστικές οικονομίες και οικονομίες ελεύθερου χρόνου.

² Διαφορετικοί τομείς και παράμετροι των νέων πολιτιστικών οικονομιών και των οικονομιών ελεύθερου χρόνου (π.χ. ποσοστά απασχόλησης, συνολικός ετήσιος τζίρος και κέρδος ανά τομέα, γεωγραφική κατανομή επιχειρήσεων) έχουν πρόσφατα διερευνηθεί σε Αμερικανικές και Ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις (βλ. για παράδειγμα Hollands και Chatterton, 2003· Hall, 2000· Pratt, 1997· Scott 1997).

³ Οι Turner (1973) και Cohen (1979) έχουν πρώτοι εισάγει τον όρο "antistructures" προκειμένου να προσδιορίσουν σε ένα γενικό επίπεδο την ιδέα των "*διαφορετικών κόσμων*" σε σχέση με το οικείο περιβάλλον που αναζητά στην περιήγησή του ο επισκέπτης-τουρίστας.

⁴ Ομοίως, αναφερόμενος στις αναζητήσεις του σύγχρονου περιηγητή-επισκέπτη-τουρίστα, ο Lengkeek εισάγει τον όρο "counterstructures" προκειμένου να προσδιορίσει τις "*άλλες πραγματικότητες*" ως προς το οικείο περιβάλλον του περιηγητή τόσο σε συνειδησιακό αντιληπτικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο της αντικειμενικής κατάστασης των πραγμάτων. Αυτές οι "*άλλες πραγματικότητες*" μπορεί: α) να είναι ριζικά διαφορετικές από την καθημερινή ζωή του περιηγητή στο επίπεδο των λειτουργιών, πράξεων, δράσεων, ή β) να χαρακτηρίζονται από τελείως διαφορετικές αξίες ή γ) να είναι μεν ίδιες/παρόμοιες με τις λειτουργίες, δράσεις, πράξεις της καθημερινής ζωής του περιηγητή αλλά όλα αυτά να προβάλλονται σε ένα ριζικά διαφορετικό χωρικό και μορφολογικό σκηνικό (κέλυφος) σε σχέση με τις οικείες μορφές και τους χώρους του καθημερινού περιβάλλοντος (Lengkeek, 1995: 27-8).

κτονικής κληρονομιάς εναρμονίζεται με τα νέα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μεταβιομηχανικής κοινωνίας που κυριαρχείται από τις ιδέες της "διαφοροποίησης" ("*diversity*") και της "εξατομίκευσης" ("*individualization*") των αναφορών του ατόμου (Featherstone, 1991) καθώς και από το πνεύμα του μεταμοντέρνου "περιηγητή" των χώρων της πόλης (βλ. –the spirit of "flaneur"– Bauman, 1993· Tester, 1994· Frisby, 1994· Wilson, 1995· Clarke, 1997), έννοια που αναφέρεται όχι μόνον στον επισκέπτη αλλά και στον σύγχρονο κάτοικο των πόλεων. Εναρμονιζόμενη με αυτό τον τρόπο με τα νέα χαρακτηριστικά της μεταβιομηχανικής κοινωνίας, η αρχιτεκτονική κληρονομιά γίνεται όλο και περισσότερο ελκυστική. Αποτελεί έτσι σημαντικότερο πόρο αστικού τουρισμού (Gospodini 2001a) αλλά και ταυτόχρονα σηματοδοτεί και "προικίζει" την πόλη με πολυ-νοηματικό και ποιοτικό χώρο.

- *Ο καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου μπορεί να ορισθεί ως ο σχεδιασμός που παράγει μορφώματα τα οποία: α) στο τοπικό επίπεδο μιας περιοχής ή μιας πόλης δεν εναρμονίζονται αλλά διαφοροποιούνται ριζικά από την υφιστάμενη κατάσταση ως προς την κυρίαρχη αρχιτεκτονική μορφολογία των κτιριακών κελυφών, ή/και τα στοιχεία-μορφώματα-σύμβολα, ή/και την τυπολογία και τη δομή του συστήματος των δρόμων, των οικοδομικών τετραγώνων, των υπαίθριων χώρων, κ.ά. και β) στο διεθνές επίπεδο, διαφοροποιούνται ριζικά ως τις καθιερωμένες διεθνείς τάσεις-σχολές σχεδιασμού. Επομένως, αντιπροσωπεύει εξ' ορισμού μια ριζοσπαστική αντιθετική δομή στο μορφολογικό οικείο αστικό περιβάλλον. Κοιτώντας στην πρόσφατη ιστορία της αρχιτεκτονικής και του αστικού σχεδιασμού, γίνεται φανερό ότι στο ξεκίνημά τους όλα τα νέα κινήματα και σχολές σχεδιασμού παρήγαγαν έργα –μικρής ή μεγάλης κλίμακας, κτίρια, ή δημόσιους υπαίθριους χώρους, αστικές περιοχές, ή ακόμα και ολόκληρες πόλεις– τα οποία όντας μορφολογικά καινοτόμα στην εποχή⁵ τους, αποτέλεσαν ριζοσπαστικές αντιθετικές δομές στο οικείο αστικό περιβάλλον και έτσι αναδείχθηκαν σε ελκυστικούς προορισμούς και σημαντικούς πόρους αστικού τουρισμού⁶ (Gospodini, 2001a). Πρόσφατη απόδειξη στο επιχείρημα αυτό, αποτελεί το παράδειγμα του Μουσείου Guggenheim στο Bilbao της Ισπανίας –ένα δείγμα καινοτόμου σχεδιασμού στα πλαίσια του σύγχρο-*

⁵ Για παράδειγμα, στο Μοντέρνο Κίνημα η Εκκλησία Ronchamp του Le Corbusier και η πόλη της Brazilia. Στη high-tech αρχιτεκτονική, το κτίριο Pompidou στο Παρίσι και το Κτίριο Lloyd's στο Λονδίνο. Στο Μετα-μοντέρνο Κίνημα, η γυάλινη πυραμίδα στο Μουσείο του Λούβρου, τα κτίρια "follies" της La Villette στο Παρίσι και το συγκρότημα Canary Wharf στα Docklands του Λονδίνου.

⁶ Σύμφωνα με τον Lengkeek (1995), όλες οι κατηγορίες αντιθετικών δομών έχουν συνήθως προσωρινό χαρακτήρα: Με την πάροδο του χρόνου, οι αντιθετικές δομές συχνά ενσωματώνονται στην πραγματικότητα της καθημερινότητας και χάνουν το ιδιαίτερο νόημά τους ως κάτι "διαφορετικό" ως προς το οικείο. Μετά η αναζήτηση για αντιθετικές δομές συνεχίζεται σε νέους ορίζοντες. (Lengkeek, 1995: 31). Το ίδιο μπορούμε να πούμε ότι συμβαίνει και στην περίπτωση του καινοτόμου σχεδιασμού: Όταν οι πρωτοποριακές σχεδιαστικές τάσεις παγιώνονται ως καθιερωμένες πρακτικές του σχεδιασμού, χάνουν τον καινοτόμο χαρακτήρα τους και κατά συνέπεια, δεν μπορούν πλέον να λειτουργήσουν ως μορφολογικό αξιοθέατο και τουριστικός πόρος.

νου Κινήματος της Αποδόμησης– που έχει αναδειχθεί στο σημαντικότερο πόρο αστικού τουρισμού για την πόλη του Bilbao (Plaza, 1999). Το Μουσείο Guggenheim και άλλα ανάλογα παραδείγματα καταδεικνύουν τη γέννηση ενός νέου προτύπου που αφορά στη σχέση μεταξύ μορφολογίας αστικού χώρου, αστικού σχεδιασμού και αστικού τουρισμού: Ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες λειτουργίες και δραστηριότητες που φιλοξενούνται στο χώρο, ο καινοτόμος σχεδιασμός (κτιρίων ή/και ανοιχτών χώρων) μπορεί να μετατρέψει την *ίδια τη μορφολογία του αστικού χώρου* σε αξιοθέατο και τουριστικό πόρο (Gosprodini, 2001a και 2002).

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΓΙΑ "ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ" ΚΑΙ ΤΑ ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΜΕΝΑ ΑΣΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ

Οι διαδικασίες της οικονομικής διεθνοποίησης και της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συνοδεύτηκαν από μια αυξανόμενη "κρίση ταυτότητας" των πόλεων η οποία έχει τις ρίζες της σε δύο πραγματικότητες: α) οι μαζικές μεταναστεύσεις (νόμιμες ή/και παράνομες) πληθυσμών από την φτωχή ανατολή στην πλούσια δύση συνεχώς μεταμορφώνουν τις Ευρωπαϊκές πόλεις σε ετερογενείς, πολυ-εθνικές και πολυ-πολιτισμικές κοινωνίες (King, 1993 και 1995' Hall, 1995' Graham, 1998) και β) τα σταθερά βήματα σύγκλισης της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε όλο και περισσότερους τομείς (οικονομία και νομισματική ένωση, εξωτερική πολιτική, περιφερειακές πολιτικές, εκπαίδευση, νέες τεχνολογίες, κ.λπ.) καθιστούν αδιευκρίνιστη και αποδυναμωμένη την έννοια της εθνικής ταυτότητας των διαφορετικών κοινωνιών μέσα στην Ε.Ε. (Castells, 1993' Graham, 1998). Στο πλαίσιο αυτό, η έννοια της ταυτότητας του τόπου αποκτά ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα. Εξετάζοντας τους μετασχηματισμούς του αστικού τοπίου σε συνάρτηση με τον αγώνα των πόλεων για ταυτότητα, για μια ακόμα φορά η *αρχιτεκτονική κληρονομιά* και ο *καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου* εμφανίζονται να αποτελούν σημαντικές παραμέτρους και ανταγωνιστικές αιχμές των πόλεων. Ειδικότερα:

- ♦ Σε ότι αφορά στην *αρχιτεκτονική κληρονομιά*, ο Castells (1993) πιστεύει ότι υπό την πίεση της σύγχρονης κρίσης ταυτότητας, οι Ευρωπαϊκές πόλεις τείνουν να προσανατολίζονται συνεχώς προς την ιδιαίτερη παράδοση και *τοπική κληρονομιά* τους –αρχιτεκτονική κληρονομιά, πολιτιστική κληρονομιά, κ.λπ.. Αυτό συμβαίνει γιατί πρώτον, η εξασθένηση των εθνικών ταυτοτήτων κάνει τους Ευρωπαίους περισσότερο ανασφαλείς απέναντι σε αυτούς που κεντρικά διοικούν και καθορίζουν το μέλλον τους και αυτοί τους ωθεί σε συντηρητική στάση και "υποχώρηση" είτε εξατομικευμένα (νεο-φιλελευθερισμός) ή συλλογικά (νεο-εθνικισμός). Δεύτερον, αυτή η ανασφάλεια επιτείνεται γιατί ο μετασχηματισμός και η παγίωση των Ευρωπαϊκών πόλεων ως πολυ-εθνικών και πολυ-πολιτισμικών κοινωνιών συμβαίνει ακριβώς σε μια περίοδο που οι εθνικές ταυτότητες φαίνεται να είναι περισσότερο απειλούμενες. Ομοίως ο Harvey (1989) υπο-

στηρίζει ότι απάντηση των Ευρωπαϊκών πόλεων και αστικών κοινωνιών στην κρίση ταυτότητας θα είναι πιθανόν η αύξηση της ξενοφοβίας και η *αναβίωση συντηρητικών πολιτικών πεποιθήσεων* καθώς οι Ευρωπαίοι πολίτες θα στρέφονται στην "παλιά σιγουριά" για να διατηρήσουν και να αναδείξουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι δράσεις για την προστασία και την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αποτελούν τμήμα ενός συνολικότερου "αγώνα" για ταυτότητα και είναι μια προσπάθεια να διατηρηθούν η ιδιαίτερη φυσιογνωμία και το νόημα του τόπου οριοθετώντας τον και προστατεύοντάς τον ταυτόχρονα.

- ♦ Σε ότι αφορά στον *καινοτόμο σχεδιασμό*, πρόσφατες έρευνες σε δύο Ευρωπαϊκές πόλεις, το Bilbao της Ισπανίας και τη Θεσσαλονίκη (Gospodini, 2004· Χατζηαντωνίου, 2003), σχετικά με *το αστικό τοπίο* και τις μορφολογίες που λειτουργούν ως παράγοντες δημιουργίας/ενίσχυσης της ταυτότητας του τόπου, έδειξαν ότι τόσο για τους κατοίκους όσο και για τους επισκέπτες, η αρχιτεκτονική κληρονομιά ως παράγων δημιουργίας και ενίσχυσης της ταυτότητας του τόπου τείνει να εξασθενεί στις σύγχρονες μεταμοντέρνες, πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Αντιθέτως, ο καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου αναδύεται ως νέο αποτελεσματικό εργαλείο για τη δημιουργία και την ενίσχυση της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας και της ταυτότητας μιας πόλης. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα έδειξε ότι ο καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου μπορεί να λειτουργήσει στις μεταμοντέρνες, πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα τόσο αποτελεσματικά όσο η αρχιτεκτονική κληρονομιά λειτουργούσε ως παράγων ενίσχυσης της ταυτότητας του τόπου στις μοντέρνες, πολιτισμικά οριοθετημένες και εθνικά προσανατολισμένες Ευρωπαϊκές κοινωνίες του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα: Ειδικότερα, τα *avant-garde* μορφώματα της σύγχρονης πόλης εμφανίζονται να ενέχουν τη δυνατότητα α) δημιουργίας ενός ιδιαίτερου ή/και μοναδικού αστικού τοπίου, β) "*χωρικού συγχρονισμού*" των διαφορετικών οικονομικών, κοινωνικών, και πολιτισμικών ομάδων της κοινωνίας λειτουργώντας ως κοινή αφετηρία και κοινό πειραματικό πεδίο εμπειρίας και εξοικείωσης με νέες μορφές αστικού χώρου και γ) προώθησης της τοπικής οικονομίας και ιδιαίτερα της τουριστικής ανάπτυξης της πόλης και κατά συνέπεια, γένεσης *νέων μορφών κοινωνικής αλληλεγγύης* στηριγμένης στα οικονομικά οφέλη και τις προσδοκίες των κατοίκων (Gospodini, 2004).

Η "ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ" ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΑΙΝΟΤΟΜΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΣΤΑ ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΑ "ΔΙΕΘΝΟ-ΤΟΠΙΚΟ-ΠΟΙΗΜΕΝΑ" ΑΣΤΙΚΑ ΤΟΠΙΑ

Στο πλαίσιο της προώθησης των νέων αστικών οικονομιών και της ενίσχυσης της ταυτότητας του τόπου, όπως ήδη έχει περιγραφεί, η *αρχιτεκτονική κληρονομιάς* και ο *καινοτόμος σχεδιασμός* έχουν μετατραπεί την τελευταία δεκαετία σε κυρίαρχα εργαλεία των χωρικών παρεμβάσεων με στόχο τη βελτίωση της εικόνας της πόλης. Αυτό γίνεται καθαρότερα αντιληπτό στα στρατηγικά σχέδια των πόλεων⁷ που φιλοξένησαν μεγάλες διεθνείς διοργανώσεις – "mega events" – όπως η Παγκόσμια Έκθεση (World Expo), η Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, και κυρίως οι Ολυμπιακοί Αγώνες. Σε τέτοια στρατηγικά σχέδια, οι μεγαλύτερες επενδύσεις και οι σημαντικότερες χωρικές παρεμβάσεις για το μετασχηματισμό του αστικού τοπίου αφορούν: α) στην *ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της πόλης* με έργα αποκατάστασης διατήρησης και συντήρησης ιστορικών μνημείων, έργα συντήρησης, επανασχεδιασμού και επανάχρησης σημαντικών νεώτερων κτιρίων σε υπολειτουργία (π.χ. βιομηχανικά κτίρια του 19^{ου} αιώνα), έργα ανάπλασης ιστορικών περιοχών, δίκτυα πεζοδρόμων για τη σύνδεση ιστορικών μνημείων, κ.ά., καθώς και β) στην *δημιουργία πρωτοποριακών μορφολογιών αστικού χώρου* με κτιρικά έργα και δημόσιους υπαίθριους χώρους που είναι προϊόντα καινοτόμου σχεδιασμού, που σε πολλές περιπτώσεις προκύπτει από διαδικασίες διεθνών διαγωνισμών. Η χρήση και η κυριαρχία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού ως κεντρικά θέματα στους σύγχρονους μετασχηματισμούς του αστικού τοπίου, τείνουν να παράγουν ένα νέο είδος τοπίου στην πόλη του 21^{ου} αιώνα το οποίο χαρακτηρίζεται από την επανάληψη δύο αντιθετικών πόλων: α) την *αρχιτεκτονική κληρονομιά* με τοπικές κυρίως πολιτιστικές, μορφολογικές και συμβολικές αναφορές και β) τον *καινοτόμο σχεδιασμό του χώρου* με παγκόσμιες αναφορές. Με αυτή τη λογική, τα νέα τοπία της πόλης του 21^{ου} αιώνα όπως αναδύονται κάτω από τις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης μπορούν να χαρακτηριστούν ως "*διεθνο-τοπικο-ποιημένα*" ("*glocalised*").

⁷ Βλέπε για παράδειγμα το στρατηγικό σχέδιο α) της Barcelona για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1992 στο CEC, 1992-Trullen, 1996-Busquets, 1998-Marshall, 2000, β) της Θεσσαλονίκης ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης το 1997 στο Ο.Π.Π.Ε-Θεσσαλονίκη '97 1998 και γ) της Σεβίλλης για τη World Expo '92 στο CEC, 1992 και De Mesones, 2003, δ) της Λισσαβώνας για τη World Expo '98 στο Carriere και Demaziere 2002 και ε) του Sydney για τους Ολυμπιακούς Αγώνες 2000 στο Holliday, 2003.

ΟΙ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ 2004: ΜΙΑ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΚΑΙ ΜΙΑ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Στην ιεραρχία του δικτύου των ελληνικών πόλεων, η Αθήνα εμφανίζεται στην κορυφή με διαφορά από τις άλλες πόλεις (Petrakos και Economidou, 1999): αποτελεί τόπο συγκέντρωσης πολλών και διαφορετικών οικονομικών τομέων και δραστηριοτήτων, εταιρειών παροχής υπηρεσιών υψηλού επιπέδου, πολιτικών φορέων και οργανώσεων και διοικητικών οργανισμών του δημοσίου. Έχει πληθυσμό περίπου 4 εκατομμυρίων κατοίκων στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή της Αττικής. Ωστόσο, στα πλαίσια του ενιαίου δικτύου των Ευρωπαϊκών πόλεων, η Αθήνα βρίσκεται χαμηλά στην κατάταξη. Με βάση διαφορετικές έρευνες και ταξινομήσεις⁸ των Ευρωπαϊκών πόλεων, η Αθήνα αντιπροσωπεύει μια μεγάλη πόλη στην περιφέρεια της Ευρώπης με μικρή όμως εμβέλεια επιρροής στην ευρύτερη περιοχή της (Πετράκος και Οικονόμου, 1999· Μπεριάτος, 1996α και 1996β). Η πόλη παρουσιάζει όλα τα γνωστά χωρικά μειονεκτήματα των μεγαλουπόλεων στην περιφέρεια (γεωγραφική ή/και οικονομική) της Ευρώπης (π.χ. μη σχεδιασμένες οικιστικές επεκτάσεις αυθαιρέτης δόμησης, ελλείψεις ή/και παλαιές υποδομές, περιβαλλοντική μόλυνση, κ.λπ.) τα οποία προκλήθηκαν από τη ραγδαία και μη ελεγχόμενη δημογραφική, οικονομική και φυσική μεγέθυνσή της στις δεκαετίες '50, '60 και '70 που χαρακτηρίστηκαν από αστική οικονομική συγκέντρωση και εκτεταμένη μετανάστευση αγροτικών πληθυσμών στα μεγάλα αστικά κέντρα. (CEC, 1992).

Ακολουθώντας τη διεθνή εμπειρία της δεκαετίας του '90 που έδειξε ότι η φιλοξενία μεγάλων διεθνών διοργανώσεων – "mega events" – μπορεί να λειτουργήσει ως "καταλύτης" από τις πόλεις για την άρση των χωρικών μειονεκτημάτων τους, την αναβάθμιση της ποιότητας του αστικού χώρου, τη βελτίωση της εικόνας του αστικού τοπίου και την ανέλιξη στην ιεραρχία του Ευρωπαϊκού και του παγκόσμιου αστικού δικτύου (Andranovitch et al., 2001· Γοσποδίνη, 2000· Σημαιοφορίδης, 1997), οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 αποτέλεσαν για την Αθήνα ευκαιρία και ταυτόχρονα πρόκληση. Παρόλο που ούτε το κράτος ούτε και η επίσημη Οργανωτική Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 το έχουν διατυπώσει σαφώς και κατηγορηματικά, οι απόψεις⁹ συγκλίνουν ότι ο στρατηγικός στόχος της υποψηφιότητας της Αθήνας αλλά και της προετοιμασίας της πόλης για τους Ολυμπιακούς Αγώνες ήταν η ενίσχυση των αναπτυξιακών προοπτικών της και η αναβάθμισή της σε μητροπολιτικό κέντρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης (Οικονόμου κ.ά., 2001). Αυτό ενισχύεται και από το γεγονός ότι το 95% των έργων που κατασκευάζονται για τους Ολυμπιακούς του 2004 δεν είναι προσωρινές αλλά μόνιμες κατασκευές που θα αναπλασθούν για να επαναχρησιμοποιηθούν¹⁰ μετά το

⁸ Βλ. CEC 1992, RECLUS/DATAR στο Verhill, et al., 1995 και Μπεριάτος, 1996α και 1996β.

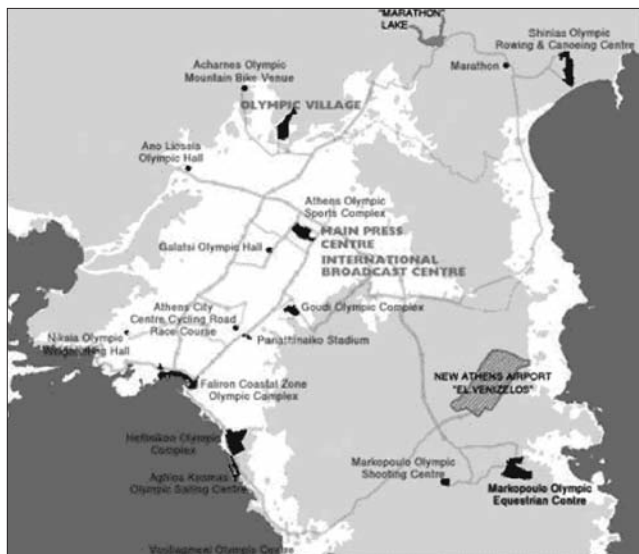
⁹ Όπως διατυπώνονται σε πολλά άρθρα στο ειδικό τεύχος για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 στο περιοδικό *Αρχιτέκτονες* τ.39, 2003.

¹⁰ Πρώτον, όλες οι αθλητικές εγκαταστάσεις είναι μόνιμες κατασκευές και θα παραμείνουν ώστε να αποτελέσουν

2004. Και μόνον η μονιμότητα των νέων έργων, πέραν από κάθε αξιολόγησή τους, συνηγορεί ότι θα υπάρξει θετική επίδραση στις αναπτυξιακές προοπτικές της πόλης. Ωστόσο, ο βαθμός της επίδρασής τους δεν είναι εύκολο να προβλεφθεί καθώς η Αθήνα φαίνεται να ακολουθεί διαφορετική στρατηγική σε σχέση με την κυρίαρχη διεθνή εμπειρία: Σε αντίθεση με το "μοντέλο" της Βαρκελώνης (Garcia-Ramon, 2000 Marshall, 2000 Balibrea, 2001) αλλά και άλλων πόλεων¹¹ που εκμεταλλεύτηκαν μεγάλες διεθνείς διοργανώσεις για να αναπλάσουν μια κεντρική υποβαθμισμένη αστική περιοχή, η Αθήνα δεν εφάρμοσε ανάλογη στρατηγική. Αν και υπήρχαν υποβαθμισμένες περιοχές στο κέντρο της Αθήνας –όπως για παράδειγμα η περιοχή του Ελαιώνα– τα διαφορετικού χαρακτήρα και σημασίας έργα που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την προετοιμασία της πόλης για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 εμφανίζονται *διασκορπισμένα στον ιστό της πόλης* (βλ. Σχήμα 1) χωρίς ιδιαίτερη συγκέντρωση σε μία συγκεκριμένη περιοχή, με εξαίρεση ίσως το ιστορικό κέντρο της πόλης. Αυτή η στρατηγική επιλογή της Αθήνας έρχεται επίσης σε αντίθεση με τα συμπεράσματα πρόσφατων ερευνών σε Ευρωπαϊκές πόλεις (Scott, 1997 Newman και Smith, 2000) που δείχνουν ότι οι θετικές επιπτώσεις από τις νέου τύπου αστικές οικονομίες του πολιτισμού και του ελεύθερου χρόνου στην αναπτυξιακή προοπτική μιας πόλης πολλαπλασιάζονται όταν οι επενδύσεις σε νέα έργα πολιτιστικής υποδομής και νέους χώρους αθλητισμού και αναψυχής εστιάζονται σε μια συγκεκριμένη περιοχή της πόλης, η οποία μετασχηματίζεται ριζικά και σηματοδοτεί το νέο αστικό τοπίο. Στο πλαίσιο αυτό, το "μοντέλο" της Αθήνας (*scattered model*) αντιτίθεται στη διεθνή εμπειρία και μπορεί να θεωρηθεί ως εναλλακτική στρατηγική προώθησης μιας *πολυ-πυρηνικής αστικής ανάπλασης και οικονομικής αναζωογόνησης*.

την μελλοντική αθλητική υποδομή της πόλης που θα ανήκει στους δήμους, την κεντρική κυβέρνηση και τους αθλητικούς συνδέσμους. Δεύτερον, οι νέες μεταφορικές υποδομές (μετρό, τραμ, αυτοκινητόδρομοι) καθώς και οι αναπλάσεις περιοχών όπως ο Φαληρικός Όρμος, θα παραμείνουν στην πόλη και φυσικά θα βελτιώσουν την λειτουργία και την εικόνα του αστικού χώρου. Τρίτον, οι νέες κτιριακές εγκαταστάσεις και οι οικιστικές αναπτύξεις όπως για παράδειγμα το Ολυμπιακό χωριό, το Παρα-ολυμπιακό χωριό θα μετατραπούν από κατοικίες αθλητών σε εργατικές κατοικίες ενώ το συγκρότημα κτιρίων που θα φιλοξενήσει μέσα μαζικής ενημέρωσης και τους δημοσιογράφους αναμένεται να μετατραπεί σε κτίρια γραφείων για τα Υπουργεία Παιδείας, σε αρχηγείο της Αστυνομίας και σε φοιτητικές εστίες (Εφημερίδα *Το Βήμα*, 15-08-2003).

¹¹ Όπως για παράδειγμα η Σεβίλλη, η Γλασκώβη, η Λισσαβόνα, το Μπιλμπάο κ.ά.

Σχήμα 1. Χάρτης της Αττικής που παρουσιάζει τις περιοχές με τα Ολυμπιακά έργα. Ο πολεοδομικός ιστός της Αθήνας φαίνεται με ανοικτό γκρι χρώμα.

Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΓΙΑ ΤΟ 2004 ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Επικεντρώνοντας στους μετασχηματισμούς του αστικού τοπίου της Αθήνας, το επιλεγέν "μοντέλο διασποράς" και η στρατηγική της *πολυ-πυρηνικής αστικής ανάπτυξης και αναζωογόνησης* επιτρέπουν να φανταστεί κανείς την Αθήνα του 2004 ως μια πόλη με ιδιαιτέρως "κολάζ-τοπίο": τη μεγάλη επιφάνεια –το υπόβαθρο– του συγκεκριμένου κολάζ συνθέτει ένα Νεοκλασικό ρυμοτομικό σχέδιο που μορφοποιείται ανάγλυφα από ένα μωσαϊκό μορφολογικά ετερογενών –ωστόσο κυρίως Μοντέρνων– κτιρίων τα οποία στην πλειοψηφία τους είναι μικρού μεγέθους και χαρακτηρίζονται από χαμηλή ποιότητα σχεδιασμού, κατασκευής και συντήρησης. Αυτό είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα των καθιερωμένων πρακτικών αστικού σχεδιασμού στις ελληνικές πόλεις στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα (Γοσποδίνη, 2000· Gospodini, 2001b). Ο αστικός σχεδιασμός περιορίστηκε –και εξακολουθεί μέχρι σήμερα να περιορίζεται– σε αποσπασματικές και ήπιες παρεμβάσεις μικρής κλίμακας: Όσον αφορά στην ανοικοδόμηση της ιδιωτικής αστικής γης, αυτή ρυθμίζεται και ελέγχεται μινιμαλιστικά από το κράτος με μοναδικά εργαλεία το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο κάθε περιοχής (ΓΠΣ), την Πολεοδομική Μελέτη και τον Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό (ΓΟΚ), τα οποία καθορίζουν κυρίως τις χρήσεις γης, την πυκνότητα δόμησης και τη ρυμοτομία. Αυτή η μινιμαλιστική στάση της κρατικής παρέμβασης στον σχεδιασμό των ελληνικών πόλεων σε συνδυασμό με την κατάτμηση της αστικής γης σε μικρού μεγέθους ιδιοκτησίες, συνεπάγονται ότι η μορφή του αστικού ιστού δηλαδή η αρχιτεκτονική της ελληνικής πόλης είναι προϊόν ενός σταδιακού

–"οικόπεδο προς οικόπεδο"– σχεδιασμού του χώρου. Όσον αφορά στην αξιοποίηση και ανοικοδόμηση της δημόσιας αστικής γης, η έλλειψη μεγάλων δημοσίων εκτάσεων στα κέντρα των πόλεων περιόρισαν επίσης τον αστικό σχεδιασμό σε σχέδια και παρεμβάσεις μικρής κλίμακας (Γοσποδίνη, 2000· Gospodini, 2001b). Πάνω σε αυτό το "κολάζ" και το μωσαϊκό του τοπίου, που χαρακτηρίζει τις περισσότερες ελληνικές πόλεις, θα επικαθίσει στην Αθήνα ένα *νέο πλέγμα διάσπαρτων σημειακών παρεμβάσεων και έργων*. Αυτό εγείρει δύο ερωτήματα: *Είναι ικανό το νέο πλέγμα διάσπαρτων σημειακών παρεμβάσεων και έργων να αλλάξει ριζικά το τοπίο της Αθήνας; Και αν ναι, ποιο μορφολογικό στοιχείο θα κυριαρχεί στο νέο τοπίο-κολάζ της Αθήνας του 2004;*

Για να απαντήσουμε σε αυτά τα δύο ερωτήματα, επιχειρήσαμε μια μεθοδολογικά απλή ανάλυση. Καταγράψαμε όλα τα έργα που σχετίζονται με την προετοιμασία της πόλης για το 2004 και επιβλέπονται από διάφορους εμπλεκόμενους φορείς όπως α) την Ολυμπιακή Επιτροπή Αθήνα 2004, β) το Υπουργείο Πολιτισμού, γ) το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, δ) τον Οργανισμό Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας, ε) το Δήμο Αθηναίων, ζ) την Νομαρχία Αθηνών και Πειραιά, η) το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, θ) τον Εθνικό Οργανισμό Τουρισμού, κ.ά.. Η καταγραφή των έργων (βλ. Παράρτημα) συμπεριέλαβε αφενός όλα τα έργα των Ολυμπιακών αθλητικών εγκαταστάσεων και αφετέρου όλα τα έργα που αφορούν στην βελτίωση της λειτουργίας και της εικόνας του αστικού χώρου (π.χ. έργα υποδομών, έργα αναπλάσεων, κ.ά.). Στην καταγραφή δεν συμπεριλήφθησαν μόνον τα έργα που βρίσκονται εκτός του πολεοδομικού ιστού της Αθήνας –στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής– διότι δεν επηρεάζουν το μετασχηματισμό του αστικού τοπίου.

Ο Πίνακας 2 (βλ. παράρτημα) παρουσιάζει όλα τα έργα που προγραμματίστηκαν ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 και έχουν ήδη υλοποιηθεί ή βρίσκονται υπό κατασκευή και πρόκειται να ολοκληρωθούν πριν την διεξαγωγή των Αγώνων τον Αύγουστο του 2004. Επιπλέον, στον Πίνακα 3, παρουσιάζονται χωριστά τα έργα που προτάθηκαν από το *Ειδικό Στρατηγικό Σχέδιο Δράσης για την αναβάθμιση της εικόνας και της λειτουργίας της Αθήνας-Αττικής του 2004* (Οικονόμου κ.ά., 1999) αλλά λόγω διαφόρων αιτιών (π.χ. προβλήματα προγραμματισμού, συντονισμού φορέων, χρηματοδότησης, κ.ά.) είτε δεν έχουν γίνει ακόμη οι απαραίτητες μελέτες των έργων, είτε έχουν γίνει οι μελέτες και άρχισε η υλοποίηση των έργων αλλά δεν προβλέπεται αυτά να έχουν ολοκληρωθεί μέχρι τη διεξαγωγή των αγώνων. Οι Πίνακες 2 και 3 (βλ. Παράρτημα) δίνουν μια σύντομη περιγραφή κάθε έργου, το συνολικό ποσό της επένδυσης και τον κύριο φορέα επίβλεψης του έργου. Για το σύνολο των έργων του Πίνακα 3, τα οποία όπως προαναφέρθηκε δεν έχουν υλοποιηθεί καθόλου ή έχουν υλοποιηθεί μερικώς, εκτιμήθηκε¹² ότι η τάξη απορρόφησης κονδυλίων μέχρι σήμερα ανέρχεται στο 20% περίπου του αρχικού προϋπολογισμού κόστους (μελετών και κατασκευής).

¹² Σύμφωνα με τον Δ. Οικονόμου, Επιστημονικό Υπεύθυνο του ερευνητικού προγράμματος *Ειδικό Στρατηγικό Σχέδιο Δράσης για την αναβάθμιση της εικόνας και της λειτουργίας της Αθήνας-Αττικής του 2004*.

Στη συνέχεια, σύμφωνα με το επιχείρημα, που ήδη έχει αναπτυχθεί, ότι η αρχιτεκτονική κληρονομιά και ο καινοτόμος σχεδιασμός του χώρου αποτελούν ανταγωνιστικές αιχμές των πόλεων και κυρίαρχα στοιχεία των σύγχρονων μετασχηματισμών των αστικών τοπίου, όλα τα υλοποιημένα και υλοποιούμενα έργα (Παράρτημα, Πίνακας 2) ταξινομήθηκαν στις ακόλουθες τρεις κατηγορίες:

- 1) *έργα που σχετίζονται με την **αρχιτεκτονική κληρονομιά**,*
- 2) *έργα που βασίζονται στον **καινοτόμο σχεδιασμό του χώρου**. Ως τέτοια θεωρήθηκαν τα έργα των οποίων ο σχεδιασμός ήταν προϊόν: i) διεθνών ή εθνικών διαγωνισμών σχεδιασμού, ii) ανάθεσης-σύμβασης με διεθνούς κύρους αρχιτέκτονες-πολεοδόμους το έργο των οποίων αναγνωρίζεται ως καινοτόμο (π.χ. έργα του Santiago Calatrava),*
- 3) ***"μη ανταγωνιστικά" έργα** - δηλ. όλα τα υπόλοιπα έργα τα οποία: i) εκσυγχρονίζουν τις υποδομές του αστικού χώρου (π.χ. έργα μεταφορικών υποδομών όπως μετρό, τραμ, οδικόί άξονες), ή ii) απλά βελτιώνουν τη λειτουργία και τον εξοπλισμό του δημόσιου υπαίθριου χώρου (π.χ. φωτισμός, πράσινο, πλακοστρώσεις πεζοδρόμων και πλατειών), ή iii) εξωραΐζουν το κτιριακό δυναμικό (ανακαίνιση όψεων κτιρίων σε μεγάλους δρόμους, καθαίρεση διαφημιστικών πινακίδων, κ.λπ.).*

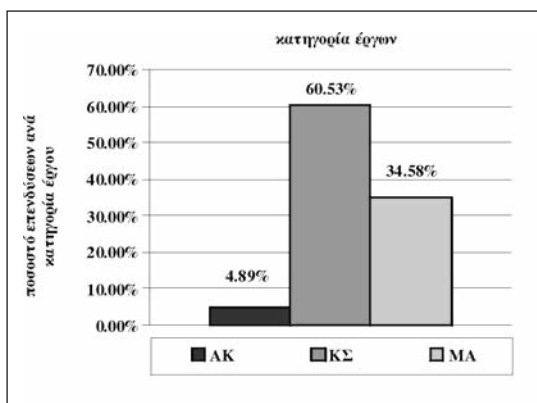
Με γνώμονα τα παραπάνω κριτήρια, κάποια έργα, όπως για παράδειγμα το Αττικό Μετρό και το τραμ, εμφανίσθηκαν λόγω ειδικών χαρακτηριστικών, να εμπίπτουν σε δύο διαφορετικές κατηγορίες: στην περίπτωση του μετρό, τα κτίρια των σταθμών ταξινομήθηκαν στην κατηγορία έργων καινοτόμου σχεδιασμού ενώ όλα τα άλλα τμήματα του έργου ταξινομήθηκαν στα μη ανταγωνιστικά έργα. Ομοίως, στην περίπτωση του τραμ, τα οχήματα ταξινομήθηκαν στην κατηγορία του καινοτόμου σχεδιασμού ενώ τα άλλα τμήματα του έργου στην κατηγορία των μη ανταγωνιστικών έργων. Σε αυτές τις περιπτώσεις, το ποσό της επένδυσης έχει καταταξιωθεί αντιστοίχως σε δύο κατηγορίες.

Μετά την ταξινόμηση των έργων, η ανάλυση επικέντρωσε σε δύο παραμέτρους: *α) στο συνολικό ποσό της επένδυσης σε κάθε κατηγορία και β) στον αριθμό των έργων κάθε κατηγορίας.* Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 1 καθώς και σε γραφήματα (Σχήμα 2, 3, 4 και 5). Οι επενδύσεις σε έργα καινοτόμου σχεδιασμού φτάνουν σε ποσοστό 60,53% της συνολικής επένδυσης ενώ για τα έργα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, το ποσοστό είναι μόνο 4,89%. Ωστόσο προσθέτοντας αυτά τα δύο ποσοστά (δηλαδή του καινοτόμου σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς), το συνολικό ποσοστό επένδυσης σε ανταγωνιστικά έργα είναι 65,42% ενώ σε μη ανταγωνιστικά έργα είναι 34,58%. Ομοίως, ο συνολικός αριθμός έργων είναι 21 στην κατηγορία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, 25 στην κατηγορία του καινοτόμου σχεδιασμού και 14 στην κατηγορία των μη ανταγωνιστικών έργων. Προσθέτοντας πάλι τα έργα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και τα έργα καινοτόμου σχεδιασμού, ο συνολικός αριθμός των ανταγωνιστικών έργων είναι 46 δηλαδή τρεις φορές μεγαλύτερος από τον αριθμό (14) των μη ανταγωνιστικών έργων.

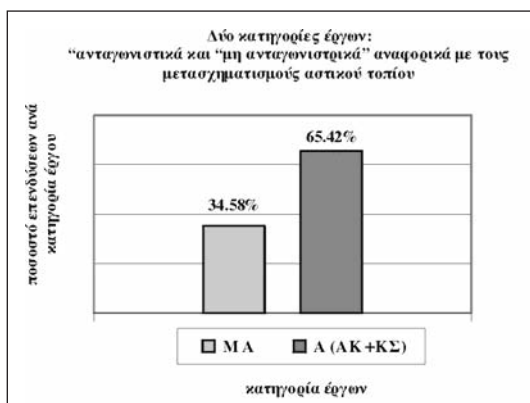
Πίνακας 1: Η προετοιμασία της Αθήνας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 και οι μετασχηματισμοί του αστικού τοπίου: Ταξινόμηση έργων και επενδύσεων.

Κατηγορία έργου	Συνολικός αριθμός έργων	Σύνολο επένδυσης (σε εκατομ. ευρώ)	Ποσοστό συνολικής επένδυσης
Έργα ΑΚ	21	127.35	4.89%
Έργα ΚΣ	25	1,577.17	60.53%
Τα υπόλοιπα έργα - ΜΑ	14	900.97	34.58%
Ανταγωνιστικά έργα: έργα (ΑΚ + ΚΣ)	46	1,704.51	65.42%
Σύνολο	60	2,605.49	100%

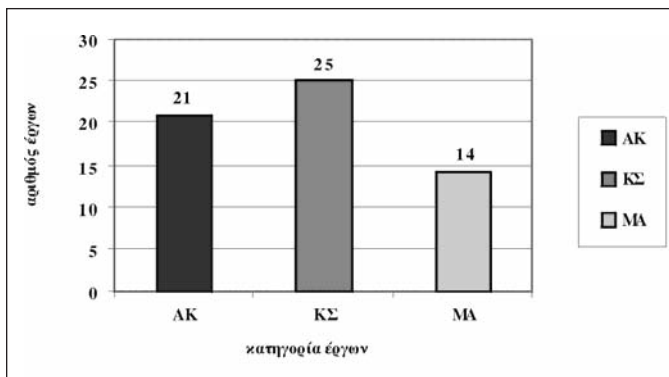
Επεξηγήσεις πίνακα: ΑΚ - Έργα που σχετίζονται με την ανάδειξη τη αρχιτεκτονικής κληρονομιάς
 ΚΣ - Έργα βασισμένα σε καινοτόμο σχεδιασμό του χώρου
 ΜΑ - Μη ανταγωνιστικά έργα σε ότι αφορά τους μετασχηματισμούς τοπίου.
 Στο σύνολο των έργων, τα έργα που μερικώς ταξινομούνται σε δύο κατηγορίες (π.χ. ΚΣ και ΜΑ) λαμβάνονται υπόψη εδώ ως δύο διαφορετικά έργα. Αυτό εξηγεί το γεγονός ότι ο συνολικός αριθμός των έργων εμφανίζεται 60 και όχι 55.

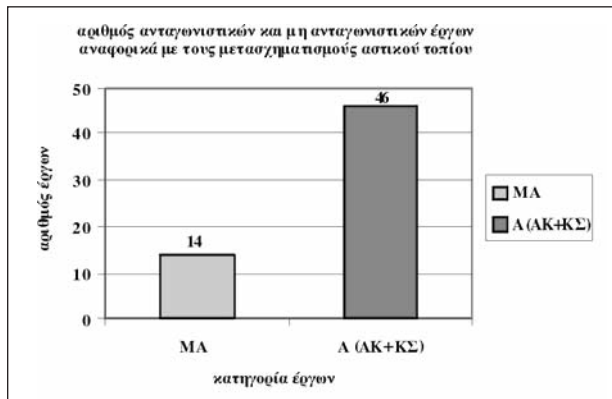
Σχήμα 2. Ποσοστό επένδυσης ανά κατηγορία έργων: αρχιτεκτονική κληρονομιά (ΑΚ), καινοτόμος σχεδιασμός (ΚΣ), μη ανταγωνιστικά έργα (ΜΑ) αναφορικά με τους μετασχηματισμούς αστικού τοπίου.

Σχήμα 3. Ποσοστό επί του συνόλου επένδυσης σε ανταγωνιστικά έργα (ΑΚ + ΚΣ Αρχιτεκτονική κληρονομιά και έργα Καινοτόμου Σχεδιασμού) και μη ανταγωνιστικά έργα (ΜΑ) αναφορικά με τους μετασχηματισμούς αστικού τοπίου.

Σχήμα 4. Ποσοστό επένδυσης ανά κατηγορία έργων: αρχιτεκτονική κληρονομία (ΑΚ), καινοτόμος σχεδιασμός (ΚΣ), μη ανταγωνιστικά έργα (ΜΑ) αναφορικά με τους μετασχηματισμούς αστικού τοπίου.

Σχήμα 5. Ποσοστό επί του συνόλου επένδυσης σε ανταγωνιστικά έργα (ΑΚ + ΚΣ Αρχιτεκτονική κληρονομιά και έργα Καινοτόμου Σχεδιασμού) και μη ανταγωνιστικά έργα (ΜΑ) αναφορικά με τους μετασχηματισμούς αστικού τοπίου.

Τα παραπάνω μεγέθη δείχνουν ότι στα υλοποιημένα ή υλοποιούμενα έργα της Αθήνας (βλ. Παράρτημα, Πίνακας 2) διαφαίνεται η κυριαρχία του καινοτόμου σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς έναντι των μη ανταγωνιστικών μορφολογιών στον μετασχηματισμό του τοπίου της Αθήνας. Η τάση αυτή δεν ανατρέπεται ακόμη και αν λάβουμε υπόψη και τα έργα που προτάθηκαν από "Ειδικό Στρατηγικό Σχέδιο Δράσης για την αναβάθμιση της εικόνας και της λειτουργίας της Αθήνας-Αττικής του 2004" (Οικονόμου κ.ά., 1999), τα οποία υλοποιήθηκαν μερικώς ή καθόλου και δεν προβλέπεται να έχουν ολοκληρωθεί μέχρι τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 (βλ. Παράρτημα, Πίνακας 3).

Η διαφαινόμενη τάση και οι διαφορές μεταξύ των κατηγοριών θα ήταν περισσότερο εντυπωσιακές, αν οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων σχετικά με το ποια έργα θα έπρεπε να συμπεριληφθούν στο σχέδιο προετοιμασίας της πόλης, δεν επηρεάζονταν έντονα από πολιτικά οφέλη. Πιο συγκεκριμένα, τα έργα σύγχρονων αστικών μεταφορικών υποδομών (μετρό, τραμ, αστικοί αυτοκινητόδρομοι) αν και συνήθως απαιτούν υψηλές επενδύσεις, προτιμώνται περισσότερο από όλα τα πολιτικά κόμματα και τις κυβερνήσεις –τοπική αυτοδιοίκηση ή κεντρική κυβέρνηση– εξαιτίας του αναμενόμενου πολιτικού οφέλους. Βάσει των κριτηρίων της παρούσης ανάλυσης τα περισσότερα από τα μεγάλα έργα μεταφορικών υποδομών εμπίπτουν στην κατηγορία των μη ανταγωνιστικών έργων η οποία κατά συνέπεια εμφανίζεται πλασματικά ενισχυμένη σε σχέση με τις άλλες δύο κατηγορίες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Υπό το πρίσμα της ανάλυσης που προηγήθηκε, μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι η Αθήνα *ακολουθεί το διεθνές παράδειγμα* και μέσω της διαδικασίας φιλοξενίας μιας μεγάλης διεθνούς διοργάνωσης όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες, επιχειρεί ανταγωνιστικούς μετασχηματισμούς του αστικού τοπίου με υψηλές επενδύσεις σε έργα καινοτόμου σχεδιασμού και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 φαίνεται ότι θα λειτουργήσουν ως καταλύτης στην Αθήνα για την ανάδυση ενός νέου *"διεθνο-τοπικο-πονημένου"* αστικού τοπίου. Ωστόσο, το επιλεγέν *"μοντέλο διασποράς"* (scattered model) και η στρατηγική της *πολυ-πυρηνικής αστικής ανάπλασης και αναζωογόνησης* δημιουργούν αμφιβολίες σχετικά με το βαθμό θετικής επιρροής του νέου τοπίου στη ριζική αλλαγή της εικόνας της πόλης και στις οικονομικές και αναπτυξιακές προοπτικές της. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι η *διττή εστίαση* σε ανταγωνιστικά έργα μετασχηματισμού του αστικού τοπίου και ταυτόχρονα στην χωρική συγκέντρωση αυτών των έργων σε μία συγκεκριμένη περιοχή, μπορεί να εντείνει τις θετικές επιπτώσεις του νέου αστικού τοπίου στη βελτίωση των αναπτυξιακών προοπτικών της πόλης και στην αναβάθμιση της θέσης της μέσα στην ιεραρχία του ενιαίου Ευρωπαϊκού αστικού συστήματος. Μέχρι σήμερα, ένα τέτοιο επιτυχές πρότυπο δημιούργησε η Βαρκελώνη το 1992. Η εναλλακτική στρατηγική της Αθήνας για το 2004 θα δημιουργήσει ένα νέο πρό-
τυπο;

Βιβλιογραφία

- Amin A. και Thrift N. (1995), *Globalization, Institutions, and Regional Development*, Oxford: Oxford University Press.
- Andranovitch G., Burbank M. J., Heying C. H. (2001), "Olympic Cities: Lessons learned from Mega-Events Politics", *Journal of Urban Affairs* 23(2): 113-131.
- Αρχιτέκτονες (2003), ειδικό αφιέρωμα στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 στην Αθήνα, τ.39.
- Auge M. (1992), *Non-Lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*, Paris: Seuil, Ελληνική έκδοση: (1999), *Για μια Ανθρωπολογία των Σύγχρονων Κόσμων*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Balibrea M. P. (2001), "Urbanism, culture and the post-industrial city: challenging the 'Barcelona model'", *Journal of Spanish Cultural Studies*, 2(2): 187-210.
- Bauman, Z. (1993), *Postmodern Ethics*, Oxford: Blackwell.
- Το Βήμα*, 15-08-2003.
- Bianchini, F. (1993), "Culture, conflict and cities: issues and prospects for the '90s" στο F. Bianchini, και M. Parkinson, (επ.), *Cultural Policy and Urban Regeneration: the West European Experience*, Manchester: Manchester University Press, Ελληνική έκδοση: (1999), *Πολιτιστική Πολιτική και Αναζωογόνηση των Πόλεων: Η Εμπειρία της Αστικής Ευρώπης*, Αθήνα, ΕΕΤΑΑ.
- Boyle M. και Rogerson R. J. (2001), "Power, Discourses and City Trajectories", στο Paddison R. (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications: 402-416.
- Busquets J. (1998), "Urban Strategies on an Intermediate Scale", English summary of the Italian article "Barcelona: strategie urbane alla scala intermedia" στο F. Infussi, και G. Simioforides, (επ.), *Programma Heracles, Le sfide della citta greca*, Athens: Linora, 112-120.
- Carriere J. P. και Demaziere C. (2002), "Urban Planning and Flagship Development Projects: Lessons from EXPO '98, Lisbon", *Planning Practice & Research*: 17(1): 69-79.
- Castells M. (1989), *The Informational City*, London: Blackwell.
- Castells M. (1993), "European Cities, the Informational Society, and the global Economy", *Journal of Economic and Social Geography*, Ixxxiv, 4
- CEC (1992), "Urbanisation and the function of cities in the European Community", *Regional Development Studies* (4), Brussels: Commission of the European Communities.
- Clark T. N. και Rempel M. (επ.) (1997) *Citizen Politics in Post-industrial Societies*, Boulder, CO: WestView Press.
- Clark T. N. και Hoffmann-Martinot, V. (επ.) (1998), *The New Political Culture*, Boulder CO: WestView Press.

- Clark T. N., Lloyd R., Wong K. K. και Jain P. (2002), "Amenities Drive Urban Growth", *Journal of Urban Affairs*: 24(5): 493-515.
- Clarke D. B. (1997), "Consumption and the City, Modern and Postmodern", *International Journal of Urban and Regional Research* 21(2): 218-237
- Cox K. (1993), "The local and the global in the new urban politics: a critical review", *Environment and Planning C: Society and Space*, 11:433-448.
- Cox K. (1995), "Globalization, competition and the politics of local economic development", *Urban Studies*, 32: 213-224.
- Crewe L. και Beaverstock J. (1998), "Fashioning the City: Cultures of Consumption in Contemporary Urban Spaces", *Geoforum* 29(3): 287-308.
- De Mesones, J. (2003), "A characteristic Pulsar Effect - EXPO '92, Seville, Spain", στο E. Beriatos, και J. Colman (επ.), *The Pulsar Effect in Urban Planning*, Proceedings of the 38th IsoCaRP international congress, Athens September 2002: Volos: University of Thessaly Publications: 27-29.
- Duffy H. (1995), *Competitive Cities: Succeeding in the Global Economy*, London: Spon.
- Evans G. (1998), "Urban leisure: Edge City and the new pleasure periphery", στο M. Collins και I. Cooper (επ.), *Leisure Management-Issues and Applications*, Wallingford: CAB International.
- Evans G. (2001), *Cultural Planning: An Urban Renaissance?* London: Routledge.
- Evans G. (2003), "Hard-Branding the Cultural City - From Prado to Prada", *Journal of Urban and Regional Research* 27(2): 417-440.
- Fainstein S. και Gladstone D. (1997), "Tousism and urban transformations: Interpretations of urban tourism", στο O. Kallotoz κ.ά., *Cities in Transformation - Transformation in Cities*, Avebury: Ashgate Publishing Limited, 119-135.
- Farrell T. (2000), "Urban regeneration through cultural masterplanning", στο J. Benson και M. Rose (επ.), *Urban Lifestyles: Spaces, Places, People*, Rotterdam: A. T. Balkema.
- Featherstone M. (1991), *Consumer Culture and Postmodernism*, London: Sage.
- Frisby D. (1994), "The flaneur in social theory" στο Tester (επ.), 81-110.
- Garcia-Ramon M. D. (2000), "Pre-Olympic and post-Olympic Barcelona, a 'model' for urban regeneration today?", *Environment and Planning A*, 32: 1331-1334.
- Γοσποδίνη Α. (2000), "Ο ανταγωνισμός των πόλεων και οι νέες 'χρήσεις' του αστικού σχεδιασμού", στο Γ. Ψυχάρης, Α. Γοσποδίνη και Ο. Χριστοπούλου (επ.), *Δεκαεπτά Κείμενα για το Σχεδιασμό τις Πόλεις και την Ανάπτυξη*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας: 195-219.
- Gospodini A. (2001a), "Urban Design, Urban Space Morphology, Urban Tourism; An emerging new paradigm concerning their relationship", *European Planning Studies*, vol.9 (7): 925-935.

- Gospodini A. (2001b), "Urban Waterfront Redevelopment in Greek Cities; A framework for redesigning space", *Cities*, 18 (5): 285-297.
- Gospodini A. (2002), "European cities in competition and the new 'uses' of urban design", *Journal of Urban Design*, vol.7, No.1: 59-74.
- Gospodini A. (2004 forthcoming), "Urban Space Morphology and Place Identity in European cities; Testing Built Heritage & Innovative design of space", *Journal of Urban Design*.
- Graham B. (επ.) (1998), *Modern Europe- Place, Culture, Identity*, London: Arnold.
- Griffiths R. (1995), "Cultural strategies and new modes of urban intervention", *Cities* 12(4): 253-265.
- Hall S. (1995), "New Cultures for old", στο D. Massey και P. Jess (επ.) *A Place in the World? Place, Cultures and Globalization*. Oxford: Open University/Oxford University Press: 176-211
- Hall P. (1998), *Cities in Civilization*, London: Weidenfeld & Nicolson.
- Hall P. (2000), "Creative Cities and Economic Development", *Urban Studies* 37(4): 639-649.
- Hannigan J. (1998) *Fantasy City: Pleasure and Profit in the Postmodern Metropolis*, London: Routledge.
- Harvey D. (1989), *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.
- Hollands R. και Chatterton P. (2003), "Producing Nightlife in the New Urban Entertainment Economy: Corporatization, Branding and Market Segmentation", *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(2): 361-385.
- Holliday S. (2003), "Dealing with a major pulse: Sydney before, during and after the 2000 Olympics" στο E. Beriatos και J. Colman (επ.), *The Pulsar Effect in Urban Planning, Proceedings of the 38th IsoCaRP international congress*, Athens September 2002: Volos: University of Thessaly Publications: 31-41.
- Judd D. και Fainstein S.S. (επ.) (1999), *The Tourist City*, Newhaven: Yale University Press.
- Kantor P. (1987), "The dependent city: the changing political economy of urban economic development in the United States", *Urban Affairs Quarterly*, 22: 493-520.
- King A. D. (1990), *Global Cities: Post-Imperialism and the Internationalization of London*, London: Routledge.
- King R. (επ.) (1993), *Mass Migration in Europe: The Legacy and the Future*, London: Belhaven.
- King R. (1995), "Migrations, globalization and place", στο D. Massey και P. Jess (επ.), *A Place in the World? Place, Cultures and Globalization*. Oxford: Open University/Oxford University Press: 6-44.
- Lengkeek J. (1995), "Materializing the Imagined: on the Dynamics and Assessment of Tourist-Recreational Transformation Processes", στο G. J. Ashworth και A.G. J. Dietvorst (επ.), *Tourism and Spatial Transformations- Implications for Policy and Planning*, Willingford: CAB International, 17-36.

- Marshall T. (2000), "Urban Planning and Governance: Is there a Barcelona Model?" *International Planning Studies*, 5(3): 299-319.
- McNeil D. και While A. (2001), "The New Urban Economies", στο R. Paddison (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications: 296-308.
- Μπεριάτος Η. (1996α), "Διοίκηση και Διαχείριση Μητροπολιτικών περιοχών: Η περίπτωση της Αθήνας", Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου 'Ένα Όραμα για την Αθήνα: Αθήνα: Εκδόσεις ΤΕΕ, 217-238.
- Μπεριάτος Η. (1996β), "Ο Ρόλος της διοίκησης και της αυτοδιοίκησης στην οργάνωση και τη λειτουργία των φορέων διαχείρισης μητροπολιτικών περιοχών", Διεθνές συνέδριο Αθήνα - Αττική: Στρατηγικός σχεδιασμός για μια βιώσιμη ανάπτυξη, Αθήνα, 22-24 Μαΐου 1996.
- Newman P. και Smith I. (2000), "Cultural Production, Place and Politics on the South Bank of Thames", *International Journal of Urban and Regional Research*, 24(1): 9-24.
- O'Connor J. και D. Wynne (1995), *City Cultures and New Cultural Intermediaries*. <http://darion.mmu.ac.uk/h&ss/mipc/citycull.htm>
- Οικονόμου Δ., Γετίμης Π., Δεμαθάς Ζ., Πετράκος Γ. και Πυργιώτης Γ. (2001), *Ο Διεθνής Ρόλος της Αθήνας*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Οικονόμου Δ., Γεωργιάδης Λ., Δέφνερ Α., Κούρκουλας Α., Σαπουνάκης Α., Κουτρομπά Φ., Παπαρηγορίου Σπ., Ρωμανού-Μάρακα Μ., Πετράκος Γ., Μακρυγιάννη Α., Κούλης Σ. και Καζάκη, Σ., (1999), *Ειδικό Στρατηγικό Σχέδιο Δράσης για την Αναβάθμιση της Εικόνας και της Λειτουργίας της Αθήνας-Αττικής του 2004*, Οριστική Έκθεση ερευνητικού προγράμματος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος: Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού.
- Ο.Π.Π.Ε - Θεσσαλονίκη '97 (1998), *Θεσσαλονίκη 2000: Στο Χάρτη των Ευρωπαϊκών Μητροπόλεων*, συνολικός κατάλογος των έργων, των σχεδίων και των αρχιτεκτονικών διαγωνισμών, Θεσσαλονίκη: Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας- Θεσσαλονίκη '97.
- Πετράκος Γ. και Οικονόμου Δ. (1999), "Διεθνοποίηση και δομικές αλλαγές στο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα" στο Δ. Οικονόμου και Γ. Πετράκος (επ.), *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων*, Αθήνα: Gutenberg και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας: 13-44.
- Plaza B. (1999), "The Guggenheim-Bilbao Museum Effect: A Reply to Maria V. Gomez' Reflective images: The case of Urban Regeneration in Glasgow and Bilbao", *International Journal of Urban and Regional Research*, v. 23, (1999): 589-593.
- Pratt A. C. (1997), "The cultural industries sector: its definition and character from secondary sources on employment and trade - Britain 1984-91", *Research Papers on Environmental and Spatial Analysis*, No.41, London School of Economics.
- Sachar A. (1990), "The global economy and world cities", στο A. Sachar και S. Oberg, (επ.), *The World Economy and the Spatial Organization of Power*, Aldershot: Avebury, 149-160.

- Sassen S. (1994), *Cities in a World Economy*, Thousand Oaks, Ca: Pine Forge.
- Sassen S. και Roost F. (2000), "The city: strategic site for the global entertainment industry", στο D. R. Judd και S. S. Fainstein, (επ.), *The Tourist City*. Newhaven: Yale University Press.
- Sassen S. (2001), "Cities in the Global Economy", στο R. Paddison (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 257-282.
- Savitch H. V. (1996), "Cities in a global era: a new paradigm for the next millennium", στο M. E. Cohen (επ.), *Preparing for the Urban Future*, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 39-65.
- Scott A. J. (1997), "The Cultural Economy of Cities", *International Journal of Urban and Regional Research* 21(2): 323-339, [περιέχεται και στο Scott 2000].
- Scott A. (2000), *The Cultural Economy of Cities*, London: Sage.
- Σημαιοφορίδης Γ. (1998), "Η Ελληνική Πόλη και οι Νέες Αστικές Συνθήκες", στο F. Infussi και Γ. Σημαιοφορίδης (επ.), *Πρόγραμμα Ηρακλής: Οι Προκλήσεις της Ελληνικής Πόλης*, Αθήνα: Linora, 141-154.
- Shaw D. V. (2001), "The Post-Industrial City", στο R. Paddison (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 284-296.
- Short J. R. και Kim Y. (1999), *Globalization and the City*, Essex: Longman.
- Tester K. (επ.) (1994), *The Flaneur*, London: Routledge.
- Trullen J. (1996), "Barcelona, The flexible City", στο *Contemporary Barcelona, the Catalogue 1856-1999*, Barcelona, 244-255.
- Verhille Ph., Leroy D. και Viorgard, J. L. (1995), *Atlas de la Grand Europe*, Paris: Ellipses.
- Wilson E. (1995), "The invisible flaneur", στο S. Watson και K. Gibson (επ.), *Postmodern Cities and Spaces*, Oxford: Blackwell: 59-79.
- Zukin S. (1991), *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World*, Berkeley CA: University of California Press.
- Zukin S. (1995), *The Cultures of Cities* Cambridge Mass: Blackwell Publishers ltd.
- Χατζηαντωνίου Δ. (2003), *Αρχιτεκτονική Κληρονομιά, Καινοτόμος Σχεδιασμός και η Ταυτότητα του Τόπου: Η Περίπτωση της Θεσσαλονίκης*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Γοσποδίνη Ασπα

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πεδίο Άρεως, 38334, Βόλος, e-mail: gospod@prd.uth.gr και gospod@hol.gr

Μπεριάτος Ηλίας

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πεδίο Άρεως, 38334, Βόλος, e-mail: beriatos@prd.uth.gr και beriatos@otenet.gr

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 2: Υλοποιημένα ή υλοποιούμενα έργα για την προετοιμασία της Αθήνας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004.

Έργο: τίτλος και περιγραφή	Ταξινόμηση ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	Σύνολο της ΕΠΕΝΔΥΣΗΣ (σε ευρώ)	Κατανομή της επένδυσης		Κρίσιος ΦΟΡΕΑΣ επιβλεπής του έργου
			ΚΣ (σε ευρώ)	ΜΑ (σε ευρώ)	
1 IBC Διεθνές κέντρο γαδισπηλεόρασης	ΚΣ	123.813.000	123.813.000		Υπουργείο Πολιτισμού:Γενική Γραμματεία Αθλητισμού
2 MPC Κέντρο γκαρπού τύπου Ολυμπιακό Στάδιο	ΚΣ	50.622.000	50.622.000		>>
3 ΟΑΚΑ: αιοθαυτική ενδοίηση Ειδικές κατασκευές CALATRAVA 1	ΚΣ	15.050.000	15.050.000		>>
4 ΟΑΚΑ: Αναμόρφωση περιβάλλοντος χώρου CALATRAVA 2	ΚΣ	144.760.000	144.760.000		>>
5 ΟΑΚΑ: Ολυμπιακό κλειστό γυμναστήριο	ΚΣ	77.423.000	77.423.000		>>
6 Ολυμπιακό κέντρο αντισφαίρισης	ΚΣ	7.461.108	7.461.108		>>
7 Ολυμπιακό κέντρο υγρού στίβου	ΚΣ	36.797.000	36.797.000		>>
8 Ολυμπιακό κέντρο υγρού στίβου	ΚΣ	15.382.000	15.382.000		>>
9 Ολυμπιακό γυμναστήριο Γολατσίου	ΚΣ	50.725.000	50.725.000		>>
10 Ολυμπιακό γυμναστήριο Λιτσίου	ΚΣ	69.051.000	69.051.000		>>
11 Ολυμπιακό γυμναστήριο άρσης βάρων Νέαςας	ΚΣ	38.305.589	38.305.589		>>
12 Ολυμπιακό κλειστό γυμναστήριο Φιλιάς	ΚΣ	18.743.000	18.743.000		>>
13 Παναθηναϊκό Στάδιο	ΑΚ/ΚΣ	8.600.000	4.300.000	4.300.000	>>
14 Ολυμπιακό συγκρότημα pentathlon και badminton στο Γουδί	ΜΑ	44.050.000	44.050.000		>>
15 Κέντρο Τύπου στην Πανεπιστημιούπολη του Ζωγράφου	ΚΣ	25.900.000	25.900.000		>>
16 Κέντρο Τύπου στα Δάσσια	ΜΑ	36.600.000		36.600.000	>>
17 Εγκαταστάσεις για τη φιλοξενία δημοσιογράφων έντυπων μέσων	ΚΣ	80.200.000	80.200.000		Οργανισμός Τηλεπληνών Ελλάδας (ΟΤΕ)
18 Θαλάσσιο μέγαλο αθλητικό όμιλο	ΚΣ	59.574.468	59.574.468		Υπ. Περιβάλλοντος, Χωροταξίας & Δημοσίων Έργων
19 Ολυμπιακό κέντρο μπιτς Βοδείτσολ και taekwon do και ανάπλαση περσιούλης	ΚΣ	122.703.373	122.703.373		>>
20 Ολυμπιακό κέντρο ισοπέδιλίας	ΚΣ	99.309.244	99.309.244		>>
21 Ολυμπιακό συγκρότημα Ελληνικού (baseball, softball, hockey, basketball, handball, Ξιμασία)	ΚΣ	145.000.000	145.000.000		>>
22 Ανατολικός κλάδος ΟΑ	ΜΑ	95.377.843		95.377.843	>>
23 Δυτικός κλάδος ΟΑ	ΜΑ	279.970.654		279.970.654	>>
24 Νότιος κλάδος ΟΑ	ΜΑ	31.626.964		31.626.964	>>
25 Επέκταση λειοφόρου Κύρης, κόμβος Κηφισού έως Ολυμπιακό χωριό	ΜΑ	46.955.246		46.955.246	>>
26 Σύνθεση Λειοφόρου Α. Παπανδρόου με Λιμάνι Πειραιά	ΜΑ	8.500.000		8.500.000	>>
27 Επεκτάσεις Μετρό Αθήνας	ΚΣ/ΜΑ	443.316.214	221.658.114		>>
28 Τραμ	ΚΣ/ΜΑ	233.917.828	116.958.914		>>
29 Ρομεική Αγορά και Βιβλιοθήκη Αδριανού - Φιλιάς, διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου, αντιστηρίξεις	ΑΚ	525.034	525.034		Οργανισμός χωρικής ενδοποίησης ιστορικών χώρων της Αθήνας

30	B. Κτι. Ν. Κ. κτιός Αζοπόλης - Κατασκευή των στεγαστικών	AK	1.819.516	1.819.516	>
31	Κεραμεικός - Φυλάκια, μικρές γέφυρες Ηριδανού, περιφράξεις	AK	1.113.298	1.113.298	>
32	Φιλτάππου - Περιφράξη, Η/Μ δίκτυα και διαμόρφωση χώρου υπαίθριου έμβριθης γλυπτικής	AK	3.404.255	3.404.255	>
33	Αρχαία Αγορά - Περιφράξη, διαμορφώσεις πλασιμάτων εισόδων, Η/Μ δίκτυα	AK	1.731.475	1.731.475	>
34	Ολύμπειο - Περιφράξη, φυλάκια, Η/Μ δίκτυα	AK	557.594	557.594	>
35	Πεζοδρομηση Διονυσίου Αρεοπαγίου	AK	8.500.000	8.500.000	>
36	Πεζοδρομηση Απ. Παύλου	AK	8.000.000	8.000.000	>
37	Πεζοδρομηση οδού Αδριανού	MA/AK	1.121.000	560.500	>
38	Πεζοδρομηση οδού Ερμού (από οδό Αγίων Ασωμάτων έως οδό Πειραιώς)	AK	3.427.900	3.427.900	>
39	Διαμόρφωση οδού Μητροπόλεως	AK	2.201.000	2.201.000	>
40	Διαμόρφωση οδού Περιζέως	AK	520.000	520.000	>
41	Διαμόρφωση οδού Κολοζοτήνη	AK	1.614.063	1.614.063	>
42	Διαμόρφωση πεζοδρομίων οδών Λέζακ και Πράξιπέλους	MA	630.120	630.120	>
43	Διαμόρφωση οδού Αιόλου	AK	529.932	529.932	>
44	Διαμόρφωση πεζοδρομίων και οδοστρώματος της οδού Απολλωνος και των στεγμάτων σε αυτήν οδού (Μπενιζέλου Παλαιολόγου, Υπατίας, Πατρίου, Πεντέλης, Σκούφου, Ηπίου και Βουλής)	MA	635.000	635.000	>
45	Σπορδικές Ανακαινίσεις και εν γένει αποκαταστάσεις όψεων των κτιρίων του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας και ειδικότερα των περιούγιον αρμοδιότητα ΕΛΧΑ Α.Ε.	AK	1.475.000	1.475.000	>
46	Σπορδικές Ανακαινίσεις και εν γένει αποκαταστάσεις όψεων κτιρίων επί οδών που περιβάλλουν αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία περιούγιον αρμοδιότητα ΕΛΧΑ Α.Ε.	AK	1.300.000	1.300.000	>
47	Διαμόρφωση Πλατείας Ομονοίας	ΚΣ	2.170.000	2.170.000	>
48	Διαμόρφωση της Πλατείας Κοιμηνοδούρου	ΚΣ	1.848.000	1.848.000	>
49	Διαμόρφωση Πλατείας Συντάγματος	ΚΣ	3.360.000	3.360.000	>
50	Διαμόρφωση Πλατείας Μοναστηραζίου	ΚΣ	2.000.000	2.000.000	>
51	Καθαίρεση Διαφημιστικών Πανατζιών	MA	1.500.000	1.500.000	>
52	Διαμόρφωση τιμμάτων της οδού Αθηνάς από την οδό Λυκαίον έως την οδό Ερμού	AK	1.770.000	1.770.000	>
53	Αποκατάσταση κτιρίων ΥΠΠΟ	AK	6.000.000	6.000.000	>
54	Πολιτιστικό Πάρκο Κεραμεικού	AK	18.000.000	18.000.000	>
55	Ανακαίνιση όψεων κτιρίων (2.000 κτίρια σε 29 δρόμους)	BH/MA	120.000.000	60.000.000	Δήμος Αθηνών
			2.605.487.732	1.577.164.810	
Σύνολο			127.349.567	900.973.355	

Επεξηγήηση πίνακας: ΚΣ (έργα βασισμένα σε κανονιστικό σκεδασμό).

AK (έργα σχετικά με την αρχιτεκτονική αληρονομιά).

MA (μη ανταγωνιστικά έργα - όλα τα υπόλοιπα έργα, (π.χ. έργα αστικών μεταφορικών υποδομών, μικρο-βελτιώσεων και εξοχαιότου του δημόσιου υπαίθριου χώρου).

Πίνακας 3: Έργα που προτάθηκαν από το Ειδικό Στρατηγικό Σχέδιο τα οποία έχουν υλοποιηθεί μερικώς ή καθόλου και δεν προβλέπεται να ολοκληρωθούν μέχρι τον Αύγουστο 2004

	Έργο: τίτλος και περιγραφή	Τυξινόμηση ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	Σύνολο της ΕΠΕΝΔΥΣΗΣ (σε ευρώ)	Κατανομή της επένδυσης			Κύριος ΦΟΡΕΑΣ επιβλεπής του έργου
				ΚΣ (σε ευρώ)	ΑΚ (σε ευρώ)	ΜΑ (σε ευρώ)	
	ΜΕΤΑΛΛΕΣ ΑΝΑΠΛΑΣΕΙΣ						Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας & Δημοσίων Έργων
1	Ανάπλαση ξώνης στα ίχνη των Λ. Βουλιαγμένης - Α. Ηλιοστάσιος από Λ. Κάλυμπος μέχρι Γυμναστική Ακαδημία	ΚΣ	11.740.534				> >
2	Ανάπλαση ξώνης στα ίχνη των Λ. Βουλιαγμένης - Α. Ηλιοστάσιος από Λ. Κάλυμπος μέχρι Γυμναστική Ακαδημία	ΜΑ	8.805.400			8.805.400	> >
3	ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΘΑΛΑΣΣΙΟΥ ΜΕΤΩΠΙΟΥ						
3α	Διαμόρφωση δασικού ποταμιού παρά τον αναφιρής στο Δίπλο Ελεστιάνας	ΜΑ					
3β	Ανάπλαση παρόδιας περιοχής του νέου οδικού άξονα μεταξύ επιφανικού λιμανιού Περαιά-Σχημαί μίλρους 5 χλμ. στα όρια των Δήμων Δραπετσώνας και Κερκεντινού (πλατανοφύτες, φρεσιές, νησίδες, φρεσιές περασίου)	ΜΑ					> >
3γ	Ανάπλαση περιοχής νέου εμπορικού λιμανιού Νέου Ικονίου (πυλωναφαιές οφθαλμίες, χώροι στάθμευσης, χώροι παραίσιου και κοινόχρηστου χώρου)	ΜΑ	35.221.602				
3δ	Ανάπλαση παρόδιας περιοχής από Φυλακικό Όριο μέχρι τη Βουλιαγμένη-Διαμόρφωση κοινόχρηστου χώρου σε κομβικά σημεία της παράλιας ζώνης-Χωροθέτηση στρατηγικής σημασίας εμβληματικών χώρων στις συμβολές των Λ. Σηργίου και Α. Αλίμου καθώς και των Λ. Βουλιαγμένης και Ποσειδώνος(διακωνισμός-ιδέων)	ΚΣ		25.221.602			> >
4	ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΧΩΡΩΝ ΠΟΥ ΘΑ ΕΛΕΥΘΕΡΩΘΟΥΝ ΑΠΟ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ						
4α	Ανάπλαση ξώνης του άνω τμήματος της Λ. Αλεξάνδρας προς Αιπειλομήτης (χώροι παραίσιου, πυλωροφαιές οφθαλμίες, υπογειώση της Λ. Αλεξάνδρας, ανάπλαση της έκτασης των Προσφυρικών και του γηπέδου του Παναθηναϊκού)	ΚΣ	44.027.003				> >
4β	Ανάπλαση της έκτασης του πρώην αεροδρομίου του Ελληνικού	ΚΣ					
4γ	Απομάκρυνση των σφραγισμένων από τον αστικό ιστό και ανάπλαση των χώρων	ΚΣ					
5	ΑΝΑΠΛΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΟΔΙΚΩΝ ΑΞΟΝΩΝ						
5α	Ανάπλαση Οδού Περαίας (εξυγείανση και έλεγχος χρήσεων γης, ανάδειξη των όψεων των κτιρίων, βελτίωση της αντιληπτής εικόνας και λειτουργίας του δημόσιου υπαθίου χώρου, εμβληματικές παρεμβάσεις)	ΜΑ					
5β	Ανάπλαση της Λ. Αθηνών (εξυγείανση και έλεγχος χρήσεων γης, ανάδειξη των όψεων των κτιρίων, βελτίωση της αντιληπτής εικόνας και λειτουργίας του δημόσιου υπαθίου χώρου, εμβληματικές παρεμβάσεις)	ΜΑ					
5γ	Ανάπλαση Λ. Κηφισού (εξυγείανση και έλεγχος χρήσεων γης, ανάδειξη των όψεων των κτιρίων, βελτίωση της αντιληπτής εικόνας και λειτουργίας του δημόσιου υπαθίου χώρου, εμβληματικές παρεμβάσεις)	ΜΑ	29.351.335			29.351.335	> >
5δ	Ανάπλαση Οδού Βουλιαγμένης (εξυγείανση και έλεγχος χρήσεων γης, ανάδειξη των όψεων των κτιρίων, βελτίωση της αντιληπτής εικόνας και λειτουργίας του δημόσιου υπαθίου χώρου, εμβληματικές παρεμβάσεις)	ΜΑ					
5ε	Ανάπλαση Λ. Κηφισού (εξυγείανση και έλεγχος χρήσεων γης, ανάδειξη των όψεων των κτιρίων, βελτίωση της αντιληπτής εικόνας και λειτουργίας του δημόσιου υπαθίου χώρου, εμβληματικές παρεμβάσεις)	ΜΑ					
5δτ	Ανάπλαση Λ. Μεσογείων (εξυγείανση και έλεγχος χρήσεων γης, ανάδειξη των όψεων των κτιρίων, βελτίωση της αντιληπτής εικόνας και λειτουργίας του δημόσιου υπαθίου χώρου, εμβληματικές παρεμβάσεις)	ΜΑ					
5ε	Ανάπλαση Λ. Σηργίου (εξυγείανση και έλεγχος χρήσεων γης, ανάδειξη των όψεων των κτιρίων, βελτίωση της αντιληπτής εικόνας και λειτουργίας του δημόσιου υπαθίου χώρου, εμβληματικές παρεμβάσεις)	ΜΑ					

6	ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΣΤΑΘΜΩΝ ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ								
6α	Ανάπλαση του κεντρικού λιμένα Πειραιά (δημιουργία πλατειών, χώρων στάθμευσης, αναβάθμιση κοινόχρηστων χώρων, βελτίωση εξοπλισμού)	ΜΑ							
6β	Ανάπλαση της περιοχής Αγίου Διονυσίου στο βόρειο τμήμα του Λιμένα Πειραιά (1000 στρεμ.): διεύρυνση ανηφορικών των χώρων γης, ανακατάσταση της υποβρύχιας, αύξηση των χώρων πρασίνου και κοινόχρηστων χώρων.	ΜΑ	29.351.335				29.351.335	>>	
6γ	Ανάπλαση της περιοχής ανατολικά του Σιδηροδρομικού Σταθμού Αδελφής (2.500 στρεμ.) :	ΜΑ							
6δ	Ανάπλαση σταθμών υπερασπιών λεωφορείων: αναμόρφωση των εσωτερικών και εξωτερικών χώρων, εξοπλισμός, βελτίωση της εισόδου	ΜΑ							
7	ΑΝΑΠΛΑΣΕΙΣ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΛΑΤΕΙΩΝ								
7α	Ανάπλαση Πλατείας Φιλίας (Κολωνακιά): διαγωνισμός ιδεών	ΚΣ	6.163.780				6.163.780	>>	
7β	Ανάπλαση Πλατείας Βασιλειάς: διαγωνισμός ιδεών	ΚΣ							
7γ	Ανάπλαση Πλατείας Εξαρχείου: διαγωνισμός ιδεών	ΚΣ							
7δ	Ανάπλαση Πλατείας Βόθρ: διαγωνισμός ιδεών	ΚΣ							
7ε	Ανάπλαση Πλατείας Προφήτη Ηλία στο Πειραιά: διαγωνισμός ιδεών	ΚΣ							
8	Ανάπλαση Πλατείας Προφήτη Ηλία στο Πειραιά: διαγωνισμός ιδεών	ΚΣ	5.576.753				5.576.753	>>	
9	ΑΝΑΠΛΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ ΧΩΡΟ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΘΛΗΤΙΚΩΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ								
9α	Ανάπλαση περιοχής Νέου Φαλήρου μεταξύ Σταδίου Καραϊσκάκη και Οδού Πειραιώς	ΜΑ							
9β	Ανάπλαση οδικού άξονα που συνδέει τις Ολυμπιακές εγκαταστάσεις στο Νέο Φαλήρο με την είσοδο του Πειραιά (εργαστάριο Κερατσίνι)	ΜΑ	32.286.469				32.286.469	>>	
9γ	Ανάπλαση της περιοχής του Δήμου Νισαίας νοτιοδυτικά του Σελιτσίου	ΜΑ							
9δ	Ανάπλαση της περιοχής γύρω από το κλειστό γήπεδο του Πειραιά	ΜΑ							
10	ΔΙΚΤΥΑ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΠΕΡΙΛΑΤΟΥ								
10α	Δίκτυο Διαδρομών Ιστορικού περιλάτου στο κέντρο της Αθήνας: πλακοστρώσεις διαδρομών	ΑΚ							
10β	Δίκτυο Διαδρομών Ιστορικού περιλάτου στο κέντρο της Αθήνας: σήμανση- εξοπλισμός κοινόχρηστων χώρων	ΑΚ	8.805.400				8.805.400	>>	
10γ	Δίκτυο Διαδρομών Ιστορικού περιλάτου στο κέντρο της Αθήνας: Ανάδειξη ιστορικών χώρων	ΑΚ							
10δ	Δίκτυο ποδηλατοδρόμων σε επιλεγμένες περιοχές του Π.Σ της Αθήνας: Ποδηλατοδρόμος κατά μήκος της Λεωφ. Ποσειδώνος	ΜΑ	5.870.267				5.870.267	>>	
	Σύνολο		217.199878				92.729.672	8.805.400	115.664.806

Επεξηγήση πίνακα:

ΚΣ (έργα βασισμένα σε καινοτόμο σχεδιασμό),
ΑΚ (έργα σχετικά με την αρχιτεκτονική κληρονομιά),
ΜΑ (μη ανταγωνιστικά έργα - όλα τα υπόλοιπα έργα, (π.χ έργα αστικών μεταφορικών υποδομών, μικρο-βελτιώσεων και εξοφαιμού του δημόσιου υπαίθριου χώρου).

Νομικές και διοικητικές προϋποθέσεις εφαρμογής της Οδηγίας 92/43 στην Ελλάδα: εισαγωγικές σκέψεις και παρατηρήσεις*

Μάριος Χαϊνταρλής

Διδάσκων (407), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Με την κοινοτική Οδηγία 92/43 επιχειρείται η δημιουργία ενός ευρύ οικολογικού δικτύου προστατευόμενων περιοχών στον ευρωπαϊκό χώρο, με κύρια φιλοδοξία τη διαχρονική διαφύλαξη της κοινής ευρωπαϊκής φυσικής κληρονομιάς. Η λειτουργική ένταξη στο εθνικό δίκαιο του κοινοτικού αυτού νομικού κειμένου, η εφαρμογή του οποίου αφορά με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στο 18% περίπου της συνολικής γεωγραφικής επιφάνειας της Ελλάδας, αποτελεί ένα ιδιαίτερα επίπονο εγχείρημα. Η ανάγκη ορθής εναρμόνισης του ελληνικού δικαίου προς την Οδηγία, η ισορροπημένη χρήση κανονιστικών και συμβατικών μεθόδων, η επιλογή του κατάλληλου διοικητικού σχήματος διοίκησης και οργάνωσης των προστατευόμενων περιοχών και η αντιμετώπιση των συγκρούσεων μεταξύ ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και προστασίας του περιβάλλοντος αποτελούν τις βασικότερες προϋποθέσεις ενεργοποίησης του Δικτύου "Natura 2000". Η επίτευξη του στόχου αυτού προβλέπεται να καλύψει σε σημαντικό βαθμό το έλλειμμα νομοθετικής πολιτικής που υπάρχει αφενός στα ζητήματα της διαχείρισης του περιβάλλοντος, αφετέρου δε στη συσχέτιση της περιβαλλοντικής προστασίας με την ανάγκη ισόρροπης ανάπτυξης του ελληνικού χώρου.

Λέξεις κλειδιά

Προστασία/Διαχείριση του περιβάλλοντος, προστατευόμενη περιοχή, κανονιστική/συμβατική μέθοδος, φορέας διαχείρισης, δικαίωμα της ιδιοκτησίας.

* Το άρθρο αυτό αποδίδει σε σημαντικό βαθμό εισήγησή μου που πραγματοποιήθηκε σε ημερίδα για την Οδηγία "Natura 2000", την οποία οργάνωσε στις 26-4-02 στο Βόλο το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ο προσανατολισμός της εισήγησης αυτής κινείται προς τη πλευρά του τι πρέπει να γίνει σε επίπεδο νομοθετικής πολιτικής περιβάλλοντος, με άλλα λόγια σε επίπεδο de lege ferenda, για την έγκαιρη και ορθή ενεργοποίηση της Οδηγίας αυτής. Οι περιλαμβανόμενες στο άρθρο πληροφορίες καλύπτουν μέχρι και τα τέλη Οκτωβρίου 2002.

Legal and administrative prerequisites for the implementation of Directive 92/43 in Greece; Introductory reflections and comments

Council Directive 92/43 attempts to create a wide ecological network of protected areas in Europe, principally aiming at the lasting conservation of the common European natural heritage. The functional integration in national law of this European Community legal text, whose application involves, in one way or another, the covering of almost 18% of the total geographical area of Greece, is a painstaking task. The need of a correct harmonization of Greek Law with the Directive, the balanced use of command-and-control and contractual approaches, the choice of the proper administrative tools for the management and organization of protected areas, and conflict management between property rights and the protection of the environment are the key prerequisites to activate the "Natura 2000" network. The achievement of this aim is expected to cover to an important extent, on one hand the current legislative policy deficit on environmental management issues and on the other hand the correlation of environmental protection with the need for sustainable development of the Greek area.

Keywords

Environmental protection/management, protected area, command-and-control/contractual approach, management body, property rights.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θέσπιση και η εφαρμογή ρυθμίσεων προστασίας της φύσης, ή με άλλα λόγια, οριοθέτησης των σχέσεων του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον μέσα από νομικούς κανόνες, συνιστά αναμφίβολα ένα ιδιότυπο και συχνά δυσχερές εγχείρημα. Το εν λόγω εγχείρημα γίνεται ίσως πιο δυσχερές όταν οι κανόνες αυτοί έχουν τεθεί σε περιφερειακό ή διεθνές επίπεδο, οπότε στην περίπτωση αυτή οφείλει να μεσολαβήσει η ένταξη και "προσαρμογή" τους στην εθνική πραγματικότητα. Η Κοινοτική Οδηγία 92/43¹ φαίνεται να εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία.

Μολονότι κάθε χώρα-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει το δικό της καθεστώς προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, είναι αναμφίβολο ότι τα τελευταία χρόνια υπό την επήρεια των διεθνών συμβάσεων, κυρίως όμως της Οδηγίας "Natura 2000", διαμορφώνεται βαθμιαία ένα κοινό πλαίσιο ιδεών αναφοράς. Τα περιβαλλοντικά προβλήματα, άλλωστε, υπό μια έννοια, έχουν παντού όμοια εν πολλοίς χαρακτηριστικά.

¹ Η Οδηγία 92/43/ΕΟΚ "για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων και της άγριας πανίδας και χλωρίδας" (Ε.Ε. L 206/1992) στη συνέχεια του παρόντος άρθρου θα αποκαλείται Οδηγία "Natura 2000", έκφραση που έχει επιβληθεί στο καθημερινό λεξιλόγιο. Για την Οδηγία γενικά βλέπε Νικολόπουλος (1997: 521 και 1998: 67-88).

Όπως είναι γνωστό, με την Οδηγία "Natura 2000" επιχειρείται η δημιουργία ενός οικολογικού δικτύου προστατευόμενων περιοχών στον ευρωπαϊκό χώρο, με βασική φιλοδοξία τη διαχρονική διασφάλιση της (κοινής) ευρωπαϊκής φυσικής κληρονομιάς (Bell και McGillivray, 2001: 617-655· Jans, 2000: 418· Kramer, 2000: 131· Scott: 106). Αρκεί και μόνο να αναλογιστεί κανείς ότι το 7% - 10% περίπου του ευρωπαϊκού χώρου² έχει ενταχθεί από τα κράτη μέλη στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, για να αντιληφθούμε το μέγεθος του εγχειρήματος, πράγμα που εξηγεί τους τριγμούς που έχει προκαλέσει ως σήμερα η θέσπισή της, κυρίως όμως η ενδεχόμενη εφαρμογή της.

Ειδικότερα η Ελλάδα, ακολουθώντας μια μάλλον μαξιμαλιστική οδό, λόγω και των αδυναμιών που παρατηρήθηκαν κατά την "προδικασία" προσδιορισμού των περιοχών που θα υπάγονταν στο δίκτυο "Natura 2000"³, έχει εντάξει σε αυτό ένα εξαιρετικά μεγάλο μέγεθος της γεωγραφικής της επιφάνειας. Συγκεκριμένα, μόνο το ενταχθέν χερσαίο τμήμα, συμπεριλαμβανομένων και των εσωτερικών υδάτων, εκτιμάται ότι ανέρχεται στο 18% περίπου της συνολικής γεωγραφικής της επιφάνειας⁴.

Υπό το φως των ανωτέρω, είναι προφανές ότι η ενεργοποίηση της Οδηγίας "Natura 2000" στον Ελληνικό χώρο συνιστά ένα ιδιαίτερα φιλόδοξο εγχείρημα, καθόσον αφενός μεν τα μέσα εφαρμογής της Οδηγίας πρέπει να ανταποκρίνονται στις ελληνικές ιδιομορφίες, αφετέρου δε η ίδια η νομική προσέγγιση πρέπει να βρίσκεται σε αντιστοιχία τόσο με την ετερογένεια των ενταχθεισών στο δίκαιο περιοχών όσο και με την πολυπλοκότητα των τιθέμενων προβλημάτων.

Πρωταρχικός στόχος της Οδηγίας μπορεί μεν αναμφίβολα να είναι η διαφύλαξη της ευρωπαϊκής φυσικής κληρονομιάς, ή κατά μια πιο "τεχνική" ορολογία, της ευρωπαϊκής βιοποικιλότητας⁵, ωστόσο η πραγμάτωση αυτού του στόχου δεν μπορεί να αγνοεί ή, σε κάθε περίπτωση, να μην συνεκτιμά τις λελογισμένες τουλάχιστον "αντοχές" της κοινωνίας.

² Διευκρινίζεται ότι το ποσοστό αυτό δεν είναι επίσημο διότι δεν έχουν ανακοινωθεί ακόμη οριστικά στοιχεία, λόγω των συνεχών αλλαγών στις οποίες προβαίνουν τα κράτη-μέλη στον αριθμό των εντασσόμενων στους εθνικούς καταλόγους περιοχών. Αποτελεί μόνο την ανεπίσημη εκτίμηση των εμπειρογνομόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ασχολούνται με την οργάνωση των Βιογεωγραφικών Σεμιναρίων, των οποίων στόχος είναι η οριστικοποίηση των εθνικών καταλόγων.

³ Χαρακτηριστικό της "προδικασίας" που ακολουθήθηκε είναι ότι η σύνταξη του επιστημονικού καταλόγου των περιοχών που πραγματοποιήθηκε από το Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων - Υγροτόπων (EKBY) σε συνεργασία με Πανεπιστήμια, έγινε χωρίς ιδιαίτερη συνεργασία με τη Διοίκηση, γεγονός το οποίο προσδιορίζει καθοριστικά και το εύρος του υπό σύνταξη τελικού εθνικού καταλόγου. Το στοιχείο αυτό δείχνει και στη συγκεκριμένη περίπτωση την παθολογία γενικά της σχέσης επιστήμης και πολιτικής στην Ελλάδα.

⁴ Βλ. σχετικά και το κείμενο ΥΠΕΧΩΔΕ (2001).

⁵ Σύμφωνα με την πιο επεξεργασμένη ίσως έως σήμερα προσέγγιση, η έννοια της βιοποικιλότητας, η οποία αρχικά σήμαινε κάθε μορφή ζωής, περιλαμβάνει σήμερα τέσσερις διαστάσεις: τη γενετική βιοποικιλότητα, τη βιοποικιλότητα των ειδών, τη βιοποικιλότητα των οικοσυστημάτων και τη βιοποικιλότητα των τοπίων, βλ. αναλυτικότερα Ντάφης (1997).

Η Οδηγία "Natura 2000" δεν είναι επιτρεπτό να μείνει ένα ακόμη ανεφάρμοστο νομικό κείμενο μέσα στα τόσα άλλα που κατά καιρούς έχουν υιοθετηθεί στον τομέα του περιβάλλοντος. Για να γίνει όμως αυτό θα πρέπει να πληρούνται κάποιες εντελώς στοιχειώδεις προϋποθέσεις. Ας δούμε όμως τις, κατά τη γνώμη μας, κυριότερες εξ αυτών.

Η ΟΡΘΗ ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΔΗΓΙΑ NATURA 2000

Τον Δεκέμβριο του έτους 1988, ήτοι έξι ολόκληρα χρόνια μετά την υιοθέτηση της Οδηγίας, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην ένταξη της στο εθνικό δίκαιο⁶. Το βασικό ερώτημα που τίθεται σχεδόν αυτόματα είναι το κατά πόσον με την εναρμόνιση αυτή δημιουργήθηκαν σε ικανοποιητικό βαθμό οι κυριότερες τουλάχιστον νομικο-διοικητικές προϋποθέσεις εφαρμογής της στις περιοχές που ήδη αποτελούν μέρος του δικτύου.

Πέρα από την ενσωμάτωση των τεχνικών λεπτομερειών που θα έπρεπε ούτως ή άλλως να περιλαμβάνονται στην Κ.Υ.Α. εναρμόνισης, το "στρατηγικό" σημείο που καθορίζει και τη φυσιογνωμία της είναι αναμφίβολα ο επιλεγόμενος τρόπος σύνδεσης των κοινοτικών προβλέψεων με την εθνική νομικο-διοικητική πραγματικότητα, και κυρίως με τον νόμο 1650/1986 "για την προστασία του περιβάλλοντος".

Όπως προκύπτει από πολλά σημεία της Κ.Υ.Α. εναρμόνισης, ο έλληνας νομοθέτης επιλέγει τη στενή, αν όχι ανελαστική σύνδεση της Οδηγίας με τον Ν.1650/1986, δηλαδή την ενεργοποίησή της μέσω των διαδικασιών του Ν.1650/1986 (απαιτήσεις εκπόνησης Ειδικής Περιβαλλοντικής Μελέτης, έκδοσης Προεδρικού Διατάγματος κ.λπ.).

Η επιλογή αυτή, όμως, φαίνεται ν' αποτελεί και την αχίλλειο πτέρνα του όλου εγχειρήματος της εναρμόνισης, και κατ' επέκταση της ενεργοποίησης της Οδηγίας "Natura 2000" στον ελληνικό χώρο⁷.

Είναι γνωστό ότι ο νομικός χαρακτηρισμός, τον οποίο χρησιμοποιεί η Οδηγία, είναι αυτός της Ειδικής Ζώνης Διατήρησης. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για έναν νομικό χαρακτηρισμό με καθαρά "λειτουργικό" χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι είναι απόλυτα γνωστοί οι τύποι οικοτόπων στους οποίους αναφέρεται, σήμερα δε είναι πλέον γνωστά και τα όρια των προστατευόμενων περιοχών του δικτύου⁸. Η βασική αυτή παραδοχή σε συνδυασμό

⁶ Συγκεκριμένα η εναρμόνιση πραγματοποιήθηκε με την 33318/3028/1998 Κοινή Υπουργική Απόφαση (Κ.Υ.Α.) με τίτλο "Καθορισμός μέτρων και διαδικασιών για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων (ενδιαιτημάτων) καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας" (ΦΕΚ Β' 1289).

⁷ Την αδυναμία αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αίρει η *ad hoc* πρόβλεψη (βλ. το άρθρο 13 του ν. 3044/2002) περί καθορισμού των όρων προστασίας και διαχείρισης των 25 πιο σπουδαιών ίσως περιοχών, για τις οποίες έχει αποφασισθεί η δημιουργία Φορέων Διαχείρισης (βλ. ειδικότερα πιο κάτω) μέσω υπουργικών αποφάσεων. Στη συγκεκριμένη μάλιστα περίπτωση παρατηρείται το οξύμωρο σχήμα οι σημαντικότερες οικολογικά περιοχές να θεσμοθετούνται μέσω υπουργικών αποφάσεων και οι υποδεέστερες σημασίας μέσω προεδρικών διαταγμάτων.

⁸ Από τη σκοπιά αυτή είναι χαρακτηριστικός ο ίδιος ο ορισμός που δίνεται από την Οδηγία στην έννοια της Ειδικής Ζώνης Διατήρησης, όπου ως τέτοια ορίζεται από το άρθρο 2 (ιβ): "ένας τόπος κοινοτικής σημασίας ορισμένος

με τη μεγάλη ετερογένεια ως προς την έκταση αλλά και τα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά αυτών των περιοχών μας οδηγεί αβίαστα στην άποψη ότι πρόκειται για μια αυτοτελή νομική κατηγορία με "λειτουργικό" προσανατολισμό, δηλαδή με σκοπό την προστασία και διαχείριση των συγκεκριμένων και με γνωστά και σαφή όρια περιοχών.

Με βάση τα ανωτέρω, καθίσταται δύσκολα κατανοητή στο πλαίσιο μιας ορθολογικής θεώρησης η στενή σύνδεση των διαδικασιών ενεργοποίησης της Οδηγίας "Natura 2000" με τις διαδικασίες θεσμοθέτησης προστατευόμενων περιοχών σύμφωνα με το άρθρο 18 του Ν.1650/1986.

Κατά τη γνώμη μου, η σε εύλογο χρονικό διάστημα ενεργοποίηση της Οδηγίας "Natura 2000" συναρτάται άρρηκτα με τη μερική τουλάχιστον αποσύνδεσή της από τις ισχύουσες διαδικασίες προώθησης και εφαρμογής του Ν.1650/1986, ήτοι την πρόβλεψη, σε όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις, εκπόνησης ειδικής περιβαλλοντικής μελέτης και έκδοσης προεδρικού διατάγματος.

Από την άλλη πλευρά, αξίζει ν' αναφερθεί ότι η μεγάλη ποικιλία προστατευόμενων περιοχών ουδόλως δικαιολογεί σε όλες τις περιπτώσεις την εκπόνηση μελετών με τα χαρακτηριστικά της ειδικής περιβαλλοντικής μελέτης, όπως άλλωστε δεν δικαιολογεί και τη χρήση ως μοναδικού κανονιστικού μέσου του προεδρικού διατάγματος.

Αντίθετα, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η βαρύτητα της μελετητικής προσέγγισης των περιοχών, όπως και η επιλογή ως νομικού μέσου του προεδρικού διατάγματος, της υπουργικής απόφασης ή ακόμη και της απόφασης του Γενικού Γραμματέα της Περιφέρειας ή του Νομάρχη οφείλει να συνδυάζεται με τα οικολογικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά των περιοχών και την πολυπλοκότητα των τιθέμενων θεμάτων. Την άποψη αυτή ενισχύει, από μια άλλη οπτική γωνία, και το γεγονός ότι οι νομικοί κανόνες δεν πρέπει να είναι το αποτέλεσμα μόνον άτεγκτων επιστημονικών προσεγγίσεων αλλά είναι συχνά απαραίτητο να συνεκτιμώνται και άλλες παράμετροι του επιστητού.

Θα ήταν τέλος παράλειψη να μην σημειωθεί ότι η κατά τα προαναφερόμενα σύνδεση της Οδηγίας με τον Ν.1650/1986 έχει ήδη προκαλέσει δευτερογενή αλλά μείζονα ερμηνευτικά προβλήματα⁹ κατά την εφαρμογή των προβλεπόμενων από τη νομοθεσία (άρθρο 28 Ν.1650/1986) ποινικών κυρώσεων στις περιπτώσεις προσβολής (ρύπανσης ή υποβάθμισης) των φυσικών οικοτόπων των περιοχών του Δικτύου "Natura 2000".

Αυτοί είναι, εξάλλου, και οι κυριότεροι λόγοι για τους οποίους προτείνεται η μερική έστω τουλάχιστον αποσύνδεση των διαδικασιών ενεργοποίησης της Οδηγίας "Natura 2000"

από τα κράτη μέλη μέσω κανονιστικής, διοικητικής ή/και συμβατικής πράξης, στον οποίο εφαρμόζονται τα μέτρα διατήρησης που απαιτούνται για τη διατήρηση ή την αποκατάσταση, σε ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης, των φυσικών οικοτόπων ή και των πληθυσμών των ειδών για τα οποία ορίστηκε ο τόπος".

⁹ Για τα προβλήματα αυτά και την αντιμετώπισή τους από τη θεωρία βλ. ειδικότερα Νικολόπουλος (2002: 15-22).

από τις διαδικασίες θεσμοθέτησης προστατευόμενων περιοχών σύμφωνα με τα άρθρα 18 επ. του Ν.1650/1986.

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι η αποσύνδεση αυτή και κυρίως η εφαρμογή της δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με νομική ασφάλεια, αν δεν γίνει δεκτή η άποψη ότι είναι συνταγματικά επιτρεπτή η μεταφορά κανονιστικών αρμοδιοτήτων περιβαλλοντικού χαρακτήρα στα διάφορα, πλην του Προέδρου της Δημοκρατίας, όργανα της Διοίκησης. Όπως είναι γνωστό ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι κατά το Σύνταγμα (άρθρο 43) το αρμόδιο όργανο για την μετά από πρόταση του αρμόδιου Υπουργού και βάσει ειδικής νομοθετικής εξουσιοδότησης, έκδοση των κανονιστικών διαταγμάτων, ενώ τα υπόλοιπα όργανα της Διοίκησης είναι, υπό την προϋπόθεση πάντοτε της εξουσιοδότησης, αρμόδια για την έκδοση άλλης μορφής κανονιστικών πράξεων με σκοπό τη ρύθμιση ειδικότερων θεμάτων.

Κατά τη γνώμη μου η ασφαλιστική δικλείδα της ειδικής εξουσιοδότησης, η οποία είναι αναγκαία για την έκδοση κάθε μορφής κανονιστικών πράξεων, σε συνδυασμό με την αρχή της αποκεντρωμένης διοίκησης (άρθρο 101 Συν.) αλλά και την παρασχεθείσα (άρθρο 102 Συν.) δυνατότητα μεταφοράς στην Τοπική Αυτοδιοίκηση αρμοδιοτήτων που ανήκουν ακόμη και στην αποστολή του κράτους, τεκμηριώνει και στηρίζει τη συνταγματικότητα της μεταφοράς αρμοδιοτήτων περιβαλλοντικού χαρακτήρα στα διάφορα όργανα της Διοίκησης.

Απεναντίας η αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή μόνον ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας θα ήταν το αρμόδιο όργανο για τη θέσπιση κανονιστικών ρυθμίσεων σε όλες ή στις σπουδαιότερες προστατευόμενες περιοχές (λ.χ. στα εθνικά πάρκα) έρχεται σε αντίθεση με την προαναφερόμενη προσέγγιση και ερμηνεία των εμπλεκόμενων συνταγματικών διατάξεων¹⁰. Η ελλειμματική νομοθετική πολιτική περιβάλλοντος γενικά, αλλά και σε σχέση με τα κριτήρια κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ των διαφόρων οργάνων της Διοίκησης, δεν θα πρέπει να οδηγήσει σε ανεπίτρεπτες θεσμικές στρεβλώσεις ή και παραλύσεις.

ΟΙ ΣΑΦΕΙΣ ΝΟΜΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Απ' όσα ήδη αναφέρθηκαν προκύπτει ότι η υπέρβαση των αγκυλώσεων, που στην πράξη παρατηρούνται κατά την ενεργοποίηση της Οδηγίας, προϋποθέτει μια πιο ευέλικτη προσέγγιση του όλου θέματος. Η ευελιξία όμως αυτή δεν μπορεί να δώσει απτά αποτελέσματα, αν δεν συνοδεύεται από ένα ευκρινές πλαίσιο ιδεών και στόχων.

Από τη σκοπιά αυτή, είναι αναγκαίο να τονισθεί ότι τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα δε μετά την καταλυτική επιρροή που έχει ασκήσει και ασκεί το σύνολο ιδεών και απόψεων που

¹⁰ Με την αντίθετη, πάντως, άποψη συντάσσεται η 601/2002 Γνωμοδότηση (Πρακτικό Επεξεργασίας) του Σ.τ.Ε., όπου θεωρήθηκε ότι για τα σημαντικότερα πολεοδομικά θέματα, από την άποψη κυρίως των χωρικών τους επιπτώσεων, δεν είναι συνταγματικά επιτρεπτή η υιοθέτηση των κανονιστικών ρυθμίσεων παρά μόνον με την έκδοση προεδρικών διαταγμάτων.

συναρτώνται με την αειφόρο ανάπτυξη, η παραδοσιακή προβληματική της προστασίας του περιβάλλοντος έχει ουσιαστικά μετακλιθεί προς μια κατεύθυνση όσο το δυνατόν πιο σφαιρικών και ολοκληρωμένων θεωρήσεων.

Το γεγονός αυτό δεν μπορεί βεβαίως ν' αφήσει ανεπηρέαστο το ίδιο το δικαίο της φύσης, σημαντικό μέρος του οποίου χωρίς αμφιβολία αποτελεί η Οδηγία "Natura 2000". Οι 319 περιοχές του ελληνικού χώρου, οι οποίες συναπαρτίζουν έως σήμερα το Δίκτυο "Φύση 2000"¹¹ με την πολυμορφία που τις διακρίνει, δεν προσφέρονται για μια μονοδιάστατη ανάγνωση και προσέγγιση.

Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, κύριο μέλημα της οποίας είναι η εφαρμογή, ανάλογα με τις περιπτώσεις, μιας προσέγγισης είτε αυστηρής προστασίας που μεταφράζεται κυρίως σε αποχή από δράσεις, είτε ολοκληρωμένης προστασίας, που χαρακτηρίζεται περισσότερο από μια λογική άρσης των συγκρούσεων, τα χρησιμοποιούμενα νομικά μέσα θα μπορούσαν να διακριθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες.

Πρώτον, σε μέσα κανονιστικού χαρακτήρα (δηλαδή περιορισμοί, απαγορεύσεις κ.λπ.) ήτοι σε ρυθμίσεις που αποτυπώνουν μια καθαρά κανονιστική λογική του τύπου "επιτρέπεται", "απαγορεύεται", "επιβάλλεται"¹², και δεύτερον σε στόχους των οποίων είναι επιθυμητή η επίτευξη χωρίς αυτό να συνεπάγεται κατ' ανάγκην κανονιστικού τύπου ρυθμίσεις.

Η διττή αυτή στρατηγική τύπου προσέγγιση παρουσιάζεται σε ένα μικρό αριθμό έννομων τάξεων, ήδη από το 1949 στην Αγγλία με άξονα την έννοια της συνεργασίας-εταιρικής σχέσης (partnership) και πρόσφατα στη Γαλλία, όπου έχει ανοίξει σχετικός διάλογος για τη συμβατική προστασία (protection conventionnelle).

Στην Αγγλία το σύστημα που ισχύει ήδη από το 1949, πρόσφατα αναθεωρήθηκε υπό την επιρροή και της ανάγκης εναρμόνισης με την Οδηγία 92/43. Ενώ το σύστημα εξακολουθεί να επιλέγει κατ' αρχήν την, παραδοσιακή για τα βρετανικά δεδομένα, συνεργασία-συμφωνία με τον ιδιοκτήτη των εκτάσεων που χαρακτηρίζονται Ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος με την υπογραφή συμφωνίας διαχείρισης (management agreement), η αποζημίωση πλέον περιορίζεται στο κόστος εργασιών συντήρησης της περιοχής με γνώμονα τη διατήρηση της οικολογικής της αξίας, και όχι σε διαφυγόντα κέρδη λόγω της απαγόρευσης κάποιων συγκεκριμένων δραστηριοτήτων στην περιοχή, όπως ίσχυε παλαιότερα. Οι δραστηριότητες αυτές μπορούν να γίνουν μόνο με συναίνεση της κατά τόπον αρμόδιας Υπηρεσίας Προστασίας της Φύσης, με πρόβλεψη στη συμφωνία διαχείρισης ή με την παρέλευση τετραμήνου από την ειδοποίηση εκ μέρους του ιδιοκτήτη της έκτασης προς την Υπηρεσία Προστασία της Φύσης.

¹¹ Μέχρι τη συγγραφή του παρόντος άρθρου, σύμφωνα με πληροφορίες που λήφθηκαν από τις αρμόδιες υπηρεσίες του ΥΠΕΧΩΔΕ, ο αριθμός των προτεινόμενων στον Εθνικό Κατάλογο περιοχών ανέρχεται σε 319, εκ των οποίων οι 83 περιοχές προτείνονται ως Ζώνες Ειδικής Προστασίας άξιες προστασίας για την ορνιθοπανίδα τους (βλ. σχετικά και το άρθρο 4 της Οδηγίας 79/409 που αναφέρεται στην προστασία των πουλιών).

¹² Για την τριπλή αυτή κατηγοριοποίηση των χαρακτηριστικών που συνήθως έχουν, ανάλογα με το ρυθμιζόμενο αντικείμενο, οι κανονιστικές προτάσεις βλ. Σούρλας (1986: 98).

Η βασική διαφορά με το προϊσχύσαν σύστημα είναι ότι τώρα δίνεται στον Υπουργό διακριτική ευχέρεια με απόφασή του να απαγορεύσει τη συγκεκριμένη δραστηριότητα μόνιμα στην προστατευόμενη περιοχή, ενώ παλαιότερα η παρέλευση του τετραμήνου έδινε το δικαίωμα στον ιδιοκτήτη να προβεί σύννομα στην επιδιωκόμενη δραστηριότητα (Last, 2003).

Στη Γαλλία έχει επιλεγεί ως ένας εκ των βασικών τρόπων ενεργοποίησης του Δικτύου Natura 2000 η συμβατική μέθοδος, η οποία λαμβάνει τη μορφή εξατομικευμένων συμβάσεων μεταξύ του Δημοσίου και των ιδιοκτητών εκτάσεων που "θίγονται" στην προσδοκώμενη από αυτούς εκμετάλλευση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων τους. Οι συμβάσεις αυτές έχουν ως αποδέκτες αποκλειστικά ιδιοκτήτες αγροτικών εκτάσεων, η αξιοποίηση των οποίων οφείλει να διαφοροποιηθεί από ένα συμβατικό μοντέλο ή και να αδρανοποιηθεί, ώστε να είναι συμβατή με τις οικολογικές απαιτήσεις της προστατευόμενης περιοχής. Οι συμβαλλόμενοι αναλαμβάνουν συγκεκριμένες δεσμεύσεις, οι οποίες είναι απόρροια των στόχων που έχουν τεθεί για την εκάστοτε περιοχή, για ορισμένες εκ των οποίων η ανάληψη συναρτάται με την καταβολή οικονομικών αντισταθμισμάτων, ενώ για άλλες όχι διότι κρίνονται ως μη ιδιαίτερα επαχθείς (λ.χ. "καλές" καλλιεργητικές πρακτικές)¹³.

Ας σημειωθεί ότι η διττή αυτή προσέγγιση, η οποία αποτυπώνει τις σύγχρονες ευρωπαϊκές τάσεις, αλλά και όχι μόνο, στον τομέα της προστασίας και διαχείρισης του περιβάλλοντος, υπάρχει στο ίδιο το "γράμμα" της Οδηγίας. Συγκεκριμένα υπάρχει στο άρθρο 6 αυτής, όπου στο πλαίσιο της ευρύτητας των μέσων που μπορούν να επιλέξουν τα κράτη μέλη για την επίτευξη των στόχων τους, δίνεται σε αυτά η δυνατότητα θεσμοθέτησης τόσο κανονιστικών όσο και συμβατικών μέτρων¹⁴.

Επίσης, με την προσέγγιση αυτή φαίνεται να εναρμονίζεται και η πρόβλεψη του ελληνικού νομοθέτη για τη σύνταξη Σχεδίου Διαχείρισης για τις ήδη θεσμοθετημένες περιοχές, δεδομένου ότι η ίδια η έννοια του Σχεδίου Διαχείρισης¹⁵ παραπέμπει σ' ένα εργαλείο μέσα από το οποίο θα οργανωθεί, με συναινετικούς περισσότερους όρους, η ενεργός διαχείριση μιας προστατευόμενης περιοχής.

¹³ Για το ακριβές περιεχόμενον των ίδιων των νομικών διατάξεων βλ. Décret No 2001-1216/ 20.12.2001 "Relatif à la gestion des sites Natura 2000 et modifiant le code rural". Βλ. παράλληλα και *Université de Limoges - Institut National de Recherche sur l' Espace Rural*, Les difficultés de mise en œuvre de la directive Habitats (sous les regards croisés de sociologues, juristes, économistes et géographes), Actes et Communications, No 19, Juin 2002, *Université de Limoges - Faculté de Droit et des Sciences Economiques*, La protection conventionnelle des espaces naturels (étude de droit comparé de l' environnement), Ouvrage collectif sous la direction scientifique de Catherine Giraudel (Préface: Michel Prieur), Presses Universitaires de Limoges, 2000.

¹⁴ Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ακριβή διατύπωση του άρθρου 6 παρ. 1 "Για τις ειδικές ζώνες διατήρησης, τα κράτη-μέλη καθορίζουν τα αναγκαία μέτρα διατήρησης που ενδεχομένως συνεπάγονται ειδικά ενδεδειγμένα σχέδια διαχείρισης ή ενσωματωμένα σε άλλα σχέδια διευθέτησης και τα δέοντα κανονιστικά, διοικητικά ή συμβατικά μέτρα που να ανταποκρίνονται στις οικολογικές απαιτήσεις των τύπων φυσικών οικοτόπων του παραρτήματος I και των ειδών του Παραρτήματος II, τα οποία απαντώνται στους τόπους".

¹⁵ Βλ. σχετικά το άρθρο 18 του Ν.1650/1986, όπως τροποποιήθηκε από το άρθρο 16 παρ. 1 του Ν.2742/1999 "Χωροταξικός σχεδιασμός και αιφώρος ανάπτυξη" (ΦΕΚ Α' 207).

Μέχρι σήμερα, δυστυχώς, λόγω της μη ύπαρξης σαφών στρατηγικών νομικών κατευθύνσεων, που είναι απόρροια βεβαίως και της έλλειψης στρατηγικής στα θέματα περιβάλλοντος και κυρίως στα θέματα ενσωμάτωσής τους στις άλλες πολιτικές, παρατηρείται μια κραυγαλέα αναντιστοιχία μεταξύ μελετών που αφορούν φυσικές περιοχές και θέσπισης νομικών κανόνων ή αποσαφήνισης νομικών στόχων γι' αυτές. Η οριοθέτηση, όμως, των στρατηγικών κατευθύνσεων αποτελεί *sine qua non* προϋπόθεση για την αντιστροφή αυτής της αναντιστοιχίας, εν τέλει για την αξιοποίηση των εκπονούμενων κάθε φορά μελετών.

Η αποσαφήνιση των κατευθύνσεων θα συμβάλει αναμφίβολα στην ταυτόχρονη διαχείριση των δύο προαναφερόμενων νομικών προσεγγίσεων, τόσο αυτή της *stricto sensu* προστασίας του περιβάλλοντος όσο και εκείνη της αειφόρου χωρικής ανάπτυξης, οι οποίες ούτε αντιφατικές συνολικά πρέπει να θεωρούνται αλλά ούτε και ενσωματώσιμες η μια στην άλλη. Θα συμβάλει τελικά, με άλλα λόγια, στην ίδια την προώθηση των διαδικασιών νομικής ωρίμανσης της Οδηγίας "Natura 2000" στην εθνική έννομη τάξη, στοιχείο αναγκαίο, αν ληφθούν υπόψη οι ασάφειες που εκ των πραγμάτων υπάρχουν σ' αυτό το στάδιο εφαρμογής της¹⁶. Ας σημειωθεί ότι το δεύτερο στάδιο του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, δεδομένου ότι ούτε ο εθνικός κατάλογος έχει εγκριθεί με κοινή απόφαση των Υπουργών ΠΕΧΩΔΕ και Γεωργίας¹⁷ ούτε βεβαίως ο κοινοτικός κατάλογος των ελληνικών περιοχών κοινοτικής σημασίας.

ΤΟ ΚΑΤΑΛΛΗΛΟ ΣΧΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ

Ακολουθώντας την ίδια γραμμή σκέψης, ότι δηλαδή η νομικο-διοικητική προσέγγιση οφείλει να συναρτάται με τη φυσιογνωμία των περιοχών, το ίδιο θα πρέπει, τηρουμένων των αναλογιών, να συμβαίνει και με τη διοικητική προσέγγιση του εγχειρήματος ενεργοποίησης της Οδηγίας "Natura 2000".

Αν μπορούσε κανείς να διαγράψει τους Φορείς που θα μπορούσαν να ασκήσουν το έργο της διοίκησης και διαχείρισης των περιοχών του δικτύου "Natura 2000", αυτοί θα ήταν πρώτα απ' όλα το Δημόσιο με τις καθ' ύλην αρμόδιες υπηρεσίες του, καθώς και η Τοπική Αυτοδιοίκηση πρώτου και δεύτερου βαθμού αλλά και *ad hoc* δημιουργούμενοι Φορείς Διαχείρισης δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα, ή ακόμη και άλλα νομικά πρόσωπα με συγγενές αντικείμενο ενασχόλησης (π.χ. Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, Συνεταιρισμοί κ.λπ.).

¹⁶ Για τις υφιστάμενες ασάφειες ως προς τις υποχρεώσεις που πηγάζουν για τα κράτη-μέλη σ' αυτό το στάδιο εφαρμογής της Οδηγίας βλ. και το κατευθυντήριο κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το άρθρο 6 με τίτλο: Διαχείριση των περιοχών του Δικτύου Natura 2000 (οι διατάξεις του άρθρου 6 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τα ενδιαιτήματα), Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2000.

¹⁷ Σημειώνεται ότι η υποχρέωση έγκρισης του εθνικού καταλόγου με κοινή απόφαση των υπουργών ΠΕΧΩΔΕ και Γεωργίας περιέχεται στην ίδια την ΚΥΑ εναρμόνισης προς την Οδηγία "Natura 2000" (βλ. σχετικά το άρθρο 4 αυτής).

Έχει σημασία να αναφερθεί ότι σε κάποιο βαθμό προς την ορθή αυτή κατεύθυνση κινείται και η υφιστάμενη νομοθεσία, η οποία προβλέπει τόσο για τις περιοχές του άρθρου 18 του ν. 1650/1986 όσο και για τις Ειδικές Ζώνες Διατήρησης της Οδηγίας, τη δυνατότητα ανάθεσης της διοίκησης και διαχείρισης σε έναν σημαντικό αριθμό φορέων¹⁸.

Ανεξάρτητα, πάντως, από το έλλειμμα εφαρμογής αυτής της ρύθμισης σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, έλλειμμα βεβαίως συνδεδεμένο με τη γενικότερη αδράνεια εφαρμογής της Οδηγίας "Natura 2000", είναι δυνατό να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις:

Πρώτον, θα έπρεπε να είχε προβλεφθεί ως δυνατότητα και η δημιουργία, σε εξαιρετικές και ιδιαίζουσες περιπτώσεις, όπου οι συγκρούσεις είναι μεγάλες, νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, νομικό μόρφωμα άλλωστε, το οποίο έχει το πλεονέκτημα άσκησης αρμοδιοτήτων δημόσιου χαρακτήρα.

Δεύτερον, έχει ορθώς προβλεφθεί η δυνατότητα ανάθεσης, με την αποκαλούμενη "σύμβαση διαχείρισης", καθηκόντων διαχείρισης εξατομικευμένα σε νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, που έχουν διακριθεί για το έργο τους στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος. Πρόκειται αναμφίβολα για ρύθμιση, η οποία κινείται κατ' αρχήν στη σωστή κατεύθυνση, απομένει ωστόσο η εξειδίκευσή της μέσω της κανονιστικής οδού και κυρίως η εφαρμογή της στην πράξη, ιδίως αν ληφθούν υπόψη τα "όρια" των εξουσιών, των οποίων είναι δυνατό να κάνει χρήση το νομικό μόρφωμα αυτού του τύπου, στο οποίο αντιστοιχούν κατά βάση οι διάφορες περιβαλλοντικές οργανώσεις σωματειακής ή εταιρικής (μη κερδοσκοπικής) μορφής.

Η μόνη ίσως κριτική που μπορεί να γίνει στη συγκεκριμένη ρύθμιση είναι ότι το περιεχόμενο της εξουσιοδότησης που δίνεται στον κανονιστικό νομοθέτη είναι ελλιπές¹⁹, γεγονός που δεν αποκλείεται εν τέλει να υπονομεύσει την ίδια την ενεργοποίησή της.

Κατά μία άποψη, την οποία θεωρώ και τη μόνη ρεαλιστική για τα αμέσως τουλάχιστον επόμενα χρόνια, η πολιτική στον τομέα αυτό θα πρέπει να κινηθεί προς την κατεύθυνση σύστασης ενός περιορισμένου αριθμού Φορέων Διαχείρισης μόνον για τις μεγάλης οικολογικής αξίας περιοχές (Παντής, 2001), ενώ οι αρμοδιότητες διαχείρισης για τις υπόλοιπες περιοχές θα πρέπει να περιέλθουν είτε σε υφιστάμενες υπηρεσίες είτε να διαχυθούν σε άλλους υφι-

¹⁸ Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 1 του Ν.2742/1999 η διοίκηση και διαχείριση των προστατευόμενων περιοχών "..... μπορεί να ανατίθεται σε υφιστάμενες δημόσιες υπηρεσίες ή σε ειδικές υπηρεσίες που συνιστώνται για το σκοπό αυτό κατά τις κείμενες διατάξεις, σε οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και των δύο βαθμίδων, σε Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Α.Ε.Ι.) και δημόσια ερευνητικά κέντρα ή άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα του ευρύτερου δημόσιου τομέα, καθώς και σε μη κερδοσκοπικά νομικά πρόσωπα του ιδιωτικού τομέα, που έχουν διακριθεί για το έργο τους στην προστασία της φύσης ή γενικότερα της προστασίας του περιβάλλοντος και τα οποία διαθέτουν την κατάλληλη τεχνική και επιστημονική υποδομή, καθώς και αποδεδειγμένη εμπειρία στην υλοποίηση ανάλογων έργων".

¹⁹ Κατά το άρθρο 15 παρ. γ του Ν.2742/1999 "..... Με κοινή απόφαση των Υπουργών Ανάπτυξης, Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων και Γεωργίας εξειδικεύονται το περιεχόμενο και η διαδικασία σύναψης συμβάσεων διαχείρισης, τα κριτήρια επιλογής των φορέων και κάθε άλλη σχετική λεπτομέρεια" (η υπογράμμιση δική μου).

στάμενους Φορείς. Την προσέγγιση αυτή φαίνεται σε κάποιο βαθμό να ενστερνίζεται και ο έλληνας νομοθέτης, ο οποίος με πρόσφατη ρύθμισή του²⁰ προβαίνει στην ίδρυση είκοσι πέντε Φορέων Διαχείρισης, με σκοπό τη διοίκηση και διαχείριση αντίστοιχων προστατευόμενων περιοχών.

Από τη σκοπιά αυτή είναι αναγκαίο, πάντως, να αναζητηθεί σε νομοθετικό επίπεδο μια πιο συγκεκριμένη αντιστοιχία και σύνδεση της φυσιογνωμίας των προαναφερόμενων περιοχών με το επιλεγόμενο κάθε φορά διοικητικό σχήμα, όπως και μια μεγαλύτερη ευελιξία στην από κοινού ανάθεση σε Φορείς καθηκόντων διοίκησης και διαχείρισης μιας προστατευόμενης περιοχής.

Η ΕΠΙΛΥΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Αποτελεί κοινή παραδοχή στο χώρο της διαχείρισης του περιβάλλοντος ότι δεν μπορεί να υπάρξει αποτελεσματική προστασία και διαχείριση των προστατευόμενων περιοχών εάν προηγουμένως δεν αντιμετωπισθούν ικανοποιητικά οι αναπόφευκτες συγκρούσεις συμφερόντων, που είναι φυσικό να εκδηλώνονται σε αυτές τις περιπτώσεις. Η κλασικότερη ίσως εκδηλωνόμενη σύγκρουση είναι αυτή μεταξύ των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και των αιτιήσεων της περιβαλλοντικής προστασίας, ή με άλλους περισσότερο νομικούς όρους, η σύγκρουση μεταξύ του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και του δικαιώματος στο περιβάλλον²¹.

Είναι γνωστό ότι συχνά οι κανόνες προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος ενσωματώνουν μικρότερες ή μεγαλύτερες, σχετικές ή απόλυτες, απαγορεύσεις σε σχέση με την οικονομική αξιοποίηση της γης, η οποία κυρίως μεταφράζεται σε δυνατότητα οικοδομικής εκμετάλλευσής της. Από τη σκοπιά, έτσι, της διασφάλισης του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, το κύριο ερώτημα που τίθεται είναι το από πιο σημείο και μετά οι περιορισμοί στην ιδιοκτησία είναι τόσο επαχθείς που να καθιστούν αναγκαία την πρόβλεψη αντισταθμιστικών μέτρων υπέρ των θιγόμενων;

Ο έλληνας νομοθέτης προέβλεψε γενικά κάποιες μορφές τέτοιων αντισταθμιστικών από τη δεκαετία ήδη του 1980²², χωρίς ωστόσο να εξειδικεύσει διά της κανονιστικής οδού τις δικαστικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις που θα επέτρεπαν την εφαρμογή τους στην πράξη.

²⁰ Βλ. αναλυτικά το άρθρο 13 του Ν.3044/2002 "Μεταφορά συντελεστή δόμησης και ρυθμίσεις άλλων θεμάτων αρμοδιότητας Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων" (ΦΕΚ Α' 197).

²¹ Για τη σχέση των δύο δικαιωμάτων γενικά (Δωρής, 1998: 29-41' Falque και Massenet, 1997' Ελληνική Εταιρεία Δικαίου του Περιβάλλοντος, 2003).

²² Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 22 παρ. 1 του Ν.1650/1986 "..... το Δημόσιο ύστερα από αίτηση των θιγόμενων, μπορεί κατά το μέτρο του δυνατού, να αποδεχθεί είτε την ανταλλαγή των ιδιωτικών εκτάσεων με εκτάσεις του Δημοσίου είτε την παραχώρηση κατά χρήση στους θιγόμενους δημοσίων εκτάσεων σε παραπλήσιες περιοχές για ανάλογη χρήση ή εκμετάλλευση είτε την καταβολή εφάπαξ ή περιοδικής αποζημίωσης, για τον προσδιορισμό της

Μολονότι η προσέγγιση του θέματος "ιδιοκτησία-περιβάλλον" είναι ένα μεγάλο θέμα που απαιτεί ξεχωριστή ανάλυση, είναι δυνατό, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης προβληματικής, να γίνουν κάποιες επισημάνσεις:

Η συγκεκριμένη πρόβλεψη περί αντισταθμιστικών έχει το μειονέκτημα ότι δεν αγγίζει με συγκεκριμένο και επιχειρησιακό τρόπο, σε σχέση με τις ανάγκες διαχείρισης του φυσικού περιβάλλοντος το καίριο ερώτημα: ποιο είναι το όριο εκείνο πέραν του οποίου υπάρχει υπέρμετρη και νομικά ανεπίτρεπτη δέσμευση της ιδιοκτησίας;

Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια οι συγκρούσεις μεταξύ "ιδιοκτησίας-περιβάλλοντος" να επιλύονται μέσα από τη δικαστική οδό, με πενιχρά ωστόσο αποτελέσματα στο πεδίο της διαχείρισης του χώρου. Χαρακτηριστικές, από τη σκοπιά αυτή, είναι μια σειρά αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας²³, οι οποίες συνεκτιμώντας τον κοινωνικό χαρακτήρα της ιδιοκτησίας, δίνουν ένα "προβάδισμα" στην προστασία του περιβάλλοντος έναντι της ιδιοκτησίας. Τούτο μεταφράζεται στο ότι κρίνονται νόμιμοι οι περιορισμοί του δικαιώματος της ιδιοκτησίας είτε γιατί οι εκτός σχεδίου περιοχές δεν προορίζονται για δόμηση (άρα οι περιορισμοί είναι εν προκειμένω συνταγματικά ανεκτοί²⁴) είτε γιατί οι ιδιοκτήτες έχουν τη δυνατότητα, ακόμη και στην περίπτωση απόλυτης ή ουσιώδους (μη ανεκτής) στέρησης της ιδιοκτησίας, να ασκήσουν το αγωγικό τους δικαίωμα.

Λαμβάνοντας υπόψη αφενός τις προαναφερόμενες αδυναμίες της νομοθεσίας, σε συνδυασμό και με τις περιορισμένες δυνατότητες που προσφέρει η νομολογία, αφετέρου δε το ότι η ρύθμιση του άρθρου 22 του Ν.1650/1986 έχει έναν αμιγώς "δημοσιοκεντρικό" χαρακτήρα, κρίνεται αναγκαία η αναμόρφωσή της προς δύο κατευθύνσεις: πρώτον, προς την κατεύθυνση προσδιορισμού του ορίου πέραν του οποίου υπάρχει μη ανεκτή δέσμευση της ιδιοκτησίας στις περιοχές του Δικτύου "Natura 2000" και ευρύτερα στις προστατευόμενες περιοχές και δεύτερον, προς την κατεύθυνση νομικής οριοθέτησης των δυνατοτήτων που παρέχει ο χώρος της ιδιωτικής οικονομίας. Οι δυνατότητες αυτές θα μπορούσαν, υπό συγκεκριμένες έστω προϋποθέσεις, να λάβουν τη μορφή αντισταθμιστικών.

Όπως ειπώθηκε, η υφιστάμενη ρύθμιση έχει καθαρά "δημοσιοκεντρικό" χαρακτήρα, ήτοι προσεγγίζει το θέμα των αντισταθμιστικών μέσω της ρύθμισης της σχέσης δημοσίου-θιγόμενου ιδιοκτήτη, αφήνοντας εκτός του ρυθμιστικού της πεδίου τις δυνατότητες που προσφέρει ο χώρος της ιδιωτικής οικονομίας.

Μια νέα ρύθμιση, η οποία είναι ούτως ή άλλως αναγκαία, καθώς και η αρτίωσή της δια της κανονιστικής οδού, θα έπρεπε να δώσει νομική υπόσταση σε δυνατότητες αντισταθμιστι-

οποίας λαμβάνεται υπόψη η υφιστάμενη χρήση της ιδιωτικής έκτασης, είτε τη μεταφορά τού συντελεστή δόμησης σε άλλη ιδιοκτησία κατ' ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων του Ν.880/1979".

²³ Βλ. κυρίως τις αποφάσεις 3146/1986, 3067/2001 και 3135/2002, οι οποίες αφορούν σε απαγορεύσεις και περιορισμούς που έχουν τεθεί είτε για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (η πρώτη), είτε για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος (οι δύο επόμενες).

²⁴ Βλ. σχετικά και τις αποφάσεις του Σ.τ.Ε. 1169/1994, 533,534,535/2003.

κών μέτρων που παρέχει η οικονομία της αγοράς μέσα από πρωτοβουλίες, όπως η δημιουργία εταιρικών σχημάτων μεταξύ θιγόμενων ιδιωτών και Φορέων Διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών, οι χορηγίες πάσης φύσεως (ακόμη και ακινήτων), η αγορά ή και ενοικίαση ακινήτων από τους Φορείς Διαχείρισης κ.λπ.²⁵.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανάγκη αξιοποίησης όλων των μορφών αντισταθμιστικών μέτρων που θα μπορούσαν να επινοηθούν ενισχύεται από το ότι η προώθηση της Οδηγίας "Natura 2000" περνάει στην πράξη μέσα τόσο από *stricto sensu* κανονιστικά μέτρα όσο και από μέτρα συναινετικής ή συμβατικής μορφής. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση, πάντως, η άρση ή έστω η άμβλυση των συγκρούσεων μεταξύ του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και αυτού στο περιβάλλον διευκολύνει την εφαρμογή κάθε μορφής μέτρου, εν κατακλείδι διευκολύνει την ίδια την εφαρμογή της Οδηγίας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανάγκη αξιοποίησης όλων των μορφών αντισταθμιστικών μέτρων που θα μπορούσαν να επινοηθούν ενισχύεται από το ότι η προώθηση της Οδηγίας "Natura 2000" περνάει στην πράξη μέσα τόσο από *stricto sensu* κανονιστικά μέτρα όσο και από μέτρα συναινετικής ή συμβατικής μορφής. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση, πάντως, η άρση ή έστω η άμβλυση των συγκρούσεων μεταξύ του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και αυτού στο περιβάλλον διευκολύνει την εφαρμογή κάθε μορφής μέτρου, εν κατακλείδι διευκολύνει την ίδια την εφαρμογή της Οδηγίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εφαρμογή της Οδηγίας "Natura 2000" αποτελεί σχεδόν εξ ορισμού μια πρόκληση για τον εθνικό νομοθέτη, τη διοίκηση, την ελληνική πολιτεία γενικώς. Η πρόκληση αυτή γίνεται ακόμη μεγαλύτερη, αν αναλογιστεί κανείς ότι η εφαρμογή της συνδέεται και επηρεάζει ένα μεγάλο τμήμα του ελληνικού χώρου, εν τέλει μεγάλες ενότητες του φυσικού αλλά και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντός μας.

Ιδιαίτερα, ωστόσο, αξία προσλαμβάνει η εφαρμογή της Οδηγίας για την νομική προβληματική που συνοδεύει τόσο την προστασία της φύσης όσο και την αειφόρο ανάπτυξη. Και τούτο γιατί η εφαρμογή της Οδηγίας αυτής έρχεται σε σημαντικό βαθμό να καλύψει το έλλειμμα νομοθετικής πολιτικής που υπάρχει αφενός στα ζητήματα της διαχείρισης του περιβάλλοντος, αφετέρου δε στη συσχέτιση της περιβαλλοντικής προστασίας με το αίτημα της ισόρροπης ανάπτυξης του ελληνικού χώρου.

²⁵ Οι κραυγαλέες νομοθετικές αδυναμίες στην προώθηση των αντισταθμιστικών μέτρων είναι ήδη ορατές σε αρκετές περιπτώσεις, με εξέχουσα την περίπτωση της Ζακύνθου, όπου εκ του λόγου τούτου η υλοποίηση των μέτρων προστασίας και διαχείρισης του δημιουργηθέντος Εθνικού Θαλάσσιου Πάρκου Ζακύνθου (ΕΘΠΖ) συναντά πολλά εμπόδια. Το ΕΘΠΖ θεσμοθετήθηκε με το από 1-12-1999 Προεδρικό Διάταγμα "Χαρακτηρισμός χερσαίων και θαλασσιών περιοχών του κόλπου Λαγανά και των νήσων Στροφάδων ως Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο..... Ν. Ζακύνθου", (ΦΕΚ Δ' 906/22-12-1999).

Η Οδηγία "Natura 2000" δεν μπορεί και δεν πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ένα ακόμη "ξηρό" νομικό κείμενο, ως ένα ακόμη "τεχνολογικό" εργαλείο, αντίθετα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως μια ευκαιρία επαναριοθέτησης των σχέσεων του ανθρώπου με τον περιβάλλοντα χώρο του. Η πλήρωση των προϋποθέσεων που αναπτύχθηκαν, σε συνδυασμό με μια σαφή βούληση εκ μέρους της πολιτείας, των επίσημων φορέων της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, αλλά και αυτών της εκπροσώπησης των πολιτών, θα συνέβαλε χωρίς καμία αμφιβολία αποφασιστικά σε αυτό.

Βιβλιογραφία

- Bell S. και McGillivray D. (2001), *Environmental Law*, Blackstone Press.
- Δωρής Φ. (1998), "Προστασία των υγροτόπων και περιορισμοί του δικαιώματος της ιδιοκτησίας" στο *Η προστασία των υγροτόπων στην Ελλάδα*, Αντ. Σάκκουλας, 29-41.
- Ελληνική Εταιρεία Δικαίου του Περιβάλλοντος (2003), *Δικαίωμα της ιδιοκτησίας και προστασία του περιβάλλοντος*, Πρακτικά Ημερίδας, Αντ. Σάκκουλας.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2000), *Διαχείριση των περιοχών του Δικτύου Natura 2000* (οι διατάξεις του άρθρου 6 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τα ενδιαιτήματα), Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Falque M. και Massenet M. (1997), *Droits de propriété et environnement*, Dalloz.
- Jans J.H. (2000), *European Environmental Law*, second revised edition, Groningen: Europa Law Publishing.
- Kramer L. (2000), *EC Environmental Law*, Fourth Edition, Sweet and Maxwell.
- Last K. (2003), "Regulatory Techniques and the Conservation of Nature in Great Britain: The Preference for Partnership", στο Πρακτικά Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Δικαίου του Περιβάλλοντος *Δίκαιο και Προστασία της Φύσης*, (υπό έκδοση).
- Νικολόπουλος Τ. (1998), "Η Οδηγία Natura 2000", στο *Η προστασία των υγροτόπων στην Ελλάδα*, Αντ. Σάκκουλας, 67-88.
- Νικολόπουλος Τ. (1997), "Η προστασία των φυσικών οικοτόπων στο κοινοτικό δίκαιο", *Νόμος και Φύση*, 1997/3: 521.
- Νικολόπουλος Τ. (2002), "Παρατηρήσεις στην απόφαση 3002/2001 του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Πατρών", *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχος 1/2002: 15-22.
- Ντάφης Σ. (1997), "Η βιοποικιλότητα της Ελλάδας και ο ρόλος του Δικτύου 'Φύση 2000' για την προστασία της", στο *Το έργο οικοτόπων στην Ελλάδα: Δίκτυο Φύση 2000*, Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων - Υγροτόπων.

- Παντής Ι. (2001), "Η συμβολή του Εθνικού Θαλάσσιου Πάρκου Ζακύνθου (ΕΘΠΖ) στην εθνική περιβαλλοντική πολιτική της Ελλάδας για την προστασία της φύσης", Ανακοίνωση σε Διεθνές Συμπόσιο με θέμα "Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη: η συμβολή των Πάρκων και των προστατευόμενων περιοχών", Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο Ζακύνθου.
- Σούρλας Π. (1986), *Θεμελιώδη ζητήματα της μεθοδολογίας του δικαίου (μέρος α' - θεωρητική στοιχείωση)*, Αντ. Σάκκουλας, 98.
- Scott J. (1998), *EC Environmental Law*, Longman.
- Université de Limoges - Institut National de Recherche sur l'Espace Rural (2002), Les difficultés de mise en œuvre de la directive Habitats (sous les regards croisés de sociologues, juristes, économistes et géographes), *Actes et Communications*, No 19.
- Université de Limoges - Faculté de Droit et des Sciences Economiques (2000), *La protection conventionnelle des espaces naturels* (étude de droit compare de l'environnement), Ouvrage collectif sous la direction scientifique de Catherine Giraudel, Presses Universitaires de Limoges.
- ΥΠΕΧΩΔΕ (2001), "Στρατηγική για την προστασία της φύσης στην Ελλάδα", Αθήνα.

Μάριος Χαϊνταρλής
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και
Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πεδίο Άρεως, 38334, Βόλος, e-mail: margeorg@hol.gr

Σπουδές Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης στα Ελληνικά Πανεπιστήμια: προκλήσεις και προοπτικές¹

Άσπα Γοσποδίνη

Επικουρος Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Παντελής Σκάγιαννης

Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΑΛΛΑΓΩΝ: ΟΙ ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ Η ΑΝΑΚΛΑΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΟΔΟΜΟΥ-ΧΩΡΟΤΑΚΤΗ

Το τέλος του 20^{ου} αιώνα σηματοδοτήθηκε από μια σειρά δραματικών, παγκόσμιων αλλαγών και εξελίξεων που αφορούν στην *οικονομία, την κοινωνία και το χώρο*: οικονομική παγκοσμιοποίηση, Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, νέες (μετα-βιομηχανικές) αστικές και περιφερειακές οικονομίες, νέες τεχνολογίες και κοινωνία της πληροφορίας, περιβαλλοντική συνείδηση και βιώσιμη ανάπτυξη, υψηλή κινητικότητα των ατόμων και το φαινόμενο της συμπίεσης του χώρου-χρόνου (time-space compression), νόμιμη και παράνομη μετανάστευση και πολυεθνικές, πολυ-πολιτισμικές Ευρωπαϊκές αστικές κοινωνίες, "διαφοροποίηση" ("diversity") και "εξατομίκευση" ("individualization") των αναφορών του ατόμου στην μεταμοντέρνα κοινωνία. Σ' αυτό το νέο πλαίσιο, οι σπουδές στην πολεοδομία, τη χωροταξία και την ανάπτυξη φαίνεται να αντιμετωπίζουν –ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία τους– τόσο σημαντικές προκλήσεις.

¹ Η μετάφραση από τα Αγγλικά έγινε από την Άσπα Καφαλιώτη, Μηχανικό Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Οι Προκλήσεις στους Τομείς Πολεοδομίας, Αστικού Σχεδιασμού και Αστικής Ανάπτυξης

Σε σχέση με την εξέλιξη του φαινομένου των πόλεων, τα προγράμματα σπουδών στην πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό καλούνται να αναπτύξουν και να ενσωματώσουν νέες γνώσεις που σχετίζονται κυρίως με τα ακόλουθα:

Α. *Οικονομική παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*: σύμφωνα με πολλές μελέτες (King, 1990· Sachar, 1990· Sassen, 1994· Savitch, 1996· Hall, 1998· Short και Kim, 1999), η δυναμική των αστικών δικτύων έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την οικονομική παγκοσμιοποίηση. Περισσότερο από ποτέ, οι αγορές υπερβαίνουν τα σύνορα και τα συμφέροντα των εθνικών κρατών ενώ φθίνει η ικανότητα κάθε κράτους να διαμορφώνει την εθνική του οικονομία και τον τρόπο αλληλεπίδρασης των εξωτερικών δυνάμεων και δομών. Αυτές οι αλλαγές πρώτον, αναδιαμορφώνουν τα αστικά δίκτυα και τις ιεραρχίες των πόλεων, δεύτερον, ρυθμίζουν την ανακατανομή των ευκαιριών και των εισοδημάτων των πόλεων, ανεξάρτητα από το βαθμό συμμετοχής τους στην παγκόσμια οικονομία, και τρίτον, επηρεάζουν την οργάνωση και τη μορφολογία του χώρου μέσα στις πόλεις (Shaw, 2001· Sassen, 2001). Στην Ευρώπη, η λειτουργία του αστικού συστήματος έχει αλλάξει σημαντικά στην πορεία της ολοκλήρωσης. Οι ευρωπαϊκές πόλεις συνδέονται όλο και περισσότερο με δυνάμεις πέραν των εθνικών συνόρων τους και εμφανίζονται να λειτουργούν ως ενιαίο δίκτυο πόλεων (CEC, 1992· Sachar, 1996). Μέσα στο νέο ενιαίο Ευρωπαϊκό αστικό σύστημα, η διαδικασία "κλειδί" είναι ο αυξανόμενος *ανταγωνισμός*² μεταξύ των πόλεων με στόχο την αναβάθμιση της θέσης τους στις ιεραρχίες του παγκόσμιου και του Ευρωπαϊκού αστικού συστήματος (CEC, 1992· Brothie, et al., 1995· Cox, 1995· Duffy, 1995· Jensen-Butler, et al., 1997). Απόδειξη στα παραπάνω αποτελούν τα πολυάριθμα δίκτυα πόλεων που έχουν οργανωθεί για να προωθήσουν τη συνεργασία στην ανταλλαγή πολιτικών και καλύτερων πρακτικών, καθώς επίσης και στην ανάπτυξη συνεργασιών σε οικονομικές δραστηριότητες (π.χ. νέες τεχνολογίες, τουρισμός), και στην αντιμετώπιση κοινωνικο-χωρικών προβλημάτων (αστικές μεταφορές, κοινωνική κατοικία, περιβαλλοντική ρύπανση, ανεργία, εγκληματικότητα, κοινωνικός διαχωρισμός, κ.λπ.).

Στις νέες συνθήκες, ο αστικός σχεδιασμός εμφανίζεται να αναλαμβάνει για όλες τις κατηγορίες και ομάδες πόλεων έναν νέο σημαντικό ρόλο ως "*εργαλείο*" οικονομικής ανάπτυξης. Μια σημαντική σχέση μεταξύ του σχεδιασμού και της οικονομίας του αστι-

² Ο Harvey (1989a) περιγράφει τις διάφορες στρατηγικές με τις οποίες οι πόλεις μπορούν να ανταγωνιστούν για επενδύσεις ή πόρους: i) ανταγωνισμός στον εργασιακό χώρο (βελτίωση της τεχνολογίας, των υποδομών και των συνθηκών εργασίας), ii) ανταγωνισμός στα πλαίσια της χωρικής διαίρεσης της κατανάλωσης (προσέλκυση και διατήρηση των τουριστών και των κατοίκων υψηλού εισοδήματος), iii) ανταγωνισμός, ώστε να γίνουν οικονομικά, κυβερνητικά κέντρα ή κέντρα πληροφόρησης, iv) ανταγωνισμός για την κυβερνητική διανομή.

κού χώρου που διατηρήθηκε για αιώνες φαίνεται να αντιστρέφεται στην εποχή μας: ενώ στην μακροχρόνια ιστορία των πόλεων η υψηλή ποιότητα του σχεδιασμένου χώρου καθώς και οι σχεδιαστικές καινοτομίες εμφανιζόταν πάντα ως αποτέλεσμα της οικονομικής άνθισης συγκεκριμένων πόλεων και περιοχών σε μια χρονική περίοδο, στην νέα εποχή ο αστικός σχεδιασμός και η ποιότητα του σχεδιασμένου χώρου χρησιμοποιούνται συνειδητά ως μέσον οικονομικής ανάπτυξης των πόλεων (Γοσποδίνη, 2000· Gospodini, 2002). Ταυτόχρονα, η εκπαίδευση στην πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό πρέπει να προσαρμοστούν στη νέα κατάσταση και να αναπροσανατολιστούν. Τα προγράμματα σπουδών πρέπει να στηριχτούν σε μια σε βάθος ανάλυση του νέου ανταγωνιστικού περιβάλλοντος των πόλεων και να ενσωματώσουν νέες γνώσεις συνδεδεμένες με τα ζητήματα αιχμής της πολεοδομίας και του αστικού σχεδιασμού καθώς και με τις νέες αστικές πολιτικές (COX, 1993 και 1995· Jensen-Butler, 1997) καθώς επίσης και με τις νέες αστικές οικονομίες (McNeil και While 2001).

- B. *Νέες τεχνολογίες, κοινωνία της πληροφορίας, υψηλή κινητικότητα των ατόμων και συμπίεση του χωρο-χρόνου*: οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις στις μεταφορές και τις επικοινωνίες έχουν οδηγήσει σε υψηλή κινητικότητα των ατόμων, αύξηση της ποσότητας της προσλαμβανουσας πληροφορίας και κατά συνέπεια αύξηση της ροής των γεγονότων στο χρόνο –δηλαδή με άλλα λόγια, έχουν οδηγήσει σε αυτό που αποκαλείται "*επιτάχυνση της ιστορίας*" ή "*συμπίεση του χώρου-χρόνου*" – κάτι που χαρακτηρίζει την εποχή του νέου μοντερνισμού (Castells, 1991, 1993 και 1998· Young, 1993· Rheingold, 1994· Mitchel, 1995· Graham και Marvin, 1996). Το υψηλό επίπεδο δικτύων τηλεπικοινωνιών έχει οδηγήσει, επίσης, στην διαρκώς αυξανόμενη συμμετοχή από απόσταση (ηλεκτρονική πρόσβαση) των ατόμων στις διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες όπως η εργασία, οι τραπεζικές συναλλαγές, οι αγορές, η εκπαίδευση, η αναψυχή, ο ελεύθερος χρόνος, ο τουρισμός κ.λπ.. Αυτοί οι νέοι τρόποι κοινωνικής συμμετοχής και επικοινωνίας (συμμετοχή από απόσταση, ηλεκτρονική πρόσβαση) τείνουν να καταστήσουν μη διακριτά τα όρια μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών δραστηριοτήτων που στο παρελθόν ήταν σαφώς διακεκριμένες. Σήμερα, κοινωνικές δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα η εργασία, η εκπαίδευση και η ψυχαγωγία που ήταν τελείως διάφορες στο παρελθόν, μπορούν να τελούνται ταυτόχρονα ή σε χρονική αλληλουχία μέσω ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή - και επομένως, να στεγάζονται στον ίδιο χώρο ο οποίος κατά συνέπεια δεν έχει σαφή λειτουργική ταυτότητα. Αυτού του είδους οι σύγχρονοι χώροι χωρίς λειτουργική διαφοροποίηση και ταυτότητα είναι αυτό που ο Auge (1992) αποκαλεί "*μη-τόπος*" ("*non-lieu*"). Αυτές οι αλλαγές που στηρίζονται στην εξέλιξη των νέων τεχνολογιών αναδιαρθρώνουν το χώρο σε όλες τις κλίμακες και τα επίπεδα συστηματικής οργάνωσής του: από τα κτίρια και τα σύνολα κτιρίων έως τις αστικές περιοχές και τις πόλεις –επιτρέποντας πια στη σύγχρονη πόλη της υψηλής τεχνολογίας και των

νέων δικτύων, την "μετάπολη"– να έχει μια ασυνεχή και διαχεόμενη φυσική ανάπτυξη ("dispersed city").

Η πολεοδομία και ο αστικός σχεδιασμός πρέπει να λάβουν υπόψη όλες τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες και τις επιπτώσεις τους στη χωρική οργάνωση και μορφολογία των πόλεων. Τα προγράμματα σπουδών στην πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό πρέπει να ενσωματώσουν νέα μαθήματα που θα εστιάζουν στο πνεύμα του νέου μοντερνισμού –την επιτάχυνση της κινητικότητας, τη συμπίεση του χωρο-χρόνου, τις νέες τεχνολογίες– και τον αντίκτυπό τους.

- Γ. *Περιβαλλοντικά προβλήματα και βιώσιμη αστική ανάπτυξη*: τα αυξανόμενα περιβαλλοντικά προβλήματα και η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος έχουν ενισχύσει την περιβαλλοντική συνείδηση και την ευαισθησία των ευρωπαϊκών αστικών κοινωνιών, έχουν δημιουργήσει την αναγκαιότητα κατανόησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των πολεοδομικών έργων. Ο βιώσιμος αστικός σχεδιασμός έχει καθιερωθεί από τη δεκαετία του '90 ως κυρίαρχη σχολή σχεδιασμού (Graham και Hunter, 1994· Van der Ryn και Cowan, 1995·Clark, 1996·Wheeler, 1998). Τα προγράμματα σπουδών στην πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό πρέπει να επεκταθούν και να ενσωματώσουν γνώσεις σχετικά με την περιβαλλοντική διαχείριση και το βιώσιμο σχεδιασμό και ανάπτυξη των αστικών περιοχών.
- Δ. *Πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές αστικές κοινωνίες, κοινωνική πόλωση και χωρικός διαχωρισμός*: Ως συνέπεια της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, οι μαζικές μεταναστεύσεις –νόμιμες και παράνομες– μετασχηματίζουν όλο και περισσότερο τις ευρωπαϊκές πόλεις σε *ετερογενείς, πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες* (King, 1993 και 1995· Hall, 1995·Graham, 1998). Μια σημαντική κοινωνικο-χωρική διάσταση ενός τέτοιου μετασχηματισμού των πόλεων αποτελεί το φαινόμενο του *χωρικού διαχωρισμού* των διαφορετικών πολιτισμών και των κοινωνικών ομάδων –εθελοντικά ή ακούσια (Massey, 1999· Sassen, 1994). Επίσης, ο *πολιτισμικός πλουραλισμός των μεταμοντέρνων κοινωνιών*, το δικαίωμα της συνύπαρξης του "διαφορετικού" στους κόλπους της ίδιας κοινωνίας χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη εποχή και το πνεύμα του νέου μοντερνισμού. Οι παλαιοί τρόποι κωδικοποίησης της κοινωνικής συμπεριφοράς των ατόμων (π.χ. ήθη και έθιμα, ταξικές συνήθειες, ιδεολογικοί κώδικες) με τους οποίους ερμηνεύονταν οι δραστηριότητες των ανθρώπων δεν λειτουργούν στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες, όπως συνέβαινε στο παρελθόν (Featherstone, 1991). Οι ιδέες της *"διαφοροποίησης"* ("diversity") και της *"εξατομίκευσης"* ("individualization") των αναφορών του ατόμου έχουν κυριαρχήσει σε πολλές κοινωνικές δραστηριότητες. Όλοι οι διαφορετικοί "κόσμοι" διεκδικούν τα δικαιώματα ύπαρξής τους και αναπαραγωγής τους και αναζητούν κάποιο χώρο μέσα στην αναδυόμενη μεταβιομηχανική πόλη και κοινωνία.

Στα πλαίσια των παραπάνω, η πολεοδομία και ο αστικός σχεδιασμός καλούνται να δημιουργήσουν νέους χώρους που μπορούν να ενσωματώσουν τις ετερογενείς και πολυεθνικές αστικές κοινωνίες και ταυτόχρονα, να επιτρέπουν την έκφραση όλων των πολιτισμικά διαφορετικών τάσεων και να αναδεικνύουν μια πολυπολιτισμική "ταυτότητα του τόπου" (Gosprođini, 2003 και 2004). Τα προγράμματα σπουδών στην πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό πρέπει να επεκταθούν και να ενσωματώσουν μαθήματα που εστιάζουν σε θέματα όπως ο μεταμοντέρνος πολιτισμικός πλουραλισμός, η χωρική αντιπροσώπευση των διαφορετικών πολιτισμών και η ταυτότητα του τόπου.

Οι Προκλήσεις στους Τομείς Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Σε σχέση με τη χωροταξία και την περιφερειακή ανάπτυξη, τα προγράμματα σπουδών πρέπει επίσης να επεκταθούν και να ενσωματώσουν τη νέα γνώση που σχετίζεται με τα θέματα που προαναφέρθηκαν: μόνο που αυτό πρέπει να γίνει σε μεγαλύτερη, περιφερειακή ή και εθνική, κλίμακα.

Η μετάβαση των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών στην οικονομία της αγοράς εγείρει νέα ζητήματα στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις και στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Οι ανατολικοευρωπαϊκές χώρες που εντάσσονται στην ΕΕ αναδιαμορφώνουν τα σύνορά τους και αλλάζουν τις χωρικές ιεραρχίες, άρα και τις προτεραιότητες του περιφερειακού προγραμματισμού και του χωροταξικού σχεδιασμού. Επιπλέον, η σε γενικές γραμμές μειωμένη σημασία των εσωτερικών συνόρων και η παράλληλη ανάπτυξη της εσωτερικής και εξωτερικής διασυνοριακής συνεργασίας έχουν οδηγήσει σε μια διαφορετική αντίληψη των χωρικών εννοτήτων ως αντικειμένων του προγραμματισμού και του σχεδιασμού.

Οι οικονομικές εξελίξεις και η μετάβαση στα νέα μετα-φορντικά καθεστάτα συσσωρευσης, με συνέπεια την παραγωγική ευελιξία, βασίζονται στις νέες τεχνολογίες και οδηγούν στην επιτάχυνση της καινοτομίας (συνήθως τμηματική προς το παρόν), στην κοινωνία της πληροφορίας θέτοντας τα θεμέλια για την κοινωνία της γνώσης. Η νέα τεχνολογία αποτελεί, επίσης, ένα ενδιάμεσο αγαθό για τις περισσότερες βιομηχανίες, καθώς επίσης και το προϊόν πολλών βιομηχανιών. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας δημιουργούνται νέοι χώροι. Αυτοί είναι εξειδικευμένοι χώροι νέας τεχνολογίας ή καινοτόμα *περιβάλλοντα* διαφόρων τύπων, που κυμαίνονται από θερμοκοιτίδες επιχειρήσεων κλίμακας κτιρίου ως ολόκληρες περιφέρειες.

Αυτές οι εξελίξεις αναδομούν προφανώς το χώρο και διαταράσσουν τις παλαιές ισορροπίες, μεταξύ των οποίων είναι η οικολογική (τόσο η ανθρώπινη όσο και η φυσική). Κατά την τελευταία δεκαετία, η ανάπτυξη έχει αρχίσει να γίνεται αντιληπτή με διαφορετικό τρόπο. Οι γρήγορες αλλαγές γίνονται πλέον αντιληπτές ως απειλή για το περιβάλλον, είτε επειδή οι πόροι καταναλώνονται ανεξέλεγκτα είτε επειδή η οικολογική ισορροπία αναστατώνεται από

την ανθρώπινη δραστηριότητα. Αυτό που προκαλεί την μεγαλύτερη ανασφάλεια είναι το εάν η σημερινή ανάπτυξη θα εξασφαλίσει την αυριανή ζωή.

Σ' αυτόν τον σύνθετο κόσμο, οι κοινωνίες αλλάζουν επίσης. Είτε λόγω της μετανάστευσης είτε λόγω των νέων ιδεών και ενός ιδιαίτερου είδους πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, οι κοινωνίες τείνουν να γίνουν πιο πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές. Παρ' όλο που από μια άποψη αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει στην κοινωνική ομογενοποίηση, η κύρια διάστασή του θέματος είναι η κοινωνική πόλωση και ο χωρικός διαχωρισμός. Έτσι, εκτός από τις "παραδοσιακές" ταξικές ή/και εθνικές διαφορές εμφανίζονται επίσης νέες κοινωνικές διαφοροποιήσεις.

Παράλληλα με τις παραπάνω εξελίξεις, νέες αντιφάσεις και κρίσιμα προβλήματα έχουν προκύψει στο χωροταξικό προγραμματισμό και σχεδιασμό. Αν και στη νέα εποχή ο χωροταξικός προγραμματισμός και σχεδιασμός φαίνεται να είναι απαραίτητος περισσότερο από ποτέ, κυρίαρχα πολιτικά ρεύματα και ιδεολογίες στην Ευρώπη (π.χ. νεο-φιλελευθερισμός) ευνοούν την σχεδόν απεριόριστη κυριαρχία του παράγοντα της αγοράς στη διαχείριση του χώρου, και κατά συνέπεια, περιθωριοποιείται και υπονομεύεται ο χωροταξικός προγραμματισμός και σχεδιασμός. Υπό την πίεση της αγοράς αλλά και του χρόνου, συχνά οδηγούμαστε σε διαδικασίες "μη-προγραμματισμού" και "μη-σχεδιασμού" ή σε διαδικασίες όπου ο χωροταξικός προγραμματισμός και σχεδιασμός υποβαθμίζονται στην ουσία και "χρησιμοποιούνται" ως μηχανισμοί που λειτουργούν μόνον για την επίλυση δευτερευόντων και μικρών προβλημάτων.

Είναι ευρέως γνωστό ότι τα περισσότερα προγράμματα σπουδών στον τομέα της γεωγραφίας και άλλων επιστημών που συμβάλουν στην ανάλυση των χωρικών φαινομένων, έχουν ενσωματώσει την παραπάνω προβληματική. Εντούτοις, στον τομέα της χωροταξίας και της περιφερειακής ανάπτυξης, αυτά τα ζητήματα δεν έχουν ακόμα πλήρως αναπτυχθεί.

ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ

Στο ανωτέρω πλαίσιο, η έρευνά μας για τις σπουδές στην Πολεοδομία, τη Χωροταξία και την Ανάπτυξη στα ελληνικά πανεπιστήμια επικεντρώνεται στις ακόλουθα ερωτήματα:

- ♦ Έχουν τα φαινόμενα της *οικονομικής παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης* επηρεάσει τα προγράμματα σπουδών κατά την τελευταία δεκαετία; Και σε ποιο βαθμό τα προγράμματα σπουδών έχουν διευρυνθεί με ανάλογα νέα αντικείμενα;
- ♦ Περιλαμβάνονται στα προγράμματα σπουδών, και σε ποιο ποσοστό, ειδικά μαθήματα για τις *νέες τεχνολογίες* και τον αντίκτυπό τους στη χωρική οργάνωση και την οικονομική ανάπτυξη των πόλεων και των περιοχών; Σε ποιο βαθμό χρησιμοποιούνται οι νέες τεχνολογίες στις εκπαιδευτικές διαδικασίες;

- ♦ Έχουν επηρεασθεί, και κατά πόσον, τα προγράμματα σπουδών από τις νέες διεθνείς "σχολές σκέψης" ή θεωρητικές προσεγγίσεις στο πολεοδομικό και χωροταξικό προγραμματισμό και σχεδιασμό, όπως για παράδειγμα τις θεωρίες "βιώσιμης ανάπτυξης" πόλεων και περιοχών;
- ♦ Σε τι ποσοστό τα προγράμματα σπουδών περιλαμβάνουν μαθήματα *αστικής γεωγραφίας, κοινωνιολογίας του χώρου και δημογραφίας* ώστε να παρέχουν γνώσεις υποβάθρου για την αρτιότερη εκπόνηση πολεοδομικών και χωροταξικών μελετών;
- ♦ Πώς τα προγράμματα σπουδών επιτυγχάνουν τη σύνδεση ανάμεσα στο *χωροταξικό και πολεοδομικό προγραμματισμό (spatial planning, urban planning,)* και τον *αστικό σχεδιασμό (urban design)*;
- ♦ Έχουν ενσωματωθεί οι νέες προσεγγίσεις (σχολές σκέψης) του σχεδιασμού, του προγραμματισμού και της ανάπτυξης του χώρου στο περιεχόμενο των μαθημάτων και τις εκπαιδευτικές μεθόδους και διαδικασίες; Και αν ναι, σε ποιο βαθμό και με ποιο τρόπο; Προκειμένου να δοθούν απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, διεξήχθη έρευνα στις Σχολές, τα Τμήματα και τους Τομείς των ελληνικών πανεπιστημίων³ που προσφέρουν σπουδές στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη. Η εκπόνηση της έρευνας περιλάμβανε 3 φάσεις:

Φάση Α: Η ιστορική εξέλιξη των σπουδών και η ανάπτυξή τους σήμερα.

Συλλογή στοιχείων σχετικά με τα υφιστάμενα πανεπιστημιακά Τμήματα και Σχολές που προσφέρουν σπουδές στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη. Ταξινόμηση των προγραμμάτων σπουδών σε βασικές κατηγορίες όπως α) προγράμματα βασικών γνώσεων υποβάθρου στα πλαίσια των σπουδών στην Αρχιτεκτονική, β) 5-ετή ολοκληρωμένα προπτυχιακά προγράμματα, γ) μεταπτυχιακά προγράμματα που καλύπτουν συνολικά τα επιστημονικά πεδία στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη, δ) μεταπτυχιακά προγράμματα που εστιάζουν σε ένα από τα επιστημονικά πεδία της Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης.

Φάση Β: Ποσοτική Ανάλυση των Προγραμμάτων Σπουδών.

Συλλογή των όλων των Προγραμμάτων Σπουδών και διερεύνηση της δομής και της διάρθρωσής τους κατά *θεματικές ενότητες* σύμφωνα με την περιγραφή των μαθημάτων στον Οδηγό Σπουδών.

³ Προηγούμενη έρευνα, βλ. Labrianidis και Deffner (1999) σχετικά με τις σπουδές στον προγραμματισμό και το σχεδιασμό του χώρου στα ελληνικά πανεπιστήμια περιέγραψε τα προγράμματα σπουδών σε διάφορα τμήματα Αρχιτεκτονικής, Γεωγραφίας, Τογράφων Μηχανικών, Περιβάλλοντος, Περιφερειακής Ανάπτυξης και ανέλυσε τους λόγους για τους οποίους καθυστέρησε στην Ελλάδα η ίδρυση τμημάτων Γεωγραφίας και Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης.

Φάση Γ: Ποιοτική Ανάλυση των Προγραμμάτων Σπουδών.

Συνεντεύξεις με διδάσκοντες –μέλη ΔΕΠ– και ειδικότερα με τους υπεύθυνους των προγραμμάτων σπουδών σχετικά με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων σπουδών, το περιεχόμενο των μαθημάτων και τις εκπαιδευτικές μεθόδους και διαδικασίες.

Η ιστορική εξέλιξη των σπουδών και η ανάπτυξή τους σήμερα

Στην Ελλάδα οι σπουδές στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη έχουν μια μάλλον σύντομη ιστορία σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Εμφανίζονται αρχικά στη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, ενώ για πολλές δεκαετίες είχαν στενή σχέση με τις σπουδές στην αρχιτεκτονική.

Το έτος 1917 χαρακτήρισε την έναρξη στην Ελλάδα τόσο των σπουδών στην αρχιτεκτονική όσο και στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη: το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο ίδρυσε την πρώτη Σχολή Αρχιτεκτονικής το 1917 και στα πλαίσια του προγράμματος σπουδών αυτής της σχολής καθιερώθηκε για πρώτη φορά η διάκριση του Τομέα σπουδών στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη. Τέσσερις δεκαετίες αργότερα, μετά την ίδρυση του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης το 1957, δημιουργήθηκε ένας ακόμη Τομέας σπουδών στην Πολεοδομία, τη Χωροταξία και την Ανάπτυξη στα πλαίσια του προγράμματος σπουδών του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Οι σπουδές στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη ανεξαρτητοποιήθηκαν και διαχωρίστηκαν πλήρως από τις σπουδές στην αρχιτεκτονική την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, όταν το 1989 ιδρύθηκε το Τμήμα Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 1α, υπάρχουν σήμερα διάφορες εναλλακτικές επιλογές σπουδών στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη στα ελληνικά πανεπιστήμια:

- α) *Υπόβαθρο βασικών γνώσεων* στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη προσφέρεται στα πλαίσια των σπουδών στην αρχιτεκτονική: σήμερα, υπάρχουν 6 Σχολές/Τμήματα Αρχιτεκτονικής που σύμφωνα με το πρόγραμμα σπουδών περιλαμβάνουν Τομέα Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Ανάπτυξης. Ειδικότερα, στο ΕΜΠ και το ΑΠΘ υπάρχουν εδώ και δεκαετίες οργανωμένοι και άρτιοι Τομείς Σπουδών στην Πολεοδομία, τη Χωροταξία και Ανάπτυξη, ενώ στα υπόλοιπα 4 Τμήματα Αρχιτεκτονικής (σε Βόλο, Πάτρα, Ξάνθη και Κρήτη) που έχουν πρόσφατα ιδρυθεί αναμένεται να δημιουργηθεί Τομέας Σπουδών στην Πολεοδομία, τη Χωροταξία και Ανάπτυξη. Ωστόσο, θεωρείται βέβαιο ότι, όπως και στα παλαιότερα τμήματα Αρχιτεκτονικής, στα νέα τμήματα η ερευνητική δραστηριότητα και τα μαθήματα χωρικού προγραμματισμού και σχεδίασμού στη μεγάλη κλίμακα θα οδηγήσουν αναπόφευκτα στο άμεσο μέλλον στη δημιουργία αντίστοιχων τομέων σπουδών.

- β) *Ολοκληρωμένο 5-ετές πρόγραμμα σπουδών* στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη, ανεξάρτητο από τις σπουδές στην αρχιτεκτονική: μέχρι τώρα υπάρχει μόνο ένα τέτοιο πρόγραμμα που προσφέρεται από το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Πολύ πρόσφατα, (τον Ιανουάριο του 2004), ένα νέο τμήμα "*Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης*" ιδρύθηκε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και προγραμματίζεται να λειτουργήσει από το ακαδημαϊκό έτος 2004-2005 με έδρα τη Βέροια. Το πρόγραμμα σπουδών δεν έχει ακόμα πλήρως καθορισθεί.

Όσον αφορά στις μεταπτυχιακές σπουδές στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη, τα ελληνικά πανεπιστήμια απονέμουν: α) Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Εξειδίκευσης, και β) Διδακτορικό Δίπλωμα. Ειδικότερα:

- α) *Όσον αφορά στο Μεταπτυχιακό Δίπλωμα εξειδίκευσης*, υπάρχουν σήμερα δύο Προγράμματα Σπουδών που καλύπτουν πλήρως τα αντικείμενα της Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Ανάπτυξης, και προσφέρονται αντιστοίχως από το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, υπό τον συντονισμό της Σχολής Αρχιτεκτόνων. Και τα δύο προγράμματα έχουν διάρκεια δώδεκα μηνών και περιλαμβάνουν διδασκόμενα μαθήματα (εννέα μήνες) καθώς και διπλωματική διατριβή βασισμένη σε έρευνα (τρεις μήνες) [Πίνακας 1α]. Εκτός από τα αυτά, υπάρχουν και άλλα προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών που δεν καλύπτουν όλο το φάσμα των επιστημονικών αντικειμένων της Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Ανάπτυξης αλλά εστιάζουν σε ένα μόνον επιστημονικό πεδίο (π.χ. στο περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη ή στην περιφερειακή ανάπτυξη ή στις τεχνικές χωρικής ανάλυσης). Ο Πίνακας 1β παρουσιάζει όλα τα Μεταπτυχιακά Προγράμματα αυτού του είδους.
- β) *Όσον αφορά στο Διδακτορικό Δίπλωμα*, οι φοιτητές έχουν τη δυνατότητα να εκπονήσουν διδακτορική έρευνα και να συγγράψουν διδακτορική διατριβή σε όλα τα πανεπιστημιακά τμήματα και σχολές που προσφέρουν προγράμματα σπουδών (ολοκληρωμένα, ή εστιασμένα σε ένα πεδίο, ή βασικών γνώσεων υποβάθρου) στη Χωροταξία, Πολεοδομία και Ανάπτυξη. (Πίνακες 1α και 1β).

Πίνακας 1α. Σπουδές Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης στα ελληνικά πανεπιστήμια

Πανεπιστήμιο	Σχολή	Τμήμα	(Π) Πρόγραμμα Σπουδών/ (Τ) Τομέας Σπουδών	(Πρ) προπτυχιακό (Μτ) Μεταπτυχιακό	Έτος ίδρυσης
1 Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο	Αρχιτεκτονική	-	1 (Τ) Χωροταξία, Πολεοδομία και Περιφερειακή Ανάπτυξη	Πρ	1917
			2 (Π) Σχεδιασμός του Χώρου: Πολεοδομία και Χωροταξία	Μτ	1998
2 Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης	Πολυτεχνική	1 Αρχιτεκτόνων	1 (Τ) Πολεοδομία, Χωροταξία και Περιφερειακή Ανάπτυξη	Πρ	1957
		2 Χωροταξίας και Ανάπτυξης	2 (Π) Χωροταξία, Πολεοδομία και Ανάπτυξη	Πρ	Ιαν. 2004
3 Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας	Πολυτεχνική	1 Αρχιτεκτόνων	1 (Τ) Πολεοδομία Χωροταξία και Περιφερειακή Ανάπτυξη	Πρ	υπό δημιουργία
		2 Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης	2 (Π) Χωροταξία, Πολεοδομία και Περιφερειακή Ανάπτυξη	Πρ	1989
			3 (Π) Χωροταξία, Πολεοδομία και Περιφερειακή Ανάπτυξη	Μτ	1998
4 Πανεπιστήμιο Πάτρας	Πολυτεχνική	1 Αρχιτεκτόνων	1 (Τ) Αστικός Σχεδιασμός και Αστική Ανάπλαση	Πρ	υπό δημιουργία
5 Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης	Πολυτεχνική	1 Αρχιτεκτόνων	1 (Τ) Πολεοδομικός και Χωροταξικός Σχεδιασμός	Πρ	υπό δημιουργία
6 Πολυτεχνείο Κρήτης	-	1 Αρχιτεκτόνων	1 (Τ) Πολεοδομικός και Χωροταξικός Σχεδιασμός	Πρ	υπό δημιουργία

- (Τ) Τομέας Σπουδών υποβάθρου στα πλαίσια των σπουδών στην Αρχιτεκτονική,
(Π) ολοκληρωμένα Προγράμματα Σπουδών σε ανεξάρτητα Τμήματα σπουδών στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη
(Πρ) Προπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
(Μτ) Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Εξειδίκευσης

Πίνακας 1β. Προγράμματα Σπουδών που προσφέρονται από τα Ελληνικά πανεπιστήμια και εστιάζουν σε συγκεκριμένα πεδία της Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

Πανεπιστήμιο	Επιστημονικός Κλάδος	Τμήμα	(II) Πρόγραμμα Σπουδών/ (Τ) Τομέας Σπουδών	(Πρ) προπτυχιακός φοιτητής/(Μτ) Μεταπτυχιακός φοιτητής	Έτος ίδρυσης
1 Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Αθηνών	Διατμηματικό πρόγραμμα	1 Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών	1 (Π) Περιβάλλον και Ανάπτυξη	Μτ	1998
2 Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης	Εφαρμοσμένη Μηχανική	1 Πολιτικών Μηχανικών	1 (Π) Προστασία Περιβάλλοντος και Βιώσιμη Ανάπτυξη	Μτ	1998
		2 Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών	2 (Π) Μέθοδοι και Τεχνικές στην Ανάλυση, το Σχεδιασμό και τη Διαχείριση του Χώρου	Μτ	1998
3 Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Κοινωνικές Επιστήμες	1 Περιβάλλοντος	1 (Π) Περιβαλλοντική Πολιτική και Διαχείριση	Μτ	1998
		2 Γεωγραφίας	3 (Π) Γεωγραφία και Σχεδιασμός στην Ευρώπη και τη Μεσόγειο	Μτ	1998
4 Πολυτεχνείο Κρήτης	ανεξάρτητο	1 Επιστήμης της Θάλασσας	1 (Π) Διαχείριση Παράκτιων περιοχών	Μτ	1998
5 Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών		1 Περιβαλλοντικής Μηχανικής	1 (Π) Περιβαλλοντική Διαχείριση και Διασφάλιση Ποιότητας	Μτ	1998
		1 Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης	1 (Π) Οικονομική και Περιφερειακή Ανάπτυξη	Πρ	1989
			2 (Π) Οικονομική και Περιφερειακή Ανάπτυξη	Μτ	1993 (νέο)

(II) Πρόγραμμα Σπουδών

(Πτ) Προπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών

(Μτ) Μεταπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών

Ποσοτική Ανάλυση των Προγραμμάτων Σπουδών

Τα προγράμματα σπουδών στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη, τα οποία πραγματοποιούνται στα ελληνικά Πανεπιστήμια και παρουσιάζονται στον Πίνακα 1α, αναλύθηκαν ως προς τις εξής παραμέτρους:

- ♦ *Τον συνολικό αριθμό μαθημάτων* (προπαρασκευαστικά μαθήματα, κύρια μαθήματα ειδικότητας, υποχρεωτικά μαθήματα, μαθήματα επιλογής) που προσφέρουν.
- ♦ *Τον αριθμό μαθημάτων* (θεωρητικών μαθημάτων, εργαστηριακών μαθημάτων, εφαρμοσμένων μελετών) που αναφέρονται στα ειδικά πεδία της Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης, καθώς και το *ποσοστό συμμετοχής* αυτών των μαθημάτων στο πρόγραμμα σπουδών ως σύνολο.
- ♦ *Τον αριθμό μαθημάτων* (θεωρητικών μαθημάτων, εργαστηριακών μαθημάτων, εφαρμοσμένων μελετών) ανά *θεματική ενότητα*⁴ και την ποσοστιαία συμμετοχή κάθε θεματικής ενότητας στο πρόγραμμα σπουδών ως σύνολο. Ως θεματικές ενότητες διακρίθηκαν ως εξής: α) *μορφολογία αστικού χώρου και αστικός σχεδιασμός*, β) *πολεοδομικός σχεδιασμός και αστική ανάπτυξη*, γ) *χωροταξία και περιφερειακή ανάπτυξη*, δ) *νέες τεχνολογίες και χώρος*, ε) *περιβάλλον και βιώσιμη ανάπτυξη*, ζ) *κοινωνία και χώρος* (ανθρωπογεωγραφία, κοινωνιολογία, δημογραφία) και η) *τα φαινόμενα της παγκοσμιοποίησης και Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και οι επιπτώσεις τους*.

⁴ Η ταξινόμηση σε θεματικές ενότητες σχετίζεται με τα ζητήματα που προκύπτουν στην Εισαγωγή της εργασίας σχετικά με τα κύρια θέματα της έρευνας.

Πίνακας 2: Σπουδές στην Πολιτοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη στα ελληνικά πανεπιστήμια: Ποσοτική ανάλυση των προγραμμάτων σπουδών

Προγράμματα (II) Τομείς (I) Σπουδών στην Πολιτοδομία, τη Χωροταξία και την Ανάπτυξη	Συνολικός αριθμός μαθημάτων στα εκπαιδευτικά προγράμματα σπουδών συνολικά		Αριθμός μαθημάτων σε κάθε θεματική περιοχή και ποσοστό της κάθε θεματικής περιοχής στο συνολικό ή τομιακό πρόγραμμα σπουδών						Επιτάσεις της παγκοσμιοποίησης και της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης						
	Αριθμός μαθημάτων στην Πολιτοδομία, την Χωροταξία και την Περιφερειακή Ανάπτυξη	Ποσοστό επί του συνολικού προγράμματος σπουδών	Αστική Μορφολογία και Αστικός Σχεδιασμός	Αστικός Σχεδιασμός και Ανάπτυξη	Χωροταξία και Περιφερειακή Ανάπτυξη	Νέες Τεχνολογίες και Χώρος	Περιβάλλον και Βιώσιμη Ανάπτυξη	Άνθρωπος και Χώρος							
ΕΜΠ	23	97*	11	47,8%	3	13,0%	3	13,0%	2	8,7%	2	8,7%	2	8,7%	8,7%
ΑΠΘ	19	19	3	15,8%	3	15,8%	3	15,8%	2	10,5%	3	15,8%	5	36,8%	15,8%
Π.Θ.	48	221*	17	35,4%	15	31,2%	6	12,5%	3	6,25%	1	2,1%	6	12,5%	8,3%
Π.Θ.	68	83*	5	7,3%	13	19,1%	20	29,4%	14	20,6%	8	11,8%	8	11,8%	13,2%
Π.Θ.	24	24*	1	4,2%	7	29,2%	6	25,0%	4	16,7%	3	12,5%	3	12,5%	16,6%

Εμπειρίες του Πίνακα: * ο συνολικός αριθμός μαθημάτων περιλαμβάνει τόσο τα υποχρεωτικά όσο και τα μαθήματα επιλογής.

Ο πίνακας 2 παρουσιάζει τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης των προγραμματιών σπουδών. Όπως φαίνεται στον πίνακα, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των προγραμμάτων σπουδών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ειδικότερα, μπορεί κανείς να επισημάνει τα εξής:

- α) Όπως ήταν αναμενόμενο, οι σπουδές στην *Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη που αποτελούν μέρος των σπουδών στην αρχιτεκτονική*, όπως συμβαίνει στο ΕΜΠ και στο ΑΠΘ, στηρίζονται σε μικρότερο αριθμό μαθημάτων από ότι οι σπουδές στην *Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη ως ανεξάρτητο και ολοκληρωμένο πρόγραμμα σπουδών*, όπως συμβαίνει στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Στην πρώτη περίπτωση, τα μαθήματα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης αντιπροσωπεύουν περίπου 1/5 του συνολικού προγράμματος σπουδών -22.7% και 21.7% αντιστοίχως στο ΕΜΠ και το ΑΠΘ. Στη δεύτερη περίπτωση, οι σπουδές στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη στο Π.Θ. στηρίζονται σε διπλάσιο ή τετραπλάσιο αριθμό μαθημάτων από ότι συμβαίνει αντιστοίχως στο ΑΠΘ και το ΕΜΠ. Το αποτέλεσμα αυτό πιστοποιεί ότι τα προγράμματα σπουδών στα πλαίσια των τμημάτων ή των σχολών Αρχιτεκτονικής προσφέρουν κυρίως βασικές γνώσεις υποβάθρου στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη, ενώ τα τμήματα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης προσφέρουν ολοκληρωμένες σπουδές στα συγκεκριμένα αντικείμενα.
- β) *Η εστίαση των σπουδών* διαφοροποιείται από τμήμα σε τμήμα. Στις Σχολές και τα Τμήματα Αρχιτεκτονικής (ΕΜΠ, ΑΠΘ), το πρόγραμμα σπουδών σε προπτυχιακό επίπεδο είναι κυρίως προσανατολισμένο στον αστικό σχεδιασμό. Στο ΕΜΠ, η θεματική ενότητα *"μορφολογία και αστικός σχεδιασμός"* (θεωρητικά μαθήματα, εργαστήρια) αντιπροσωπεύει το 47,8% του προγράμματος σπουδών. Στο ΑΠΘ, το πρόγραμμα σπουδών επικεντρώνει σχεδόν εξίσου σε δύο θεματικές ενότητες *-μορφολογία και αστικός σχεδιασμός* (35,4%) καθώς και *"πολεοδομικός σχεδιασμός και αστική ανάπτυξη"* (31,2%). Στο μεταπτυχιακό επίπεδο, το πρόγραμμα σπουδών του ΕΜΠ δίνει έμφαση στη θεματική ενότητα *"άνθρωπος και χώρος"* (36,8%). Τέλος, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, κεντρική θεματική ενότητα στο προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών είναι η ενότητα *"χωροταξία και περιφερειακή ανάπτυξη"* (29,4%), ενώ στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών είναι η ενότητα *"πολεοδομικός σχεδιασμός και αστική ανάπτυξη"* (29,2%).
- γ) Όσον αφορά στη θεματική ενότητα *Νέες Τεχνολογίες και Χώρος*, το ποσοστό είναι σχετικά χαμηλό και στο ΕΜΠ (8,7% στο προπτυχιακό και 10,5% στο μεταπτυχιακό) και στο ΑΠΘ (6,25%) ενώ είναι σχετικά υψηλό στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας τόσο στο προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών (20,6%) όσο και στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών (16,7%).

- δ) Ομοίως, η θεματική ενότητα της *Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης και της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης* εμφανίζεται να είναι σχετικά "αδύναμη" στο προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών τόσο του ΕΜΠ (8,7%) όσο και του ΑΠΘ (8,3%), ενώ είναι σχετικά "ισχυρή" στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (13,2%). Αντιθέτως στο μεταπτυχιακό επίπεδο, η ίδια θεματική ενότητα έχει σημαντικό ποσοστό συμμετοχής στο πρόγραμμα σπουδών τόσο στο ΕΜΠ (15,8%) όσο και στο Π.Θ. (16,6%).
- ε) Τέλος, στις θεματικές ενότητες *Περιβάλλον και Βιώσιμη Ανάπτυξη* καθώς και *Άνθρωπος και Χώρος*, τα ποσοστά τείνουν να ποικίλουν από 8,7 έως 15,8 με 2 ακραίες εξαιρέσεις. Πρώτον, το ΑΠΘ παρουσιάζει πολύ χαμηλό ποσοστό (2,1%) στη θεματική ενότητα του Περιβάλλοντος και της Βιώσιμης Ανάπτυξης και δεύτερον, το ΕΜΠ στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα παρουσιάζει πολύ υψηλό ποσοστό στη θεματική ενότητα *Άνθρωπος και Χώρος* (36,8%).

Ποιοτική Ανάλυση των Προγραμμάτων Σπουδών

Παρότι η ποσοτική ανάλυση προσδιόρισε σημαντικές διαφορές μεταξύ των προγραμμάτων σπουδών, δεν θα μπορούσε να απαντήσει σε ερωτήματα όπως *με ποιο τρόπο τα φαινόμενα της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης επηρέασαν το περιεχόμενο των μαθημάτων, ή, πώς οι νέες διεθνείς σχολές σκέψης ενσωματώνονται στο περιεχόμενο των μαθημάτων, ή, πώς επιτυγχάνεται η σύνδεση μεταξύ χωρικού προγραμματισμού (planning) και χωρικού σχεδιασμού (design)*. Επιπλέον, μια ποσοτική ανάλυση, από μόνη της δεν μπορεί να ερευνήσει τις παραμέτρους που μπορούν να είναι κρίσιμες στην οργάνωση ενός προγράμματος σπουδών, όπως *οι περιορισμοί στο ανθρώπινο δυναμικό, τη χρηματοδότηση κ.λπ.* Προκειμένου να ερευνηθούν τέτοιες ποιοτικές πτυχές και ιδιότητες των προγραμμάτων σπουδών στα ελληνικά πανεπιστήμια, η έρευνα συμπληρώθηκε από συνεντεύξεις⁵ διδασκόντων (μέλη ΔΕΠ), και ειδικότερα των υπευθύνων των προγραμμάτων σπουδών, ή των Προέδρων των τμημάτων, ή των Διευθυντών των Μεταπτυχιακών Προγραμμάτων. Οι συνεντεύξεις ανέδειξαν τα ακόλουθα ζητήματα:

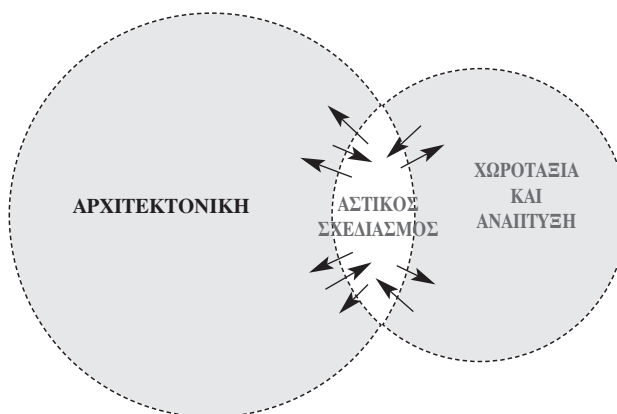
- α) Τα φαινόμενα της *οικονομικής παγκοσμιοποίησης και της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*, καθώς επίσης και οι νέες θεωρητικές προσεγγίσεις (*σχολές σκέψης*) δεν ασκούν συνήθως άμεση επίδραση στην δομή των προγραμμάτων σπουδών. Ανεπηρέαστα παραμένουν ο συνολικός αριθμός υποχρεωτικών μαθημάτων ανά θεματική ενότητα, ο τίτλος,

⁵ Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της περιόδου Ιανουάριος-Απρίλιος 2002. Μεταξύ εκείνων που μας παραχώρησαν συνέντευξη ήταν ο καθ. Ν. Κομνηνός, ο επικ. καθηγητής Κ. Σπυριδωνίδης, ο επικ. καθηγητής Δ. Κωτσάκης υπεύθυνος του προγράμματος σπουδών στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ, η καθ. Μαρία Μαντούβαλου υπεύθυνη του προγράμματος σπουδών στην Σχολή Αρχιτεκτονικής του ΕΜΠ, ο αναπληρωτής καθηγητής Γ. Πετράκος, Πρόεδρος του ΤΜΧΠΠΑ του ΠΘ και ο καθ. Β. Κοτζαμάνης, Διευθυντής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του ΤΜΧΠΠΑ του ΠΘ.

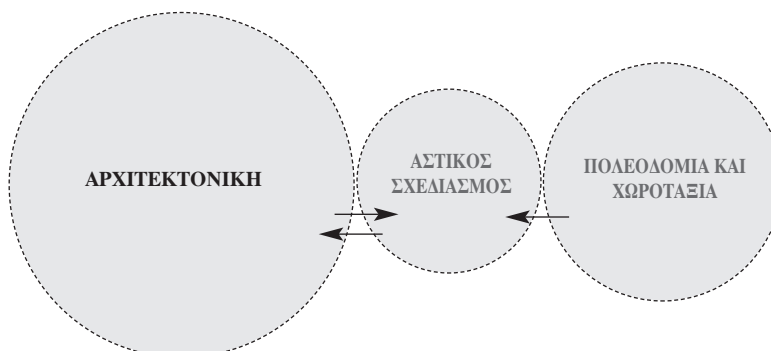
η δομή και οι στόχοι των μαθημάτων. Αυτό που μεταβάλλεται σημαντικά είναι το περιεχόμενο των μαθημάτων. Τα θεωρητικά μαθήματα επεκτείνονται και ενσωματώνουν ζητήματα αιχμής. Τα εργαστηριακά μαθήματα και οι εφαρμοσμένες εργασίες των φοιτητών εστιάζουν σε νέα θέματα. Παραδείγματος χάριν, στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, σημαντικά έργα του ιδιωτικού αλλά κυρίως του δημοσίου τομέα (π.χ. Ολυμπιακά έργα της Αθήνας, το Αττικό Μετρό, μεγάλοι οδικοί άξονες, αστικές αναπλάσεις, έργα ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της ιστορικής φυσιογνωμίας του τόπου, κ.λπ.) που εν μέρει χρηματοδοτούνται από την Ε.Ε. και συνδέονται με τη διαδικασία της περιφερειακής σύγκλισης μέσα στην Ε.Ε. έχουν επηρεάσει τα εργαστηριακά μαθήματα ως προς το θεματολόγιο των φοιτητικών εργασιών. Επιπλέον, προστίθενται συνήθως στο πρόγραμμα σπουδών και *νέα μαθήματα επιλογής* που εστιάζουν ειδικά στα νέα διεθνή φαινόμενα καθώς και στα ζητήματα αιχμής στο σχεδιασμό του χώρου.

- β) *Η ικανότητα ανταπόκρισης των διδασκόντων* στην αναγκαιότητα ενσωμάτωσης στο περιεχόμενο των μαθημάτων: *i) των σημαντικών διεθνών φαινομένων* όπως η οικονομική παγκοσμιοποίηση, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, και *ii) των νέων σχολών σκέψης στο σχεδιασμό του χώρου* σχετίζεται, σύμφωνα με τα στοιχεία των συνεντεύξεων, με την ηλικιακή πυραμίδα του ακαδημαϊκού προσωπικού. Αναλυτικότερα, όσο μεγαλύτερη είναι η βάση της ηλικιακής πυραμίδας των διδασκόντων –που σημαίνει ότι η πλειοψηφία των διδασκόντων είναι μεταξύ 30 και 45 ετών– τόσο καλύτερη είναι η ανταπόκριση και προσαρμογή του προγράμματος σπουδών στα νέα ζητήματα αιχμής και τις νέες θεωρητικές προσεγγίσεις. Στις συνεντεύξεις έχει επισημανθεί ότι διδάσκοντες με σχετικά μεγαλύτερη ηλικία –και συνήθως με υψηλότερες θέσεις στην ακαδημαϊκή ιεραρχία– εστιάζουν τα ενδιαφέροντά τους στα εφαρμοσμένα ερευνητικά προγράμματα όπου συνήθως χρησιμοποιούν τις “παλιές καλές” μεθοδολογίες. Αντιθέτως, διδάσκοντες που ανήκουν στη βάση της ηλικιακής πυραμίδας –και συνήθως βρίσκονται στις χαμηλότερες θέσεις στην ακαδημαϊκή ιεραρχία– καταβάλλουν περισσότερες προσπάθειες να ενσωματώσουν τις νέες προσεγγίσεις, τις νέες έννοιες και τα νέα ζητήματα αιχμής στην έρευνα και τις εκπαιδευτικές διαδικασίες.
- γ) *Η σύνδεση μεταξύ προγραμματισμού και σχεδιασμού του χώρου* συνήθως επιχειρείται στο πεδίο του Αστικού Σχεδιασμού. Ειδικότερα στις σχολές και τα τμήματα Αρχιτεκτονικής, τα προγράμματα σπουδών σχηματοποιούνται νοητικά με δύο τρόπους: α) ως μια ολότητα που απαρτίζεται από δύο κύρια πεδία (τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και την πολεοδομία-χωροταξία) με τον αστικό σχεδιασμό να αντιπροσωπεύει το κοινό έδαφος (*interface*) μεταξύ των δύο (Σχήμα 1), και β) ως μια ολότητα που απαρτίζεται από τρεις αυτοτελείς αλλά αλληλοεξαρτώμενους τομείς –*Αρχιτεκτονική (1), Αστικός Σχεδιασμός-Πολεοδομία (2)* και *Χωροταξία-Ανάπτυξη (3)*– που αναφέρονται στον προγραμ -

ματισμό και το σχεδιασμό του χώρου σε διαφορετικές κλίμακες (Σχήμα 2) και με τον αστικό σχεδιασμό να αντιπροσωπεύει την ενδιάμεση χωρική κλίμακα.

Σχήμα 1. Προγράμματα Σπουδών σε Σχολές και Τμήματα Αρχιτεκτονικής: Ο Αστικός Σχεδιασμός ως κοινό πεδίο (interface) μεταξύ Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού, και Χωροταξίας και Ανάπτυξης.

Σχήμα 2. Προγράμματα Σπουδών σε Σχολές και Τμήματα Αρχιτεκτονικής: Ο Αστικός Σχεδιασμός ως ενδιάμεση κλίμακα σχεδιασμού του χώρου.

Λειτουργώντας είτε ως "κοινό πεδίο" (interface) είτε ως "ενδιάμεση κλίμακα" μεταξύ της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας-χωροταξίας, ο αστικός σχεδιασμός έχει ενισχυθεί και έχει γίνει κεντρική θεματική ενότητα στις σχολές αρχιτεκτονικής των ελληνικών πανεπιστημίων κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Για να τοποθετηθούμε με αριθμούς, αυτή η θεματική ενότητα, όπως ήδη έχει παρουσιασθεί στον Πίνακα 2, αντιπροσωπεύει αντιστοίχως το 47,8% και 35,4% του προγράμματος σπουδών της Αρχιτεκτονικής του ΕΜΠ και του ΑΠΘ. Η σημα-

σία και βαρύτητα της μορφολογίας του αστικού χώρου και του αστικού σχεδιασμού έχει μεγεθυνθεί κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών λόγω *δύο πρόσθετων παραγόντων*:

- την εμφάνιση και την επικράτηση διεθνώς του Μεταμοντέρνου Κινήματος (post-modernism) κατά τις τελευταίες 2 δεκαετίες και στη συνέχεια του κινήματος της Αποδόμησης (deconstruction) που εστίασαν στη μορφολογία και τον επανασχεδιασμό του αστικού χώρου (αστική ανάπλαση) και
- την πολιτική ενίσχυση του νέο-φιλελευθερισμού σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες και την "υποταγή" του πολεοδομικού προγραμματισμού και σχεδιασμού (urban planning) στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς. Οι πιέσεις της αγοράς για ταχύτητα χρόνου και ελκυστικούς νεωτερισμούς στη μορφολογία του χώρου άλλαξαν ριζικά τις διαδικασίες των αστικών αναπλάσεων και οδήγησαν στον περιορισμό της συμμετοχής των τοπικών φορέων, στην υπερ-εκμετάλλευση της αστικής γης από τα ιδιωτικά συμφέροντα, στην περιθωριοποίηση του πολεοδομικού προγραμματισμού και σχεδιασμού (urban planning) και την ανάδειξη του ρόλου του αστικού σχεδιασμού. Η ανάπλαση των Docklands στο Λονδίνο και ειδικότερα το σχέδιο του Canary Wharf θεωρείται (Hinsley και Malone, 1996: 56-57) ότι αποτελεί τυπικό δείγμα της νέας κατάστασης. Μελετητές όπως ο David Harvey (1989b) περιγράφουν τους λόγους που στην μεταβιομηχανική εποχή τείνει να περιθωριοποιείται ο πολεοδομικός προγραμματισμός και σχεδιασμός (urban planning) και να αναδεικνύεται ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού (urban design): προκειμένου οι πόλεις να διαχειρισθούν την αστάθεια του διεθνοποιημένου κεφαλαίου που μπορεί με ευκολία να μετακινείται και να μεταφέρει τις επενδύσεις του, πρέπει γρήγορα να ανταποκρίνονται στις νέες τάσεις και τα μορφολογικά πρότυπα που θεωρούνται ελκυστικά από την αγορά. Επομένως, δεν υπάρχει ούτε χρόνος ούτε ρόλος στο συμμετοχικό πολεοδομικό προγραμματισμό και σχεδιασμό. Στα πλαίσια του ανταγωνισμού των πόλεων, "στη μεταβιομηχανική πόλη δεν υπάρχει πολεοδομία παρά μόνο αστικός σχεδιασμός" Harvey (1989b).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΟΔΟΜΟΥ-ΧΩΡΟΤΑΚΤΗ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ ΚΑΙ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ Ε.Ε.

Σήμερα στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης εμφανίζεται μια ασάφεια και αβεβαιότητα ως προς πού πρέπει να εστιάσουν τα προγράμματα σπουδών και οι εκπαιδευτικές μέθοδοι ώστε να καλύπτουν τις απαιτήσεις της νέας εποχής.

Κάποιες απόψεις για την αναθεώρηση της εκπαίδευσης στην Πολεοδομία, τη Χωροταξία και την Ανάπτυξη (Gunder και Fookes, 1997· Ozawa και Seltzer, 1999· Bailey και Walker, 2001· Alexander, 2001· Dalton, 2001· Thompson, 2002) έχουν ως αφετηρία της προβλη -

ματικής τους τις νέες απαιτήσεις των σύγχρονων μελετών και έργων καθώς και τα απαραίτητα προσόντα του σύγχρονου επαγγελματία πολεοδόμου-χωροτάκτη. Ο Thompson (2002) εμφατικά τονίζει ότι σήμερα, περισσότερο από ποτέ, η θεώρηση του Britton Harris ο οποίος όρισε τους πολεοδόμους-χωροτάκτες ως *"ειδικούς στην πολυδιάστατη προσέγγιση αλληλοσχετιζόμενων παραγόντων"* (*"specialists in interaction"*) παραμένει αληθής. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η ιδιαίτερη αξία των πολεοδόμων-χωροτακτών έγκειται στην ικανότητά τους να διερευνούν και να προτείνουν πολιτικές και δράσεις ταυτόχρονα σε *διαφορετικούς τομείς* και σε *διαφορετικά χωρικά επίπεδα και κλίμακες*: δια-συνοριακή και δι-εθνική κλίμακα (trans-national), εθνική, περιφερειακή και τοπική. Αυτή η ικανότητα πρέπει να συνδυαστεί με μια ικανότητα στην *επικοινωνία και τη διαπραγμάτευση* –ακριβώς όπως οι πολιτικοί και οι διπλωμάτες– με ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερομένων και συμμετεχόντων: άτομα, κοινωνικές ομάδες, μη κυβερνητικές οργανώσεις, κυβερνητικοί φορείς της τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης, φορείς και οργανισμοί της κεντρικής κυβέρνησης, διεθνείς οργανισμοί. Σύμφωνα με τον Thompson (2002), ενώ η δεξιότητα στην επικοινωνία και τη διαπραγμάτευση αποτελεί στην εποχή μας απαραίτητο προσόν για τον ειδικό επιστήμονα στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη, λόγω της ίδιας της φύσης των σύγχρονων έργων χωρικού προγραμματισμού και σχεδιασμού (Newman και Thornley, 1996· Salet και Faludi, 2000), μια τέτοια δεξιότητα λείπει από τους αποφοίτους των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Για τον Thompson, αυτό το πρόβλημα συνδέεται εν μέρει με την αυξανόμενη αποστασιοποίηση της ακαδημαϊκής εκπαίδευσης από την επαγγελματική πρακτική –κάτι που πρέπει να σταματήσει. Τα ευρωπαϊκά προγράμματα σπουδών πρέπει να επαναπροσδιοριστούν με γνώμονα τις νέες απαιτήσεις στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, ταυτόχρονα θα πρέπει τα ακαδημαϊκά εργαλεία και η δύναμη του γνώσεων και του διαλογισμού να καθοδηγήσουν τον τομέα της πρακτικής άσκησης του επαγγέλματος. (Thompson, 2000 και 2002).

Από την άλλη πλευρά, απόψεις όπως αυτή του Faludi (2002) και άλλων (Sandercock, 1999· Kunzmann, 1999· Roxon, 2001· Hague, 2001 και 2002) αρνούνται την "υποταγή" της εκπαίδευσης στη ζήτηση της αγοράς και σε αυτά που παρουσιάζονται ως ανάγκες του επαγγέλματος ξεκινώντας την προβληματική τους από τον ορισμό του πεδίου της πολεοδομίας, χωροταξίας και ανάπτυξης ως *"αρένα διεκδικήσεων"* όπου δρουν διαφορετικές ομάδες (κοινωνικές, οικονομικές, ιδεολογικές κ.λπ.) με αντιθέσεις και αντιμαχόμενα συμφέροντα. Ο Faludi (2002) υποστηρίζει ότι βασικός ρόλος ύπαρξης του ειδήμονα πολεοδόμου-χωροτάκτη ήταν και είναι –ακόμα και στην εποχή της παγκοσμιοποίησης– η ικανότητά του να δίνει *"αιτιολογημένες συμβουλές σε θέματα ρύθμισης του χώρου"*. Αυτό πρέπει πάντα να είναι ο πυρήνας της εκπαίδευσής του, ανεξάρτητα από τις αλλαγές και τις ιδιαίτερες *χωρικές προκλήσεις* που χαρακτηρίζουν μία χρονική περίοδο και *τις περιστάσεις* υπό τις οποίες λειτουργούν οι επαγγελματίες και οι εκπαιδευτικοί σε κάθε εποχή (Faludi, 2002).

Στην εποχή μας, η οικονομική παγκοσμιοποίηση και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχουν αλλάξει και τις περιστάσεις και τις χωρικές προκλήσεις. Σύμφωνα με τον Faludi (2002), πρώτον, οι επαγγελματίες πολεοδόμοι-χωροτάκτες πρέπει σήμερα να προσαρμοστούν στα *νέα δεδομένα διακυβέρνησης (governance)*: α) αλλαγές των ρόλων των παλιών θεσμών όπως το έθνος-κράτος και η τοπική αυτοδιοίκηση, β) περισσότερη συνδιαλλαγή με ιδιωτικούς, ημιδημόσιους και άλλους ενδιάμεσους φορείς, γ) δράσεις σε δι-εθνικό (trans-national) επίπεδο και θεώρηση των άτυπων διεθνικών δικτύων. Πρέπει να συζητήσουν σε ξένες γλώσσες, να κατανοήσουν και να αναπτύξουν ευαισθησίες για άλλους πολιτισμούς και τις προτιμήσεις τους σε ζητήματα χώρου, να διαμορφώσουν δια-συνοριακούς και δι-εθνικούς συνασπισμούς. Πρέπει να έχουν ευχέρεια στον προγραμματισμό και το σχεδιασμό του χώρου ακόμη και σε περιπτώσεις παρακμής (οικονομικής, δημογραφικής, κ.λπ.) μιας περιοχής όπως στην περίπτωση της Ανατολικής Γερμανίας και το φαινόμενο της μαζικής μετανάστευσης προς τα δυτικά που παρατηρήθηκε μετά την πτώση του τείχους (Faludi, 2002). Δεύτερον, *οι τεχνικές αναπαράστασης του χώρου* έχουν αλλάξει και υπάρχουν πλέον τα CAD (Computer Aided Design) και τα GIS (Geographical Information Systems), η τηλεπισκόπηση, και γενικά ο ηλεκτρονικός σχεδιασμός.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Faludi (2002), κανένα από τα παραπάνω δεν αναιρεί ούτε μετατοπίζει τον πυρήνα της εκπαίδευσης των πολεοδόμων-χωροτακτών που παραμένει η γνώση και η ικανότητα για *"αιτιολογημένες συμβουλές σε θέματα ρύθμισης του χώρου"*. Σε αυτόν τον άξονα προσέγγισης της αναθεώρησης της εκπαίδευσης, ο Faludi (2002) προτείνει τα εξής:

- *Στο επίπεδο των εκπαιδευτικών μεθόδων και διαδικασιών*: Η εκπαίδευση στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη πρέπει να βασίζεται κυρίως στην *"εμπειρική εκμάθηση"*, δηλαδή περισσότερες μελέτες περιπτώσεων, περισσότερη έρευνα πεδίου και περισσότερες εργασίες από τους φοιτητές με πραγματικά δεδομένα. Η ρύθμιση του χώρου και ο σχεδιασμός μπορεί να είναι μια αιτιολογημένη και ορθολογική διαδικασία και επομένως, οι διδάσκοντες δεν πρέπει υπό το πρίσμα των νέων χωρικών φαινομένων και προκλήσεων, να απορρίπτουν τις παλαιότερες και αποδεδειγμένα επιτυχείς προσεγγίσεις τους αλλά πρέπει να στοχεύουν στον εκσυγχρονισμό και την περαιτέρω ανάπτυξη τους.
- *Στο επίπεδο των προγραμμάτων σπουδών*: Η αναδόμηση και η ανανέωση των προγραμμάτων πρέπει να συμπεριλάβει τα εξής: α) τις νέες τεχνολογίες και τον ηλεκτρονικό σχεδιασμό (CAD, GIS), β) την διερεύνηση των χωρικών επιπτώσεων από την παγκοσμιοποίηση και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, τις αναδυόμενες νέες μορφές δικτυακής διακυβέρνησης συμπεριλαμβανομένης και της διεθνικής δικτυακής διακυβέρνησης γ) τις νέες σχολές σκέψης και τις νέες προσεγγίσεις στον προγραμματισμό και σχεδιασμό του χώρου στις μεγάλες κλίμακες.

Αναφορικά με τις πολιτικές σύγκλισης της Ε.Ε. για τις πανεπιστημιακές σπουδές και σύμφωνα με τη Διακήρυξη της Μπολόνια, διαφαίνεται μια ισχυρή πιθανότητα οι σπουδές στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη (Hull, 2002) – αλλά και όλες οι πενταετείς σήμερα σπουδές στις χώρες μέλη της Ε.Ε.– να ακολουθήσουν με παραλλαγές το βρετανικό πρότυπο σπουδών: δηλ. 3+1 έτη ή 3+2 έτη αντιστοίχως για βασικές σπουδές (πτυχίο) και μεταπτυχιακή εξειδίκευση (μεταπτυχιακό δίπλωμα).

Στην περίπτωση των σπουδών στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη, αυτή η προοπτική κρίνεται θετική από μια μερίδα ακαδημαϊκών δασκάλων, πανεπιστημιακών ιδρυμάτων αλλά και τεχνικών επιμελητηρίων⁶. Ο καθ. Carl-Heinz (2002) έχει διατυπώσει θετική κριτική διότι η προοπτική αυτή παρέχει τη δυνατότητα απόκτησης εξειδίκευσης σε χρονικό ορίζοντα 5 ετών. Σύμφωνα με τον Carl-Heinz (2002), σε πρώτη φάση τα σημερινά 5-ετή προγράμματα σπουδών στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη πρέπει σταδιακά να γίνουν πολύ ευέλικτα κατά τα τελευταία ένα ή δύο έτη σπουδών επιτρέποντας στους σπουδαστές να έχουν μόνον μαθήματα επιλογής που σχετίζονται με την ειδίκευση που επιθυμούν. Με τον τρόπο αυτό, όταν προχωρήσει η σύγκλιση στα πλαίσια της Ε.Ε., οι σχολές και τα τμήματα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης που έχουν σήμερα πενταετείς σπουδές θα είναι έτοιμα στη δεύτερη φάση να θεσμοθετήσουν το βασικό πτυχίο στα 4 ή 3 έτη και το μεταπτυχιακό δίπλωμα εξειδίκευσης στα τελευταία 1 ή 2 έτη.

Ωστόσο, υπάρχουν ακαδημαϊκοί που διατυπώνουν επιφυλάξεις για την παραπάνω προοπτική. Για παράδειγμα ο Faludi (2002) θεωρεί ότι η καθιέρωση του βρετανικού προτύπου σε όλη την Ε.Ε. ίσως επιτρέψει σε κάποιους που εκπονούν *στρατηγικές πολιτικές* για ολόκληρη την τριτοβάθμια εκπαίδευση στα πλαίσια της Ε.Ε. και κατά συνέπεια, εξετάζουν τα φαινόμενα σε μεγάλες κλίμακες και συναρπάζονται από τις οικονομίες κλίμακας, να προτείνουν τη συγχώνευση τμημάτων που έχουν συνάφεια επιστημονικού αντικειμένου σε μεγαλύτερες μονάδες που προσφέρουν στους φοιτητές ευρύτερες ακαδημαϊκές δυνατότητες κατά τη διάρκεια των πρώτων 2 ετών των σπουδών τους. Έτσι, τα ανεξάρτητα σήμερα τμήματα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης μπορεί να έχουν κοινά τα πρώτα 1 ή 2 έτη σπουδών με άλλα τμήματα όπως τμήματα Αρχιτεκτονικής, Γεωγραφίας, Περιβάλλοντος κ.ά., και να συγχωνευθούν σε μια σχολή. Από αυτήν τη σκοπιά, υπάρχει μια νέα πρόκληση τόσο για τους επαγγελματίες όσο και για τους πανεπιστημιακούς δασκάλους στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη: καλούνται να προσδιορίσουν με σαφήνεια και λεπτομέρεια το πεδίο της Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης και να το υπερασπίσουν *ως συγκεκριμένο επαγγελματικό τομέα και ως διακριτή ακαδημαϊκή κατεύθυνση*.

⁶ Η πρακτική του ΕΜΠ την οποία ακολουθούν και οι άλλες πολυτεχνικές σχολές της χώρας είναι ότι το 5-ετές πτυχίο που απονέμουν θεωρείται ως έχουν ήδη ενσωματωμένο το δίπλωμα master. Έχει υποστηριχθεί επανειλημμένα από το ΕΜΠ ότι σε περίπτωση που γενικευθεί το σύστημα της Μπολόνια το ΕΜΠ θα επιδιώξει και την πλήρη θεσμοποίηση αυτής της πρακτικής απονέμοντας στον πενταετή κύκλο μεταπτυχιακό δίπλωμα.

Επιαναπροσανατολισμός των προγραμμάτων σπουδών στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη στα ελληνικά πανεπιστήμια

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω εκτιμήσεων και προτάσεων για το ρόλο του Πολεοδόμου-Χωροτάκτη και την εκπαίδευσή του στα πλαίσια της Ε.Ε., αλλά και σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνάς μας στα ελληνικά πανεπιστήμια, όπως αυτή έχει ήδη περιγραφεί, θεωρούμε ότι τα προγράμματα σπουδών στην Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη στην Ελλάδα πρέπει να λάβουν υπόψη τα νέα δεδομένα, να αναδομηθούν και να εκσυγχρονισθούν επικεντρώνοντας τις προσπάθειές στα εξής:

- ♦ *Ολοκληρωμένες σπουδές με 5-ετές πρόγραμμα σπουδών* ανεξάρτητο από τις σπουδές στην αρχιτεκτονική. Στο τελευταίο έτος το πρόγραμμα σπουδών πρέπει να είναι ευέλικτο και να προσφέρει μόνον μαθήματα επιλογής. Με τον τρόπο αυτό, το πρόγραμμα σπουδών θα παρέχει εξειδικευμένες γνώσεις σε ένα πεδίο (π.χ. Πολεοδομία, ή Χωροταξία, ή Αστική Ανάπτυξη, ή Περιφερειακή Ανάπτυξη) και θα οδηγήσει σε μια εξειδίκευση η οποία σε πρώτη φάση μπορεί να είναι άτυπη και στη συνέχεια θεσμοθετημένη ως Μεταπτυχιακό Δίπλωμα.
- ♦ *Αναδόμηση των προγραμμάτων σπουδών και αναθεώρηση του ποσοστού συμμετοχής των διαφόρων θεματικών εννοιών* ώστε το πρόγραμμα να εστιάζει στα νέα ζητήματα αιχμής: α) χωρικές επιπτώσεις της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, β) χρήση των νέων τεχνολογιών στην ανάλυση και το σχεδιασμό του χώρου (ηλεκτρονική αναπαράσταση του χώρου στη διαδικασία ανάλυσης και ηλεκτρονικός σχεδιασμός), γ) ενίσχυση της σχέσης μεταξύ των μαθημάτων προγραμματισμού του χώρου (spatial planning) και των μαθημάτων φυσικού σχεδιασμού του χώρου (urban planning, urban design) και δ) ενθάρρυνση και ενσωμάτωση στη διδασκαλία των νέων διεθνών σχολών σκέψης και των νέων θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων στον προγραμματισμό και το σχεδιασμό του χώρου στις μεγάλες κλίμακες.
- ♦ *Ενίσχυση της σύνδεσης μεταξύ επαγγελματικής πρακτικής και ακαδημαϊκής εκπαίδευσης* μέσω ικανού αριθμού μαθημάτων που εστιάζουν στην εμπειρική εκμάθηση (μελέτες περιπτώσεων, έρευνα πεδίου, φοιτητικές εργασίες με πραγματικά δεδομένα)
- ♦ *Ενίσχυση των γνώσεων των διδασκόντων και των φοιτητών σε ζητήματα δι-εθνικού, διασυνοριακού, δια-πολιτισμικού προγραμματισμού και σχεδιασμού του χώρου* μέσω συμμετοχής των φοιτητών σε προγράμματα ανταλλαγών φοιτητών (π.χ. SOCRATES/ERASMUS) και μέσω σύνδεσης των διδασκόντων με διεθνείς φορείς για την Πολεοδομία, Χωροταξία και Ανάπτυξη (Bazin, 2002) όπως για παράδειγμα οι φορείς AESOP (Association of European Schools of Planning), ACSP (Association of Collegiate Schools of Planning), ISOCARP (International Society of City and Regional Planning).

- ♦ Διεύρυνση της βάσης της ηλικιακής πυραμίδας των διδασκόντων ώστε να υπάρχει ευρύτερη ενσωμάτωση στη διδασκαλία των νέων διεθνών σχολών σκέψης και των νέων θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων στον προγραμματισμό και το σχεδιασμό του χώρου στις μεγάλες κλίμακες.

Βιβλιογραφία

- Alexander E. A. (2001), "What do planners need to know?" *Journal of Planning Education and Research*, 20: 376-380.
- Auge M. (1992), *Non-Lieux. Introduction à une Anthropologie de la Surmodernité*, Paris: Seuil.
- Bailey N. και Walker H. (2001), "Managing the Transition to Work: The Role of the Planning Network in British town planning Education", *Planning Practice and Research* 1(16): 71-78.
- Basin M. (2002), "The SOCRATES Thematic Network Project; Improving Planning Education in Europe", a paper presented at the European Conference *Re-thinking Town Planning Education*, Istanbul, 8-10 May 2002.
- Brotchie J., Barry M., Blakel, E., Hall P. και Newton P. (επ.) (1995), *Cities in Competition: Productive and Sustainable Cities for the 21st Century*, Melbourne: Longman Australia.
- Carl-Heinz D. (2002), Spatial Education Adapting to a Changing World, a paper presented at the AESOP (Association of European Schools of Planning) workshop on Planning Education in Europe, Vienna, 15th March 2002.
- Castells M. (1991), *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*, Oxford and Cambridge MA: Blackwell.
- Castells M. (1993), "European Cities, the Informational Society and the global Economy", *Journal of Economic and Social Geography*, ixxxiv, 4.
- Castells M. (1998), *The Rise of the Network Society*, 3 vol., Malden MA: Blackwell.
- CEC (1992), "Urbanisation and the function of cities in the European Community", *Regional Development Studies* (4), Brussels: Commission of the European Communities.
- Clark D. (1996), "The Future Urban World", in *World/Global City*, London and New York: Routledge.
- Cox K. (1993), "The local and the global in the new urban politics: a critical review", *Environment and Planning D: Society and Space*, 11: 433-448.
- Cox K. (1995), "Globalisation, competition and the politics of local economic development", *Urban Studies*, 32: 213-224.

- Dalton, L.C. (2001), "Weaving the fabric of planning as education", *Journal of Planning Education and Research*, 20: 423-436.
- Falludi A. (2002), Carry On Professor, a paper presented at the AESOP (Association of European Schools of Planning) workshop on *Planning Education in Europe*, Vienna, 15th March 2002.
- Featherstone M. (1991), *Consumer Culture and Postmodernism*, London: Sage.
- Gospodini A. (2002), European cities in competition and the new "uses" of Urban Design, *Journal of Urban design*, vol. 7(1): pp. 59-73.
- Gospodini A. (2003), "European Cities and Place Identity", *Discussion Paper Series*, vol.8, n. 2, Volos: University of Thessaly Publications.
- Gospodini A. (προσεχώς), "Urban Space Morphology and Place Identity in European Cities; Built Heritage and Innovative Design", *Journal of Urban Design*.
- Γοσποδίνη Α. (2000), "Ο Ανταγωνισμός των Ευρωπαϊκών πόλεων και οι νέες "χρήσεις" του αστικού σχεδιασμού", στο Ψυχάρης Ι., Γοσποδίνη Α. και Χριστοπούλου Ο. (επ.), *Δεκα - επτά Κείμενα για το Σχεδιασμό, τις πόλεις και την Ανάπτυξη*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας: 195-219.
- Graham B. (1998), "The past in Europe's present: diversity, identity and the construction of place", στο B. Graham (επ.) 19-49.
- Graham B. (επ.) (1998), *Modern Europe: Place, Culture, Identity*, London: Arnold.
- Graham H. και Hunter C. (1994), *Sustainable Cities*, London: Regional Studies Association.
- Graham S. και Marvin S. (1996), *Telecommunications and the City: Electronic Spaces, Urban Places*, London: Routledge.
- Gunder M. και Fookes T. (1997), "In Defence of Planning Praxis, Knowledge and the Profession: Planning Education and Institutions for the New Century", *Planning Practice and Research*, 2(12): 133-146.
- Hague C. (2001), "Planning and Planning Education under Conditions of Globalisation", *Planning Theory and Practice*, 3(2): 375-376.
- Hague C. (2002), "Teaching Planning: Planning Education, Power and The RTPI Education Commission", paper presented at the European Conference *Rethinking Town Planning Education*, Istanbul 8-10 May 2002.
- Hall S. (1995), "New Cultures for old", στο D. Massey και P. Jess (επ.) *A Place in the World? Place, Cultures and Globalization*, Oxford: Open University/Oxford University Press: 176-211.
- Harvey D. (1989a), "From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism", *Geografiska Annaler*, 71B(1), 3-17.
- Harvey D. (1989b), *The Postmodern Condition*, Oxford: Blackwell.

- Hinsley H. και Malone P. (1996), "London: Planning and Design in Docklands", στο P. Malone (επ.), *City, Capital and Water*, London: Routledge, 37-64.
- Hull A. (2002), Challenges in Planning Education: Models in Harmonization in Europe, a paper presented at the European Conference *Re-thinking Town Planning Education*, Istanbul, 8-10 May 2002.
- Jensen-Butler C. (1997), "Competition between cities, urban performance and the role of urban policy: a theoretical framework", στο C. Jensen-Butler, A. Shachar και van J. Weesep (επ.), *European Cities in Competition*, Aldershot: Ashgate: 3-42.
- Jensen-Butler C., Shachar A. και van Weesep, J. (επ.) (1997), *European Cities in Competition*, Aldershot: Ashgate.
- Kunzmann K. R. (1999), "Planning Education in a Globalized World", *European Planning Studies*, 7(5): 549-555.
- King A. D. (1990), *Urbanism, Colonialism, and the World Economy: Culture and Spatial Foundations of the World Urban System*, The International Library of Sociology, London and New York: Routledge.
- King R. (επ.) (1993), *Mass Migration in Europe: the Legacy and the Future*, London: Belhaven.
- King R. (1995), "Migrations, globalization and place", στο D. Massey και P. Jess (επ.), *A Place in the World? Place, Cultures and Globalisation*. Oxford: Open University/Oxford University Press: 6-44.
- Labrianidis L. και Deffner A. (1999), "The Development of Planning Education and its relation to the Belated Start of Geography Teaching in Greek Universities", *European Planning Studies*, 7(2): 243-253.
- McNeil D. και While, A. (2001), "The New Urban Economies", στο R. Paddison (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications: 296-308.
- Mitchell W. (1995), *City of Bits: Space, Place, and the Infobahn*, Cambridge MA: MIT Press.
- Newman P. και Thornley A. (1996), *Urban Planning in Europe*, London: Routledge.
- Ozawa C. και Seltzer E. (1999), "Mapping a relationship between planning practice, theory and education", *Journal of Planning Education and Research* 18: 257-266.
- Poxon J. (2001), "Shaping the planning profession of the future: the role of planning education", *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28: 563-580.
- Rheingold H. (1994), *The Virtual Community*, London: Secker and Warburg.
- Sachar A. (1990), "The global economy and world cities", στο A. Sachar και S. Oberg (επ.), *The World Economy and the Spatial Organization of Power*, Aldershot: Avebury, 149-160.
- Sachar A. (1996), "European World Cities" στο W. Lever και A. Bailly (επ.), *The Spatial Impact of Economic Changes in Europe*, Avebury: Aldershot.
- Salet W. και Faludi A. (2000), *The Revival of Strategic Spatial Planning*.

- Sandercock L. (1998), "The death of Modernist Planning: Radical Praxis for a Postmodern Age", στο M. Douglas και J. Friedmann (επ.), *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*, Chichester: John Wiley and Son: 163-184.
- Sassen S. (1994), "The New Inequalities in Cities", στο *Cities in a World Economy*, Thousand Oaks, Ca: Pine Forge.
- Sassen S. (2001), "Cities in the Global Economy", στο R. Paddison (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 257-282.
- Savitch H.V. (1996), "Cities in a global era: a new paradigm for the next millennium", στο M. E. Cohen (επ.), *Preparing for the Urban Future*, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press, 39-65.
- Shaw D.V. (2001), "The Post-Industrial City", στο R. Paddison (επ.), *Handbook of Urban Studies*, London: Sage Publications, 284-296.
- Short J. R. και Kim Y. (1999), *Globalization and the City*, Essex: Longman.
- Thompson R. (2000), "Redefining planning: the Roles of Theory and Practice", *Planning Theory and Practice*, 1(1): 126-133.
- Thompson R. (2002), "Spatial Planning: an opportunity for planning education waiting to happen", a paper presented at the AESOP (Association of European Schools of Planning) workshop on *Planning Education in Europe*, Vienna, 15th March 2002.
- Van der Ryn S. και Cowan S. (1995), *Ecological Design*, Washington D.C.: Island Press.
- Wheeler S. (1998), "Planning Sustainable and Livable Cities", στο R.T. LeGates και F. Stout (επ.) (2000), *The City Reader*, London: Routledge: 434-445.
- Young J. E (1993), *Global Networks - Computers in a Sustainable Society*, Washington DC: Worldwatch Paper 115.

Η διαχείριση αναπτυξιακών πόρων σε Φθίνουσες Βιομηχανικές Περιοχές

Απόστολος Παπαδούλης

Διδάκτορας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του '70 οι περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ και ο ΟΟΣΑ ως σύνολο έχουν να επιδείξουν μία τάση αποβιομηχάνισης. Με τον όρο αποβιομηχάνιση, συνήθως νοείται μία τάση μείωσης της απόλυτης ή σχετικής σημασίας της μεταποίησης σε όρους κάποιου δείκτη, συνήθως προστιθέμενη αξία, παραγωγή, απασχόληση κ.λπ.. Στην Ελλάδα η τάση αποβιομηχάνισης υπήρξε έντονη. Σύμφωνα με στοιχεία του World Development Reports, η βιομηχανική απασχόληση ως ποσοστό στην συνολική απασχόληση μειώθηκε από το υψηλότερο σημείο του 29% το 1980, στο 24,2% το 1995. Το μερίδιο της προστιθέμενης αξίας της μεταποίησης στο εθνικό προϊόν μειώθηκε από 20% περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 1970, σε περίπου 14% το 1996. (Πιτέλης, 1997· Παπαδούλης, 2000).

Κατά τον Best (1990), για το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης θα πρέπει να διερευνηθεί και να αντιμετωπιστεί το βαθύτερο πρόβλημα της παραγωγικής ικανότητας. Το κυρίαρχο σύγχρονο φαινόμενο είναι η ανάδυση του νέου ανταγωνισμού, ο οποίος στηρίζεται σε νέες αρχές οργάνωσης της παραγωγής και της επιχειρήσης στην βιομηχανία. Ειδικότερα, ο νέος ανταγωνισμός διακρίνεται από τον παλαιό –που στηρίχτηκε στις αρχές της μαζικής παραγωγής των Ford και Taylor– σε τέσσερις διαστάσεις. Και συγκεκριμένα: στην οργάνωση της επιχείρησης, στις μορφές συντονισμού στις διάφορες φάσεις της παραγωγικής αλυσίδας, στην οργάνωση του κλάδου και στους τύπους βιομηχανικής πολιτικής.

Ο νέος ανταγωνισμός απαιτεί στρατηγικές δράσεις και στις τέσσερις διαστάσεις και χαρακτηρίζεται από δραστηριότητες διαμόρφωσης της αγοράς, σε αντιδιαστολή με την απλή αντίδραση στις εξελίξεις της αγοράς. Η εμφάνιση του νέου ανταγωνισμού ασκεί πιέσεις σε όλες τις επιχειρήσεις για να αναδιοργανωθούν με βάση τις νέες αρχές παραγωγής (Καλογήρου, 1998· Best, 1990).

Την περίοδο αυτή, που χαρακτηρίζεται ως μεταβατική για το φορντικό σύστημα παραγωγής, εισάγονται νέα στοιχεία στην επιχειρηματική λειτουργία. Κυρίαρχο χαρακτηριστικό, που επικρατεί, είναι η εντατική αναζήτηση κινήσεων προσαρμογής της επιχειρηματικής λειτουργίας στην νέα πραγματικότητα της ζήτησης. Η προσαρμογή αυτή επιτυγχάνεται με τρία μέσα: Πρώτον, με την προσφορά ευρύτερου φάσματος διαφορετικών προϊόντων, που να αντιστοιχούν σε ξεχωριστά τμήματα της αγοράς και μεμονωμένους πελάτες (είτε πρόκειται για επιχειρήσεις είτε για καταναλωτές) [Castells, 1984· Scott, 1988a· Harvey, 1989· Harvey και Scott 1989]. Δεύτερον, με την αποτελεσματικότερη και αποδοτικότερη λειτουργία της παραγωγικής μονάδας, προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι νεκροί χρόνοι, που μεσολαβούν ανάμεσα στις αλλαγές από προϊόν σε προϊόν, καθώς ο κύκλος ζωής του κάθε αγαθού γίνεται ολοένα μικρότερος (Storper και Scott 1989· Storper και Walker 1989· Cooke, 1992a· Jessop, 1992a· Scott και Storper, 1992· Yeung, 1994). Και, τρίτον, με την υιοθέτηση μίας διοικητικής και οργανωτικής αρχής, που ορίζει ότι ο ανταγωνισμός πρέπει να ασκείται κατά κύριο λόγο με αιχμή την τεχνολογία, την ακατάπαυστη αλλαγή και την καινοτομία και όχι πια τις αένας και εξοντωτικές για τους εργαζόμενους περικοπές στις τιμές, που παραπέμπουν κατ' ευθείαν σε εντατικοποίηση και υπερεκμετάλλευση της εργασίας (Piore και Sabel, 1984· Atkinson, 1985· Atkinson και Gregory, 1986· Mac Donald, 1991· Λυμπεράκη, 1991).

Για την αντιμετώπιση του φαινομένου της αποβιομηχάνισης, και ταυτόχρονα για την δημιουργία εκσυγχρονισμού και προσαρμογής του παραγωγικού τους ιστού, τα κράτη πήραν μέτρα αναπτυξιακού χαρακτήρα, για την ανατροπή της κατάστασης, εστιάζοντας, κυρίως, στον δευτερογενή τομέα της οικονομίας, αφενός για την ανακοπή του φαινομένου και αφετέρου για την μείωση της ανεργίας, που είχε δημιουργήσει η απώλεια παραγωγικών μονάδων.

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ - ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Η παρούσα εργασία διαθέτοντας, πλέον, υλικό απολογιστικών στοιχείων, επιδιώκει:

- ♦ να διερευνήσει τα χαρακτηριστικά μίας αναπτυξιακής παρέμβασης ενίσχυσης των φθινουσών βιομηχανικών περιοχών της χώρας, το Πρόγραμμα "Ανασυγκρότηση Φθινουσών Βιομηχανικών Περιοχών",
- ♦ να εξετάσει τα ποιοτικά της στοιχεία, παρατηρώντας την εφαρμογή της σε τέσσερις Νομούς της χώρας (Εύβοια, Βοιωτία, Λάρισα, Μαγνησία),

- ♦ να εξετάσει την αντίδραση, αμυντική ή επιθετική, των επιχειρήσεων, που συμμετείχαν στο Πρόγραμμα αυτό, και να κρίνει από τις συμπεριφορές και τις επιλογές τους κατά πόσο αξιοποίησαν τις δυνατότητες που τις παρείχε,
- ♦ να διερευνήσει το κατά πόσο η παρέμβαση αυτή καινοτόμησε εφαρμόζοντας μία στοχευμένη βιομηχανική πολιτική ενισχύοντας καινοτομικούς κλάδους και κλάδους τεχνολογικής αιχμής ή παρέμεινε στις κλασικές λογικές ότι όλες οι επιχειρήσεις πρέπει να ενισχύονται,
- ♦ να καταγράψει τις δυσκολίες, που εμφανίστηκαν κατά την υλοποίηση του προγράμματος και να ταξινομήσει την προέλευση των προβλημάτων αυτών, με βάση την σπουδαιότητά τους,
- ♦ να κρίνει, τέλος, την συμβολή του εξωτερικού περιβάλλοντος των επιχειρήσεων στην θετική ή αποθετική ενίσχυση στην αποτελεσματικότερη υλοποίηση των επενδυτικών τους σχεδίων.

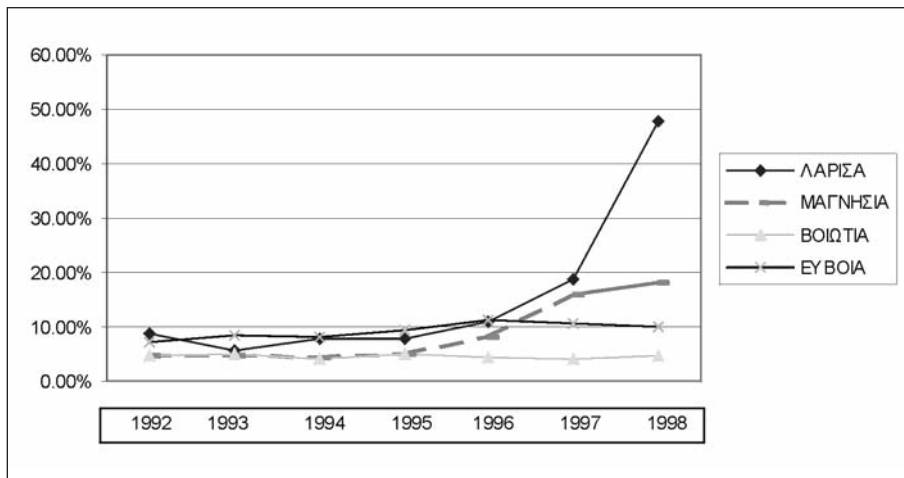
Η ΚΡΙΣΗ ΣΕ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΒΟΙΩΤΙΑ - ΕΥΒΟΙΑ - ΛΑΡΙΣΑ - ΜΑΓΝΗΣΙΑ)

Η κρίση της αποβιομηχάνισης στην Ελλάδα, έπληξε ιδιαίτερα τα παραδοσιακά περιφερειακά βιομηχανικά συστήματα, μεταξύ των οποίων ήταν και αυτά των Νομών Εύβοιας, Βοιωτίας, Λάρισας και Μαγνησίας.

Οι Νομοί αυτοί αποτελούν κέντρα βιομηχανικής πολυκλαδικής συγκέντρωσης (χημικά, μεταλλουργία, ποτά, είδη μετάλλου, ηλεκτρικά, μη μεταλλικά ορυκτά, τρόφιμα) με αξιόλογα στοιχεία ως προς τα χαρακτηριστικά που τα διακρίνουν. Πιο συγκεκριμένα, αποτελεί ένα παραγωγικό σύστημα υψηλής παραγωγικότητας και σημαντικής ολοκλήρωσης, ειδίκευσης και διαφοροποίησης. Άλλα αξιόλογα χαρακτηριστικά τους είναι ότι η Βοιωτία αποτελεί την "μεταποιητική αυλή" του Νομού Αττικής, όπως και η Εύβοια, ο Νομός Μαγνησίας συνθέτει ένα συγκροτημένο παραγωγικό σύστημα, ενώ η Λάρισα είναι μία νέο-ανερχόμενη μεταποιητική περιοχή.

Στους Νομούς αυτούς η βιομηχανική κρίση άρχισε στα μέσα περίπου της δεκαετίας του '80 και έγινε για πρώτη φορά αντιληπτή στο τέλος της δεκαετίας όταν η απογραφή βιομηχανίας της ΕΣΥΕ κατέγραψε μία μείωση της απασχόλησης και είχε ήδη συσσωρευτεί ένας μεγάλος αριθμός χρεοκοπημένων επιχειρήσεων.

Διάγραμμα 1. Οι Άνεργοι ως ποσοστό του Εργατικού Δυναμικού

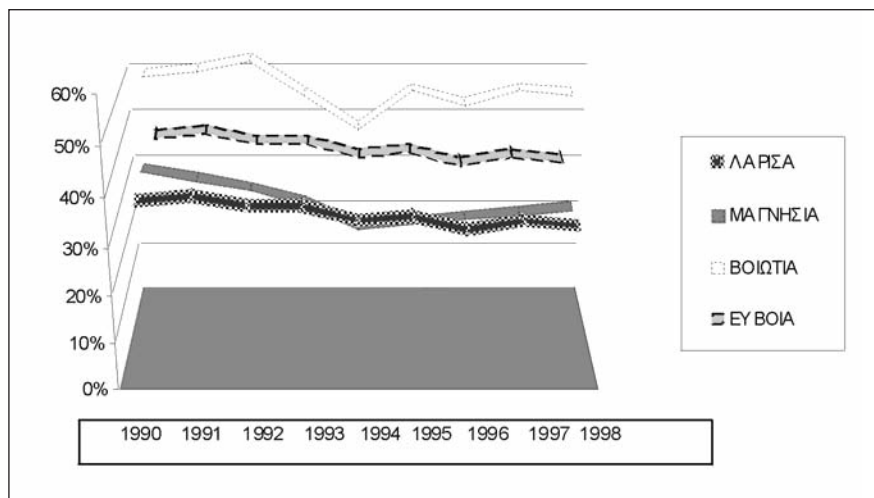

Πηγή: AllMedia, έκδοση 2002

Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται η πορεία εξέλιξης του μεγέθους των ανέργων ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού των συγκεκριμένων Νομών, κατά την περίοδο της έξαρσης της κρίσης. Όπως φαίνεται, από τα μέσα της δεκαετίας του '90, η ανεργία πλήττει με εμφανή τρόπο το εργατικό δυναμικό της περιοχής, χωρίς ωστόσο, η αύξησή της να είναι είτε ομοιόμορφη είτε συγχρονισμένη. Παρατηρείται, επίσης, ότι ενώ στους δύο θεσσαλικούς Νομούς (Λάρισα - Μαγνησία) η ανεργία από το 1995 και μετά εξελίσσεται ανοδικά, στους δύο άλλους της Στερεάς Ελλάδας (Βοιωτία - Εύβοια) είτε συγκρατείται πολύ χαμηλά, είτε περιορίζεται μάλλον αποτελεσματικά.

Η κρίση εκφράστηκε με τέσσερις τρόπους: α) την παύση της λειτουργίας μεγάλων βιομηχανικών μονάδων, β) τις σημαντικές απώλειες σε θέσεις εργασίας που οφείλονται στο κλείσιμο των μεγάλων μονάδων, στο κλείσιμο μεγάλου αριθμού μικρών επιχειρήσεων και στις περικοπές θέσεων εργασίας από επιχειρήσεις εν λειτουργία, γ) την ανακοπή της επενδυτικής δραστηριότητας και δ) την σημαντική μείωση της συμμετοχής του δευτερογενή τομέα στην διαμόρφωση του προϊόντος και της απασχόλησης. (Πετράκος, 1995).

Διάγραμμα 2. Συμμετοχή του Βιομηχανικού προϊόντος στο Τοπικό Ακαθάριστο Προϊόν (%)

Πηγή: AllMedia, έκδοση 2000

Όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 2, το βιομηχανικό προϊόν συρρικνώνει σημαντικά την συμμετοχή του στην διαμόρφωση του τοπικού προϊόντος από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και μέχρι τα μέσα ή ένα χρόνο μετά.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΦΘΙΝΟΥΣΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Από τα μέσα της δεκαετίας του '90, η βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος, η σταθεροποίηση του μακρο-οικονομικού περιβάλλοντος, η εφαρμογή πολιτικών ενίσχυσης των επενδύσεων και η ανάληψη πρωτοβουλιών εκ μέρους των επιχειρήσεων αναδιάρθρωσης των όρων λειτουργίας τους, συνθέτουν τους βασικούς παράγοντες, πάνω στους οποίους στηρίχτηκε η διαδικασία της ανακοπής της κρίσης, της σταθεροποίησης και της ανάκαμψης. Σε μία γενικότερη προσέγγιση της μετά την πρώτη πενταετία του '90 περιόδου, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η επομένη της κρίσης, είναι δυνατόν να θεωρηθεί, ότι χαρακτηρίζεται από στοιχεία ανάκαμψης του μεταποιητικού έργου, αφού η επενδυτική δραστηριότητα και δαπάνη παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις.

Την περίοδο αυτή εφαρμόζονται από το ελληνικό κράτος πολιτικές ενίσχυσης των επενδυτικών πρωτοβουλιών, μία από τις οποίες είναι και το Πρόγραμμα "Ανασυγκρότηση Φθινουσών Περιοχών", το οποίο ανήκει στο Επικειρησιακό Πρόγραμμα Βιομηχανίας (ΕΠΒ-

Δράση 1.3.2), και το οποίο αφορούσε στην ενίσχυση υφιστάμενων Μικρομεσαίων Μεταποιητικών Επιχειρήσεων (μόνιμο προσωπικό από 3 έως 250 άτομα και μέσο ετήσιο κύκλο εργασιών της τελευταία τριετίας –1996,1997,1998– από 70 εκ. έως 1 δις δρχ.), ώστε να επιτύχουν υψηλά επίπεδα ανταγωνιστικότητας. Η δράση αυτή ήταν ιδιαίτερα κρίσιμη για την αναστροφή της φθίνουσας πορείας των περιοχών και περιελάμβανε την ενίσχυση μεταποιητικών επιχειρήσεων για τον τεχνολογικό, διοικητικό, οργανωτικό και επιχειρησιακό εκσυγχρονισμό, την ανάπτυξη και την τεχνολογική αναβάθμιση των βιομηχανικών μονάδων (Τεύχος Πρόσκλησης Εκδήλωσης Ενδιαφέροντος, 1997).

Η δράση λειτούργησε και υλοποιήθηκε με βάση την φιλοσοφία της εφαρμογής ολοκληρωμένων επενδυτικών σχεδίων, ενισχύοντας αφενός βασικές υποδομές για την εισαγωγή της ευελιξίας, της καινοτομίας και της ποιότητας στην παραγωγική διαδικασία και αφετέρου άυλες επενδύσεις, που βελτιώνουν την ανταγωνιστική παρουσία των επιχειρήσεων στην αγορά και αφορούσαν στην οργάνωση και ανάπτυξη των πωλήσεων, την αξιοποίηση ειδικών εξωτερικών συνεργατών και την πρόσθετη απασχόληση εξειδικευμένων στελεχών των επιχειρήσεων για την υλοποίηση κρίσιμων σημείων του έργου.

Τα επιχειρηματικά σχέδια ήταν μικρού σχετικά προϋπολογισμού (από 40 έως 300 εκ. δρχ.) με απλοποιημένους στόχους (αύξηση απασχόλησης, κύκλου εργασιών και εξαγωγών), διετούς διάρκειας, ποσοστό επιχορήγησης της επενδυτικής δαπάνης 50% και σαφές πλαίσιο δομής του προϋπολογισμού ανά κατηγορία δαπάνης (τουλάχιστον 50% του προϋπολογισμού του έργου σε βασικές επενδύσεις, μηχανολογικό εξοπλισμό και βιομηχανικά κτίρια –μέχρι το 35% σε οργάνωση και ανάπτυξη πωλήσεων– μέχρι 15% σε δαπάνες ειδικών συμβούλων, πρόσθετη μισθοδοσία εξειδικευμένων στελεχών).

Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΝΟΜΩΝ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Οι Νομοί Βοιωτίας, Εύβοιας, Λάρισας και Μαγνησίας εντάχθηκαν, μαζί με είκοσι άλλους Νομούς και περιοχές της χώρας, στο καθεστώς ενίσχυσης των Φθίνουσών Βιομηχανικών Περιοχών, με βάση την 29773/30-11-1995 ΚΥΑ ΥΒΕΤ, ΥΠΕΘΟ, Υπ. Εργασίας και επικυρώθηκε με την από 7-2-1996 απόφαση της Επιτροπής Παρακολούθησης του Προγράμματος.

Σε συνέχεια σχετικής προκήρυξης τον Μάρτιο του 1997 υποβλήθηκαν από επιχειρήσεις των εξεταζόμενων τεσσάρων Νομών, υποβλήθηκαν 163 προτάσεις συνολικού προϋπολογισμού 38,6 δις δρχ. Εκ των οποίων εγκρίθηκαν, αρχικά, τον Μάιο του 1998 56 επιχειρηματικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού 10,4 δις δρχ., τον Φεβρουάριο του 1999 απεντάχθηκαν 7 σχέδια και εντάχθηκαν 6 νέα, με αποτέλεσμα να ενταχθούν τελικά 55 έργα με εγκεκριμένο προϋπολογισμό 10,520 δις δρχ. με εγκεκριμένη δημόσια δαπάνη 5,125 δις δρχ. (Απολογιστική Έκθεση Έργων, 2001).

Η κατανομή των ενταγμένων έργων ανά Νομό

Η ένταξη των προτάσεων στο Πρόγραμμα προέκυψε μετά από την αξιολόγησή τους, η οποία ακολούθησε ένα απόλυτα τυποποιημένο σύστημα σύγκρισης και ακολούθως βαθμολόγησης τόσο των επιδόσεων των επιχειρήσεων, όσο και της ποιότητας του Επιχειρηματικού τους Σχεδίου.

Πίνακας 1. Κατανομή έργων ανά Νομό

Νομός	Αριθμός έργων	Εγκεκριμένος Π/Υ (δρχ)	Συμμετοχή Νομών στα έργα (%)	Συμμετοχή Νομών στον Π/Υ (%)
Βοιωτία	12	2.313.684.650	21,9	22,6
Εύβοια	13	2.894.316.460	23,6	28,2
Λάρισα	19	3.420.145.490	34,5	33,4
Μαγνησία	11	1.622.259.115	20,0	15,8
Σύνολο	55	10.250.405.715	100,0	100,0

Πηγή: ΑΕΔΕΠ Θεσσαλίας & Στερεάς Ελλάδος, 2001

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται η τελική κατανομή των εγκεκριμένων έργων, στο Πρόγραμμα με τους προϋπολογισμούς τους ανά Νομό. Όπως φαίνεται, οι δύο Νομοί της Στερεάς Ελλάδος αν και έχουν μικρότερο αριθμό έργων, έχουν σαφώς μεγαλύτερους εγκεκριμένους προϋπολογισμούς, σε σύγκριση με κείνους των δύο θεσσαλικών Νομών. Αυτό σημαίνει ότι και η μέση επενδυτική δαπάνη ανά έργο είναι υψηλότερη στους δύο πρώτους.

Η κατανομή των ενταγμένων έργων ανά κλάδο

Μία, επίσης, ενδιαφέρουσα εικόνα παρέχει ο Πίνακας 2, στον οποίο παρουσιάζεται η κλαδική συμμετοχή των έργων στο Πρόγραμμα καθώς και οι προϋπολογισμοί ανά κλάδο. Μία πρώτη επισήμανση που μπορεί να γίνει είναι ότι οι κλάδοι των παραδοσιακών προϊόντων (τρόφιμα, ποτά, κλωστοϋφαντουργία, ένδυση) έχουν μία εξαιρετικά υψηλή συμμετοχή, τόσο σε ό,τι αφορά στον αριθμό των έργων όσο και στους προϋπολογισμούς. Όμως, το μέσο ύψος επένδυσης στους κλάδους αυτούς είναι σχετικά χαμηλό, γεγονός που υποδηλώνει αφενός το επιχειρηματικό μέγεθος των μονάδων και αφετέρου τον περιορισμένης έκτασης εκσυγχρονισμό που προσδοκούν μέσω του Προγράμματος.

Οι κλάδοι, που αν και έχουν μικρή σχετικά συμμετοχή στα έργα, έχουν υψηλή τιμή ως προς το μέσο ύψος επένδυσης είναι αυτοί του χαρτιού, των μη μεταλλικών ορυκτών, των μεταλλικών προϊόντων και των ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών. Στους κλάδους αυτούς, είτε υπάρχει μερικός εκσυγχρονισμός είτε προστίθενται νέες γραμμές παραγωγής για την παραγωγή νέων προϊόντων.

Πίνακας 2. Κατανομή έργων ανά κλάδο δραστηριότητας

Κωδ. Κλάδο	Κλάδος δραστηριότητας	Αριθμός Έργων	Εγκεκριμένος Π/Υ (δρχ)	Συμμετοχή κλάδου στα έργα (%)	Συμμετοχή κλάδου στον συνολικό Π/Υ (%)	Μέσο ύψος επένδυσης ανά κλάδο (δρχ)
15	Τρόφιμα και ποτά	10	1.872.465.000	18,2	18,3	187.246.500
17	Κλωστοϋφαντουργία	6	1.157.900.000	10,1	11,3	192.983.333
18	Ένδυση	5	623.620.615	9,1	6,1	124.724.123
21	Χαρτί	3	656.690.000	5,4	6,4	218.896.666
22	Εκδόσεις - Εκτυπώσεις	3	557.250.000	5,4	5,4	185.750.000
24	Χημικά	5	848.584.610	9,1	8,3	169.716.922
25	Πλαστικά-Ελαστικά	4	702.069.000	7,3	6,8	175.517.250
26	Μη μεταλλικά ορυκτά	6	1.476.086.000	10,1	14,4	246.014.333
28	Μεταλλικά προϊόντα	5	1.064.506.990	9,1	10,4	212.901.398
29	Μηχανήματα-Εξοπλισμοί	4	619.485.500	7,3	6,0	154.871.375
31	Ηλεκτρικές μηχανές-Συσκευές	2	471.928.000	3,6	4,6	235.964.000
36	Έπιπλα	1	90.250.000	1,8	0,9	90.250.000
71	Πληροφορική	1	109.570.000	1,8	1,1	109.570.000

Πηγή: ΑΕΔΕΠ Θεσσαλίας & Στερεάς Ελλάδος, 2001

Εκείνο που είναι αξιοπρόσεκτο είναι η μικρή συμμετοχή του κλάδου των επίπλων, που ειδικά στον Νομό της Λάρισας αλλά και της Μαγνησίας έχει παράδοση, καθώς και ο μικρός ύψους προϋπολογισμός του μοναδικού έργου.

Η κατανομή των προϋπολογισμών ανά κατηγορία επιλέξιμης δαπάνης

Όπως προαναφέρθηκε, ο προϋπολογισμός του κάθε Επιχειρηματικού Σχεδίου, όφειλε να περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες δαπανών: Δαπάνες για βασικές επενδύσεις, ύψους τουλάχιστον στο 50% του προϋπολογισμού, Οργάνωσης και Ανάπτυξης Πωλήσεων μέχρι 35% και Ειδικών Συμβούλων μέχρι 15%. Με βάση αυτόν τον περιορισμό η κατανομή των δαπανών ανά επιλέξιμη κατηγορία παρουσίασε την εικόνα που παρέχει ο Πίνακας 3.

Πίνακας 3. Κατανομή ανά επιλέξιμη κατηγορία δαπάνης

Κατηγορία δαπάνης	Εγκεκριμένος προϋπολογισμός (δρχ)	Συμμετοχή δαπάνης στον Π/Υ (%)	Μέσος όρος δαπάνης ανά έργο (δρχ)
Επενδύσεις και συναφείς δαπάνες	8.832.721.503	86,2	160.594.936
Οργάνωση και ανάπτυξη πωλήσεων	1.011.926.295	9,8	18.398.659
Δαπάνες ειδικών συμβούλων	405.757.917	4,0	7.377.417
Σύνολο	10.250.405.715	100,0	186.371.012

Πηγή: ΑΕΔΕΠ Θεσσαλίας & Στερεάς Ελλάδος, 2001

Όπως φαίνεται, παρά το γεγονός ότι το συγκεκριμένο Πρόγραμμα επέτρεπε στις επιχειρήσεις να ενισχύσουν με συγκεκριμένες ενέργειες (δημιουργία κέντρων και δικτύων διανομής, διαμόρφωση ή ανέγερση εκθεσιακών χώρων, συμμετοχή σε εκθέσεις, δαπάνες προώθησης προϊόντων) την εμπορική τους παρουσία στην αγορά καθώς και να σχεδιάσουν με την βοήθεια εξωτερικών συμβούλων στρατηγικές ανάπτυξης (Business Plan, Marketing Plan, Re-engineering, έρευνες αγοράς κλπ) εν τούτοις οι επιχειρήσεις επέμειναν στις παραδοσιακές επιλογές των κλασικών επενδυτικών αγαθών, που έχουν σχέση άμεσα με την παραγωγική διαδικασία.

Παρατηρώντας την στήλη, όπου εμφανίζεται ο μέσος όρος ανά κατηγορίας δαπάνης στο έργο η εικόνα αποσαφηνίζεται περαιτέρω.

Αυτή η σχεδόν μονοδιάστατη αντίληψη των χαρακτηριστικών ενός ολοκληρωμένου σχεδίου θα μπορούσε να εκτιμήσει το γεγονός ότι οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις αδυνατούν να αντιληφθούν με ευχέρεια την χρησιμότητα των οικονομικών κινήτρων και σε άλλες δράσεις πλην της παραγωγικής διαδικασίας και στερούνται, με τον τρόπο αυτό, τις ωφέλειες ολοκληρωμένων αναπτυξιακών πολιτικών.

Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΚΑΙ Η ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ

Την ευθύνη παρακολούθησης της υλοποίησης του συγκεκριμένου Προγράμματος στην γεωγραφική περιοχή της Θεσσαλίας και της Στερεάς Ελλάδος, την είχε η Αναπτυξιακή Εταιρία Διαχείρισης Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων (ΑΕΔΕΠ) Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδος, η οποία είναι ιδιωτική μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα εταιρία, και έχει ως εταίρους της τον Σύνδεσμο Βιομηχανιών Θεσσαλίας και Κεντρικής Ελλάδος και την ALPHA BANK. Η ΑΕΔΕΠ με δικά της συνεργία ήλεγξε και πιστοποίησε όλα τα υλοποιούμενα έργα και πραγματοποίησε και τις αντίστοιχες πληρωμές.

Η ολοκλήρωση των έργων, που ήταν η σύνθεση επενδυτικού αποτελέσματος και επιτευχθέντων στόχων, έκλεισε σε δύο χρόνια και παρά το γεγονός, ότι η ένταξη και η υπογραφή σύμβασης της επιχείρησης με τον Ενδιάμεσο Φορέα Διαχείρισης θα μπορούσε να θεωρηθεί μία αυτονόητη αφετηρία για την έναρξη υλοποίησης και ολοκλήρωσης του Επιχειρησιακού Σχεδίου εν τούτοις, στο παρόν Πρόγραμμα η αυτονόητη αυτή αρχή δεν είχε εφαρμογή. Ειδικότερα, από τα 55 εγκριθέντα έργα τελικά προχώρησαν σε υλοποίηση μόλις 43, ήτοι υπήρξε μία αρνητική απόκλιση της τάξης του 22%, με ανάλογες μειώσεις στον αρχικά εγκριθέντα προϋπολογισμό.

Η κατανομή των ολοκληρωμένων έργων ανά Νομό

Η απώλεια αυτή έργων και πόρων καταγράφηκε με διαφορετικό τρόπο σε κάθε έναν από τους Νομούς. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα 4 την μεγαλύτερη απώλεια σε έργα και σε πόρους είχε ο Νομός Βοιωτίας. Το γεγονός μάλιστα ότι το ποσοστό σε απώλειες πόρων είναι μεγαλύτερο αυτού της απώλειας έργων δείχνει ότι τα εναπομείναντα έργα υλοποιήθηκαν αλλά με περικοπή τόσο στο φυσικό όσο και στο οικονομικό αντικείμενό τους. Απώλειες, επίσης, σημαντικές καταγράφονται και για τον Νομό Μαγνησίας.

Πίνακας 4. Κατανομή ολοκληρωθέντων έργων ανά Νομό

Νομός	Αριθμός ολοκληρωθέντων Έργων	Πιστοποιηθείς Π/Υ (δρχ)	Απόκλιση εγκριθέντων / ολοκληρωθέντων έργων (%)	Απόκλιση εγκριθέντων / πιστοποιηθέντων Π/Υ (%)
Βοιωτίας	8	1.415.055.000	-33,3	-38,8
Εύβοιας	10	2.061.948.000	-23,1	-28,7
Λάρισας	17	2.882.242.000	-10,5	-15,7
Μαγνησίας	8	1.182.059.000	-27,3	-27,1
Σύνολο	43	7.541.304.000	-21,8	-26,4

Πηγή: ΑΕΔΕΠ Θεσσαλίας & Στερεάς Ελλάδος, 2001

Αντίθετα, οι Νομοί της Λάρισας και της Εύβοιας είχαν μικρότερες απώλειες σε έργα και σε πόρους, αλλά και σ' αυτούς παρατηρείται το φαινόμενο η υλοποίηση να συνοδεύεται από περικοπή του οικονομικού και του φυσικού αντικείμενου του έργου.

Η κατανομή των ολοκληρωμένων έργων ανά κλάδο δραστηριότητας

Η απένταξη έργων, που είχαν εγκριθεί να χρηματοδοτηθούν από το Πρόγραμμα καθώς και οι μειώσεις των προϋπολογισμών λόγω της μείωσης του φυσικού αντικείμενου των υλοποιηθέντων είχε τη φυσική συνέπεια να καταγραφούν απώλειες τόσο έργων όσο και πόρων στους επιμέρους μεταποιητικούς κλάδους.

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται τα στοιχεία της εξέλιξης των έργων και των υλοποιηθέντων προϋπολογισμών στους κλάδους. Σε ό,τι αφορά την απώλεια έργων οι κλάδοι, που παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ποσοστό είναι αυτοί των πλαστικών –ελαστικών καθώς και των μηχανημάτων– εξοπλισμών και ακολουθούν οι κλάδοι της ένδυσης και των χημικών καθώς και των εκδόσεων-εκτυλώσεων. Οι κλάδοι των τροφίμων-ποτών και των κλωστοϋφαντουργικών παρουσιάζουν μικρότερες απώλειες.

Η έξοδος δώδεκα, τελικά, επιχειρήσεων από το πρόγραμμα, θα μπορούσε να αποδοθεί στο γεγονός ότι τα υποβληθέντα επιχειρηματικά σχέδια στερούνταν της απαραίτητης ωριμότητας, ώστε να υποστηριχτούν με άμεσο τρόπο από τους δικαιούχους τους. Η οικονομική και

οργανωτική ανεπάρκεια των επιχειρήσεων να ανταποκριθούν με πειθαρχημένο τρόπο, στους χρονικούς όρους και στον ολοκληρωμένο χαρακτήρα του προγράμματος, η έλλειψη της απαραίτητης ετοιμότητας να ανταποκριθούν στις δεδομένες και εξ αρχής γνωστές γραφειοκρατικές απαιτήσεις του προγράμματος, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις και η αδιαφορία που επέδειξαν μετά την εγκριτική απόφαση ένταξής τους, έπαιξε σημαντικό αρνητικό ρόλο.

Πίνακας 5. Κατανομή ολοκληρωμένων έργων ανά κλάδο δραστηριότητας

Κωδ. Κλάδ	Κλάδος δραστηριότητας	Αριθμός ολοκληρωθέντων Έργων	Πιστοποιηθείς Π/Υ (δρχ)	Απόκλιση εγκριθέντων/ολοκληρωθέντων έργων (%)	Απόκλιση εγκριθέντων/πιστοποιηθέντων Π/Υ (%)	Μέσο ύψος επένδυσης ολοκληρωμένων έργων (δρχ)	Απόκλιση μέσου ύψους επένδυσης εγκριθέντων/ολοκληρωμένου έργου (%)
15	Τρόφιμα ποτά	8	1.537.284.000	-20	-17,9	192.160.500	+2,6
17	Κλωστοϋφαντουργία	5	774.357.000	-16,7	-33,1	154.871.400	-19,7
18	Ένδυση	3	290.171.000	-40	-53,5	96.723.666	-22,4
21	Χαρτί	3	637.493.000	0	-2,9	212.497.667	-2,9
22	Εκδόσεις - Εκτυπώσεις	2	449.425.000	-33,3	-19,3	224.712.500	+20,9
24	Χημικά	3	340.465.000	-40	-59,9	113.488.333	-33,1
25	Πλαστικά - Ελαστικά	2	300.310.000	-50	-57,2	150.155.000	-14,4
26	Μη μεταλλικά ορυκτά	6	1.415.721.000	0	-4,1	235.953.500	-4,1
28	Μεταλλικά προϊόντα	5	973.193.000	0	-8,6	194.638.600	-8,6
29	Μηχανήματα-Εξοπλισμοί	2	295.956.000	-50	-52,2	147.978.000	-4,4
31	Ηλεκτρικές μηχανές-Συσκευές	2	356.830.000	0	-24,4	178.415.000	-24,4
36	Έπιπλα	1	87.930.000	0	-2,6	87.930.000	-2,6
71	Πληροφορική	1	82.169.000	0	-25%	82.169.000	-25%

Πηγή: ΑΕΔΕΠ Θεσσαλίας & Στερεάς Ελλάδος, 2001

Την κατάσταση αυτή ενέτειναν και οι αλλαγές στην αγορά, που λόγω ανεπαρκούς οργάνωσης οι επιχειρήσεις αδυνατούσαν να προβλέψουν. Ωστόσο, για τις επιχειρήσεις ορισμένων κλάδων, η πρόβλεψη της καλής ή κακής εξέλιξης μίας αγοράς του εξωτερικού, όπως αυτής των Βαλκανίων, με την οποία αρκετές από αυτές συνεργάζονταν, ήταν αρκετά δύσκολο να προβλεφθεί, δεδομένου ότι για ορισμένες από αυτές, π.χ. του κλάδου της ένδυσης το άνοιγμά της δημιούργησε συνθήκες διαφυγής προς την περιοχή εκείνη για την αξιοποίηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος του χαμηλού εργατικού κόστους ενώ για άλλες ο πόλεμος στο Κόσσοβο και η αναταραχή στην πρώην Ενωμένη Γιουγκοσλαβία, όπου είχαν αγορές, περιόρισε τις εμπορικές τους προσδοκίες και αντίστοιχα καθήλωσε τα επενδυτικά τους σχέδια. Ενδιαφέρουσες πληροφορίες παρέχει η στήλη που εξετάζει την απόκλιση, που διαμορφώνεται στο μέσο ύψος επένδυσης του ολοκληρωμένου έργου σε σχέση με το εγκριθέν. Όπως προκύπτει, ο κλάδος που έχει την μεγαλύτερη αρνητική απόκλιση είναι αυτός των χημικών, και

ακολουθούν της πληροφορικής, των ηλεκτρικών μηχανών - συσκευών, της ένδυσης και των κλωστοϋφαντουργικών.

Οι αρνητικές αποκλίσεις, που παρουσιάζονται στις περισσότερες περιπτώσεις, οφείλονται, κατά βάση στις εξής αιτίες: α) ο αρχικός σχεδιασμός των επενδύσεων διαφοροποιήθηκε λόγω των νέων αναγκών των μονάδων με αποτέλεσμα τα νέα επενδυτικά προϊόντα να είναι χαμηλότερου κόστους, β) λόγω δυσκολίας να καλύψουν την ίδια συμμετοχή τους οι επιχειρήσεις επέλεξαν να μην υλοποιήσουν το σύνολο του επενδυτικού τους σχεδίου, γ) περικοπές επίσης πραγματοποίησαν και στις δαπάνες για την οργάνωση και προώθηση των πωλήσεών τους, δ) οι μειώσεις, που επήλθαν στις δαπάνες για ενέργειες των εξωτερικών συμβούλων προήλθαν, κατά κύριο λόγο, εξ αιτίας της μη ικανοποιητικής ποιότητας και πληρότητας των παραδοτέων τους.

Αντίθετα, θετική απόκλιση παρουσιάζουν οι κλάδοι των εκδόσεων-εκτυπώσεων και των τροφίμων-ποτών. Με δεδομένο ότι από το Πρόγραμμα δεν επιτρεπόταν η αύξηση του εγκριθέντος προϋπολογισμού, αυτό σημαίνει ότι οι απώλειες σε έργα, στον συγκεκριμένο κλάδο αφορούσαν σε σχετικά μικρές επενδύσεις ενώ οι αντίστοιχες μεγάλες παρέμειναν στο πρόγραμμα.

Κατανομή των υλοποιηθέντων έργων ανά κατηγορία επιλέξιμης δαπάνης

Όπως προαναφέρθηκε, οι επιχειρήσεις, ήδη από τον αρχικό τους σχεδιασμό είχαν δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην αξιοποίηση των αναπτυξιακών πόρων του προγράμματος για τον εκσυγχρονισμό της παραγωγικής τους διαδικασίας, με πολύ μακράν την επιλογή της οργάνωσης και ανάπτυξης των πωλήσεών τους και ελάχιστα για την κατάρτιση ενός πλάνου ανάπτυξης ή αναδιάρθρωσης της οργάνωσης είτε στο σύνολο της επιχείρησης είτε σε κρίσιμους τομείς.

Πίνακας 6. Κατανομή ανά επιλέξιμη κατηγορία υλοποιηθείσας δαπάνης

Κατηγορία δαπάνης	Υλοποιηθείς Π/Υ (δρχ)	Συμμετοχή δαπάνης στον Π/Υ (%)	Μέσος όρος δαπάνης ανά υλοποιηθέν έργο (δρχ)	Απόκλιση μέσου όρου δαπάνης ανά εγκριθέν/ υλοποιηθέν έργο (%)
Επενδύσεις και συναφείς δαπάνες	6.715.158.700	89,1	156.166.481	-2,7
Οργάνωση και ανάπτυξη πωλήσεων	642.889.984	8,5	14.950.930	-18,7
Δαπάνες ειδικών συμβούλων	183.255.316	2,4	4.261.751	-42,2
Σύνολο	7.541.304.000	100	175.379.162	

Πηγή: ΑΕΔΕΠ Θεσσαλίας & Στερεάς Ελλάδος, 2001

Η συμπεριφορά αυτή των επιχειρήσεων επιβεβαιώνεται και στα απολογιστικά στοιχεία της ολοκλήρωσης του έργου τους.

Κατ' αρχήν, όπως προκύπτει και από τα στοιχεία του Πίνακα 6, η συμμετοχή της δαπάνης για βασικές επενδύσεις ελεγκτάθηκε ακόμη περισσότερο από την αρχική πρόβλεψη κατά την ένταξη των έργων. Η επέκταση αυτή έγινε σε βάρος τόσο της δαπάνης για οργάνωση των πωλήσεων όσο και της δαπάνης για εξωτερικούς συμβούλους η οποία συρρικνώθηκε, σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Ένα δεύτερο σημείο άξιο παρατήρησης έχει να κάνει με τη μείωση του μέσου όρου της υλοποιηθείσας δαπάνης των έργων σε σχέση με την αρχικά εγκριθείσα. Μπορεί η δαπάνη των επενδύσεων ποσοστιαία να αυξήθηκε στον προϋπολογισμό του προγράμματος, αλλά με στοιχεία μέσου όρου υλοποίησης, η συγκεκριμένη δαπάνη περιορίζεται. Η αρνητική, ωστόσο, απόκλιση είναι αρκετά υψηλή στην δαπάνη της οργάνωσης των πωλήσεων και εξαιρετικά υψηλή στην δαπάνη των εξωτερικών συμβούλων. Ειδικά για την τελευταία αυτή δαπάνη, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ο περιορισμός της μπορεί να επήλθε εξαιτίας της ποιοτικής ανεπάρκειας των παραδοτέων, δηλαδή της κακής εργασίας των εξωτερικών συμβούλων, για την οποία, όμως, συνυπεύθυνες είναι και οι επιχειρήσεις, οι οποίες όχι μόνον ελάχιστα συνεργάστηκαν με τους συμβούλους τους αλλά τις περισσότερες φορές έμειναν αδιάφορες στο αποτέλεσμα και στα συμπεράσματα της κάθε μελέτης, που αποτελούσε παραδοτέο στο έργο τους.

Γενικά, φαίνεται πως οι επιχειρήσεις δεν αξιοποίησαν τα πλεονεκτήματα του προγράμματος σε όλο τους το εύρος. Αλλά, έστρεψαν την προσοχή τους στις βασικές επενδύσεις και άφησαν αναξιοποίητες τις ευκαιρίες που τους δόθηκαν για την ανάπτυξη και άλλων, πλην της παραγωγικής διαδικασίας, κρίσιμων τομέων της επιχειρηματικής λειτουργίας.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΝΤΟΠΙΣΤΗΚΑΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ

Με δεδομένο ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα κάλυπτε περιοχές της χώρας, που επλήγησαν από το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης και διαμόρφωσε ένα ελκυστικό αναπτυξιακό πλαίσιο για την κινητοποίηση επενδυτικών πρωτοβουλιών των επιχειρήσεων, θα όφειλε να φιλοδοξεί σε πλήρη επιτυχία. Ωστόσο, το γεγονός ότι τελικά στους συγκεκριμένους Νομούς υλοποιήθηκε το 78,2% των αρχικά εγκεκριμένων επιχειρηματικών σχεδίων και μόλις το 73,6% του αρχικά εγκεκριμένου προϋπολογισμού, δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι το πρόγραμμα πέτυχε απόλυτα στους στόχους του.

Στο αποτέλεσμα αυτό συνετέλεσε μία σειρά αρνητικών παραγόντων, που άλλοι από αυτούς οφείλονταν στις ίδιες τις επιχειρήσεις, άλλοι στην δομή και τα χαρακτηριστικά του προγράμματος και άλλοι που οφείλονταν σε τρίτες πηγές.

Αρνητικοί παράγοντες προερχόμενοι από τις επιχειρήσεις

Αρνητικοί παράγοντες, που διαμορφώθηκαν από την συμπεριφορά των επιχειρήσεων θα μπορούσαν, μεταξύ των άλλων, να αναφερθούν:

- α) Αρκετά από τα επιχειρηματικά σχέδια αποδείχθηκαν ότι είχαν σχεδιαστεί πρόχειρα τόσο ως προς το φυσικό όσο και ως προς το οικονομικό τους αντικείμενο, με αποτέλεσμα να αναδεικνύεται άμεσα μία πρώτη περιορισμένης ωριμότητας προσέγγιση του επενδυτικού στόχου.
- β) Οι προς επίτευξη στόχοι, που αρχικά είχαν θέσει ορισμένες επιχειρήσεις ορίστηκαν από τις ίδιες σε πολύ υψηλά επίπεδα, με σκοπό να ληφθούν υπόψη κατά την αξιολόγηση και να βαθμολογηθούν με υψηλούς βαθμούς. Όμως κατά την ολοκλήρωση του έργου τους οι υψηλοί αυτοί στόχοι, για αρκετές επιχειρήσεις φάνηκε πως δεν είχαν την δυνατότητα να επιτευχθούν πλήρως.
- γ) Η υποτυπώδης οργανωτική δομή των επιχειρήσεων δεν τις επέτρεψε να αντιληφθούν απόλυτα τη φιλοσοφία και τις λειτουργικές διαδικασίες του προγράμματος, με αποτέλεσμα να μην φροντίσουν να οργανώσουν αποτελεσματικά τις κινήσεις τους μέσα στον δεδομένο χρονικό ορίζοντα, που επέτρεπε το πρόγραμμα. Το πρόγραμμα απαιτούσε συγκεκριμένη πειθαρχία, καλή οργανωτική προετοιμασία, συγκεκριμένες διαδικασίες για την αιτιολογημένη διαφοροποίηση διαφόρων επενδυτικών αγαθών και καλή διαχειριστική ικανότητα ώστε οι πόροι της επιχείρησης να εκταμιεύονται με τέτοιο τρόπο ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες του επιχειρηματικού σχεδίου χωρίς να αφήνουν ακάλυπτες τις υπόλοιπες τρέχουσες ανάγκες της επιχείρησης. Η περιορισμένη διοικητική οργάνωση σε αρκετές από τις επιχειρήσεις δεν επέτρεψε να γίνουν κατανοητές άμεσα αυτές οι αναγκαιότητες, με αποτέλεσμα να επιζητούνται λύσεις καταστολής προβλημάτων και όχι πρόληψης και αποφυγής τους.
- δ) Η συνεργασία των επιχειρήσεων με εξωτερικούς συμβούλους υπήρξε τουλάχιστον ατυχής. Οι δύο αυτές πλευρές, ενώ θα έπρεπε να συνεργαστούν κάτω από ένα αυτονόητο πλαίσιο κανόνων για να παράγουν ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα προς όφελος της επιχειρηματικής λειτουργίας, οι επιχειρηματίες στάθηκαν σχεδόν πάντοτε αμέτοχοι στην κατάρτιση των μελετών και οι σύμβουλοι εργάστηκαν πολλές φορές πάνω σε τελείως θεωρητικά μοντέλα, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα χαρακτηριστικά, τις δυνατότητες, τις βραχυπρόθεσμες και τις μεσοπρόθεσμες επιδιώξεις των μονάδων καθώς και τα μεταβαλλόμενα δεδομένα των αγορών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να παραδίδονται μελέτες χωρίς σοβαρές δυνατότητες εφαρμογής, με συμπεράσματα τελείως ασαφή και με οδηγίες ανύπαρκτες για το δέον γενέσθαι.

Αρνητικοί παράγοντες προερχόμενοι από το πρόγραμμα

Το ίδιο το πρόγραμμα αν και διαμόρφωσε ένα πλαίσιο ολοκληρωμένης παρέμβασης για την ενίσχυση, με αναπτυξιακούς πόρους, περιοχές που αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα από την αποβιομηχάνιση, δεν προέβλεψε ότι οι όροι εφαρμογής του αφορούσαν σε επιχειρήσεις μικρού και μεσαίου μεγέθους με τα γνωστά διαρθρωτικά τους προβλήματα, γεγονός που όσο θα επέτειναν τον βαθμό πειθαρχίας άλλο τόσο θα δημιουργούσαν συνθήκες δυσ-προσαρμοστικότητας των επιχειρήσεων και αδυναμίας πλήρους αξιοποίησης αυτού του πλαισίου. Πέραν αυτού του σοβαρού αρνητικού παράγοντα, άλλοι, που θα μπορούσαν να αναφερθούν είναι:

- α) Το γεγονός ότι το πρόγραμμα είχε δεδομένες δυσκολίες δεν απετέλεσε λόγο να συνοδευτεί, κατά την προκήρυξή του, από έναν πλήρως αναλυτικό Οδηγό Εφαρμογής, που θα μπορούσε να αποτελέσει τον "μούσουλα" για τον κάθε επενδυτή. Το πρόβλημα αυτό εντοπίστηκε κυρίως στις περιορισμένης ανάλυσης επιλέξιμες δαπάνες, που είχε ως αποτέλεσμα αρκετές από τις δαπάνες να θεωρηθούν ως μη επιλέξιμες.
- β) Εξίσου περιορισμένες υπήρξαν και οι οδηγίες που είχαν οι επενδυτές σε σχέση με τους στόχους που θα όφειλαν να επιτύχουν για να θεωρηθεί το έργο τους ολοκληρωμένο. Αντί, δηλαδή, το ίδιο το πρόγραμμα να ορίσει ένα *minimum* αποδεκτών τιμών στόχων άφηνε στον επενδυτή να ορίσει δικές του, πολλές φορές εξαιρετικά αισιόδοξες τιμές, οι οποίες με την ολοκλήρωση της επένδυσης φαινόταν τον ανέφικτο της επίτευξης.
- γ) Άφησε τελείως ελεύθερο το πεδίο συνεργασίας των επιχειρήσεων με τους εξωτερικούς συμβούλους χωρίς να προσδιορίσει ως ελάχιστα απαραίτητη την απόκτηση ορισμένων χρήσιμων "εργαλείων" για τις επιχειρήσεις, όπως την απόκτηση ISO, HACCP ή CE, που αποτελούν και κατευθύνσεις βιομηχανικής πολιτικής. Συνεπώς, το πεδίο αυτό παρήγαγε σχεδόν άχρηστα "προϊόντα" χωρίς αντίκρισμα σε κάποια χρησιμότητα.
- δ) Δεν συμπεριέλαβε στις κατηγορίες δαπανών την κατάρτιση των εργαζομένων των επιχειρήσεων, ως υποχρεωτική ενέργεια (ούτε καν ως προαιρετική), ώστε να δώσει την δυνατότητα στους απασχολούμενους αφενός του εθισμού τους σε ενέργειες κατάρτισης και αφετέρου κατανόησης των νέων συνθηκών, που διαμορφώνει για την επιχείρηση και την εργασία η νέα επένδυση.
- ε) Δεν προσδιόρισε εξ αρχής τις ανοχές του ως προς τις δυνατότητες των επενδυτών να περιορίζουν το φυσικό και οικονομικό αντικείμενο του έργου τους, με αποτέλεσμα, σε περιπτώσεις μειώσεων χωρίς οροφές να δημιουργούνται ερωτηματικά για τον ολοκληρωμένο χαρακτήρα του κάθε έργου.

Αρνητικοί παράγοντες προερχόμενοι από το εξωτερικό περιβάλλον

Οι παράγοντες αυτοί θα μπορούσαν να διαχωριστούν σε προβλέψιμους και συνεπώς με έναν καλύτερο συντονισμό θα μπορούσαν να είναι αντιμετωπίσιμοι και στους μη προβλέψιμους.

Στους **προβλέψιμους** αρνητικούς παράγοντες θα μπορούσαν να αναφερθούν εκείνοι που προέρχονται από διάφορες υπηρεσίες της Δημόσιας Διοίκησης, οι οποίοι εμπλέκονται στην έκδοση αδειών είτε αυτές αφορούν σε κτιριακές εγκαταστάσεις είτε σε μηχανολογικό εξοπλισμό. Οι καθυστερήσεις, που παρουσιάζονται στις διαδικασίες αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την μεταφορά της κάθε χρονικής υστέρησης σε βάρος του προγραμματισμού καλής εκτέλεσης των έργων και την διατάραξη του προγράμματος χρηματοροών των επιχειρήσεων. Ένας καλύτερος συντονισμός εκ μέρους των υπηρεσιών αυτών σε συνεργασία με το Υπουργείο Ανάπτυξης θα μπορούσε να είχε δημιουργήσει ένα αποτελεσματικότερο καθεστώς λειτουργίας.

Στους **μη προβλέψιμους** αρνητικούς παράγοντες θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν οι εξελίξεις στις Βαλκανικές κυρίως αγορές, που είχαν σχέση με τον πόλεμο στο Κόσσοβο. Αρκετές επιχειρήσεις, που είχαν ήδη αναπτύξει εμπορικές συνεργασίες με την περιοχή αυτή, στην αδυναμία τους να διαθέσουν σε άλλες διεθνείς ή στην εσωτερική αγορά την παραγωγή τους αποφάσισαν να συρρικνώσουν τα επενδυτικά τους σχέδια. Βεβαίως, σε μεγαλύτερες επιχειρήσεις, με καλύτερα προσδιορισμένους στόχους και ταξινομημένους στο χρόνο θα μπορούσε να επαναπροσδιοριστεί το επιχειρηματικό τους σχέδιο. Στη συγκεκριμένη, ωστόσο, περίπτωση η επιλογή των επιχειρήσεων υπήρξε καθαρά αμυντικού χαρακτήρα.

ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Κρίνοντας από την εμπειρία διαχείρισης των αποτελεσμάτων, που προέκυψε κατά την εφαρμογή του προγράμματος θα μπορούσαν να συναχθούν μεταξύ των συμπερασμάτων και τα εξής:

Πρώτον, αναμφισβήτητα, ένα από τα θετικά στοιχεία της εφαρμογής του προγράμματος ήταν η ενίσχυση μεταποιητικών επιχειρήσεων εγκατεστημένων, μεταξύ των άλλων, και στους Νομούς της Εύβοιας, της Βοιωτίας, της Λάρισας και της Μαγνησίας, για τον εκσυγχρονισμό του εξοπλισμού και της κτιριακής τους υποδομής, την βελτίωση των προϊόντων τους και γενικότερα την ανταγωνιστικότητά τους.

Δεύτερον, κρίνοντας την αναγκαιότητα που δρομολόγησε την παρέμβαση αυτή και τα χαρακτηριστικά των περιοχών που εφαρμόστηκε θα μπορούσαν να επισημανθούν τα εξής: Το συγκεκριμένο πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε στοχευμένες γεωγραφικές περιοχές, οι οποίες είχαν πρόβλημα με την εκτεταμένη απώλεια βιομηχανικών μονάδων, την αύξηση της ανεργίας και την μείωση του τοπικού εισοδήματος και του κύκλου εργασιών τους. Το ζητούμενο,

συνεπώς, από μία ανάλογη εξειδικευμένη παρέμβαση στις περιοχές αυτές θα έπρεπε να είναι διττό: Αύξηση των βιομηχανικών επενδύσεων για τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης τους και ενίσχυση κλάδων και επιχειρήσεων, προσανατολισμένων σε προϊόντα μέσης και υψηλής προστιθέμενης αξίας. Δηλαδή, την ικανοποίηση αφενός μίας ενεργητικής περιφερειακής πολιτικής και αφετέρου την δρομολόγηση μίας αποτελεσματικής βιομηχανικής πολιτικής. Από το συγκεκριμένο πρόγραμμα έλειπε σχεδόν παντελώς το δεύτερο σκέλος, με αποτέλεσμα να αξιολογούνται με το ίδιο σκεπτικό οι επιχειρήσεις όλων των κλάδων και να ενισχύονται ομοίως, χωρίς την παραμικρή διάκριση. Με το σκεπτικό που εφαρμόστηκε το πρόγραμμα, χωρίς δηλαδή διακρίσεις ποιοτικών χαρακτηριστικών, δεν είναι καθόλου απίθανο, επιχειρήσεις, των οποίων η παρουσία στην αγορά βρισκόταν σε επικίνδυνη κατάσταση, λόγω προβληματικότητας του κλάδου ή του προϊόντος, να συνεχίζουν να βρίσκονται στην ίδια κατάσταση ακόμη και μετά την πραγματοποίηση σχετικών επενδύσεων. Πιστεύεται, ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα έχασε μία σημαντική ευκαιρία στο να αναδειχθεί σε έναν ουσιαστικό εργαλείο προώθησης συνειδητών επιλογών μίας συγκροτημένης βιομηχανικής πολιτικής.

Τρίτον, και το συγκεκριμένο πρόγραμμα δεν κατάφερε να ξεφύγει από έναν επαναλαμβανόμενο παραλογισμό, που πρώτα είχε εντοπιστεί στα άρθρα 23α και 23β των τελευταίων αναπτυξιακών νόμων, σε σχέση με τον χρόνο μέτρησης των επιτευχθέντων στόχων. Θεώρησε, ότι μεσούσης μίας επένδυσης και μάλιστα ολοκληρωμένου χαρακτήρα, όπου η επιχείρηση προσπαθεί να υλοποιήσει έγκαιρα το hard τμήμα της, θα ήταν σε θέση να επιτυγχάνει αύξηση των πωλήσεων της στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Η λογικότερη προσέγγιση, χρονικά, για την μέτρηση των στόχων θα έπρεπε να είναι ένα χρόνο μετά την υλοποίηση της επένδυσης, οπότε θα υπήρχαν και καταγεγραμμένη η συμβολή της στα οικονομικά αποτελέσματα των επιχειρήσεων.

Τέταρτον, η συμπεριφορά των επενδυτών δεν κατάφερε να ξεφύγει από την γνωστή αντίληψη "*...αποδοτική είναι η επιχείρηση που έχει καινούργια κτίρια και μηχανήματα*", παραγνωρίζοντας, σχεδόν πλήρως τη διαμόρφωση συνθηκών αποτελεσματικής λειτουργίας στα κρίσιμα σημεία της επιχειρηματικής τους λειτουργίας. Είναι χαρακτηριστικό, ότι οι δαπάνες για την οργάνωση και προώθηση των πωλήσεών τους, που εξ αρχής ήταν περιορισμένες, συρρικνώθηκαν έτι περαιτέρω κατά την υλοποίηση και ολοκλήρωση των έργων τους. Με βάση αυτά τα δεδομένα, θα μπορούσε να υποστηριχτεί, ότι η αντίδραση των επιχειρήσεων υπήρξε αρκετά αμυντική και δεν κατάφερε να αποκλίνει από γνωστές συντηρητικές συμπεριφορές.

Πέμπτον, η αγορά των συμβούλων επιχειρήσεων φάνηκε αρκετά ανέτοιμη για να έχει ενεργητική συμβολή στον θετικό αναπροσδιορισμό των επιδιώξεων των επιχειρήσεων. Προσέφερε χαμηλού επιπέδου υπηρεσίες, δεν κατάφερε να αντιληφθεί τον ουσιαστικό της ρόλο και, τελικά, μάλλον δυσπιστία δημιούργησε στην επιχειρηματική κοινότητα για την χρησιμότητα και την αποτελεσματικότητα του ρόλου της. Σε μία διαφορετική προσέγγιση, η συγκεκριμένη αγορά θα έπρεπε, με την απόδοσή της, να είχε δημιουργήσει συνθήκες γόνιμης

συνεργασίας με τις επιχειρήσεις, που θα εκτεινόταν σε έναν ευρύτερο χρονικό ορίζοντα, που θα εκτεινόταν πέραν της ολοκλήρωσης του προγράμματος και θα είχε χαρακτηριστικά μονιμότητας.

Σε γενικές γραμμές, το πρόγραμμα κατάφερε μεν να ενισχύσει το παραγωγικό δυναμικό των τεσσάρων Νομών, δεν κατόρθωσε, όμως, να διαμορφώσει μία διαφορετική αντίληψη στην επιχειρηματική αγορά για τις αποδεκτές από μία συγκροτημένη βιομηχανική πολιτική επενδύσεις.

Βιβλιογραφία

- ΑΕΔΕΠ (2001), "Έκθεση Ολοκλήρωσης Προγράμματος Ανασυγκρότησης Φθινουσών Περιοχών", Βόλος.
- Atkinson J. (1985), "Flexibility: Planning for an Uncertain Future", *Manpower Policy and Practice* 1.
- Atkinson J. και Gregory D. (1986), "A Flexible Future: Britain's Dual Labour Force", *Marxism Today*, 30/4.
- Best M. (1990), *The New Competition*, Cambridge: Polity Press.
- Castells M. (1984), *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-regional Process*, Oxford: Basil Blackwell.
- Cooke P. N. (1992a), "Computing and communications in the U.K. and France: innovation, regulation and spatial dynamics - an introduction", στο P. Cooke, F. Moulaert, E. Swyngedouw, O. Weinstein και P. Wells (επ.), *Towards Global Localization: the Computing and Telecommunications in Britain and France*, London: UCL Press, 1-18
- Επιλογή (2002), "Οι Νομοί της Ελλάδος - Η οικονομική και κοινωνική φυσιογνωμία των 52 Νομών και 13 Περιφερειών", Ειδική έκδοση, Αθήνα.
- Harvey D. (1989), " *The Condition of Post-modernity: an Inquiry into the Origins of Cultural Change* ", Oxford: Basil Blackwell.
- Harvey D. και Scott A., (1989), "The practice of human geography: theory and empirical specificity in the transition from Fordism to flexible accumulation", στο B. Macmillan (επ.), *Remodelling Geography*, Oxford: Basil Blackwell, 217-29.
- Jessop B. (1992a), "Fordism and Post-Fordism: a critical reformulation", στο M. Storper και A. J. Scott (επ.), *Pathways to Industrialization and Regional Development*, London: Routledge, 46-69.
- Καλογήρου Γ. (1998), "Ανταγωνιστικότητα: Θεωρητικές αναζητήσεις & Στρατηγικές απαντήσεις", στο Χ. Πιτέλης και Ν. Αντωνάκης (επ.), " *Διεθνής Ανταγωνιστικότητα και Βιομηχανική Στρατηγική* ", Τυπωθήτω, Αθήνα.

- Λυμπεράκη Α. (1991), *Ευέλικτη Εξειδίκευση. Κρίση και Αναδιάρθρωση στη Μικρή Βιομηχανία*, Αθήνα: Gutenberg.
- Παπαδούλης Α. (2000), "Βιομηχανικά Συμπλέγματα σε κρίση - Η περίπτωση του Βόλου" (διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας - Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος.
- Πετράκος Γ. (1995), "Αναπτυξιακή Μελέτη Νομού Μαγνησίας", ΟΑΕΔ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.
- Piore M. και Sabel C. (1984), *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basic Books.
- Πιτέλης Χρ. (1997), "Ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Βιομηχανίας και Βιομηχανική Στρατηγική στην Ελλάδα - Το μέλλον της Ελληνικής Βιομηχανίας", Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Βιομηχανίας 1994-99, Υπουργείο Ανάπτυξης, Αθήνα.
- Scott A. (1988), *New Industrial spaces*, London: Pion.
- Storper M. και Scott A. (1989), "The geographical foundations and social regulation of flexible production complexes", στο J. Welch και M. Dear (επ.), *The Power of Geography*, Boston MA: Unwin and Hyman, 21-40.
- Storper M. και Walker R. (1989), *The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth*, Oxford: Basil Blackwell.
- Storper M. και Scott A. (1992), "Industrialization and regional development", στο M. Storper και A. Scott (επ.), *Pathways to Industrialization and Regional Development*, London: Routledge, 46-69.
- Yeung H. W. (1994), "Critical review of geographical perspectives on business organizations and the organization of production: towards a network approach", *Progress in Human Geography*, 460-490.
- Υπουργείο Ανάπτυξης (1997), "Οδηγός Εφαρμογής Προγράμματος Ανασυγκρότησης Φθινουσών Βιομηχανικών Περιοχών", Αθήνα.

**Ευρωπαϊκό Τμήμα της Διεθνούς
 Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης
 European Regional Science Association
 (ERSA)**

**43^ο Ευρωπαϊκό Συνέδριο
 Jyvaskyla, 27-31 Αυγούστου 2003
 Περιφέρειες, Κέντρα και Χωρική Ανάπτυξη
 στην Νέα Ευρώπη**

Ιωάννης Ψυχάρης

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Το 43ο Συνέδριο της ERSA το 2003 στη Φιλανδία

Το 43^ο Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης έγινε στην Φιλανδία, στην πόλη Jyvaskyla, που βρίσκεται 270 km βόρεια από το Ελσίνκι. Η πόλη αυτή, με πληθυσμό περίπου 80.000 κατοίκους, πιθανόν να θεωρηθεί μικρή για να φιλοξενήσει μια τόσο μεγάλη εκδήλωση¹. Όμως, η πόλη αυτή είναι μια πανεπιστημιούπολη. Οι 14.000 φοιτητές και τα 2.000 μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας συγκροτούν τον βασικό πυρήνα μιας "βιομηχανίας γνώσης" που επενεργεί θετικά στην τοπική ανάπτυξη και την εθνική οικονομία. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι υποψήφιοι διδάκτορες αυτού του Πανεπιστημίου έχουν αποσπάσει επανειλημμένα έπαινο σε προηγούμενες διοργανώσεις της ERSA για τις εργασίες που παρουσίασαν. Επιπλέον, η Φιλανδία είναι μια χώρα που έχει επενδύσει στη γνώση και την τεχνολογία, και χρησιμοποιεί την εκπαίδευση ως μοχλό για την οικονομική και την περιφερειακή ανάπτυξη. Εκεί λειτουργεί Πανεπιστήμιο από το 1863, ενώ τα κτίρια της Σχολής των Οικονομικών Επιστημών και Διοίκησης Επιχειρήσεων, που φιλοξένησαν το συνέδριο, έχουν σχεδιαστεί από τον παγκοσμίως γνωστό αρχιτέκτονα Alvar Aalto. Όλοι αυτοί οι παράγοντες προφανώς συνυπολογίστηκαν στην επιλογή της πόλης.

¹ Κατά κανόνα τα συνέδρια της ERSA γίνονται σε μεγάλες πόλεις: Ρώμη 1997, Βιέννη 1998, Δουβλίνο 1999, Μπαρτσελόνα 2000, Ζάγκρεμπ 2001, Ντόρτμουντ 2002. Συνέδρια της ERSA τα επόμενα δύο χρόνια θα γίνουν στο Πόρτο 2004 και στο Άμστερνταμ 2005.

Ο κεντρικός θεματικός άξονας του συνεδρίου ήταν *Περιφέρειες, Κέντρα και Χωρική Ανάπτυξη στην Νέα Ευρώπη*. Ο τίτλος του συνεδρίου παραπέμπει στη διαλεκτική –ή ακόμα και στην αντίθεση–, "κέντρο-περιφέρεια", ένα ζήτημα το οποίο ανέκαθεν απασχολούσε τον πυρήνα της περιφερειακής επιστήμης. Το θέμα αυτό έχει κερδίσει σήμερα ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον μέσα από τις προσεγγίσεις που προσφέρει η Νέα Οικονομική Γεωγραφία. Οι διοργανωτές του εφετινού συνεδρίου θέλησαν μάλιστα να αναδείξουν αυτή ακριβώς τη διάσταση. Την οπτική της Νέας Οικονομικής Γεωγραφίας για την ερμηνεία των ανισοτήτων στο χώρο. Η συμμετοχή του Μ. Fujita ως κύριου ομιλητή στην ολομέλεια του συνεδρίου, σηματοδοτούσε αυτό ακριβώς το γεγονός². Ο δεύτερος κύριος ομιλητής στην ολομέλεια του συνεδρίου ήταν ο Σουηδός Ake Andersson.

Πέρα, όμως, από τον κύριο θεματικό άξονα, που προσέφερε τη γενική κατεύθυνση των εισηγήσεων του συνεδρίου, υπήρχαν και πολλοί ακόμη που αφορούσαν σε παραδοσιακά αλλά και σε νεότερα θέματα της περιφερειακής επιστήμης. Δεδομένης μάλιστα της διεπιστημονικότητας που χαρακτηρίζει την περιφερειακή επιστήμη, οι επιμέρους εισηγήσεις προσέφεραν ένα πανόραμα διαφορετικών προσεγγίσεων στα σύγχρονα προβλήματα της ανάπτυξης στο χώρο. Δυνητικά, κάθε κοινωνικό φαινόμενο με χωρική διάσταση, από όποιον τομέα των επιστημών και αν προέρχεται, μπορούσε να εμπίπτει στη θεματολογία αυτού του συνεδρίου.

Πέρα από το μεγάλο εύρος, το συνέδριο αυτό "κλιμακώνεται" και σε διαφορετικά επίπεδα. Ένας -μικρός- αριθμός εισηγήσεων αφορούσε σε προσκεκλημένους ομιλητές, συνήθως στον κεντρικό θεματικό άξονα του συνεδρίου. Οι υπόλοιπες είχαν επιλεγεί με διαφορετικά κριτήρια³.

Οι 550 περίπου εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο συνέδριο αυτό κατανεμήθηκαν σε 23 θεματικούς άξονες, ενώ υπήρχε και ένα ειδικό τμήμα που αφορούσε αποκλειστικά στην παρουσίαση εργασιών νέων επιστημόνων. Από αριθμητική άποψη οι περισσότερες εισηγήσεις συγκεντρώθηκαν στους άξονες *Αξιολόγηση της Στρατηγικής και των Πολιτικών Περιφερειακής Ανάπτυξης* (70 εισηγήσεις), *Μέθοδοι και Μοντέλα Χωρικής Ανάλυσης* (55 εισηγήσεις), *Περιβάλλον, Τουρισμός και Αναψυχή* (43 εισηγήσεις) και *Καινοτομία, Τεχνολογία και Χώρος* (35 εισηγήσεις).

Όμως και οι υπόλοιποι άξονες, με μικρότερο αριθμό εισηγήσεων, είχαν το δικό τους ειδικό βάρος. Μια ενδεικτική αναφορά είναι ικανή για να καταδείξει τη σημασία τους στην περιφερειακή επιστήμη. Η ενότητα *Μια Επαναξιολόγηση των Θεωρητικών Εργαλείων της*

² Ο καθηγητής Μ. Fujita (Kyoto University) είναι ένας εκ των θεμελιωτών της Νέας Οικονομικής Γεωγραφίας. Είχε μάλιστα την ευγενική καλοσύνη να παραχωρήσει συνέντευξη στο περιοδικό μας. Η συνέντευξη αυτή προγραμματίζεται να δημοσιευτεί στο επόμενο τεύχος.

³ Οι εισηγήσεις διακρίθηκαν σε τρεις κατηγορίες: εισηγήσεις που έγιναν αποδεκτές μετά από διαδικασία επιστημονικής κρίσης, εισηγήσεις που κατατέθηκαν εκπρόθεσμα και δεν μεσολάβησε επιστημονική κρίση και εισηγήσεις που έγιναν αποδεκτές μόνο με βάση την περιλήψη. Οι εισηγήσεις βρίσκονται στο δικτυακό τόπο του συνεδρίου <http://www.jyu.fi/ersa2003/>.

*Περιφερειακής Επιστήμης, αποτελείτο μεν μόνο από 7 εισηγήσεις, οι εισηγήσεις όμως αυτές έγιναν από τους πλέον γνωστούς και καταξιωμένους επιστήμονες στο χώρο της περιφερειακής επιστήμης (Fujita, Sonis, Fischer, Nijkamp, Hewings κ.ά.). Άλλοι άξονες αφορούσαν σε ορισμένα παραδοσιακά πεδία της επιστημονικής έρευνας όπως στην *Οικονομική των Αστικών Κέντρων* και στην *Θεωρία του Τόπου Εγκατάστασης*. Αρκετές εισηγήσεις αφορούσαν σε σύγχρονα ζητήματα της Χωρικής Ανάπτυξης και *Προγραμματισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, καθώς και στα ζητήματα της *Διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Προοπτικών της*. Κάποια ακόμη αφορούσαν στις *Μεταφορές και Επικοινωνίες*, στις *Υποδομές και στις Χρήσεις Γης*, στα *Φυσικά Διαθέσιμα και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη*, την *Επιχειρηματικότητα*, το *Κοινωνικό Κεφάλαιο*, τις *Συνοριακές Περιοχές*, τον *Αγροτικό Χώρο*, τον *Πληθυσμό*, την *Απασχόληση και τις Τοπικές Αγορές Εργασίας* και τη *Μετανάστευση*. Τέλος, σε ειδικό τμήμα του συνεδρίου παρουσιάστηκαν εργασίες νέων επιστημόνων και απονεμήθηκαν έπαινοι για αυτές που ξεχώρισαν.*

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι οι διοργανωτές είχαν επιφυλάξει ειδική εκδήλωση με ομιλητές δύο ξεχωριστές προσωπικότητες που τιμήθηκαν με το Ευρωπαϊκό Βραβείο της Περιφερειακής Επιστήμης. Πρόκειται για τους P. Nijkamp, Καθηγητή του ελεύθερου Πανεπιστημίου του Άμστερνταμ και του J. Paelinck, Καθηγητή του Εράσμιου Πανεπιστημίου του Ρότερνταμ.

Τέλος, το συνέδριο είχε και ορισμένες παράλληλες εκδηλώσεις από τις οποίες δεν μπορούσε να λείπει η ξενάγηση στις λίμνες τις Φιλανδίας και μια κρουαζιέρα στη λίμνη Päijänne.

Το 44ο Συνέδριο της ERSA το 2004 στο Πόρτο

Το επόμενο 44ο συνέδριο της ERSA θα γίνει στο Πόρτο, από τις 25 έως τις 29 Αυγούστου του 2004⁴. Κεντρικός θεματικός άξονας του συνεδρίου αυτού θα είναι *Περιφέρειες και Δημοσιονομική Αποκέντρωση*. Πέρα από αυτόν τον κεντρικό άξονα υπάρχουν επίσης θεματικές ενότητες που αφορούν σε όλα τα επιμέρους ζητήματα της περιφερειακής επιστήμης.

Η ελληνική επιστημονική και ερευνητική κοινότητα κινήθηκε δραστήρια και συμμετείχε με μεγάλο αριθμό εισηγήσεων στο προηγούμενο συνέδριο, κάτι που συνεχίζεται και σε αυτό. Οι δραστηριότητες του ελληνικού τμήματος⁵ έρχονται να συμπληρώσουν τα ευρωπαϊκά συνέδρια και δημιουργούνται πολύ καλές προϋποθέσεις ώστε η συνεργασία αυτή στο μέλλον να αναπτυχθεί ακόμη περισσότερο.

4 Ο δικτυακός τόπος του συνεδρίου αυτού βρίσκεται στο <http://www.apdr.pt/ersa/>.

5 Ο δικτυακός τόπος του ελληνικού τμήματος βρίσκεται στο http://www.prd.uth.gr/GS_RSAI/site.html.

Χρήσιμες διευθύνσεις

ERSA 43ο Συνέδριο (Jyvaskyla, Φινλανδία)

www.jyu.fi/ersa2003

ERSA 44ο Συνέδριο (Porto, Πορτογαλία)

<http://www.apdr.pt/ersa/>

Ευρωπαϊκό Τμήμα της Διεθνούς Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης

European Regional Science Association (ERSA)

www.ersa.org/

Διεθνής Εταιρεία Περιφερειακής Επιστήμης

Regional Science Association International (RSAI)

www.regionalscience.org

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Περιφερειακής Επιστήμης - Ελληνικό Τμήμα

http://www.prd.uth.gr/GS_RSAI/site.html

Andreas Papapetropoulos, 2002
***La prise en compte de l'environnement par
 les procédures du droit de l'urbanisme en
 France et en Grèce***
 Πρόλογος Γλυκερίας Σιούτη
 Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα

Μάριος Χαϊνταρλής
 Διδάσκων (407), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Η ενδιαφέρουσα αυτή μελέτη, που δημοσιεύεται στα γαλλικά και προλογίζεται από την Καθηγήτρια Γλυκερία Σιούτη, επιχειρεί να προσεγγίσει την περιβαλλοντική διάσταση των κανόνων του πολεοδομικού δικαίου σε δύο διαφορετικές έννομες τάξεις, την ελληνική και τη γαλλική. Το εγχείρημα είναι αναμφίβολα πρωτότυπο αν και ευθύς εξαρχής επισημαίνεται ότι κάθε σύγκριση στο επίπεδο της παρεχόμενης περιβαλλοντικής προστασίας μεταξύ των δύο εννόμων τάξεων βρίσκεται γρήγορα αντιμέτωπη με ένα σημαντικό εμπόδιο. Τα δύο κράτη, αν και μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης εδώ και πολλά χρόνια, βρίσκονται σε ένα διαφορετικό επίπεδο κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, με αποτέλεσμα το γαλλικό πολεοδομικό δίκαιο να λαμβάνει ολοκληρωμένα υπόψη του την προστασία του περιβάλλοντος, ενώ η αντίστοιχη μέριμνα στην Ελλάδα, τουλάχιστον μέχρι την καθιέρωση του Νόμου 2742/1999 και την εφαρμογή των πρώτων Πλαισίων Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, να βρίσκεται ακόμα σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξης.

Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η ενασχόληση με τα ζητήματα που αφορούν το δίκαιο του περιβάλλοντος, ιδιαίτερα πλούσια τα τελευταία χρόνια στην χώρα μας, οδηγεί αναπόφευκτα στη μελέτη των επιπτώσεων που έχει η δόμηση, νόμιμη και αυθαίρετη, στο φυσικό και οικιστικό περιβάλλον. Άλλωστε, οι σχέσεις μεταξύ του πολεοδομικού δικαίου και του δικαίου του περιβάλλοντος ήταν ανέκαθεν στενές και δεδομένες, αφού οι δύο αυτοί δικαιοί κλάδοι έχουν από τη φύση τους αποστολή να συνυπάρχουν και να αλληλοσυμπληρώνονται.

Στο πλαίσιο αυτό, η συγκριτική μελέτη του Ανδρέα Παπαπετρόπουλου δεν στερείται θεωρητικού και πρακτικού ενδιαφέροντος. Το ενδιαφέρον αυτό εστιάζεται κυρίως σε δύο ζητήματα:

Αφενός, η συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη καθώς και η αντίστοιχη απουσία της από την γαλλική, αναλύονται διεξοδικά σε νομολογιακό κυρίως επίπεδο και συνάγονται τα ανάλογα συμπεράσματα. Ένα από αυτά, το πιο ενδιαφέρον ίσως, είναι ότι η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (Σ.τ.Ε.) είναι πολύ πιο προοδευτική και φιλική προς το περιβάλλον από την αντίστοιχη του γαλλικού Conseil d' Etat. Κατά συνέπεια υποστηρίζεται εύστοχα ότι ο χαρακτηρισμός που έχει αποδοθεί στο Σ.τ.Ε. και ιδιαίτερα στο Ε' Τμήμα του ως "οικολογικού" δικαστηρίου φαίνεται να επιβεβαιώνεται πλέον σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Αφετέρου, ο συγγραφέας δεν αρκείται στην προηγούμενη διαπίστωση, αλλά παρουσιάζει συνοπτικά τους κοινωνικούς, πολιτιστικούς και οικονομικούς παράγοντες που δημιούργησαν στην χώρα μας ένα καθεστώς άναρχης πολεοδομικής ανάπτυξης με καταστροφικά για το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον αποτελέσματα. Έτσι, η απουσία ορθολογικού χωροταξικού σχεδιασμού, η μη εφαρμογή των Νόμων 360/1976 και 947/1979, ο πρόχειρος και επιφανειακός πολεοδομικός σχεδιασμός, η άναρχη και αυθαίρετη δόμηση και η ουσιαστική καταστρατήγηση κάθε έννοιας βιώσιμης οικιστικής ανάπτυξης λαμβάνουν τις πραγματικές τους διαστάσεις ερχόμενες σε σύγκριση με την πραγματικότητα της γαλλικής έννομης τάξης.

Στο πλαίσιο αυτό, θα μπορούσε εύστοχα να υποστηριχθεί ότι με την παρουσιαζόμενη μελέτη επιχειρείται η ανακεφαλαίωση του τρόπου με τον οποίο ελάμβανε, σε χωροταξικό και πολεοδομικό επίπεδο, υπόψη της η ελληνική έννομη τάξη την περιβαλλοντική προστασία μέχρι την καθιέρωση του Νόμου 2742/1999 για το "Χωροταξικό Σχεδιασμό και την Αειφόρο Ανάπτυξη". Είναι, άλλωστε, γεγονός ότι ο νόμος αυτός αποτελεί, είκοσι και πλέον χρόνια μετά την υιοθέτηση του άρθρου 24 του Συντάγματος του 1975, την πρώτη σοβαρή και ολοκληρωμένη απόπειρα εφαρμογής ενός ορθολογικού συστήματος χωροταξικού σχεδιασμού στη χώρα μας.

Τα προηγούμενα επισημαίνονται με εύστοχο τρόπο ήδη από την εισαγωγή του συγγραφέα όσο και από τον πρόλογο της Καθηγήτριας του Δικαίου του Περιβάλλοντος Γλυκερίας Σιούτη. Το κύριο μέρος της μελέτης, διαιρείται στη συνέχεια σε τρία μέρη.

Στο πρώτο μέρος, παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται η προστασία του περιβάλλοντος μέσα από τις γενικές διατάξεις και τους κανόνες του πολεοδομικού δικαίου στις δύο έννομες τάξεις.

Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η διεξοδική ανάλυση του ειδικού καθεστώτος που διέπει ορισμένα ευαίσθητα στοιχεία του χώρου που χαρακτηρίζονται συχνά ως "περιβαλλοντικά αγαθά" και είναι ιδίως "παράκτιος" και ο "ορεινός χώρος". Για παράδειγμα γίνεται αναφορά στον αιγιαλό και την παραλία και υπάρχει εκτενής παρουσίαση του πρωτοπόρου "loi littoral" του 1985, του γαλλικού δηλαδή νόμου για την προστασία του παράκτιου χώρου.

Η παρουσίαση μάλιστα αυτή αποκτά ξεχωριστό ενδιαφέρον σήμερα που με αφορμή το Νόμο 2971/2001, ο οποίος αντικατέστησε τον παρωχημένο Νόμο του 1940, επιχειρείται η αποτελεσματική και ολοκληρωμένη προστασία του αιγιαλού και της παραλίας στην ελληνική έννομη τάξη.

Ιδιαίτερα επιτυχής κρίνεται, τέλος, στο σημείο αυτό και η παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο ενσωματώνονται και λειτουργούν στις δύο έννομες τάξεις ορισμένες σημαντικές κοινοτικές "οικολογικές" Οδηγίες, όπως είναι η Οδηγία 79/409 και η Οδηγία 92/43 "Natura 2000". Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό και άξιο περαιτέρω διερεύνησης το γεγονός ότι η ενσωμάτωση των σχετικών Οδηγιών είναι πληρέστερη και μάλλον περισσότερο αποτελεσματική στο εθνικό μας δίκαιο. Τούτο, βεβαίως, έχει να κάνει με την συνταγματική κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος στη χώρα μας και ιδίως με τον τρόπο που το Σ.τ.Ε. αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει την προστασία αυτή.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο εξασφαλίζεται η τήρηση όλων των κανόνων και των διαδικασιών που αναφέρονται στα δύο προηγούμενα μέρη, μέσω κυρίως του θεσμού της οικοδομικής άδειας.

Ο συγγραφέας ολοκληρώνει την μελέτη του με τη διατύπωση μίας σειράς καταληκτικών σκέψεων και συμπερασμάτων, με τα οποία επισημαίνεται ότι το υπό εξέταση ζήτημα αντιμετωπίζεται δυστυχώς ακόμη στην Ελλάδα επιφανειακά και κάτω από το πρίσμα των γνωστών πελατειακών σχέσεων. Αντίθετα το γαλλικό πολεοδομικό δίκαιο είναι εξοπλισμένο με τους κατάλληλους θεσμούς και τις διαδικασίες που ενσωματώνουν στις διατάξεις του, λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένα, τη μέριμνα για την περιβαλλοντική προστασία.

Βεβαίως, όπως ήδη επισημάναμε όλα τα προηγούμενα ισχύουν σε πολύ μικρότερο βαθμό μετά την καθιέρωση του Νόμου 2742/1999 και ιδίως την τελική έγκριση από τη Διοίκηση, με τη δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, των δέκα από τα δώδεκα συνταχθέντα Περιφερειακά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης.

Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για μία επιτυχημένη συμβολή στη μελέτη ενός ζητήματος που, αν και εξαιρετικά ενδιαφέρον, ελάχιστα έχει απασχολήσει μέχρι σήμερα την ελληνική βιβλιογραφία. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι στη μελέτη περιλαμβάνεται μία αναλυτική παρουσίαση της νομολογίας του Conseil d' Etat σε ζητήματα προστασίας του οικιστικού περιβάλλοντος που είναι εξαιρετικά χρήσιμη για κάθε επιστήμονα που ασχολείται με την πράξη και την εφαρμογή του περιβαλλοντικού και του πολεοδομικού δικαίου.

Κωνσταντίνος Μπίθας, 2003
Οικονομική Θεώρηση της
Περιβαλλοντικής Προστασίας
Τυπωθήτω, Αθήνα

Χάλκος Γιώργος

Επικουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Το παρόν βιβλίο προσπαθεί να προσεγγίσει την Οικονομική του Περιβάλλοντος μέσω ενός μεθοδολογικού πλαισίου ανάλυσης ικανού να εφαρμοσθεί σε διάφορα περιβαλλοντικά προβλήματα. Η επιτυχία της εκάστοτε ανάλυσης εξαρτάται από την ικανότητα του ασχολούμενου επιστήμονα/ερευνητή να συλλάβει τα κύρια χαρακτηριστικά του προβλήματος και να τα χρησιμοποιήσει κατάλληλα. Το βιβλίο προσπαθεί σε εισαγωγικό επίπεδο να καλλιεργήσει την ικανότητα αυτή.

Το βιβλίο αποτελείται από 6 κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει τη σχέση του φυσικού περιβάλλοντος με την οικονομική διαδικασία και την εξέλιξη της επιστημονικής θεώρησης αυτής της σχέσης από την πλευρά της Οικονομικής Επιστήμης. Έτσι, παρουσιάζονται συνοπτικά οι παραδοσιακές θεωρήσεις της Οικονομικής του Περιβάλλοντος καθώς επίσης και οι σύγχρονες θέσεις της Οικολογικής Οικονομικής. Στο πρώτο κεφάλαιο δίνεται μια εναλλακτική θεώρηση του οικονομικού κυκλώματος σύμφωνα με την οποία το οικονομικό κύκλωμα αποτελεί γνήσιο υποσύστημα του φυσικού συστήματος. Η θεώρηση αυτή είναι άκρως ενδιαφέρουσα για ένα εισαγωγικό βιβλίο.

Το δεύτερο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στο μεθοδολογικό πλαίσιο και στις ειδικές μεθόδους οικονομικής αποτίμησης των περιβαλλοντικών αγαθών. Εδώ παρουσιάζονται όλες οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται σήμερα για να αποδοθούν χρηματικές αξίες σε περιβαλλοντικά αγαθά για τα οποία δεν υπάρχει κανονική αγορά. Οι μέθοδοι παρουσιάζονται σύμφωνα με την ιστορική εμφάνισή τους. Έτσι πρώτα συζητώνται οι μέθοδοι του Κόστους Ταξιδιού και της Ηδονιστικής Τιμολόγησης (Hedonic Pricing). Κατόπιν, γίνεται διεξοδικότερη ανάλυση των μεθόδων της υποθετικής αγοράς. Σημαντική συνεισφορά του βιβλίου είναι η

παρουσίαση παραδειγμάτων εφαρμογής των μεθόδων από τη σύγχρονη βιβλιογραφία, γεγονός που συντείνει στην πληρέστερη αντίληψη και κατανόησή τους. Τέλος, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια εκτενή αναφορά στα πλαίσια εφαρμογής και στους περιορισμούς που τίθενται για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων των μεθόδων οικονομικής αποτίμησης των περιβαλλοντικών αγαθών.

Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει τον προσδιορισμό του άριστου επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος. Ο συγγραφέας βασίζεται σε μια ενδιαφέρουσα θεώρηση όπου συνεκτιμά την προστασία του περιβάλλοντος με τα οφέλη που αποδίδουν οι ενέργειες που το υποβαθμίζουν και μέσω αυτής της συνεκτίμησης ορίζεται το άριστο επίπεδο προστασίας. Η ευρύτατη ανάλυση σε όρους κοινωνικής ευημερίας δίνει το ουσιαστικό συστατικό κατά το σχεδιασμό της περιβαλλοντικής προστασίας που δεν είναι άλλο παρά η ευημερία που αποδίδει το περιβάλλον στην κοινωνία. Διαφωτιστικά παραδείγματα κάνουν πιο απλές τις θεωρητικές διαστάσεις του όλου ζητήματος.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η γνωστή προσέγγιση της αυτόματης επίτευξης της άριστης περιβαλλοντικής προστασίας που επιτυγχάνεται μέσω της λειτουργίας της αγοράς (Coasean approach). Εδώ δίνονται οι κύριες διαστάσεις του προβλήματος και ενσωματώνονται οι θεωρητικές και πρακτικές αμφισβητήσεις για την αποτελεσματική λειτουργία της προσέγγισης.

Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται η συστηματική παρουσίαση και ανάλυση των οικονομικών εργαλείων της περιβαλλοντικής πολιτικής. Το παρόν κεφάλαιο αφορά τους περιβαλλοντικούς φόρους, τις αντίστοιχες επιδοτήσεις και τις εμπορεύσιμες άδειες ρύπανσης. Γίνεται συστηματική παρουσίαση όλων των οικονομικών εργαλείων μαζί με εκτεταμένη παρουσίαση σύγχρονων εφαρμογών τους. Ουσιαστικά επιχειρείται μια ενδιαφέρουσα σύγκριση μεταξύ αυτών παρουσιάζοντας τα κύρια χαρακτηριστικά τους.

Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα διοικητικά μέσα της περιβαλλοντικής πολιτικής (προδιαγραφές, απαγορεύσεις κ.ά.) και συγκρίνονται με τα οικονομικά μέσα, όπως αυτά παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Τα διοικητικά μέσα, ως παλαιότερα στο σχεδιασμό της περιβαλλοντικής πολιτικής, συνεχίζουν να είναι ελκυστικά λόγω της άμεσης αποτελεσματικότητάς τους. Αυτή η αποτελεσματικότητα συγκρίνεται με τα οικονομικά εργαλεία σε δύο κυρίως διαστάσεις, πρώτον σε σχέση με το "κόστος της περιβαλλοντικής πολιτικής" και δεύτερον σε σχέση με τη δημιουργία κινήτρων για την έρευνα και εφαρμογή οικονομικά αποδοτικότερων τεχνολογιών αντιρρύπανσης. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται ευρύτατη εφαρμογή υποθετικών παραδειγμάτων και σύγχρονων εφαρμογών έτσι ώστε να αποκαλυφθούν σημαντικές διαστάσεις τόσο των διοικητικών όσο και των οικονομικών εργαλείων της περιβαλλοντικής πολιτικής.

Γενικά το βιβλίο εστιάζει το ενδιαφέρον του στη φυσιολογία της σχέσης της Οικονομίας με το Φυσικό Περιβάλλον. Ειδικότερα εστιάζει την προσοχή στη φυσιολογία της οικονο-

μικής ανάλυσης των σύγχρονων περιβαλλοντικών προβλημάτων. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να ερμηνευτεί και η εκτεταμένη χρήση της διαγραμματικής ανάλυσης που προσφέρεται για την απτότερη μεταφορά και αντιστοίχιση των πραγματικών καταστάσεων εντός της οικονομικής ανάλυσης.

Το παρόν εγχειρίδιο δεν υιοθετεί την άποψη ότι η Οικονομική του Περιβάλλοντος συνίσταται στην εφαρμογή των μεθόδων της Οικονομικής Επιστήμης στα περιβαλλοντικά προβλήματα αλλά προσπαθεί να διαγνώσει τη φυσιολογία των περιβαλλοντικών προβλημάτων και να εξετάσει πως αυτά αλληλεπιδρούν με την οικονομική διαδικασία. Το περιβαλλοντικό πρόβλημα θεωρείται παράγοντας που επιδρά στην κοινωνική ευημερία και σαν τέτοιο αναλύεται.

Αυτό που είναι ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός ότι με βάση κάποιες θεμελιώδεις αρχές ο συγγραφέας προσπαθεί να αντιμετωπίσει τα διάφορα προβλήματα του περιβάλλοντος, χωρίς κάθε φορά να υιοθετεί εκ θεμελίων νέες αρχές και κατά συνέπεια να οδηγούμαστε σε μια αποσπασματική θεώρηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Δεν προτείνει, για παράδειγμα, ξεχωριστά μεθοδολογικά πλαίσια για την κατανομή του νερού, για την προστασία των δασών, για την προστασία της ατμόσφαιρας και άλλα περιβαλλοντικά ζητήματα, αλλά δημιουργώντας ένα ευρύ μεθοδολογικό πλαίσιο ανάλογο με τα χαρακτηριστικά του προβλήματος, αναδεικνύει την κατάλληλη μέθοδο για ειδικότερη ανάλυση, δομώντας έτσι την οικονομική ανάλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Το βιβλίο εμπεριέχει και μια ιδιαιτερότητα. Αποδίδει μερικά φαινόμενα που σχετίζονται με το περιβαλλοντικό ζήτημα με διαφορετική ορολογία από αυτήν που έχει, σε μεγάλο βαθμό, καθιερωθεί στην Οικονομική του Περιβάλλοντος. Σαν τέτοιο παράδειγμα διαφορετικής ορολογίας του παρόντος εγχειριδίου μπορεί να αναφερθεί η χρήση του όρου "όχληση" (αντί του ευρέως χρησιμοποιούμενου όρου "ρύπανση") προς απόδοση των επιπτώσεων που έχουν οι διάφορες δραστηριότητες στο φυσικό περιβάλλον.

Τέλος, θεωρώ σημαντική την έμφαση που δίνει το βιβλίο στην κατανόηση ουσιαστικών πλευρών της Οικονομικής του Περιβάλλοντος πέρα από την τυπική θεωρία (φυσιολογία της σχέσης της οικονομικής ανάλυσης πάνω στο περιβαλλοντικό πρόβλημα), στη χρήση πρακτικών εφαρμογών και στο ότι απευθύνεται τόσο σε οικονομολόγους όσο και φοιτητές περιβαλλοντολόγους, μηχανικούς και άλλων επιστημών που ενδιαφέρονται για μια ουσιαστική προσέγγιση της Οικονομικής του Περιβάλλοντος χωρίς απαραίτητα να έχουν ικανοποιητική γνώση Οικονομικών.

Λόης Λαμπριανίδης, 2004
**Η Επιχειρηματικότητα στην Ευρωπαϊκή
 ύπαιθρο. Η Περίπτωση της Ελλάδας**
 Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη

Γεώργιος Βλόντζος

Διδάκτορας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Κωνσταντίνος Σούτσας

Καθηγητής, ΤΕΙ Λάρισας, Ειδικός Γραμματέας Ανώτερης Εκπαίδευσης

Το βιβλίο αυτό επιχειρεί να διερευνήσει τη σημαντικότητα της έννοιας *επιχειρηματικότητα* ως παράμετρος της αναπτυξιακής διαδικασίας στην ύπαιθρο σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Επιμέρους στόχοι της έρευνας αποτέλεσαν ο προσδιορισμός των βασικών αιτιών και των επιπτώσεων της οικονομικής αναδιάρθρωσης που επηρεάζει τις περιοχές της υπαίθρου, η διερεύνηση των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης και ιδιαίτερα της διεύρυνσης της Ε.Ε., ο προσδιορισμός των πηγών επιχειρηματικότητας, η εκτίμηση του βαθμού στον οποίο το υφιστάμενο περιβάλλον διευκολύνει την ανάπτυξη μορφών επιχειρηματικότητας, η διερεύνηση του τρόπου κατανομής ευκαιριών απασχόλησης και η αποτίμηση της αποτελεσματικότητας των εφαρμοζόμενων πολιτικών. Για την καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης εφαρμόστηκε βιβλιογραφική έρευνα, συνεντεύξεις και δύο εκτεταμένες έρευνες πεδίου, μία στο γενικό πληθυσμό και μία σε στρωματοποιημένο τυχαίο δείγμα καινοτόμων επιχειρηματιών. Η έρευνα πεδίου έγινε σε 10 περιοχές έρευνας πέντε χωρών, τέσσερις από τις οποίες είναι μέλη της Ε.Ε. και μία, η Πολωνία, που πρόσφατα εντάχθηκε στη τελευταία διαδικασία διεύρυνσης της Ε.Ε.. Οι τέσσερις χώρες μέλη είναι η Γερμανία, η Ελλάδα, η Πορτογαλία και η Μεγάλη Βρετανία.

Η δομή του βιβλίου είναι η εξής: η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει τις θεωρητικές συζητήσεις για την ευρωπαϊκή ύπαιθρο και στα τρία κεφάλαια που περιλαμβάνει αναλύονται οι έννοιες της *Υπαίθρου και της Περιφερειακότητας*. Ακόμη γίνεται μια καταγραφή και εξέταση των περιοχών της υπαίθρου στην Ευρώπη μέσα από το πλαίσιο και της γεωγραφικής θέσης που πολλές φορές σημαίνει απομόνωση, αλλά και μέσα από τις κοινωνικές, πολιτισμικές, και θεσμικές συνιστώσες που συντελούν στην οικονομική ανάπτυξη μια περιοχής.

Το επόμενο κεφάλαιο αναφέρεται στην τυπολογία των περιοχών της ευρωπαϊκής υπαίθρου, επιχειρώντας να επισημάνει και να αναδείξει τις σημαντικότερες μεταξύ τους διαφορές. Οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται για να αναδειχθεί η διαφορετικότητα είναι η προσπελασιμότητα, η οικονομική επίδοση, ο δυναμισμός και η σημασία της γεωργίας.

Η επόμενη ενότητα πραγματεύεται τις συνέπειες στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις της ευρωπαϊκής υπαίθρου τις οποίες επιφέρει τόσο η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου αγροτικών προϊόντων, όσο και η διεύρυνση της Ε.Ε. Τα ζητήματα που αναλύονται σε βάθος είναι η επιρροή των πολιτικών της Ε.Ε. στις περιφερειακές περιοχές της υπαίθρου, ο τρόπος που οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις που βρίσκονται στην ύπαιθρο συμμετέχουν στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και τις ευκαιρίες και τις προκλήσεις που ανοίγονται για τις επιχειρήσεις αυτές στις περιφερειακές περιοχές της υπαίθρου από την διεύρυνση της Ε.Ε..

Αμέσως μετά αναλύονται τα χαρακτηριστικά της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην ύπαιθρο με στόχο να βρεθούν οι πηγές επιχειρηματικότητας, καθώς και σε πιο βαθμό επηρεάζονται από τα χαρακτηριστικά της υπαίθρου. Προκειμένου η έρευνα αυτή να είναι όσο το δυνατό πιο πλήρης και σωστά τεκμηριωμένη, τα συμπεράσματα που προκύπτουν στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην εμπειρική έρευνα που έχει γίνει στις 10 περιοχές έρευνας και λιγότερο στην επισκόπηση της βιβλιογραφίας.

Το επόμενο κεφάλαιο αναφέρεται στις νέες τεχνολογίες, την καινοτομία και την ανάπτυξη της υπαίθρου. Στην ενότητα αυτή γίνεται μια προσπάθεια ανάδειξης του σημαντικού ρόλου της καινοτομίας στην αναπτυξιακή διαδικασία και εντοπίζεται η άνιση χωρική κατανομή της, με τις περιοχές της υπαίθρου να βρίσκονται κατά κανόνα στις πλέον μειονεκτικές θέσεις. Στη διαπίστωση αυτή στηρίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό η υστέρηση της υπαίθρου στην ανάπτυξη μορφών επιχειρηματικότητας και στη συνέχεια παρουσιάζονται μια σειρά από πρωτοβουλίες που έχουν τη δυνατότητα να άρουν τα σημερινά αδιέξοδα διάχυσης της καινοτομίας στην ύπαιθρο.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στις πολιτικές για την ανάπτυξη της ευρωπαϊκής υπαίθρου με επιμέρους ενότητες τη μελέτη των τοπικών προϊόντων ως μέσο για την υποβοήθηση της ανάπτυξης των περιοχών της ευρωπαϊκής υπαίθρου και τις πολιτικές για την ενίσχυσης επιχειρηματικότητας στις περιφερειακές περιοχές της υπαίθρου, όπως αυτή καταγράφεται από τη μέχρι σήμερα ευρωπαϊκή εμπειρία. Η παραγωγή τοπικών προϊόντων είναι δυνατό σε αρκετές περιπτώσεις να αποτελέσει την αφετηρία ανάπτυξης μορφών επιχειρηματικότητας, χωρίς όμως η πρακτική αυτή να αποτελεί λύση για κάθε περίπτωση. Η άποψη που επικρατεί είναι ότι πραγματική ανάπτυξη μπορεί να προκύψει αν υιοθετηθεί από τις επιχειρήσεις παραγωγής τοπικών προϊόντων η προσφερόμενη τεχνογνωσία και καινοτομία και αν τα προϊόντα αυτά προωθηθούν σε εθνικές και διεθνείς αγορές, υπερπηδώντας με τον τρόπο αυτό τους φραγμούς της τοπικής αγοράς. Μέσα σε αυτή τη συλλογιστική εντάσσεται, με θετικά για την περιοχή αποτελέσματα, η εγκατάσταση και λειτουργία ξένων επιχειρήσεων, γιατί με

αυτό τον τρόπο μεταφέρεται πιο γρήγορα η τεχνογνωσία και η καινοτομία, αυξάνοντας όμως παράλληλα με δραστικό τρόπο το ΑΕΠ της περιοχής. Όσον αφορά στις εφαρμοζόμενες πολιτικές για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας επισημαίνεται η πολυπλοκότητα που τις χαρακτηρίζει, ενώ γίνεται ειδική μνεία στις προτάσεις για βελτίωση ότι πρέπει να εγκαταλειφθεί η εφαρμογή οριζόντιων πολιτικών που δεν λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής και ότι πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στον ανθρώπινο παράγοντα, στην εκπαίδευση και κατάρτιση στην φυσική και κοινωνική υποδομή, αλλά και στην καινοτομία.

Η επόμενη ενότητα ασχολείται και παρουσιάζει την επιχειρηματικότητα στην ελληνική ύπαιθρο. Η έρευνα πεδίου που διενεργήθηκε ανέδειξε τη μεγάλη σημασία της γεωργίας στην ελληνική οικονομία, την υπανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών και μια γενικότερη αρνητική εικόνα για τις συνθήκες ζωής στην ύπαιθρο. Όλο αυτό το μείγμα είναι άκρως αρνητικό για την αύξηση της επιχειρηματικότητας στην περιφέρεια και για αυτό το λόγο οι προτεινόμενες πολιτικές έχουν σαν στόχο να άρουν αυτό το αρνητικό κλίμα. Το τελευταίο κεφάλαιο επιχειρεί μια σύνθεση τόσο των θεωρητικών ζητημάτων που αναπτύχθηκαν, όσο και των ευρημάτων της έρευνας πεδίου των 10 περιοχών έρευνας.

Η έρευνα αυτή και τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει παρουσιάζονται σε μια πολύ κρίσιμη και επίκαιρη στιγμή για το μέλλον της ευρωπαϊκής υπαίθρου. Η συνεχής διεθνοποίηση της αγροτικής πολιτικής και η κρίση της γεωργίας έρχονται να θέσουν σε αμφισβήτηση σε πολλές περιπτώσεις, το σύνολο των υφιστάμενων παραγωγικών δομών που παραδοσιακά επικρατούσαν σε περιοχές της περιφέρειας, που βρίσκονται κύρια στον ευρωπαϊκό νότο, εισάγοντας τις τοπικές κοινωνίες σε μια διαδικασία αναζήτησης νέων εναλλακτικών προοπτικών δημιουργίας εισοδήματος. Επιχειρώντας μια ομαδοποίηση και κατηγοριοποίηση της υπαίθρου καταλήγει στις ακόλουθες τέσσερις περιπτώσεις: 1) περιοχές με κακή πρόσβαση και περιορισμένους φυσικούς πόρους, 2) περιοχές με εξειδικευμένη οικονομική βάση, 3) περιοχές με διαφοροποιημένη οικονομική βάση και 4) περιοχές κοντά σε αστικά κέντρα αξιολογούμενου μεγέθους. Η κατάταξη αυτή διευκολύνει την ολιστική και πολυδιάστατη αντιμετώπιση της περιφερειακότητας, με τα εθνικά χαρακτηριστικά να επηρεάζουν καθοριστικά τις υπό εξέταση περιοχές, όχι όμως απόλυτα πλέον, αφού η παγκοσμιοποίηση έρχεται να ανατρέψει σε πολλές περιπτώσεις εθνικούς σχεδιασμούς, κύρια σε περιοχές όπου υπάρχουν σύνορα.

Η έρευνα κατέληξε ότι πέντε παράγοντες παρακινούν την επιχειρηματική δραστηριότητα: 1) το φύλο, όπου κυριαρχούν οι άντρες επιχειρηματίες, 2) η ηλικία, όπου κυριαρχούν οι νέοι, 3) η εκπαίδευση, όπου κυριαρχούν οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, 4) η επιχειρηματική δραστηριότητα των γονέων και 5) η προηγούμενη εμπειρία. Με βάση τα κριτήρια αυτά εξηγείται το φαινόμενο υποτονικής ή πλήρους απουσίας επιχειρηματικής δράσης σε περιοχές που δεν μπορούν να συγκρατήσουν νέους ανθρώπους ή δεν προσελκύουν νέους που έχουν μεταβεί σε άλλες περιοχές για σπουδές. Έτσι, δεν υπάρχουν φορείς μεταφοράς

τεχνογνωσίας και καινοτομίας που θα μπορούσαν να ανατρέψουν το υφιστάμενο αρνητικό καθεστώς και να εγκαταστήσουν νέες μορφές επιχειρηματικότητας, τα προϊόντα των οποίων βρίσκουν διέξοδο στην αγορά. Άλλωστε η εξέχουσα σημασία των μεταναστών που επιστρέφουν στην ύπαιθρο στην αύξηση της επιχειρηματικότητας αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι σε όλες τις περιοχές έρευνας το 33,8% των ιδιοκτητών επιχειρήσεων είναι μετανάστες.

Ένα ακόμη στοιχείο που συντελεί στην ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας είναι η ύπαρξη ή μη του κατάλληλου περιβάλλοντος. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι παράγοντες όπως η κοινωνική θέση των επιχειρηματιών, μια υποστηρικτική ιδεολογία, η ανάγκη για επιτυχία και σε ορισμένες περιπτώσεις η ύπαρξη μειονότητας μπορεί να δημιουργήσει ένα θετικό υπόβαθρο για επιχειρηματικές δραστηριότητες. Βέβαια επισημαίνεται ότι η απουσία ενός τέτοιου κλίματος ουσιαστικά αποτρέπει την αύξηση της επιχειρηματικότητας, αφετέρου όμως η παρουσία του δεν σημαίνει ότι οπωσδήποτε θα υπάρξει άνθηση της επιχειρηματικότητας. Το θέμα των νέων τεχνολογιών, κύρια στο χώρο της πληροφόρησης, αναδείχθηκε ως θέμα έχοντας όμως τοποθετηθεί σε μια πιο ρεαλιστική βάση, δεχόμενοι ότι για να υπάρξει πραγματικό και ουσιαστικό όφελος από τη χρήση τους πρέπει να υπάρχει ομοιόμορφη κατανομή τους στο σύνολο της χώρας, κάτι που στην Ελλάδα δεν συμβαίνει. Αυτός είναι σήμερα και ο κυριότερος λόγος που η ελληνική ύπαιθρος δεν μπορεί να αποκομίσει τα σημαντικά οφέλη που προκύπτουν από τη μεθοδική χρήση των νέων τεχνολογιών.

Σε ρεαλιστική βάση επίσης τοποθετείται και η δυναμική που μπορεί να αναπτύξει ένα τοπικό προϊόν. Όταν η χρήση του απευθύνεται σε διεθνές επίπεδο, το πρώτο ζητούμενο που τίθεται είναι το θέμα της προσφοράς. Ένα τοπικό προϊόν έχει εγγενείς περιορισμούς όσον αφορά στις πρώτες ύλες, ή τη δυνατότητα παραγωγής, ενώ μια απόπειρα "βιομηχανοποίησης" της παραγωγικής διαδικασίας αποτελεί σοβαρό κίνδυνο για το προϊόν ώστε να απολέσει τον τοπικό του χαρακτήρα και να χάσει με αυτό τον τρόπο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που το διακρίνουν. Τέλος, ειδική μνεία γίνεται για τις περιοχές της υπαίθρου που στηρίζονται αυτή τη στιγμή στη γεωργία και επισημαίνεται ότι ανάπτυξη μορφών επιχειρηματικότητας δεν μπορούν σε πρώτη φάση να είναι πλήρως ασύνδετες με τη γεωργία, ενώ η προσφορά υπηρεσιών μέσα από την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού είναι σε θέση σε αρκετές περιπτώσεις να αποτελέσει σε αρκετές περιπτώσεις συμπληρωματική πηγή εισοδήματος.

Αναμφισβήτητα το βιβλίο αυτό αποτελεί ένα πολύ σημαντικό εργαλείο για τους διαμορφωτές περιφερειακής πολιτικής. Η ολιστική προσέγγιση της ανάπτυξης της υπαίθρου και η προσέγγιση της γεωργίας μέσα από την έννοια της επιχειρηματικότητας, όχι μόνο αποτελούν σήμερα τα νέα ζητούμενα, αλλά εντάσσονται πλήρως στο νέο διεθνοποιημένο περιβάλλον που διαμορφώνει τόσο η Ε.Ε., όσο και η ΠΟΕ. Ειδικά για την Ελλάδα παρουσιάζεται με τον πλέον τεκμηριωμένο τρόπο η ανάγκη για γρήγορη και δραστική αλλαγή νοοτροπίας και στην εκτελεστική εξουσία και στους κατοίκους της υπαίθρου. Δεχόμενοι ότι η χώρα ακολουθεί με κάποια διαφορά φάσης τη μετεξέλιξη τόσο των καταναλωτικών προτύπων, όσο και των προτύπων διαβίωσης, σε σχέση με τις χώρες του βορρά και μέσα από τη μελέτη αυτή είναι προφανές ότι η μετανάστευση ομάδων πληθυσμού προς την ύπαιθρο είναι προ των πυλών, μια προοπτική που δεν πρέπει να περάσει ανεκμετάλλευτη, για να μπορέσει επιτέλους η ύπαιθρος, βασισμένη στην επιχειρηματικότητα, να αναπτυχθεί με μεγαλύτερους δείκτες αυτονομίας, εκμεταλλεζόμενη η κάθε περιοχή τα ανταγωνιστικά της πλεονεκτήματα στο νέο διεθνοποιημένο περιβάλλον.

ΑΠΟΨΕΙΣ

Το παρόν, τρίτο, τεύχος του Αιχώρου παρουσιάζει τις απόψεις δύο διεθνώς αναγνωρισμένων ακαδημαϊκών και βασικών πρωτεργατών της ανάπτυξης της θεωρίας του σχεδιασμού (planning theory). Ο Thomas Reiner και ο Andy Thornley, σηματοδοτούν και δύο χαρακτηριστικές περιόδους στην ανάπτυξη της σύγχρονης θεωρίας του σχεδιασμού. Ο πρώτος υιοθέτησε το ορθολογικό πρότυπο της δεκαετίας του '60 με την έμφαση στην διαδικασία του σχεδιασμού αναδεικνύοντας την ανάγκη ανάλυσης των αξιών-προτύπων που υπεισέρχονται στον σχεδιασμό αλλά με αποστασιοποιημένο τρόπο. Ο δεύτερος, εκφράζοντας τον σχετικισμό και αμφισβήτηση του ορθολογισμού της δεκαετίας του '80, αναδεικνύει την ανάγκη έμφασης στην πολιτική διάσταση (και ερμηνεία) μέσω της ανάλυσης των αξιών αυτών. Τα κοινά στοιχεία στις προσεγγίσεις είναι η ανάδειξη της ανάγκης διερεύνησης της ιδεολογίας, των "αξιών" στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, επομένως και στον σχεδιασμό, με διαφορές στον τρόπο αξιοποίησης τους στην ερμηνεία και χρηστικότητα, για την αναζήτηση της συνάντησης ή της ανάλυσης της στις προτεραιότητες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις των δύο για το παρόν και το μέλλον του σχεδιασμού υπογραμμίζοντας την διαχρονικότητα στην ανάγκη σχεδιασμού στην σύγχρονη κοινωνία αλλά και την ανάγκη προσαρμογής του σχεδιασμού σε νέα δεδομένα, προοπτικές, πεδία πολιτικής και τομείς.

Η οργάνωση και επιμέλεια των συνεντεύξεων έγινε από τους Χάρη Κοκκώση και Κωνσταντίνο Λαλένη ενώ οι απομαγνητοφωνήσεις και η μετάφραση από τις Μαρία Βρασίδα (υπ. Διδάκτωρ ΤΜΧΠΠΑ) και Μαγδαληνή Θεοχάρη.

Με τις παρουσιάσεις αυτές κλείνει και ένας πρώτος κύκλος αναζητήσεων για τα θέματα θεωρίας του σχεδιασμού στην εποχή μας.

Συνέντευξη με τον *Andy Thornley*

Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου

(Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών)

".... Ο ρόλος του σχεδιασμού είναι να συντονίσει τις επιμέρους δράσεις και να εξασφαλίσει ότι ενσωματώνεται το δημόσιο συμφέρον"

(A. Thornley)

Λαλένης: Η πρώτη ερώτηση αναφέρεται στην εμπιστοσύνη στο σχεδιασμό. Υπάρχει κρίση εμπιστοσύνης στο σχεδιασμό, ιδιαίτερα στις μέρες μας που η ιδιωτικοποίηση κυριαρχεί στο δημόσιο τομέα και τις δημόσιες πρωτοβουλίες ή εξακολουθεί να χαίρει εμπιστοσύνης ο σχεδιασμός από τους άμεσα ή έμμεσα εμπλεκόμενους;

Thornley: Το πρώτο πράγμα που θα ήθελα να τονίσω είναι ότι ο σχεδιασμός δεν είναι κάτι το σταθερό ούτε μία προκαθορισμένη δραστηριότητα και ο τρόπος ανταπόκρισής του διαφέρει ανάλογα με τις περιστάσεις. Ένα συγκεκριμένο είδος σχεδιασμού μπορεί να είναι περιττό αλλά εάν προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες μπορεί να σχετιστεί με τις αλλαγές στην μορφή της ιδιωτικοποίησης και της διακυβέρνησης. Ο σχεδιασμός έχει έναν πολύ σημαντικό ρόλο ως διαμεσολαβητής συντονίζοντας πολυποικιλές και αντικρουόμενες διαδικασίες λήψης απόφασης. Πιστεύω ότι εάν εξετάσουμε την κατάσταση παγκόσμια και όχι σε μία συγκεκριμένη χώρα, θα διαπιστώσουμε ότι σε κάποια μέρη του κόσμου ο ρόλος του σχεδιασμού έχει αλλάξει. Ακόμα και στις ΗΠΑ ο σχεδιασμός δεν έχει εξαφανιστεί, έχει γίνει μία μεγάλη επαγγελματική δραστηριότητα με υψηλά κέρδη, αλλά αυτό ίσως να σημαίνει ότι ο σχεδιασμός θα πρέπει να προσπαθήσει να ακολουθήσει τις αλλαγές στην κατάσταση.

Λαλένης: Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αυτός είναι ο ρόλος του στρατηγικού σχεδιασμού ή ανήκει σε ένα χαμηλότερο επίπεδο σχεδιασμού που έχει να κάνει για παράδειγμα με τις ιδιοκτησίες ή απ' ευθείας με ζητήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης;

Thornley: Δεν είμαι σίγουρος ότι αυτό σημαίνει ότι ορισμένα επίπεδα σχεδιασμού είναι πιο σημαντικά από άλλα. Ο σχεδιασμός θα πρέπει να προσαρμοστεί σε όλα τα επίπεδα. Σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες υπάρχει αύξηση της δραστηριότητας σε περιφερειακό επίπεδο. Οι κεντρικές κυβερνήσεις έχουν δημιουργήσει σχέδια σε περιφερειακό επίπεδο. Η παγκοσμιοποίηση λειτουργεί όχι μόνο για τις κεντρικές κυβερνήσεις αλλά ενισχύει και τη σημασία του περιφερειακού επιπέδου. Έτσι ο σχεδιασμός πρέπει να ενεργήσει δραστικά σε αυτό το επίπεδο και αυτό ήδη συμβαίνει σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες. Από την άλλη, εάν εξετάσουμε το τοπικό επίπεδο, την αστική αναβίωση για παράδειγμα, ο ρόλος του σχεδιασμού είναι να συντονίσει τις επιμέρους δράσεις και να εξασφαλίσει ότι ενσωματώνεται το δημόσιο συμφέρον σε αυτού του είδους τα έργα. Έτσι στη Μ. Βρετανία για παράδειγμα, το περιφερειακό αλλά και το επίπεδο της τοπικής αναβίωσης αποτελούν αυξανόμενες αγορές εργασίας για πολεοδόμους-χωροτάκτες. Ίσως όμως μειώνεται ο παραδοσιακός ρόλος του πολεοδόμου-χωροτάκτη στο δημόσιο τομέα που ασχολούταν με όλα. Υποθέτω πως συνεχώς αυξάνεται η ανάγκη για εξειδίκευση.

Λαλένης: Θα ήθελα τη γνώμη σας σχετικά με την αστική αναβίωση και την ανάγκη για συμμετοχή του κοινού στην πρακτική του σχεδιασμού. Πριν από δέκα με είκοσι χρόνια ο σχεδιασμός ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος με την ιδεολογία, σύμφωνα με την οποία δεν μπορούσε ο σχεδιασμός να εμφανίζεται με διαφορετικές μορφές. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε το ίδιο και για τον σχεδιασμό στις μέρες μας; Η ερώτηση αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον λαμβάνοντας υπόψη την πρόσφατη κατάσταση με τον δήμαρχο του Λονδίνου, δηλαδή τη σύγκρουση του με την κεντρική κυβέρνηση, μία ιστορία βασισμένη αρχικά στην ιδεολογία που τώρα τείνει περισσότερο προς μία διοικητική-διεκπεραιωτική πρακτική.

Thornley: Εξετάζοντας την ιδεολογία, η Μ. Βρετανία αποτελεί καλό παράδειγμα με την περίοδο της Θάτσερ, κατά την οποία ο σχεδιασμός δεν εξαφανίστηκε. Οι μορφές και οι θεσμοί του σχεδιασμού υπήρχαν, αλλά ο τρόπος που χρησιμοποιείτο είχε αλλάξει, και ως αποτέλεσμα οι ευκαιρίες για λειτουργία του σχεδιαστικού συστήματος μειώθηκαν. Στη συνέχεια η νέα εργατική κυβέρνηση το 1997, με τη διαφορετική ιδεολογία επανέφερε ορισμένους τομείς σχεδιασμού και τους απέδωσε μεγαλύτερη σημασία. Η έννοια της κοινότητας (community) μετατράπηκε σε πολιτική επιδίωξη και απέκτησε πολιτική σημασία, το οποίο έδωσε στους πολεοδόμους - χωροτάκτες τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν ξανά το ενδιαφέρον και την εμπιστοσύνη της τοπικής κοινωνίας. Θεωρώ ότι αυτή είναι μία σημαντική αλλαγή, καθώς και η έννοια της συναίνεσης που επανήλθε στην πολιτική ατζέντα και τοποθετεί τους πολεοδόμους-χωροτάκτες ξανά στον ρόλο ως "εξισορροπιστές" συμφερόντων. Πιστεύω ότι η ιδεολογία είναι σημαντική στο να δίνει κάποιες δυνατότητες διότι ο σχεδιασμός αντλεί επιχειρήματα από την ιδεολογία για να στηρίξει τη θέση του, γεγονός που δημιουργεί ευκαιρίες.

Παρόλα αυτά οι βασικές δυνάμεις εξακολουθούν να υπάρχουν να αποσκοπούν κυρίως στο να βγάλουν κέρδος και οι πολυεθνικοί-χωροτάκτες θα πρέπει να έρθουν σε επαφή με όλους τους δρώντες, να συμβιβάσουν όλες τις ομάδες συμφερόντων και να προσπαθήσουν να περιορίσουν τέτοιες κινήσεις. Η νέα ιδεολογία τους δίνει μεγαλύτερη ισχύ και περισσότερα επιχειρήματα. Χρησιμοποιώντας το Λονδίνο ως παράδειγμα, μπορούμε να πούμε ότι το new London Act και η ενδυνάμωσή του θα πρέπει να μας διδάξουν κάποιες ιδέες σχετικά με τη συναίνεση, συγκερασμό των συμφερόντων, περιβαλλοντικές ανησυχίες, μία κυβέρνηση ανοιχτή και περισσότερο συμμετοχική κ.ά.. Όλα τα παραπάνω αποτελούν μία ευκαιρία, αλλά από την άλλη το Λονδίνο πρέπει να συνεχίσει να αναπτύσσεται οικονομικά, που αλλάζει τις προτεραιότητες και οδηγεί κάποιους τομείς να παραγκωνιστούν. Μια γενική εμπιστοσύνη υπάρχει ακόμα και εμπλεκόμαστε σε διαφορετικού τύπου σχέσεις με τις επιχειρήσεις και όλων των ειδών τους στόχους στη νέα κατάσταση. Παρά το γεγονός ότι κάτι τέτοιο μπορεί να συνέβαινε και παλαιότερα κατά τη Θατσερική περίοδο, υπήρχαν τότε λιγότερες ευκαιρίες και λιγότερα επιχειρήματα στη διαπραγμάτευση με τον ιδιωτικό τομέα. Σήμερα έχουμε μία νέα κατάσταση με πολλές ευκαιρίες και δυνατότητες αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι αρνούμαστε το γεγονός ότι η δύναμη ακόμα βρίσκεται στα χέρια αυτών που έχουν τους πόρους.

Λαλένης: Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτές οι καταστάσεις επηρεάζονται κυρίως από το τοπικό ή εθνικό πεδίο ή είναι αναπόφευκτο να επηρεάζονται και από τα γεγονότα που συμβαίνουν σε παγκόσμια ή πιο συγκεκριμένα σε Ευρωπαϊκή κλίμακα; Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο σχεδιασμός θα αποκτήσει μία Ευρωπαϊκή θεώρηση όπως έγινε για παράδειγμα με την πολιτική των μεταφορών ή κάποιες προσπάθειες που έγιναν για τη δημιουργία ενός ενιαίου, συμβατού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης σε όλη την Ευρώπη, ή μήπως επειδή ο σχεδιασμός εξαρτάται πιο άμεσα από συγκεκριμένες δομές της τοπικής διοίκησης, θα είναι και ο τελευταίος τομέας που θα αποκτήσει μία ενιαία ευρωπαϊκή θεώρηση;

Thornley: Ξεκινώντας από την παγκόσμια εικόνα, προφανώς υπάρχουν αυτές οι τάσεις και οι αλλαγές που συμβαίνουν τα τελευταία είκοσι χρόνια κάτω από την ταμπέλα της παγκοσμιοποίησης. Οικονομική παγκοσμιοποίηση σημαίνει ότι μία εταιρία μπορεί να έχει περισσότερες δυνατότητες δράσης παγκοσμίως και βέβαια μπορούν να υπάρξουν διαφορετικές απαντήσεις/αντιδράσεις σ' αυτό. Οι χώρες ή οι πόλεις έχουν κάποιες επιλογές και αντιδρούν στις δυνάμεις αυτές. Φαίνεται ότι αρκετές πόλεις αντιδρούν σε αυτό αλλά η παγκοσμιοποίηση είναι αναπόφευκτη και έτσι, για τη διατήρηση της οικονομικής άνθισης της πόλης, πρέπει να αντιδράσουν και να ενεργήσουν με τρόπο ανταγωνιστικό. Ορισμένες πολυεθνικές πολιτικές πηγάζουν από αυτό όπως το μάρκετινγκ των πόλεων, η εξασφάλιση ευκαιριών για μεγάλους οικονομικούς επενδυτές ώστε να εγκατασταθούν στην πόλη, καλές συνδέσεις με τα αεροδρόμια κ.ά.. Άρα υπάρχει σίγουρα μία διεθνής πίεση στους διοικούντες μίας πόλης και στους

πολιτικούς, γεγονός που σημαίνει ότι οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες θα πρέπει να συμμετέχουν στην αντιμετώπιση της. Το μεγάλο ερώτημα είναι κατά πόσο είναι απαραίτητο αυτό ή υπάρχουν και άλλοι τρόποι αντιμετώπισης και αντίδρασης πέρα από την αποδοχή των πιέσεων.

Υπάρχουν άλλοι τρόποι δημιουργίας και ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας, εναλλακτικοί οικονομικοί τομείς που είναι συνδεδεμένοι με τις τοπικές ανάγκες των πολιτών; Αυτή είναι η μεγάλη αναζήτηση για τους πολεοδόμους-χωροτάκτες. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, πιστεύω ότι οι επιρροές των πολεοδόμων-χωροτακτών στις πόλεις της Ευρώπης ποικίλουν σύμφωνα με τους διαφορετικούς τομείς που συμμετέχουν. Προφανώς, ορισμένες πτυχές αποτελούν βασικούς τομείς πολιτικής της Ε.Ε. όπως το περιβάλλον και οι μεταφορές, που έχουν αντίκτυπο σε αυτά που κάνουν οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες σε πολλές πόλεις. Επίσης η τακτική των επιχορηγήσεων, η οποία οδηγεί σε ορισμένες προτεραιότητες και ορισμένα προγράμματα, ενθαρρύνει τους πολεοδόμους-χωροτάκτες και τους city managers να επιδιώξουν το πρόγραμμα με την μεγαλύτερη Ευρωπαϊκή χρηματοδότηση, ασκώντας έτσι σημαντική επιρροή στις αποφάσεις. Αλλά και από την άποψη της ευρύτερης προσέγγισης του σχεδιασμού, πιστεύω ότι το βρετανικό παράδειγμα μας έδειξε ότι είναι δυνατό κάποιος να το αποτύχει εάν θέλει, διότι δεν διακρίνω κάτι από την Ευρωπαϊκή στρατηγική χωρικής ανάπτυξης στον τρόπο σκέψης των Βρετανών πολεοδόμων-χωροτακτών. Ίσως σε μικρότερες χώρες στον κορμό της Ευρώπης όπως στην Ολλανδία για παράδειγμα, η κατάσταση να είναι διαφορετική.

Λαλένης: Προχωρώντας στις σπουδές του σχεδιασμού. Υπάρχει μία μεγάλη συζήτηση σχετικά με το εάν θα πρέπει ο σχεδιασμός να αποτελεί θέμα μεταπτυχιακών σπουδών ή αν θα πρέπει να συνεχίσει να είναι και σε προπτυχιακό επίπεδο και από ποιές βασικές σπουδές θα πρέπει να προέρχονται αυτοί που ασχολούνται με τον σχεδιασμό (μηχανικοί, οικονομολόγοι, κ.λπ.). Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας είναι το πρώτο πανεπιστήμιο στην Ελλάδα που έχει Τμήμα σχεδιασμού σε μεταπτυχιακό και προπτυχιακό επίπεδο, ως ξεχωριστό αντικείμενο. Ποια είναι η γνώμη σας πάνω σε αυτό, πιστεύετε ότι μπορούμε να εκπαιδεύσουμε καταρτισμένους πολεοδόμους-χωροτάκτες χωρίς προπτυχιακές σπουδές στο σχεδιασμό;

Thornley: Δεν νομίζω ότι κλίνω ιδιαίτερα προς μία άποψη. Πιστεύω ότι το γνωστικό πεδίο των πολεοδόμων-χωροτακτών είναι πάρα πολύ ευρύ και περιλαμβάνει πολλά διαφορετικά θέματα και στην πραγματικότητα θα ενθάρρυνα μία τέτοια αντιμετώπιση. Ίσως στη Μ. Βρετανία όπου η έννοια της πολεοδομίας είναι αρκετά παλαιά, έγινε μεγάλη προσπάθεια να δημιουργηθεί από προπτυχιακά προγράμματα ένας τύπος πολεοδόμου-χωροτάκτη που ταίριαζε σε προδιαγραφές των σχολών αυτών, αλλά αποδείχτηκε ότι αυτό δεν είχε ιδιαίτερο αποτέλεσμα στην πραγματικότητα. Στις μέρες μας οι θέσεις εργασίας που αφορούν στο σχεδιασμό καλύπτονται και από ανθρώπους διαφορετικών σπουδών οι οποίοι μπορούν να βρουν

ένα ρόλο στο επάγγελμα χωρίς να έχουν τη στήριξη του Βασιλικού Ινστιτούτου Πολεοδομών (RTPI) και αυτό αποτελεί ένδειξη ότι είναι θετική η ποικιλία στις σπουδές. Υπάρχουν ορισμένα προτερήματα για τις προπτυχιακές σπουδές στο σχεδιασμό αλλά και για τις μεταπτυχιακές. Οι μεταπτυχιακές σπουδές ίσως είναι πιο κατάλληλες για εξειδικευμένες ανάγκες της πολεοδομίας, αλλά πιστεύω ανεξαρτήτως συστήματος πολεοδομικών σπουδών ότι όλοι θα πρέπει να είναι γνώστες όλου του φάσματος των κοινωνικών, οικονομικών, περιβαλλοντικών θεμάτων κ.λπ. γιατί όλα τα θέματα αλληλοεπηρεάζονται. Η έλλειψη αυτής της εποπτικής έστω γνώσης μπορεί να φέρει επικίνδυνα αποτελέσματα και ιδέες από τους πολεοδόμους-χωροτάκτες.

Λαλένης: Ο Andy Thornley είναι μεγάλος υποστηρικτής της Άρσεναλ και στο δήμο του Islington τώρα διαπραγματεύονται το νέο γήπεδο της Άρσεναλ. Υπάρχει εκεί αυτή η ιδέα του "πολεοδομικού κέρδους" που ο δήμος διαπραγματεύεται με την Άρσεναλ ή με τους εργολάβους. Στην Ελλάδα δεν υπάρχει κάτι τέτοιο. Οι σχέσεις και οι αρμοδιότητες όλες καθορίζονται από τη νομοθεσία. Ποιο σύστημα πιστεύετε ότι θα μπορούσε να αποφέρει μεγαλύτερα οφέλη στο κοινό ή είναι ασφαλέστερο και πιο ευέλικτο;

Thornley: Δεν γνωρίζω αρκετά για την Ελληνική κατάσταση αλλά μπορώ να μιλήσω για την κατάσταση στη Μ. Βρετανία. Σίγουρα σε ένα μεγάλο έργο όπως αυτό του γηπέδου της Άρσεναλ είναι εφικτό να διαπραγματευτεί η τοπική αυτοδιοίκηση ορισμένες δραστηριότητες σαν τμήμα αυτού του έργου, που είναι για το καλό του κοινού, όπως η βελτίωση του σταθμού του μετρό και του οδικού δικτύου, δυνατότητα μέσα στο έργο για πρόσβαση του κοινού σε ορισμένες κοινωφελείς εγκαταστάσεις κ.ά.. Πιστεύω ότι το Βρετανικό σύστημα έχει προσφέρει πολλά οφέλη αυτού του τύπου διαχρονικά. Υπάρχουν όμως ορισμένα προβλήματα. Ένα από αυτά είναι ότι λειτουργεί καλύτερα σε περιοχές όπου υπάρχει μεγάλη πίεση για ανάπτυξη γιατί μέσα από ένα μεγάλο έργο είναι δυνατόν να αποκομίσει τέτοιες μικρές παροχές. Στον αντίλογο αυτού, σε περιοχές όπου δεν υπάρχει ισχυρή αγορά και επιχειρηματικό ενδιαφέρον, χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια για να βρεθούν ακόμη και κατασκευαστικές εταιρίες να ασχοληθούν με το έργο και είναι πολύ πιο δύσκολο να πειστούν να προσφέρουν επιπλέον παροχές. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τελικά το σύστημα αυτό λειτουργεί καλύτερα σε περιοχές που ευημερούν από περιοχές που αντιμετωπίζουν προβλήματα, γεγονός που δεν είναι ιδιαίτερα θετικό. Το δεύτερο ζήτημα είναι το γεγονός ότι αυτές οι διαπραγματεύσεις γίνονται μυστικά και δεν υπάρχει πρόσβαση ή συμμετοχή του κοινού ώστε να καθορίζονται οι προτεραιότητες με βάση τη γνώμη των κατοίκων μίας περιοχής. Αυτό είναι ένα θέμα που συζητείται συχνά και η τωρινή κυβέρνηση, με τις αλλαγές στην πολεοδομική νομοθεσία, ψάχνει τρόπους να το αντιπαρέλθει σε κάποιο βαθμό. Ο τρόπος που προσανατολίζονται είναι να τεθούν οι διαπραγματεύσεις σε κάποιο προκαθορισμένο πλαίσιο το οποίο θα συζητείται

ανοιχτά από την τοπική αυτοδιοίκηση. Αυτό θα λειτουργεί ως βάση για τις διαπραγματεύσεις που θα ακολουθήσουν. Η αντίρρηση είναι ότι οι διαπραγματεύσεις γίνονται πάντα μυστικά γιατί ο κάθε εργολάβος δεν θέλει για λόγους ανταγωνισμού η προσφορά του να είναι γνωστή. Ίσως αυτή η νέα Βρετανική προσέγγιση να πλησιάζει περισσότερο το Ελληνικό σύστημα. Πάντως υπάρχει μία μεγάλη συζήτηση για το είδος του "πολεοδομικού κέρδους" που θα επιθυμούσε η κοινή γνώμη για το μέλλον.

Λαλένης: Φτάνοντας στην τελευταία ερώτηση. Όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια, οι φοιτητές που αποφοιτούν από το προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών μας, αισθάνονται την ανάγκη να συνεχίσουν σε κάποιο μεταπτυχιακό πρόγραμμα στην Ελλάδα ή το εξωτερικό. Το LSE (London School of Economics) είναι μία από τις σχολές τις οποίες προτιμούν οι απόφοιτοί μας. Κατά τη γνώμη σας είναι απαραίτητο ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα στην πολεοδομία-χωροταξία μετά από την ολοκλήρωση ενός τέτοιου προπτυχιακού προγράμματος ή θα έπρεπε να αναζητήσουν κάτι που να σχετίζεται με το χωρικό σχεδιασμό όπως για παράδειγμα ο σχεδιασμός των μεταφορών; Είναι καλύτερα να μείνουν στην Ελλάδα ή να πάνε στο εξωτερικό όπου θα πάρουν μία ιδέα για τον τρόπο λειτουργίας και άλλων συστημάτων, κυρίως τώρα που βρισκόμαστε σε μία εποχή παγκοσμιοποίησης;

Thornley: Σίγουρα θα προέτρεπα οποιονδήποτε να πάει στο εξωτερικό. Πιστεύω ότι η γνώση που αποκτά κανείς κοιτώντας συγκριτικά παραδείγματα από άλλες χώρες και πως άλλες χώρες εκμεταλλεύονται τις ευκαιρίες, είναι εξαιρετικά πολύτιμη. Ακόμα και στην περίπτωση που δεν μπορεί η εμπειρία να μεταφερθεί άμεσα σε κάποια άλλη χώρα, σίγουρα βοηθούν σε έναν νέο, καινοτόμο τρόπο σκέψης που είναι εξίσου απαραίτητος.

Σχετικά με το εάν είναι προτιμότερο κανείς να ασχοληθεί με την εμπάθυνση σε ένα τομέα ή με ένα νέο ευρύ γενικό αντικείμενο, πιστεύω ότι και τα δύο είναι πιθανά. Αποφασίζοντας να ασχοληθεί κάποιος με ένα γενικό αντικείμενο, αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η δυνατότητα σύγκρισης με διεθνή παραδείγματα σε πολλά συγγενή θέματα και η οπτική άλλων χωρών στην αντιμετώπιση των ίδιων θεμάτων. Από την άλλη, όλα τα θέματα που καλύπτονται σε προπτυχιακό επίπεδο έχουν προοπτική εμπάθυσης, άρα η συνέχιση της έρευνας ενός θέματος για έναν επιπλέον χρόνο θα βοηθήσει στη διερεύνηση νέων περιοχών του θέματος, και είναι πολύτιμη.

Λαλένης: Ήταν μεγάλη μας χαρά να έχουμε σήμερα μαζί μας τον κ. Andy Thornley και ελπίζουμε να καταφέρουμε να τον έχουμε συχνότερα στο μέλλον. Σας ευχαριστώ για τον χρόνο που μας διαθέσατε.

Συνέντευξη με τον *Thomas Reiner*¹ Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Pennsylvania (ΗΠΑ)

".... Ο ρόλος του πολεοδόμου - χωροτάκτη είναι η ορθολογική και σε βάθος αποσαφήνιση των αξιών του σχεδιασμού"
 (T. Reiner)

Κοκκώσης: Υπάρχει κρίση στον σχεδιασμό; Εφόσον συμφωνείτε, σε ποιο βαθμό αυτή οφείλεται σε μια διάβρωση της εμπιστοσύνης της σύγχρονης κοινωνίας, στην ικανότητα του δημόσιου τομέα να προβλέπει και να σχεδιάζει για το μέλλον;

Reiner: Πιστεύω ότι η κρίση αφορά ουσιαστικά στην επικράτηση της αγοράς (και του ιδιωτικού τομέα) στην πολιτική σκέψη, στη δημόσια πολιτική και στη λήψη αποφάσεων "στην κορυφή της πυραμίδας". Αποτελέσματα αυτής της κυριαρχίας είναι οι χρηματοοικονομικές κρίσεις (καθώς για παράδειγμα τα έσοδα από φόρους είναι περιορισμένα), οι κοινωνικές κρίσεις (καθώς ένας αυξανόμενος αριθμός ατόμων δεν μπορεί να εξυπηρετηθεί από τα συρρικνούμενα συστήματα κοινωνικών υπηρεσιών), οι αλλαγές στην ισορροπία όπου οι μεγάλες επιχειρήσεις αυξάνουν τη δύναμή τους σε σχέση με το δημόσιο τομέα, κ.λπ.. Για τους πολεοδόμους-χωροτάκτες αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι πρώτον, μπορούν να βρεθούν ευκαιρίες απασχόλησης τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα, δεύτερο, ότι τα πεδία δράσης περιορίζονται και ότι θα πρέπει να αναπτύξουν και αποκτήσουν νέες δεξιότητες και τεχνικές για να λειτουργούν αποτελεσματικά σε ένα εργασιακό περιβάλλον που αλλάζει (σε σύγκριση με τη δεκαετία του 1980 για παράδειγμα). Πιστεύω ότι αυτό ισχύει τόσο για την

¹ Επισκέπτης καθηγητής στο ΤΜΧΠΠΑ το χειμερινό εξάμηνο του 2003 - 2004. Ο καθηγητής Reiner δίδαξε ένα σεμινάριο για τη "Θεωρία του Σχεδιασμού" στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στη Χωροταξία, Πολεοδομία και Περιφερειακή Ανάπτυξη

Ευρώπη όσο και τις ΗΠΑ, αλλά ακόμη και για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Ένα άλλο αποτέλεσμα είναι ότι οι Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί (ΜΚΟ), ο "τρίτος τομέας", γίνεται όλο και περισσότερο σημαντικός όπου επίσης υπάρχουν ευκαιρίες για τους πολεοδόμους-χωροτάκτες. Παράλληλα, αναδεικνύονται σταδιακά και ανεπάρκειες (και συχνά αποτυχίες) στον ιδιωτικό τομέα αλλά και νέες ευκαιρίες που ανοίγονται στο δημόσιο τομέα. Επομένως η "αγορά" εργασίας για τους πολεοδόμους-χωροτάκτες αλλάζει και θα πρέπει να προσαρμοστούν στις νέες ανάγκες και συνθήκες.

Κοκκώσης: Ποιές είναι οι επιδράσεις στο σύγχρονο χωρικό σχεδιασμό από την εμφάνιση νέων "παράλληλων" δομών (θεσμικών πλαισίων σχεδιασμού) όπως π.χ. για την ολοκληρωμένη διαχείριση παράκτιων περιοχών, τη διαχείριση λεκανών απορροής, την αστική αναζωογόνηση (urban regeneration) κ.λπ. που προωθούν το σχεδιασμό στο χώρο; Ποιά πρέπει να είναι η σχέση αυτών των "σχεδίων" με τον παραδοσιακό "χωρικό σχεδιασμό";

Reiner: Όσον αφορά τη σχέση των δομών αυτών με το "επικρατούν πρότυπο στο σχεδιασμό" επανέρχομαι στην ιδέα μου ότι το κύριο χαρακτηριστικό του "σχεδιασμού" είναι ότι συνιστά μια διαδικασία (process). Ο σχεδιασμός δεν αφορά μόνο στο πεδίο λήψης αποφάσεων για τις χρήσεις γης (για παράδειγμα). Η διαδικασία αυτή μπορεί να γενικευτεί για πολλές "δομές" (λήψης αποφάσεων για το χώρο) συμπεριλαμβανομένης και της "περιβαλλοντικής διαχείρισης" κ.λπ.. Ο πολεοδόμος-χωροτάκτης εμπλέκεται τόσο στην αναζήτηση για την κατάλληλη δράση όσο και στη διασφάλιση ότι οι δράσεις υλοποιούνται, καθώς η εφαρμογή (άρα και η διαχείριση) αποτελεί αναπόσπαστο στάδιο στη διαδικασία σχεδιασμού. Ο σχεδιασμός είναι μια διαδικασία προσδιορισμού επιθυμητών μελλοντικών καταστάσεων. Κεντρικό στοιχείο στη διαδικασία αυτή είναι οι επιλογές, επιλογές ως προς στόχους, μέσα και τρόπους εφαρμογής. Οι επιλογές εμπιρεύουν "αξίες" και ως προς αυτό το στοιχείο θα πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα ευαίσθητοι και προσεκτικοί, δηλαδή θα πρέπει να είμαστε ξεκάθαροι ως προς τις αξίες που υιοθετούμε στις επιλογές που κάνουμε στον σχεδιασμό. Επομένως ο σχεδιασμός –και κατ' αντιστοιχία ο ρόλος του πολεοδόμου-χωροτάκτη– είναι η εμπλοκή σε βάθος και με ορθολογισμό στην αποσαφήνιση των αξιών (values), δηλαδή στις επιδιώξεις και στόχους –objectives and targets, στα κριτήρια, καθώς και στο γενικότερο τρόπο που οι αξίες ενσωματώνονται στη διαδικασία αυτή, όπως π.χ. στη μέτρηση και αξιολόγηση, ή στους κανόνες που διευκολύνουν –ή εμποδίζουν– τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων. Έχω χαρακτηρίσει στα γραπτά μου τον πολεοδόμο-χωροτάκτη ως "τεχνικό των αξιών", ότι αυτό που διακρίνει το σχεδιασμό από άλλες ειδικότητες είναι ότι οι πολεοδόμοι-χωροτάκτες συμμετέχουν στην ανάπτυξη και διαμόρφωση των αξιών, διαμορφώνουν και χρησιμοποιούν τεχνικές ανάλυσης των αξιών (όπως αυτές που μας επιτρέπουν να εκτιμήσουμε τις επιπτώσεις από την υιοθέτηση συγκεκριμένων αξιών, ή να συγκεράσουμε πολλαπλούς και αντικρουόμενους στόχους,

κ.λπ.) και υπεισέρχονται σε βάθος σε έναν ιδιαίτερα πολιτικοποιημένο κόσμο όπου οι ενδιαφερόμενοι διεκδικούν ενεργά προτεραιότητες και δράση με βάση τις αξίες που πιστεύουν.

Κοκκώσης: Ποιός πρέπει να είναι ο στόχος και ποιοί οι βασικοί άξονες σ' ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τον σχεδιασμό; Ποιά είναι η σχέση της Θεωρίας Σχεδιασμού και της Θεωρίας για τον Σχεδιασμό;

Reiner: Θα επαναλάβω με βάση τα παραπάνω ότι θα έπρεπε η ακαδημαϊκή μας προσπάθεια να είναι διττή: ως προς τη διαδικασία και το περιεχόμενο (substance). Η διαδικασία θα πρέπει να εστιάζεται στο υλικό του "τεχνικού αξιών" (όπως δεξιότητες που σχετίζονται με το σχηματισμό, δημιουργία αξιών και την αναζήτηση αξιών από διάφορους πελάτες και συγκροτημένα ενδιαφέροντα, ανάλυση επιπτώσεων από την πλευρά των αποτελεσμάτων, την προώθηση συγκεκριμένων στόχων, κριτηρίων κ.λπ., τεχνικές για τον συγκερασμό πολλαπλών και αντικρουόμενων στόχων, καθώς και πολιτικές δεξιότητες που σχετίζονται με την εφαρμογή). Πιστεύω όμως ότι είμαι αρκετά ρεαλιστής ώστε να κατανοώ ότι αυτός δεν είναι ο μοναδικός τρόπος "να κερδίζει κανείς το ψωμί του". Θα πρέπει επιπλέον ο πολεοδόμος-χωροτάκτης να εδραιωθεί και στο χώρο όπου εργάζεται: όπου και υπεισέρχεται το *περιεχόμενο*. Το περιεχόμενο συναρτάται με τα θεματικά πεδία στα οποία αφορά ο σχεδιασμός, όπως χρήσεις γης, κυκλοφορία, κ.λπ.. Το κάθε πρόγραμμα σπουδών πέρα από τα γενικά θέματα μπορεί να συμπεριλάβει και άλλα στα οποία π.χ. λόγω ειδικών ενδιαφερόντων του διδακτικού του προσωπικού, εμφανίζονται ως "συγκριτικά πλεονεκτήματα" ή θεματικά αντικείμενα "εξειδίκευσης" όπως π.χ. θέματα περιβάλλοντος, πολιτιστικής κληρονομιάς, τουρισμού, κ.λπ. (όπως π.χ. στο Τμήμα σας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας) στα οποία και θα έπρεπε να "κτίσει" κάποιο πρόγραμμα σπουδών ώστε να τα αναπτύξει και να διδάξει στους φοιτητές. Το κάθε πανεπιστημιακό πρόγραμμα θα πρέπει να υποστηρίξει αυτές τις ακαδημαϊκές "εστίες" με αυτά που θεωρώ ως "βασικές δεξιότητες" –περιγραφική και αναλυτική στατιστική, καθώς και βασικές δεξιότητες σε ΓΣΠ, μακρο και μικρο-οικονομική κ.λπ. που είναι χρήσιμα για τους φοιτητές στην αγορά εργασίας, ώστε να κατανοούν το νομικό και θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εργάζονται. Αλλά για να επανέλθω στην βασική μου θεώρηση, η "θεωρία" του σχεδιασμού θα πρέπει να διδάσκεται εστιάζοντας στη διαδικασία και όχι να περιορίζεται στις θεωρίες για τις χρήσεις γης, τις μεταφορές, κ.λπ.. Αυτά θα πρέπει να ενσωματώνονται στα μαθήματα που αφορούν τα συγκεκριμένα αντικείμενα εφόσον αποτελούν βασικό μέρος του *περιεχομένου* των σπουδών.

Κοκκώσης: Ποιές θεωρείτε ως καινοτόμες ιδέες ή θεωρίες στο σύγχρονο σχεδιασμό;

Reiner: Θεωρώ ότι καινοτομία υπάρχει όπου μπορούν να εισαχθούν εκείνες οι προσεγγίσεις που ενσωματώνουν το σχεδιασμό στο χώρο της αγοράς/του ιδιωτικού τομέα καθώς και αυτές που ενσωματώνουν την προοπτική της αγοράς/του ιδιωτικού τομέα στο δημόσιο χώρο (όπως π.χ. συσχέτιση του κανονιστικού πλαισίου με οικονομικά κίνητρα, εκούσιες συμφωνίες, κ.λπ.).

Κοκκώσης: Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω για το χρόνο σας. Ήταν πραγματικά μια διαφωτιστική συζήτηση σχετικά με το ρόλο των πολεοδομών-χωροτακτών στο σύγχρονο χωρικό σχεδιασμό.

ΟΔΗΓΙΕΣ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

1. Σκοπός του περιοδικού Αειχώρος είναι η προώθηση του διαλόγου και του προβληματισμού για ζητήματα που αφορούν την πολεοδομία, τη χωροταξία και την ανάπτυξη και σχετίζονται τόσο με την ελληνική όσο και με τη διεθνή εμπειρία. Το περιοδικό δέχεται για δημοσίευση πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα. Επίσης δέχεται κείμενα για ζητήματα πολιτικής, κριτικούς σχολιασμούς για συνέδρια, συνεντεύξεις με ξένους και Έλληνες επιστήμονες, θεματικές κριτικές (review articles), καθώς και κριτικές/παρουσιάσεις για σχετικά βιβλία, οπτικοακουστικά προϊόντα και προϊόντα/υπηρεσίες των νέων τεχνολογιών που αναφέρονται στην προηγούμενη θεματολογία (κινηματογραφικές ταινίες, τηλεοπτικά προγράμματα, βιντεοκασέτες, DVD, CD-ROM, δικτυακούς ιστοχώρους, κ.ά.). Τα άρθρα κρίνονται από δυο ανώνυμους κριτές και τα υπόλοιπα κείμενα από τη Συντακτική Επιτροπή.

2. Τα πρωτότυπα επιστημονικά άρθρα πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 8000 λέξεις, να είναι τυπωμένα στη μια όψη του χαρτιού, σε διπλό διάστημα, με περιθώριο 2,5 εκατοστά, και να περιλαμβάνουν τον αριθμό της σελίδας (στο δεξί άκρο της επικεφαλίδας). Στέλλονται τρία εκτυπωμένα αντίτυπα (τα οποία δεν επιστρέφονται) καθώς και μια ακριβώς ίδια ηλεκτρονική εκδοχή (σε μορφή MS-Word .doc με αποστολή με e-mail). Η πρώτη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει τον τίτλο, τα ονόματα των συγγραφέων, την επαγγελματική τους ιδιότητα, την ταχυδρομική και ηλεκτρονική τους διεύθυνση, τα τηλέφωνα και φαξ. Η δεύτερη σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει με τη σειρά: τον τίτλο, μικρή περίληψη (abstract) 100-200 λέξεων στα ελληνικά η οποία θα αναφέρει το σκοπό και τα αποτελέσματα του άρθρου, καθώς και έως 7 λέξεις κλειδιά. Οι υποσημειώσεις πρέπει να περιορίζονται στις απολύτως απαραίτητες, να αριθμούνται με 1, 2, 3 κ.λπ. και να τοποθετούνται στο τέλος της σελίδας. Οι συγγραφείς πρέπει να δηλώνουν ότι τα κείμενα δεν έχουν υποβληθεί αλλού ή αν έχουν δημοσιευθεί σε άλλη γλώσσα. Η Συντακτική Επιτροπή δεσμεύεται ότι θα τους απαντήσει μέσα σε 6 μήνες.

3. Οι πίνακες και τα σχήματα τοποθετούνται με τίτλους και αύξοντα αριθμό μέσα στο κείμενο. Οι πίνακες αναφέρονται με τις πιθανές πηγές τους, όπως και όλες οι απεικονίσεις (χάρτες, γραφήματα, διαγράμματα, φωτογραφίες κ.ά.) οι οποίες ονομάζονται Σχήματα. Τα έγχρωμα σχήματα θα δημοσιεύονται σε ασπρόμαυρη έκδοση. Αν το άρθρο επιλεγεί για δημοσίευση θα ζητηθούν οι πρωτότυπες μορφές των σχημάτων.

4. Οι βιβλιογραφικές αναφορές πρέπει να υπάρχουν μέσα στο κείμενο με πρώτο το επίθετο των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα) ακολουθούμενο από το έτος δημοσίευσης και, όπου είναι απαραίτητο, τις σελίδες σε παρένθεση, για παράδειγμα (Smith και Jones, 1995: 25-9; Smith, 1992a και 1992β). Στην περίπτωση τριών ή περισσότερων συγγραφέων αναφέ-

ρεται το πρώτο επίθετο ακολουθούμενο από το κ.ά. Οι πλήρεις βιβλιογραφικές αναφορές τοποθετούνται (σε διπλό διάστημα) σε ξεχωριστή σελίδα στο τέλος του κειμένου. Πρέπει να περιλαμβάνουν τα επίθετα και τα αρχικά όλων των συγγραφέων (στην πρωτότυπη γλώσσα), το έτος δημοσίευσης (σε παρένθεση), τον τίτλο του άρθρου ή του βιβλίου, τον πλήρη τίτλο του περιοδικού, τον τόμο και τις σελίδες, καθώς και, στην περίπτωση βιβλίων και άλλων ντοκουμέντων, τον τόπο έκδοσης και τον εκδοτικό οίκο. Για παράδειγμα:

Allmendinger P., Prior A. και Raemaekers J. (επ.) (2000) *Introduction to Planning Practice*, Chichester: John Wiley & Sons.

Olmsted F. L. (1996), "Public parks and the enlargement of towns", στο R. T. LeGates και F. Stout (επ.), *The City Reader*, London: Routledge, 337-44.

Cullingworth J. B. (1994) "Alternate planning systems", *Journal of the American Planning Association*, 60 (2): 162-72.

Αραβαντινός Α., Βλαστός Θ., Γκόλιας Ι. και Πετράκης Κ. (1995) "Διαδημοτικό Τραμ: Σύνδεση του Κέντρου Αθήνας με Παραλιακούς Δήμους", Αθήνα: Δήμος Αθηναίων.

5. Αν το επιτρέπουν οι προθεσμίες τα κείμενα θα αποστέλλονται στους συγγραφείς πριν από την τελική εκτύπωση για διορθώσεις (μόνο τυπογραφικά λάθη και όχι σημαντικές αλλαγές ή αναθεωρήσεις). Τα κείμενα θα πρέπει να διορθώνονται αμέσως και να επιστρέφονται στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

6. Τα κείμενα για ζητήματα πολιτικής και οι κριτικοί σχολιασμοί των συνεδρίων πρέπει, κατά κανόνα, να μην υπερβαίνουν τις 4000 λέξεις, οι θεματικές κριτικές τις 3000 λέξεις, ενώ οι κριτικές για βιβλία και οπτικοακουστικά προϊόντα τις 2000 λέξεις. Όλα τα κείμενα θα αποστέλλονται ταχυδρομικά και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση του περιοδικού.

7. Ο κάθε συγγραφέας θα λαμβάνει ταχυδρομικά δυο τεύχη του περιοδικού δωρεάν.

8. Τα βιβλία για βιβλιοκριτική αποστέλλονται σε δυο αντίτυπα στη διεύθυνση του περιοδικού.

9. Όλες οι συνεργασίες στέλνονται ταχυδρομικά στη διεύθυνση: Περιοδικό Αειχώρος, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, Βόλος 38 334. Επίσης είναι υποχρεωτική η ηλεκτρονική αποστολή στη διεύθυνση aeihoros@prd.uth.gr (Άννα Σαμαρίνα).

Επιμέλεια έκδοσης
Δημήτρης Οικονόμου,
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 1999
Συνέκδοση με εκδόσεις
GUTENBERG

ISBN 960-8029-00-7

Τιμή 24,00 ευρώ

Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων

Το βιβλίο αυτό θέτει τις ελληνικές πόλεις στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του. Αποτελεί ένα σημαντικό βοήθημα για τον φοιτητή, τον ερευνητή, το στέλεχος του ευρύτερου δημοσίου τομέα (και ειδικά της τοπικής αυτοδιοίκησης) και τον επαγγελματία που έχει ως κύριο αντικείμενο ή δραστηριότητα την μελέτη των τάσεων και χαρακτηριστικών των πόλεων, καθώς επίσης και τον σχεδιασμό πολιτικών σε ένα ευρύ φάσμα κατευθύνσεων για την ανάπτυξή τους. Περιλαμβάνει αναλύσεις που αφορούν τις σύγχρονες τάσεις στα οικονομικά, διαρθρωτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των πόλεων, τις υποδομές τους, τα δίκτυα συνεργασίας τους, την οικιστική ανάπτυξη, την προσασία του αστικού περιβάλλοντος, τις σχέσεις πόλης-υπαίθρου, τις ασκούμενες πολιτικές σε εθνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και σύγχρονες τεχνικές ανάλυσης της δομής και εξέλιξης των πόλεων.

Τόμος 1^{ος}: Οι Πόλεις
Επιμέλεια έκδοσης
Θωμάς Μαλούτας
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000
Συνέκδοση με ΕΚΚΕ
Συμπαράγωγή εfa

2^η έκδοση

ISBN 960-7093-71-2

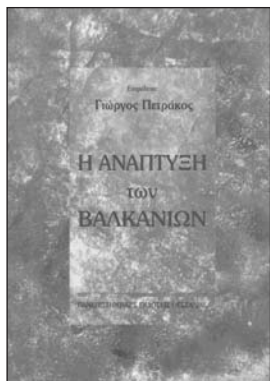
Τιμή 30,00 ευρώ

Κοινωνικός και οικονομικός άτλας της Ελλάδας

Ο πρώτος τόμος του Κοινωνικού και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας παρουσιάζει χαρτογραφικά, και παράλληλα επιχειρεί να ερμηνεύσει, σημαντικά φαινόμενα και μεγέθη που χαρακτηρίζουν τις ελληνικές πόλεις και την ανάπτυξή τους κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζονται αναλυτικά στις θεματικές ενότητες που αναφέρονται στα περιεχόμενα και οι οποίες εντάσσονται στα πέντε ακόλουθα κεφάλαια:

- αστικοποίηση και αστικό δίκτυο
- το δομημένο περιβάλλον της αστικής μεγέθυνσης
- κοινωνικοδημογραφικές δομές και απασχόληση
- κοινωνικός εξοπλισμός και υποδομές
- στοιχεία εκλογικής γεωγραφίας των πόλεων

Κάθε θεματική ενότητα επιχειρεί να εικονογραφήσει και να ερμηνεύσει ένα επιμέρους φαινόμενο στο πλαίσιο της ενιαίας ερμηνευτικής αντίληψης που διέπει το κεφάλαιο στο οποίο εντάσσεται, αλλά και το σύνολο του τόμου. Τα εργαλεία παρουσίασης είναι οι χάρτες, τα διαγράμματα και τα κείμενα, τα οποία, με στόχο την ευχρηστία και το ενιαίο ύφος, οργανώνονται σε δισέλιδες συνθέσεις.

Επιμέλεια έκδοσης
Γιώργος Πετράκος
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-09-0

Τιμή 20,00 ευρώ

φωση και την εφαρμογή των επιμέρους πολιτικών που αφορούν τις διεθνείς ή διμερείς σχέσεις της χώρας (ή της ΕΕ) με τις υπόλοιπες Βαλκανικές, σε σημαντικούς τομείς. Τέλος, απευθύνεται στον πολίτη που προβληματίζεται και επιδιώκει πληρέστερη ενημέρωση για τα σημαντικά ζητήματα που τον αφορούν.

Η ανάπτυξη των Βαλκανίων

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να παρουσιάσει τα βασικά οικονομικά, δημογραφικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των Βαλκανικών χωρών σε μετάβαση, να εξηγήσει - στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό - τους παράγοντες που έχουν συμβάλει στη συνολικά απογοητευτική πορεία αυτών των χωρών και να προτείνει τις βασικές αρχές ενός σχεδίου ανάπτυξης με αποδέκτες τόσο τις ίδιες τις χώρες, όσο και την διεθνή κοινότητα και ειδικά την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται σε τρία ειδικά και ένα γενικό κοινό. Κατ' αρχήν απευθύνεται στην ακαδημαϊκή κοινότητα: σε πανεπιστημιακούς δασκάλους και ερευνητές και σε προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές που ασχολούνται με κάποιες από τις πτυχές του αναπτυξιακού προβλήματος στα Βαλκάνια. Κατά δεύτερον, απευθύνεται στους επιστήμονες και μελετητές του ιδιωτικού τομέα που, πέρα από την τρέχουσα ενημέρωση, χρειάζονται μια πιο σαφή εικόνα των βασικών χαρακτηριστικών των Βαλκανικών οικονομιών, προκειμένου να εκτελέσουν ειδικές μελέτες, να αξιολογήσουν προγράμματα ή και να παρέχουν επιχειρηματικές ή επενδυτικές συμβουλές. Κατά τρίτον, απευθύνεται στα στελέχη του Δημόσιου τομέα που συμμετέχουν στη διαμόρ-

Η πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως 1974

Επιμέλεια έκδοσης
Αλέξης Δέφνερ
Φίλιππος Λουκίσσας
Μανόλης Μαρμαράς
Σάββας Τσιλένης
Βίλμα Χαστάογλου
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-6-2

Τιμή 15,00 ευρώ

Η Εταιρεία Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας αφιέρωσε το 2^ο Συνέδριό της στην επέτειο της συμπλήρωσης πενήντα χρόνων από την έναρξη των μεταπολεμικών προσπαθειών που αναλήφθηκαν στην Ελλάδα για την πολεοδομική ανασυγκρότησή της. Το θέμα, λοιπόν, του Συνεδρίου καθορίστηκε ως: "Η Πολεοδομία στην Ελλάδα από το 1949 έως το 1974". Ο τόμος αυτός περιέχει τα κείμενα των εισηγήσεων και τη συζήτηση που επακολούθησε στο Στρογγυλό Τραπέζι.

Το Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο Βόλο από τις 3 έως τις 4 Δεκεμβρίου 1999 με συνδιοργανωτή το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στις εγκαταστάσεις του οποίου έλαβαν χώρα οι εργασίες του, με την ευγενή χορηγία της ΓΓΕΤ και του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Οι εισηγήσεις που ανακοινώθηκαν και οι τοποθετήσεις που έγιναν στο Στρογγυλό Τραπέζι που ακολούθησε, συνιστούν τη συμβολή του Συνεδρίου στη διερεύνηση ενός κρίσιμου ζητήματος της Νεοελληνικής Ιστορίας. Εκτιμάται ότι καλύφθηκε με επάρκεια το φάσμα της θεματολογίας που είχε τεθεί από την Επιστημονική Επιτροπή του Συνεδρίου.

Έκδοση για τα 10 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης Γλώσσα Ελληνική Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-85978-5-4

Τιμή 15,00 ευρώ

Δεκαεπτά κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη

Ο συλλογικός αυτός τόμος εκδόθηκε με την ευκαιρία των εκδηλώσεων για τα δέκα χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Περιλαμβάνει 17 κείμενα γραμμένα από τα μέλη ΔΕΠ του Τμήματος ειδικά για το σκοπό αυτό. Ο τόμος περιλαμβάνει ένα σύντομο σημείωμα του προέδρου για την ιστορία και τη διαδρομή του Τμήματος, τρία κείμενα χωροταξίας, γεωγραφίας και περιβάλλοντος, τρία κείμενα αστικού σχεδιασμού και αστικής ανάπτυξης, δύο κείμενα για τις πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις του αστικού χώρου, τέσσερα κείμενα για την οικονομία, το χώρο και τις νέες τεχνολογίες και τέσσερα κείμενα για τις τεχνικές σχεδιασμού και αναπαράστασης του χώρου.

Επιστημονική Ευθύνη
Δημήτρης Οικονόμου
Κείμενα

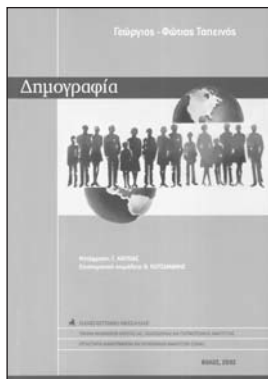
Δημήτρης Οικονόμου
Παναγιώτης Γετίμης
Ζαχαρίας Δεμαθάς
Γιώργος Πετράκος
Γιάννης Πυργιώτης
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2001

ISBN 960-85978-7-0

Τιμή 15,00 ευρώ

Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας

Ο σημερινός διεθνής ρόλος της Αθήνας είναι ασθενής, σε σύγκριση με το μέγεθός της, και χαρακτηρίζεται από προβλήματα που απορρέουν τόσο από γεωγραφικούς, γεωπολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες όσο και από αδυναμίες της εσωτερικής χωρικής οργάνωσης της Αθήνας και της Αττικής. Οι διαπιστώσεις αυτές σημαίνουν ότι η αναγκαία, τόσο για την ίδια την πρωτεύουσα όσο και για τη χώρα γενικότερα, ενίσχυση του διεθνούς ρόλου της Αθήνας προϋποθέτει σοβαρές παρεμβάσεις, ριζική βελτίωση της αποτελεσματικότητας των χωρικών πολιτικών στην Ελλάδα και ανατροπές κατεστημένων πρακτικών. Από την άλλη πλευρά, πρόκειται για εγχείρημα που δεν είναι ανέφικτο: η βελτίωση του μακρο-οικονομικού περιβάλλοντος στη χώρα μας, η ύπαρξη πόρων τόσο ενδογενών όσο και εξωγενών, η αναβάθμιση της εικόνας της Ελλάδας στο διεθνή χώρο (τόσο στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και στα Βαλκάνια), οι Ολυμπιακοί Αγώνες, τα μεγάλα έργα και οι παρεμβάσεις σε τομείς όπως οι τηλεπικοινωνίες, οι μεταφορές και το περιβάλλον, βελτιώνουν τους όρους του παιχνιδιού και επιτρέπουν λελογισμένη αισιοδοξία. Η τελική έκβαση παραμένει, ωστόσο, ανοικτή και πολλά θα εξαρτηθούν από τις πρωτοβουλίες που θα αναληφθούν κατά τα επόμενα δύο-τρία χρόνια.

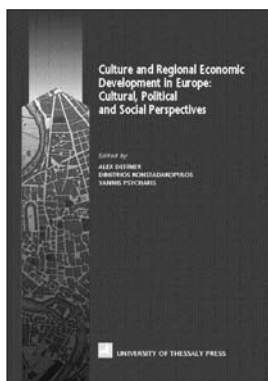
Συγγραφέας
Γεώργιος - Φώτιος Ταπεινός
Μετάφραση
Ι. Καυκάς - Β. Κοτζαμάνης
Επιστημονική Επιμέλεια
Βύρων Κοτζαμάνης
Γλώσσα Ελληνική
Έτος έκδοσης 2002

ISBN 960-8026-11-2

Τιμή 20,00 ευρώ

Δημογραφία

Η δημογραφία ή στατιστική μελέτη των πληθυσμών και των μεταβολών τους αναδύθηκε στα μέσα του XVIIIου αιώνα. Σε λίγες δεκαετίες κατέκτησε μία εξέχουσα θέση ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες. Αποτελεί στο εξής την βάση κάθε οικονομικού και κοινωνικού προβληματισμού που παραπέμπει στο χρόνο, επομένως και πολιτικής. Ήδη παρούσα στις πιο καινοτόμες πολιτικές θεωρίες του XIXου αιώνα (Malthus, Marx), ενσωματώνει σήμερα δύο μείζονα στοιχεία που διαπλάθουν το παρόν και το μέλλον των κοινωνιών μας: την επιμήκυνση της ανθρώπινης ζωής και τον έλεγχο της γονιμότητας. Ποια είναι η ιστορία αυτής της επιστήμης, η καταστατική της επιστημονική θέση, το "χρέος" της έναντι της στατιστικής, έναντι της οικονομίας; Σε ποιο βαθμό ακρίβειας και βεβαιότητας μπορεί να αξιώσει να φτάσει; Τι επιτρέπει να μάθουμε και να προβλέψουμε σχετικά με την εξέλιξη των εθνικών και περιφερειακών συνόλων, τα μεταναστευτικά ρεύματα και τις τάσεις των ποσοστών γονιμότητας ή θνησιμότητας; Αυτά είναι τα ερωτήματα, με τα οποία καταπιάνεται το παρόν έργο. Το παρόν βιβλίο μεταφρασμένο από τα γαλλικά (G. Tapinos, Demographie, Population, economie et societies, Editions de Fallois, Col. Le livre de Poche-references, Inedit-Sciences Sociales, Paris, 1996) καλύπτει ένα βασικό κενό στην υπάρχουσα ελληνική βιβλιογραφία, εκπληρώνοντας μερικώς την επιτακτική για τη χώρα μας ανάγκη προσέγγισης, με υπεύθυνο και αντικειμενικό τρόπο, τόσο των θεμάτων που άπτονται του πληθυσμού όσο και των επιπτώσεων των πρόσφατων δημογραφικών μας εξελίξεων.

Editors
Alex Deffner
Dimitrios Konstadakopoulos
Yannis Psycharis
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2003

ISBN 960-8029-21-X

Τιμή 25,00 ευρώ

Culture and regional economic development in Europe: Cultural, political and social perspectives

This book constitutes a selection of the papers presented to the conference that was organised by the European Consortium for Political Research (ECPR) Standing Group on Regionalism and took place at the University of Thessaly, Volos (Greece) in September 2000. This conference was organised in cooperation with the Department of Planning and Regional Development (University of Thessaly), the Centre for European Studies (University of the West of England, Bristol) and the School of European Studies (Cardiff University, Wales). The main theme is the worldwide growing importance of culture (both in its general sense, i. e. including tourism and sports, and its specific sense, i.e. cultural heritage) in the process of regional economic development. In addition, the cultural, political and social perspectives of regional development are examined. The sub-themes of the book, which reflect the specificities of culture, are: i) integration, globalisation and local development, ii) the socio-political, economic and cultural evolution of European regions, iii) transregional groupings and cooperation, iv) regional attitudes to multiculturalism, v) entrepreneurship, innovation and regional development, vi) aspects of tourism, vii) the urban dimension of cultural planning, and viii) the management of cultural heritage.

Editors
Angelos Kotios
George Petrakos
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2002

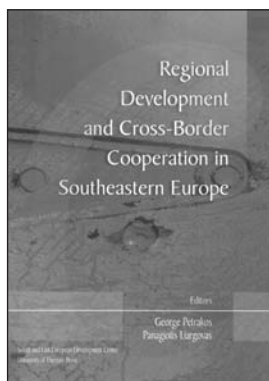
ISBN 960-8029-16-3

Τιμή 15,00 ευρώ

Restructuring and development in Southeastern Europe

The process of transition in Southeastern Europe (SEE) has received increasing attention in recent years due to remarkable failures and the political tensions and conflicts in Western Balkans. After more than ten years of economic transformation in SEE there are still many questions that need to be answered by the scientific community. This volume is an attempt to address some of the issues and problems faced by the region and especially the issues of restructuring and development. Its purpose is to contribute to the understanding of the transition processes in SEE and to provide policy recommendations to domestic and international actors with respect to reconstruction strategies and policies.

The 15 papers collected in this volume cover important issues and policy dilemmas concerning restructuring and development in SEE. They provide analysis and policy recommendations in relation to transition prospects, development policies, and structural change, and include several country studies on stabilization, privatization and integration. They suggest that, despite shortcomings, limitations and setbacks, policy failures or market failures, eventually the SEE countries will have to follow more or less similar policy routes with their more successful predecessors in Central Europe.

Editors
George Petrakos
Panagiotis Liargovas
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2003

ISBN : 960-8029-25-3

Τιμή 15,00 ευρώ

Regional development and cross-border cooperation in Southeastern Europe

This volume brings together contributions of academics and researchers from Southeastern European countries dealing with the issue of regional development and cross-border cooperation. Southeastern European states are characterized by intense regional disparities with respect to welfare levels, unemployment, economic and social infrastructure and various forms of business performance. In several countries disparities have increased considerably, leaving behind rural, peripheral and border regions. This development deteriorates the existing asymmetries of the Balkans, which is the least developed and most fragmented macro-region in Europe, with the poorest transition performance and the weaker economic structure.

In many cases, less advanced regions are located in border areas, requiring a combination of regional and cross-border cooperation policies in order to achieve economic development. Cross-border cooperation is a multi-dimensional process, enveloping cooperative activities in many spheres and among many different actors, which is a critical condition for most Balkan countries for their development and their accession to the European Union.

The volume consists of two parts. The first part is dealing with issues of regional development. It analyzes the type and degree of the problem and discusses policy issues at the local or regional level. The second part focuses on cross border co-operation in Southeastern Europe, which was very limited in the recent past, due to institutional, cultural, political and economic constraints.

Editor
Byron Kotzamanis
Γλώσσα Γαλλική
Έτος έκδοσης 2000

ISBN 960-8029-08-2

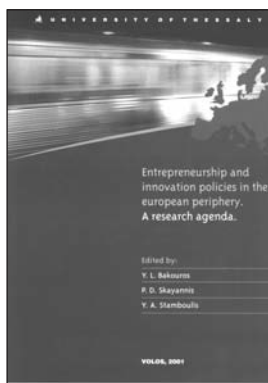
Τμή 20,00 ευρώ

La démographie des Balkans

Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population

Cette publication reprend les textes présentés lors d'une Conférence Internationale co-organisée en 1996 par l'Université des Sciences Economiques et Sociales de Macédoine, l'Association Internationale des Démographes de Langue Française (AIDELF) le Centre National de Recherches Sociales (EKKE, Athènes) et l'Association des Statisticiens des Balkans. Elle reprend largement les textes présentés lors de la quatrième séance ("Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population"), séance axée en premier lieu sur l'évolution de la répartition spatiale de la population de 1945 à 1995. Une place toute particulière est toutefois faite aux modifications de peuplement observées sur la période d'immédiat après-guerre, pendant laquelle furent organisés les premiers recensements, puis sur l'évolution des mouvements migratoires internes et internationaux (provenance et destination des flux; principales caractéristiques démographiques des migrants nets), et accessoirement sur les politiques migratoires et de peuplement.

Les présentes "Actes" consistent-en à une présentation sommaire des objectifs et des principaux acquis de la Conférence et à une publication des 8 textes édités par le signataire de l'avant-propos à partir des communications présentées lors de cette séance.

Editors
Y. L. Bakourios
P. D. Skayannis
Y. A. Stamboulis
Γλώσσα Αγγλική
Έτος έκδοσης 2001

ISBN 960-8029-18-X

Entrepreneurship and innovation policies in the european periphery

A research agenda

Innovation is a complex phenomenon, embracing both new processes (technological and organizational) and new products (goods and services). Similarly, the processes through which innovations emerge are extremely complex. These processes concern the emergence, diffusion and combination of knowledge elements, but also the transformation of these into new products and production processes. This transformation from basic research to applied research and to the development and implementation of new processes and new products does not follow a linear path. Instead, it is characterised by complicated feedback mechanisms and interactive relations involving science, technology, learning, production, institutions, organizations and above all policies.

Innovation policies, defined as those elements of public and institutional actions that directly or indirectly affect the creation and diffusion of new products and processes, aim at learning, at how to do new things in new ways. During the last decade, the European Regions invested in a wide variety of policies and initiatives in order to enhance their innovative capabilities and competitive scope.

This document refers to those important elements of the innovative actions and is the outcome of an important scientific Conference that took place in the framework of the initiatives for the development of a comprehensive Regional Innovation Strategy in the region of Thessaly. The conference drew from the accumulated experience and contributed to the articulation of a research agenda for the emerging socio-economic and policy milieu.

4 Εισαγωγή

6 **Δελλαδέτσιμας Π.**

Ο σχεδιασμός του χώρου: εξελίξεις και προοπτικές από το παράδειγμα της Ιταλίας

32 **Μιτζάλης Ν.**

Η εμπειρία πολεοδόμησης της περιφέρειας Westelijke Tuinsteden (Δυτικών κηπουπόλεων) του Άμστερνταμ

46 **Τρατσέλα Μ.**

Αρχιτεκτονική τοπίου και προστατευόμενες φυσικές περιοχές. Προστασία και ανάδειξη του δάσους Δραγουντέλι στη Σιθωνία Χαλκιδικής

72 **Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η.**

Η "κυριαρχία" της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού σε αναδυόμενα "διεθνο-τοπικο-ποιημένα" αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004

98 **Χαΐνταρλής Μ.**

Νομικές και διοικητικές προϋποθέσεις εφαρμογής της Οδηγίας 92/43 στην Ελλάδα: εισαγωγικές σκέψεις και παρατηρήσεις

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

114 **Γοσποδίνη Α., Σκάγιαννης Π.**

Σπουδές πολεοδομίας, χωροταξίας και ανάπτυξης στα ελληνικά πανεπιστήμια: προκλήσεις και προοπτικές

140 **Παπαδούλης Α.**

Η διαχείριση αναπτυξιακών πόρων σε φθίνουσες βιομηχανικές περιοχές

ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

160 **Ψυχάρης Γ.**

ERSA, Jynaskyla, 2003

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

164 **Χαΐνταρλής Μ.**

Andreas Paparetropoulos, La prise en compte de l'environnement par les procédures du droit de l'urbanisme en France et en Grèce

168 **Χάλκος Γ.**

Κ. Μπίθας, Οικονομική Θεώρηση της Περιβαλλοντικής Προστασίας

172 **Βλόντζος Γ., Σούτσας Κ.**

Λ. Λαμπριανίδης, Η Επιχειρηματικότητα στην Ευρωπαϊκή Ύψαιθρο. Η Περίπτωση της Ελλάδας

178 **ΑΠΟΨΕΙΣ**

180 Συνέντευξη με τον **Andy Thornley**

186 Συνέντευξη με τον **Thomas Reiner**